

Ανοικτό Πανεπιστήμιο Κύπρου

Σχολή Ανθρωπιστικών και Κοινωνικών Επιστημών

Μεταπτυχιακό Πρόγραμμα Σπουδών
Πολιτιστική Πολιτική και Ανάπτυξη

Μεταπτυχιακή Διατριβή

**Ο βυζαντινός πολιτισμός μέσα από μουσειοπαιδαγωγικά
προγράμματα και η εφαρμογή εκπαιδευτικού
προγράμματος στο Βυζαντινό Μουσείο της Βέροιας**

Μαρία Πολατίδου

**Επιβλέπουσα Καθηγήτρια
Στυλιανή Συλαίου**

Απρίλιος 2020

Ανοικτό Πανεπιστήμιο Κύπρου

Σχολή Ανθρωπιστικών και Κοινωνικών Επιστημών

**Μεταπτυχιακό Πρόγραμμα Σπουδών
Πολιτιστική Πολιτική και Ανάπτυξη**

Μεταπτυχιακή Διατριβή

**Ο βυζαντινός πολιτισμός μέσα από μουσειοπαιδαγωγικά
προγράμματα και η εφαρμογή εκπαιδευτικού
προγράμματος στο Βυζαντινό Μουσείο της Βέροιας**

Μαρία Πολατίδου

**Επιβλέπουσα Καθηγήτρια
Στυλιανή Συλαίου**

Η παρούσα μεταπτυχιακή εργασία υποβλήθηκε προς μερική εκπλήρωση των απαιτήσεων για απόκτηση πτυχιακού τίτλου σπουδών στο μεταπτυχιακό πρόγραμμα Πολιτιστικής Πολιτικής & Ανάπτυξης από τη Σχολή τη Σχολή Ανθρωπιστικών και Κοινωνικών Σπουδών του Ανοικτού Πανεπιστημίου Κύπρου.

Απρίλιος 2020

ΛΕΥΚΗ ΣΕΛΙΔΑ

Περίληψη

Σκοπός της παρούσας διατριβής είναι η διερεύνηση της προβολής όψεων του βυζαντινού πολιτισμού μέσα από την εκπαιδευτική δραστηριότητα ξένων και ελληνικών μουσείων, αλλά και η εφαρμογή ενός νέου εκπαιδευτικού προγράμματος στο Βυζαντινό Μουσείο Βέροιας (BMB). Συγκεκριμένα, οι στόχοι της έρευνας εστιάζουν στην αναζήτηση και καταγραφή της εκπαιδευτικής δραστηριότητας ξένων και ελληνικών μουσείων, συμπεριλαμβανομένου και του Βυζαντινού Μουσείου Βέροιας, αλλά και στην παρουσίαση του σχεδιασμού και της εφαρμογής ενός ολοκληρωμένου εκπαιδευτικού προγράμματος με θέμα τις βυζαντινές και μεταβυζαντινές εικόνες της συλλογής του μουσείου.

Ειδικότερα, για τις ανάγκες της έρευνας πραγματοποιήθηκε επισκόπηση της βιβλιογραφίας, που αφορά σε ζητήματα μουσειολογίας και μουσειοπαιδαγωγικής. Παράλληλα, αναλύθηκαν τα βασικά χαρακτηριστικά εικοσιπέντε εκπαιδευτικών προγραμμάτων από την Ευρώπη και την Ασία, τα οποία διακρίθηκαν ή έλαβαν από την Επιτροπή για την Εκπαίδευση και τις Πολιτιστικές Δράσεις (CECA) του Διεθνούς Συμβουλίου Μουσείων (ICOM) το Βραβείο Καλών Πρακτικών (Best Practice Award).

Επίσης, με αφορμή το θέμα της νέας πρότασης εκπαιδευτικού προγράμματος, αναζητήθηκαν μέσα από τη βιβλιογραφική και κυρίως τη διαδικτυακή έρευνα, ξένα και ελληνικά μουσεία, τα οποία έχουν αξιοποιήσει στην εκπαιδευτική τους δραστηριότητα ξύλινες φορητές εικόνες της βυζαντινής και της μεταβυζαντινής περιόδου. Επιπλέον, πραγματοποιήθηκε αρχειακή έρευνα, προκειμένου να καταγραφεί η συνολική εκπαιδευτική δραστηριότητα του Βυζαντινού Μουσείου Βέροιας, η οποία αφορά σε εκπαιδευτικά προγράμματα για σχολικές ομάδες.

Τέλος, στο πλαίσιο της εκπόνησης της παρούσας διατριβής σχεδιάστηκε μία νέα πρόταση εκπαιδευτικού προγράμματος, η οποία απευθύνεται στις τελευταίες τάξεις του Δημοτικού Σχολείου. Το εκπαιδευτικό αυτό πρόγραμμα εφαρμόστηκε στο Βυζαντινό Μουσείο Βέροιας με τη συμμετοχή μαθητών και μαθητριών της Ε΄ τάξης Δημοτικών Σχολείων της πόλης και αξιολογήθηκε τόσο από τους ίδιους όσο και από τους εκπαιδευτικούς τους.

Summary

The aim of this dissertation is to explore the prominent aspects of the Byzantine culture, as they have been evidenced through the educational activities of foreign and Greek museums, and the implementation of a new educational program in the Byzantine Museum of Veria (BMB). Specifically, the research objectives focus on searching and recording the educational activity conducted by Greek and foreign museums including the Byzantine Museum of Veria, as well as on presenting the planning and implementation of a fully featured program about the Byzantine and post-Byzantine icon collection of the museum.

Namely, for the needs of this research, a systematic review of the literature on Museology and Museum Pedagogy issues, was conducted. At the same time, the basic characteristics of twenty-five European and Asian educational programmes, which were distinguished or received the Best Practice Award by the Committee for Education and Cultural Actions of the International Council of Museums, were analysed.

Moreover, prompted by the theme of the new educational program, foreign and Greek museums which have used wooden portable icons of the Byzantine and post- Byzantine period in their educational activities, were searched via the literature and online review. An archival search was also conducted in order to record the full extent of the educational activity of the Byzantine Museum of Veria, which concerns educational programs for school groups.

Finally, in the context of preparing this dissertation, a new proposal for an educational programme for the last years of primary school was designed. This educational program was put in practice at the Byzantine Museum of Veria with the participation of students attending the fifth class of Primary School and it was evaluated by both the students and their teachers.

Ευχαριστίες

Θα ήθελα να ευχαριστήσω θερμά την επιβλέπουσα καθηγήτρια μου, κα Στυλιανή Συλαίου, για την ουσιαστική καθοδήγηση και την συμβολή της στην εκπόνηση της παρούσας διατριβής καθώς και την κα Βάγια Καραϊσκού, ακαδημαϊκή υπεύθυνη του μεταπτυχιακού μας προγράμματος, για την άμεση πάντα ανταπόκριση της σε κάθε ζήτημα που ανέκυπτε.

Ευχαριστίες οφείλω στην Έφορο Αρχαιοτήτων Ημαθίας, κα Αγγελική Κοτταρίδη και στην προϊσταμένη του Τμήματος Βυζαντινών και Μεταβυζαντινών Αρχαιοτήτων και Μουσείων, κα Μαρία Χειμωνοπούλου, καθώς μου επέτρεψαν να αξιοποιήσω το υλικό των εκπαιδευτικών προγραμμάτων του Βυζαντινού Μουσείου Βέροιας και να σχεδιάσω και να εφαρμόσω μία νέα πρόταση εκπαιδευτικού προγράμματος στο μουσείο, όπως επίσης και στον συντηρητή αρχαιοτήτων και έργων τέχνης της ΕΦ.Α Ημαθίας, κ. Αναστάσιο Γεωργίου, ο οποίος βοήθησε ουσιαστικά στην οργάνωση και υλοποίηση του βιωματικού εργαστηρίου στο πλαίσιο του νέου αυτού εκπαιδευτικού προγράμματος.

Επίσης, θα ήθελα να ευχαριστήσω θερμά τους/τις εκπαιδευτικούς και τους/τις μαθητές/τριες της Ε΄ τάξης του 1^{ου} και 10^{ου} Δημοτικού Σχολείου Βέροιας, που έκαναν εφικτή τη εφαρμογή του εν λόγω εκπαιδευτικού προγράμματος, και ιδιαίτερα την κα Αλίκη Κρομμύδα και την κα Πόπη Κριθάρα για τις γόνιμες συζητήσεις μας.

Τέλος, ευχαριστώ από καρδιάς τους γονείς μου, το σύζυγό μου και ιδιαίτερα τα παιδιά μου, Δημήτρη και Αλέξανδρο-Μαρίνο για την αμέριστη συμπαράσταση, την κατανόηση και τη υπομονή που επέδειξαν όχι μόνο κατά το διάστημα εκπόνησης της διατριβής αυτής αλλά και σε όλη τη διάρκεια της φοίτησής μου στο μεταπτυχιακό πρόγραμμα.

Περιεχόμενα	
Περίληψη.....	iii
Summary.....	iv
Ευχαριστίες.....	v

Μέρος Α΄ - Θεωρητικό Μέρος

Εισαγωγή.....	1
1 Μουσειοπαιδαγωγική επιστήμη και εκπαιδευτικές θεωρίες.....	5
1.1 Η έννοια και το αντικείμενο της μουσειοπαιδαγωγικής επιστήμης	5
1.2 Η εμφάνιση και η ανάπτυξη της εκπαιδευτικής λειτουργίας του μουσείου	6
1.3 Εκπαιδευτικές θεωρίες και μουσειοπαιδαγωγική πράξη	8
1.3.1 Εκπαιδευτική θεωρία του διδακτισμού	9
1.3.2 Εκπαιδευτική θεωρία του ερεθίσματος-αντίδρασης	9
1.3.3 Εκπαιδευτική θεωρία του κονστρουκτιβισμού	9
1.3.4 Εκπαιδευτική θεωρία της ανακάλυψης	10
1.3.5 Εκπαιδευτική θεωρία της πολλαπλής νοημοσύνης.....	10
2 Μουσειοπαιδαγωγικά προγράμματα για σχολικές ομάδες	12
2.1 Σχέση μουσείων και σχολείων.....	12
2.2 Η μουσειακή μάθηση	13
2.3 Το μαθητικό κοινό	14
2.4 Το μουσειακό αντικείμενο στην εκπαιδευτική διαδικασία.....	15
2.5 Ο χαρακτήρας και οι στόχοι των μουσειοπαιδαγωγικών προγραμμάτων	15
2.6 Μέθοδοι και δραστηριότητες προσέγγισης μουσειακών αντικειμένων-περιεχομένων.....	16
2.6.1 Ανακαλυπτική μέθοδος	17
2.6.2 Μαιευτική μέθοδος.....	18
2.6.3 Βιωματικές/δημιουργικές μέθοδοι	18
2.6.4 Μέθοδος Αφήγησης	19
2.7 Εκπαιδευτικά εργαλεία	19
3 Σχεδιασμός-εφαρμογή και καλές πρακτικές μουσειοπαιδαγωγικών προγραμμάτων	21
3.1 Δομικά στοιχεία σύνθεσης μουσειοπαιδαγωγικών προγραμμάτων	21
3.1.1 Στόχοι εκπαιδευτικού προγράμματος.....	22
3.1.2 Θέμα εκπαιδευτικού προγράμματος και ομάδες σχολικού κοινού	22
3.1.3 Μέθοδοι, δραστηριότητες και εκπαιδευτικά εργαλεία	23
3.1.4 Αξιολόγηση	24
3.2 Στάδια και φάσεις εφαρμογής μουσειοπαιδαγωγικών προγραμμάτων	24
3.2.1 Πρώτο στάδιο-προετοιμασία στο σχολείο	25
3.2.2 Δεύτερο στάδιο-διεξαγωγή στο μουσείο	25
3.2.3 Τρίτο στάδιο-αξιοποίηση της μουσειακής εμπειρίας στο σχολείο	26
4 Το Βυζαντινό Μουσείο Βέροιας (BMB).....	27
4.1 Ιστορία ίδρυσης.....	27
4.2 Η μόνιμη έκθεση	29
4.3 Ο ιστότοπος του μουσείου	32

Μέρος Β΄ - Ερευνητικό Μέρος

5	Το πλαίσιο της έρευνας.....	33
5.1	Σκοπός και αναγκαιότητα της έρευνας.....	33
5.2	Ερευνητικά ερωτήματα.....	34
5.3	Μεθοδολογία της έρευνας.....	35
5.3.1	Μεθοδολογία απάντησης πρώτου ερευνητικού ερωτήματος.....	35
5.3.2	Μεθοδολογία απάντησης δεύτερου ερευνητικού ερωτήματος.....	39
5.3.3	Μεθοδολογία απάντησης τρίτου ερευνητικού ερωτήματος.....	39
5.3.4	Μεθοδολογία απάντησης τέταρτου ερευνητικού ερωτήματος.....	40
5.3.4.1	Μεθοδολογία απάντησης πρώτου σκέλους.....	41
5.3.4.2	Μεθοδολογία απάντησης δεύτερου σκέλους.....	43
6	Ανάλυση και αποτελέσματα της έρευνας.....	45
6.1	Εκπαιδευτικά προγράμματα που διακρίθηκαν ή βραβεύτηκαν από τη CECA-ICOM ως παραδείγματα καλών πρακτικών.....	45
6.1.2	Ανάλυση δεδομένων.....	45
6.1.3	Αποτελέσματα.....	53
6.2	Η εκπαιδευτική δραστηριότητα του ΒΜΒ για σχολικές ομάδες.....	54
6.2.1	Εκπαιδευτικά προγράμματα-ιστορική διαδρομή.....	54
6.2.2	Τρέχοντα εκπαιδευτικά προγράμματα.....	56
6.2.3	Πρόταση νέου εκπαιδευτικού προγράμματος για το ΒΜΒ (σχεδιασμός- εφαρμογή-αξιολόγηση.....	58
6.2.3.1	Στόχοι εκπαιδευτικού προγράμματος.....	58
6.2.3.2	Ομάδες - στόχοι και σύνδεση με το Αναλυτικό Πρόγραμμα Σπουδών.....	59
6.2.3.3	Σχεδιασμός του εκπαιδευτικού προγράμματος-μεθοδολογία.....	60
6.2.3.4	Μουσειοπαιδαγωγικές μέθοδοι.....	62
6.2.3.5	Εκπαιδευτικά εργαλεία.....	63
6.2.3.6	Εφαρμογή εκπαιδευτικού προγράμματος.....	64
6.2.3.6.1	Προετοιμασία- πριν την επίσκεψη στο μουσείο.....	64
6.2.3.6.2	Διεξαγωγή στο μουσείο: φάσεις προγράμματος και δραστηριότητες.....	65
6.2.3.6.3	Προτάσεις δραστηριοτήτων για το σχολείο.....	69
6.2.3.7	Αξιολόγηση εκπαιδευτικού προγράμματος.....	69
6.2.3.7.1	Ανάλυση.....	70
6.2.3.7.2	Αποτελέσματα.....	74
6.2.4	Γενική αποτίμηση των εκπαιδευτικών προγραμμάτων του ΒΜΒ.....	75
6.3	Όψεις του βυζαντινού πολιτισμού στην εκπαιδευτική δραστηριότητα ξένων και ελληνικών μουσείων.....	75
6.3.1	Βυζαντινές/μεταβυζαντινές εικόνες στην εκπαιδευτική δραστηριότητα μουσείων της Ευρώπης και της Βόρειας Αμερικής- Ανάλυση ευρημάτων.....	76
6.3.1.1	Αποτελέσματα.....	79
6.3.2	Βυζαντινές/μεταβυζαντινές εικόνες σε εκπαιδευτικά προγράμματα ελληνικών μουσείων-Ανάλυση ευρημάτων.....	79
6.3.2.1	Αποτελέσματα.....	83
7	Επίλογος.....	84

Παραρτήματα

A	Εκπαιδευτικά προγράμματα που διακρίθηκαν ή βραβεύτηκαν από τη
----------	--

	CECA-ICOM ως παραδείγματα καλών πρακτικών	86
A.1	Κατάλογος άρθρων της έκδοσης Best Practice που χρησιμοποιήθηκαν στην έρευνα	86
A.2	Καταγραφή χαρακτηριστικών και δομικών στοιχείων των εκπαιδευτικών προγραμμάτων	87
A.3	Πίνακας ανάλυσης περιεχομένου των εκπαιδευτικών προγραμμάτων: πεδία και κατηγορίες	109
A.4	Πίνακας με την κατηγοριοποίηση σκοπών/στόχων των εκπαιδευτικών προγραμμάτων	112
A.5	Πίνακας με τους χώρους εφαρμογής των εκπαιδευτικών προγραμμάτων	113
A.6	Πίνακας με την κατηγοριοποίηση των εκπαιδευτικών προγραμμάτων ανάλογα με τον αριθμό επισκέψεων/συναντήσεων κατά την υλοποίησή τους.....	114
A.7	Πίνακας με την κατηγοριοποίηση των δραστηριοτήτων των εκπαιδευτικών προγραμμάτων	114
A.8	Πίνακας ομαδοποίησης μεθόδων/μεθοδολογικών εργαλείων της αξιολόγησης των εκπαιδευτικών προγραμμάτων	116
A.9	Πίνακας με τον αριθμό μεθόδων αξιολόγησης ανά εκπαιδευτικό πρόγραμμα.....	117
B	Βυζαντινό Μουσείο Βέροιας-Εκπαιδευτικά Προγράμματα	118
B.1	Τρέχοντα εκπαιδευτικά προγράμματα (2017 και εξής)	118
B.2	Πρόταση νέου εκπαιδευτικού προγράμματος για το Βυζαντινό Μουσείο Βέροιας	132
B.2.1	Πίνακας μαθημάτων-ενοτήτων που συνδέονται με το θέμα και το περιεχόμενο του εκπαιδευτικού προγράμματος	132
B.2.2	Ενημερωτικό υλικό εκπαιδευτικού προγράμματος.....	135
B.2.3	Φύλλα δραστηριοτήτων εκπαιδευτικού προγράμματος	137
B.2.4	Έντυπα αξιολόγησης εκπαιδευτικού προγράμματος	139
Γ	Όψεις βυζαντινού πολιτισμού στην εκπαιδευτική δραστηριότητα ξένων και ελληνικών μουσείων	145
Γ.1	Κατάλογος ξένων μουσείων που συμπεριλήφθηκαν στην έρευνα	145
Γ.1.1	Καταγραφή στοιχείων της έρευνας για τα ξένα μουσεία.....	146
Γ.1.2	Πίνακας ξένων μουσείων με βυζαντινές/μεταβυζαντινές εικόνες σε έκθεση ή μη έκθεση	170
Γ.1.3	Πίνακας ξένων μουσείων και εκπαιδευτική δραστηριότητα.....	171
Γ.2	Καταγραφή στοιχείων της έρευνας για τα ελληνικά μουσεία.....	172
Γ.2.1	Κατάλογος ελληνικών μουσείων (Α)	194
Γ.2.2	Κατάλογος ελληνικών μουσείων (Β)	195
Γ.2.3	Κατάλογος εκπαιδευτικών δραστηριοτήτων ελληνικών μουσείων.....	195
Γ.2.4	Πίνακας με τους θεματικούς άξονες των εκπαιδευτικών προγραμμάτων που αφορούν ή συμπεριλαμβάνουν βυζαντινές/μεταβυζαντινές εικόνες	198
	Βιβλιογραφία	199
	Διαδικτυακές Πηγές.....	209
	Αρχειακές Πηγές.....	216

Εισαγωγή

Οι σύγχρονοι ορισμοί για την έννοια του μουσείου εκφράζουν νέες, ανθρωποκεντρικές αντιλήψεις, οι οποίες αντικατοπτρίζονται στους επιστημονικούς, ψυχαγωγικούς και εκπαιδευτικούς σκοπούς που περιλαμβάνει η λειτουργία του θεσμού (Νάκου, 2001:126, Γκαζή, 2004:3). Οι ορισμοί αυτοί, οι οποίοι διατυπώνονται από διεθνείς και εθνικούς οργανισμούς, όπως είναι το Διεθνές Συμβούλιο Μουσείων ([ICOM](#)), η Ένωση Μουσείων ([MA](#)) στη Βρετανία και η Αμερικανική Συμμαχία Μουσείων ή ενσωματώνονται σε εθνικές νομοθεσίες, όπως η περίπτωση της ελληνικής νομοθεσίας (άρθρο 45, Ν. 3028/2002, άρθρο 45, παρ.1), διαμορφώθηκαν στο πλαίσιο της “νέας μουσειολογίας”, η οποία εισήγαγε μια νέα φιλοσοφία για τη λειτουργία του μουσείου και έθεσε νέες βάσεις για τη σχέση του και την επικοινωνία του με την κοινωνία (Οικονόμου, 2003:19, McCall & Gray, 2014:19, Βουδούρη, 2003 :119-120). Σύμφωνα με τους ορισμούς αυτούς, ο θεσμός του μουσείου δεν περιορίζεται μόνο στις πάγιες λειτουργίες του (π.χ. συλλογή, διαφύλαξη, συντήρηση, μελέτη, ερμηνεία και ανάδειξη των υλικών μαρτυριών του πολιτισμού), αλλά παράλληλα τίθεται στην υπηρεσία του κοινωνικού συνόλου, προκειμένου να συμβάλει στην ευημερία του ανθρώπου ως χώρος μάθησης και ανάπτυξης των δεξιοτήτων του και ως χώρος ποιοτικής ψυχαγωγίας (Κόνσολα, 2006:65, Museum Association, 2012:3).

Ειδικότερα, ο επικοινωνιακός του χαρακτήρας (Μούλιου & Μπούνια, 1999:42) και ο εκπαιδευτικός και ψυχαγωγικός του ρόλος αναδεικνύονται μέσα από την παιδαγωγική πράξη. Η «μουσειοπαιδαγωγική», η «μουσειακή εκπαίδευση» και η «μουσειακή μάθηση» είναι όροι και εκφράσεις που χρησιμοποιούνται για αποδώσουν τις παιδαγωγικές καταστάσεις, τις εκπαιδευτικές πρακτικές και τις μαθησιακές διαδικασίες, την παιδαγωγική πράξη δηλαδή, η οποία εκτυλίσσεται στους χώρους των μουσείων και απευθύνεται ολοένα και περισσότερο σε διαφορετικές ομάδες κοινού (Νικονάνου, 2015α:13, Νικονάνου & Νάκου, 2015:12). Η πράξη αυτή προσαρμόζεται στη νέα πραγματικότητα των σύγχρονων πολυπολιτισμικών κοινωνιών και προσφέρει εκπαιδευτικές εμπειρίες χωρίς αποκλεισμούς, οι οποίες ενισχύουν την πολιτισμική πολυμορφία και ενδυναμώνουν τους συνεκτικούς δεσμούς της κοινωνίας (Filippourpoliti & Sylaiou, 2015:119). Κατά συνέπεια, το μουσείο σήμερα συνιστά ένα από τα κατεξοχήν κοινωνικά πεδία μάθησης, βασικό σημείο συνάντησης των ανθρώπων και

παράλληλα χώρος ανάπτυξης των σχέσεων τους (Μούλιου, 2014:3). Συγχρόνως, αποτελεί χώρο έκφρασης δημιουργικών ιδεών και συναισθημάτων, τα οποία παράγονται και εκδηλώνονται μέσα από τη διαδικασία προσέγγισης των επισκεπτών με τα αντικείμενα των συλλογών του (Μούλιου, 2014:3). Από τα αντικείμενα αυτά, τα οποία αποτελούν τη βάση της μουσειοπαιδαγωγικής πράξης, προκύπτουν ερμηνείες, επανερμηνείες, αφηγήσεις και ιδιαίτερα νοήματα για τον καθένα επισκέπτη, ανάλογα βέβαια με το πολιτισμικό και κοινωνικό του υπόβαθρο και τις ερμηνευτικές του ικανότητες (Hooper-Greenhill, 2006:235-238). Στο πλαίσιο αυτό, σκοπός της επικοινωνιακής και εκπαιδευτικής λειτουργίας των μουσείων αποτελεί η αποτελεσματική και ευχάριστη μετάδοση πληροφοριών και μηνυμάτων αλλά και η διαμόρφωση ουσιαστικών εμπειριών μέσα από δραστηριότητες, οι οποίες εμπεριέχουν τις κεντρικές έννοιες της μάθησης, της ερμηνείας αλλά και της δημιουργίας νοήματος π.χ. εκθέσεις, ξεναγήσεις, διαλέξεις, σεμινάρια, εργαστήρια (Μούλιου & Μπούνια, 1999:42, Τζιαφέρη, 2005:38, Nielsen, 2017:443).

Ιδιαίτερα σημαντικό ρόλο στην εκπαιδευτική λειτουργία των μουσείων, ωστόσο, έχουν τα εκπαιδευτικά προγράμματα, δραστηριότητες, οι οποίες σχεδιάζονται στο πνεύμα της ανάπτυξης μιας στενότερης σχέσης του μουσείου με το θεσμό του σχολείου, προκειμένου οι μαθητές/τριες να αποκομίζουν γνώσεις και εμπειρίες και παράλληλα να εξοικειώνονται με τον κόσμο των μουσείων (Νικονάνου, 2015γ:96 Παπαϊωάννου & Στεργιάκη, 2013:47). Χάρη στην ανάπτυξη της σχέσης αυτής, οι μαθητές/τριες συνιστούν ένα βασικό και ταυτόχρονα δυναμικό κοινό, το οποίο συμβάλλει στην αύξηση της επισκεψιμότητας των μουσείων, ενώ σε πολλές συνήθως περιπτώσεις αποτελεί και τον κύριο αποδέκτη του εκπαιδευτικού τους έργου (Black, 2009:196, Νικονάνου & Νάκου, 2015:12).

Έτσι, μουσεία από όλο τον κόσμο π.χ. Ευρώπη, Αμερική, Ασία (ενδεικτικά: [The British Museum](#), [The MET](#), [National Museum New Delhi](#)), έχουν εντάξει στην καθημερινή τους πρακτική την παιδαγωγική πράξη, ανοίγοντας τις πύλες τους, φυσικές ή διαδικτυακές, στο ευρύ αλλά κυρίως στο μαθητικό τους κοινό. Ανάλογη πρακτική ακολουθούν και τα μουσεία της ελληνικής επικράτειας (ενδεικτικά: [Μουσείο Μπενάκη](#), [Μουσείο Ακρόπολης](#), [Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο](#), [Μουσείο Κυκλαδικής Τέχνης](#)), τα οποία, μέσα από την εκπαιδευτική τους πολιτική, προβάλλουν την πολιτιστική κληρονομιά της χώρας, αναπόσπαστο τμήμα της οποίας αποτελούν και τα επιτεύγματα του βυζαντινού πολιτισμού (Ράνσιμαν, 1978).

Μεγάλα και εμβληματικά μουσεία της Ελλάδας για το βυζαντινό πολιτισμό, όπως το [Βυζαντινό και Χριστιανικό Μουσείο](#) στην Αθήνα ή το [Μουσείο Βυζαντινού Πολιτισμού](#) στη Θεσσαλονίκη, αλλά και μικρότερα, περιφερειακά μουσεία π.χ. το Βυζαντινό Μουσείο Βέροιας, σχεδιάζουν και εφαρμόζουν εκπαιδευτικά προγράμματα για σχολικές ομάδες. Τα προγράμματα αυτά αναδεικνύουν ποικίλες όψεις του βυζαντινού πολιτισμού, όπως για παράδειγμα τις τέχνες αλλά και άλλες πτυχές της ζωής και της ανθρώπινης έκφρασης, οι οποίες διαμορφώθηκαν στο πλαίσιο της ιστορικής διαδρομής της βυζαντινής αυτοκρατορίας (4^{ος} – 15^{ος} αι.) καθώς και στην εποχή που ακολούθησε μετά την κατάρρευσή της (Ι.Ε.Ε., 1961^{α,β} & 1974).

Αντικείμενο της παρούσας διατριβής είναι η καταγραφή της εκπαιδευτικής δραστηριότητας ξένων και ελληνικών μουσείων, η οποία αφορά στην προβολή όψεων του βυζαντινού πολιτισμού, καθώς και ο σχεδιασμός και η εφαρμογή ενός νέου εκπαιδευτικού προγράμματος στο Βυζαντινό Μουσείο Βέροιας.

Οι κύριοι άξονες της αναπτύσσονται: α) σε θεωρητικό επίπεδο με την επισκόπηση της βιβλιογραφίας, η οποία αφορά σε ζητήματα της μουσειοπαιδαγωγικής επιστήμης αλλά και της μουσειολογίας και β) σε ερευνητικό επίπεδο με: i) τη διερεύνηση των καλών πρακτικών που χρησιμοποιούνται στα σύγχρονα μουσειοπαιδαγωγικά προγράμματα, ii) τη διαπίστωση της προβολής ή μη συγκεκριμένων όψεων του βυζαντινού πολιτισμού μέσα από την εκπαιδευτική δραστηριότητα ξένων και ελληνικών μουσείων, iii) την παρουσίαση της εκπαιδευτικής δραστηριότητας του Βυζαντινού Μουσείου Βέροιας για σχολικές ομάδες ως μελέτη περίπτωσης και iv) το σχεδιασμό και την εφαρμογή ενός νέου εκπαιδευτικού προγράμματος στο μουσείο.

Συνεπώς, η διατριβή αποτελείται από ένα θεωρητικό μέρος, το οποίο περιλαμβάνει το σχετικό θεωρητικό υπόβαθρο, και από ένα ερευνητικό μέρος, στο οποίο διατυπώνονται τα ερευνητικά ερωτήματα και παρουσιάζονται η μεθοδολογία, η ανάλυση και τα αποτελέσματα της έρευνας, ενώ διαρθρώνεται σε έξι κεφάλαια:

Στο πρώτο κεφάλαιο προσδιορίζεται η έννοια της μουσειοπαιδαγωγικής επιστήμης, γίνεται μία σύντομη ιστορική αναδρομή αναφορικά με την εμφάνιση και την ανάπτυξη της εκπαιδευτικής λειτουργίας του μουσείου και παρουσιάζονται οι εκπαιδευτικές θεωρίες που σχετίζονται με τη μουσειοπαιδαγωγική πράξη.

Στο δεύτερο κεφάλαιο αναπτύσσονται ζητήματα σχέσεων μουσείου και σχολείου, παρουσιάζονται τα βασικά χαρακτηριστικά της μουσειακής μάθησης καθώς και η αμφίδρομη σχέση μουσείου και μαθητικού κοινού. Επίσης, εξετάζεται ο ρόλος του μουσειακού αντικειμένου στην εκπαιδευτική διαδικασία, αναλύονται ο χαρακτήρας και οι στόχοι των μουσειοπαιδαγωγικών προγραμμάτων και αποτυπώνονται οι βασικές μέθοδοι και τα εκπαιδευτικά εργαλεία της μουσειοπαιδαγωγικής πράξης.

Στο τρίτο κεφάλαιο αποκρυσταλλώνονται οι βασικές προϋποθέσεις, τα απαραίτητα δομικά στοιχεία, τα στάδια και οι φάσεις ως προς τον σχεδιασμό και την εφαρμογή ενός ολοκληρωμένου μουσειοπαιδαγωγικού προγράμματος για σχολικές ομάδες, ενώ στο τέταρτο κεφάλαιο γίνεται μία σύντομη παρουσίαση του Βυζαντινού Μουσείου Βέροιας.

Στο πέμπτο κεφάλαιο παρουσιάζονται ο σκοπός και οι στόχοι της έρευνας, διατυπώνονται τα ερευνητικά της ερωτήματα και παρατίθεται η μεθοδολογία που εφαρμόστηκε για τη διερεύνηση κάθε ερωτήματος χωριστά.

Στο έκτο κεφάλαιο αναλύονται τα ευρήματα της έρευνας και παρουσιάζονται τα αποτελέσματα της. Ειδικότερα, στη ενότητα 6.1 αναλύονται τα δεδομένα της έρευνας και παρουσιάζονται τα σχετικά αποτελέσματα που αφορούν στα χαρακτηριστικά (π.χ. χώρα διεξαγωγής, φορέας υλοποίησης, χώροι εφαρμογής και συχνότητα συναντήσεων/επισκέψεων) και τα δομικά στοιχεία (π.χ. στόχοι, μουσειοπαιδαγωγικές μέθοδοι, εκπαιδευτικά εργαλεία, μέθοδοι αξιολόγησης) είκοσι πέντε εκπαιδευτικών προγραμμάτων που διακρίθηκαν ή έλαβαν από τη CECA-ICOM το βραβείο καλών πρακτικών. Στην ενότητα 6.2 καταγράφεται η εκπαιδευτική δραστηριότητα για σχολικές ομάδες του Βυζαντινού Μουσείου της Βέροιας από την εποχή της ίδρυσης του έως σήμερα, και παρουσιάζεται ο τρόπος σχεδιασμού, εφαρμογής και αξιολόγησης μίας νέας πρότασης εκπαιδευτικού προγράμματος για το μουσείο με θέμα τις βυζαντινές και μεταβυζαντινές εικόνες της συλλογής του. Στην τελευταία υποενότητα του κεφαλαίου (6.3.) αναλύονται τα ευρήματα και παρουσιάζονται τα αποτελέσματα της έρευνας, η οποία αφορά στη διερεύνηση της αξιοποίησης ή μη βυζαντινών και μεταβυζαντινών εικόνων στην εκπαιδευτική δραστηριότητα ξένων και ελληνικών μουσείων.

Τέλος, τον επίλογο της διατριβής ακολουθεί εκτενές παράρτημα, το οποίο περιλαμβάνει φόρμες καταγραφής και πίνακες ανάλυσης των ευρημάτων/δεδομένων για το κάθε αντικείμενο της έρευνας.

Κεφάλαιο 1

Μουσειοπαιδαγωγική επιστήμη και εκπαιδευτικές θεωρίες

Στο παρόν κεφάλαιο προσδιορίζεται η έννοια της μουσειοπαιδαγωγικής επιστήμης, γίνεται μία σύντομη ιστορική αναδρομή αναφορικά με την εμφάνιση και την ανάπτυξη της εκπαιδευτικής λειτουργίας του μουσείου και παρουσιάζονται οι εκπαιδευτικές θεωρίες που σχετίζονται με τη μουσειοπαιδαγωγική πράξη.

1.1 Η έννοια και το αντικείμενο της μουσειοπαιδαγωγικής επιστήμης

Η Νικονάνου (2010: 48) προσδιορίζει την έννοια της μουσειοπαιδαγωγικής ως:

«την επιστημονική κατεύθυνση που ασχολείται με την εκπαίδευση στο χώρο του μουσείου, ερευνά το συνολικό παιδαγωγικό γεγονός που συντελείται σε μουσειακούς χώρους και τις δυνατότητες που μπορεί να παρέχονται σε διαφορετικές ομάδες κοινού για μάθηση και ψυχαγωγία, για εμπειρία και δημιουργία. Παράλληλα, όμως είναι η θεωρία και η πράξη αυτού του τομέα της μουσειακής λειτουργίας που μεριμνά για την επικοινωνία του μουσείου με το κοινό με σκοπό την επίτευξη εκπαιδευτικών στόχων».

Οι Allardand και Boucher ορίζουν τη μουσειοπαιδαγωγική ως :

«ένα θεωρητικό και μεθοδολογικό πλαίσιο που τίθεται στην υπηρεσία εκπαιδευτικών δραστηριοτήτων στο χώρο του μουσείου. Κύριος στόχος αυτών των δραστηριοτήτων είναι η μετάδοση γνώσεων (πληροφοριών, δεξιοτήτων και νοοτροπιών) στον επισκέπτη» (Desvallées & Mairesse, 2010:51).

Η Νάκου (2001:183) θεωρεί ότι:

«αντικείμενο της μουσειοπαιδαγωγικής είναι η επιστημονική διερεύνηση των παιδαγωγικών και μουσειολογικών αρχών και όρων που διέπουν την πολιτιστική και εκπαιδευτική πολιτική των μουσείων και που γενικότερα καθορίζουν το πλαίσιο για το σχεδιασμό, την εφαρμογή και την αξιολόγηση εκπαιδευτικών προγραμμάτων, που αποσκοπούν στο να καλλιεργούνται τα άτομα και οι κοινωνικές ομάδες, ανεξάρτητα από προέλευση, ικανότητες και ηλικία, δεξιότητες για πολύπλευρη δημιουργική αξιοποίηση του υλικού πολιτισμού και των μουσείων ειδικότερα».

Η μουσειοπαιδαγωγική επιστήμη λοιπόν, μέσα από ένα θεωρητικό πλαίσιο αλλά και ένα πλαίσιο εφαρμογής έχει ως αντικείμενο την εκπαιδευτική δραστηριότητα που συντελείται στο χώρο του μουσείου. Η δραστηριότητα αυτή από την οποία μεταδίδονται γνώσεις και δημιουργούνται εμπειρίες, επιδιώκει την καλλιέργεια των δεξιοτήτων του ανθρώπου αλλά και την ανάπτυξη μίας άμεσης και ουσιαστικής επικοινωνίας του μουσείου με το κοινό του.

1.2 Η εμφάνιση και η ανάπτυξη της εκπαιδευτικής λειτουργίας του μουσείου

Η εκπαίδευση ως βασική λειτουργία του μουσείου συνδέθηκε με τη γένεση του μοντέρνου μουσείου κατά τον 18^ο και 19^ο αι., όταν σταδιακά οι ιδιωτικές και βασιλικές συλλογές της Ευρώπης απέκτησαν δημόσιο χαρακτήρα, συνιστώντας τον πυρήνα για τη δημιουργία των εθνικών μουσείων (Hein,1998:3, Νάκου, 2001:116-117, Νικονάνου, 2012:30). Τα εθνικά μουσεία έθεσαν ως βασικό σκοπό τους τη διαπαιδαγώγηση και την ψυχαγωγία των επισκεπτών τους, μέσα από μία διαδικασία διδακτικής αξιοποίησης των μουσειακών τους συλλογών αλλά κυρίως με την παροχή ελεύθερης πρόσβασης στο μη ειδικό κοινό και στην εκπαιδευτική κοινότητα (Hein,1998:3, Νικονάνου, 2012:30,32).

Στον 19^ο αι. επίσης, η εκπαιδευτική λειτουργία του μουσείου διευρύνθηκε με τον σχεδιασμό εξειδικευμένων προσεγγίσεων, που αφορούσαν εκθέσεις διδακτικού περιεχομένου, διαλέξεις για ενήλικες και εκπαιδευτικές δραστηριότητες για σχολικές ομάδες, ενώ παράλληλα τέθηκαν οι βάσεις για την ανάπτυξη μιας ιδιαίτερης σχέσης μεταξύ του μουσείου και του σχολείου (Hein,1998:4, Νικονάνου, 2012:38).

Από τα τέλη του αιώνα, τα μουσεία θεωρούνταν ως μία μορφή πανεπιστημιακών ιδρυμάτων υπό την έννοια ότι είχαν τη δυνατότητα να λειτουργούν ως σημαντικοί χώροι μάθησης για τους ενήλικες ενώ παράλληλα με την καθιέρωση της υποχρεωτικής εκπαίδευσης για τα παιδιά, αναδείχθηκαν σε κατάλληλα περιβάλλοντα μάθησης για τις σχολικές ομάδες, καθώς παρείχαν πληθώρα αντικειμένων, ιδανικών να ενισχύσουν την αντικειμενοκεντρική διδασκαλία (Smythe στο Hooper-Greenhill, E., 1994:137).

Στο πρώτο μισό του 20^{ού} αι., μολονότι η εκπαιδευτική διάσταση των μουσείων είχε ήδη αναγνωρισθεί και η μουσειοπαιδαγωγική επιστήμη είχε επηρεασθεί από ποικίλα παιδαγωγικά κινήματα και είχε ασπαστεί θέσεις και στάσεις παιδαγωγών που έθεταν τις βάσεις για τη διδακτική αξιοποίηση των εκθεσιακών συλλογών, δεν είχε ακόμη αποκτήσει εκείνο το θεωρητικό υπόβαθρο, το οποίο θα την αναδείκνυε σε μία ειδική κατηγορία παιδαγωγικής επιστήμης (Νικονάνου, 2012: 52-53).

Στο β' μισό του 20^{ού} αι. ωστόσο, ο εκπαιδευτικός ρόλος των μουσείων άρχισε να καθιερώνεται και να προβάλλεται πιο οργανωμένα, γεγονός που οφείλεται στην ίδρυση του Διεθνούς Συμβουλίου Μουσείων (1946) και της ειδικής επιτροπής για θέματα εκπαίδευσης (CECA) αλλά και στη από κοινού δράση της CECA και της UNESCO (Νικονάνου, 2012: 53, Χατζηνικολάου, 2002: 101-102).

Παράλληλα, σημειώθηκαν ιδιαίτερες αλλαγές στον τομέα της μουσειοπαιδαγωγικής επιστήμης, η οποία αναγνωρίστηκε ως επιστημονικός κλάδος (Γερμανία) και ως ρεύμα μουσειακής εκπαίδευσης (Γαλλία, Βρετανία, Η.Π.Α.) (Τζιαφέρη, 2005: 31). Ειδικότερα, άρχισαν να εφαρμόζονται εκπαιδευτικές πολιτικές και να εμφανίζονται θεσμικές μορφές οργάνωσης με την ίδρυση ξεχωριστών εκπαιδευτικών τμημάτων στα μουσεία ή τη θεσμοθέτηση κεντρικών υπηρεσιών- μουσειοπαιδαγωγικών κέντρων-, οι οποίες ρύθμιζαν τις μουσειοπαιδαγωγικές δραστηριότητες των μουσείων που αφορούσαν κυρίως σε σχολικές ομάδες (Νικονάνου, 2012: 55).

Σήμερα, η σύγχρονη μουσειοπαιδαγωγική επιστήμη διευρύνει τους ορίζοντές της και τα μουσεία εφαρμόζουν μία επικοινωνιακή στρατηγική μέσα από ποικίλες δράσεις, προκειμένου να προσελκύσουν ολοένα και περισσότερες διαφορετικές ομάδες κοινού, με το σχολικό κοινό ωστόσο, να παραμένει η βασικότερη ομάδα - στόχο των μουσείων (Στεφάνου, 2010: 122, Νικονάνου & Νάκου 2015: 12). Επίσης, παρακολουθεί τις νέες τάσεις της μάθησης, οι οποίες

εστιάζουν στην καλλιέργεια των δεξιοτήτων και ικανοτήτων του ατόμου (π.χ. “Deeper learning” ή “Syntonic learning”, δηλαδή την ικανότητα του ατόμου να μεταφέρει και να εφαρμόζει τη γνώση σε νέες καταστάσεις ή να συνδέει τη νέα γνώση με την προσωπική του ταυτότητα), ενώ ταυτόχρονα αξιοποιεί τις δυνατότητες της τεχνολογίας, οι οποίες διευκολύνουν τη μάθηση και τη δημιουργία νοημάτων στην καθημερινή της πρακτική (Xanthoudaki, 2015: 251).

1.3 Εκπαιδευτικές θεωρίες και μουσειοπαιδαγωγική πράξη

Οι εκπαιδευτικές θεωρίες, οι οποίες αποτελούν τη βάση της μουσειοπαιδαγωγικής αντίληψης και της εκπαιδευτικής λειτουργίας του μουσείου, προκύπτουν, όπως επισημαίνει ο Hein (1999: 16), από τη σύνθεση θεωριών που αφορούν τη φύση της γνώσης και τον τρόπο που μπορεί να κατακτηθεί μέσω της εκπαίδευσης (θεωρία της διδασκαλίας) και τη μάθηση, η οποία εξετάζει τον τρόπο που οι άνθρωποι μαθαίνουν (Hooper-Greenhill, 1999: 68, Φιλιππουπολίτη, 2015: 28).

Από τη μελέτη της ανθρώπινης ανάπτυξης προκύπτουν δύο διαφορετικές προσεγγίσεις για τη φύση της γνώσης. Σύμφωνα με την παραδοσιακή αντίληψη και την ρεαλιστική-θετικιστική προσέγγιση της γνώσης, η οποία συνδέεται με παθητικές θεωρίες μάθησης, η γνώση είναι ανεξάρτητη από το σκεπτόμενο υποκείμενο, μεταδίδεται με τη διδασκαλία ως έτοιμο αγαθό και συνδυάζεται με την ικανότητα του ατόμου να οργανώνει τις γνώσεις του για το κόσμο λογικά, ανάλογα με τη δομή του θέματος (Φιλιππουπολίτη, 2015: 29-30, Νάκου, 2001:188, Black, 2009: 166).

Από την άλλη πλευρά, η μοντέρνα αντίληψη που συνδέεται με τη ιδεαλιστική-κονστрукτιβιστική προσέγγιση και τις ενεργητικές θεωρίες μάθησης πρεσβεύει ότι η γνώση υπάρχει μόνο στο μυαλό του υποκειμένου, το οποίο μπορεί να τη δομήσει μέσα από μία σύνθετη διανοητική και ενεργητική διαδικασία αλληλεπίδρασης με το κοινωνικό του περιβάλλον (Hein, 1998: 17, Νάκου, 2001: 188, Φιλιππουπολίτη, 2015: 30).

Από το συνδυασμό των παραδοσιακών και μοντέρνων θεωριών της γνώσης και της μάθησης προκύπτουν οι εκπαιδευτικές θεωρίες του διδακτισμού, του ερεθίσματος-αντίδρασης, της ανακάλυψης και του εποικοδομισμού (κονστрукτιβισμού), οι οποίες βρίσκουν εφαρμογή στη μουσειοπαιδαγωγική πράξη (Hein, 2011:33).

1.3.1 Εκπαιδευτική θεωρία του διδασκισμού

Στη θεωρία του διδασκισμού, η μη αμφισβητήσιμη γνώση για ένα θέμα παρουσιάζεται με δασκαλοκεντρικές διδακτικές μεθόδους π.χ. διάλεξη, αφήγηση, χωρίς περιθώρια εναλλακτικών ερμηνειών ή επιχειρηματολογίας, ενώ η ύλη χωρίζεται σε μικρότερες ενότητες, ξεκινώντας από απλά και προχωρώντας σε πιο σύνθετα νοήματα, ώστε να μπορεί κάποιος εύκολα να τη μάθει μέσα από συχνές επαναλήψεις (Νάκου, 2001:190, Hein, 1998: 22, 26). Η θεωρία αυτή βασίζεται στη ρεαλιστική προσέγγιση της γνώσης και στην παθητική / σωρευτική διαδικασία κατά τη διάρκεια της μάθησής της (Φιλιππουπολίτη, 2015: 31).

1.3.2 Εκπαιδευτική θεωρία του ερεθίσματος-αντίδρασης

Η θεωρία του ερεθίσματος-αντίδρασης (μπιχεβιοριστική προσέγγιση - συμπεριφορισμός) πρεσβεύει ότι η γνώση προκύπτει μέσα από μία διαδικασία μάθησης, κατά την οποία το υποκείμενο ανταποκρίνεται σε ένα ερέθισμα του περιβάλλοντος, χωρίς να υπάρχει κάποιο περιθώριο επιλογής (Ambrose & Pain, 2006: 46).

Παράλληλα, ασπάζεται τη θεωρία της μάθησης για τη διδακτική προσέγγιση της γνώσης, αλλά αναγνωρίζει εναλλακτικούς τύπους γνώσης της πραγματικότητας και δεν περιορίζεται στη μία και μοναδική αντικειμενική αλήθεια (Hein, 1998: 29, Νάκου, 2001: 190). Η σχέση ερεθίσματος – αντίδρασης στην εφαρμογή για παράδειγμα ενός εκπαιδευτικού προγράμματος αντανάκλαται στην επικοινωνία που αναπτύσσεται μεταξύ του εμπυχωτή και των συμμετεχόντων κατά την υλοποίηση των δραστηριοτήτων του προγράμματος (Φιλιππουπολίτη, 2015: 32).

1.3.3 Εκπαιδευτική θεωρία του κονστρουκτιβισμού

Σύμφωνα με τη θεωρία του κονστρουκτιβισμού (ή εποικοδομισμού), η οποία συνδέεται με την ιδεαλιστική προσέγγιση της γνώσης και την αλληλεπίδραση του μαθητευόμενου με το περιβάλλον, τα υποκείμενα συμμετέχουν ενεργά στη διαδικασία της μάθησης και δομούν τη γνώση ατομικά ή ομαδικά, δημιουργώντας νοήματα μέσα από διευκολύνσεις, τις οποίες παρέχει ο εμπυχωτής (Φιλιππουπολίτη, 2015: 34, Hein, 1998: 34, Hein, 2011: 33, Οικονόμου, 2003: 86 Ambrose & Pain, 2006: 48).

Κατά την εφαρμογή της θεωρίας στο μουσείο, η έμφαση δίνεται στο υποκείμενο που μαθαίνει. Έτσι, σχεδιάζονται και προσφέρονται διάφορες απτικές και διανοητικές δραστηριότητες, οι οποίες διευκολύνουν τη δημιουργία προσωπικών νοημάτων (Gibbs, Sani, & Thompson, 2007:

22, Hein, 1998:34). Η κονστρουκτιβιστική θεωρία αναγνωρίζει την ιδιαίτερη σημασία της προϋπάρχουσας γνώσης που κατέχει ο μαθητευόμενος, καθώς πάνω σε αυτή, με κατάλληλες συνδέσεις, προστίθενται οι νέες πληροφορίες, οι οποίες θα διαμορφώσουν τη νέα γνώση (Jeffery-Clay,1998: 3).

1.3.4 Εκπαιδευτική θεωρία της ανακάλυψης

Η θεωρία της ανακάλυψης δίδει έμφαση επίσης στο υποκείμενο, το οποίο μόνο του ανακαλύπτει την αντικειμενική γνώση, αλληλοεπιδρώντας με το αντικείμενο μάθησης μέσα από μεθόδους, οι οποίες συμβάλλουν στη διεύρυνση της ικανότητάς του να μαθαίνει (Νάκου, 2001: 190, Hein,1998: 30).

Κατά την εφαρμογή της στο μουσείο, οι εκθέσεις οργανώνονται με τρόπους που να επιτρέπουν την εξερεύνηση των εκθεμάτων με ενεργητικές μεθόδους μάθησης και σχεδιάζονται ανάλογες δραστηριότητες, οι οποίες ωστόσο οδηγούν σε προκαθορισμένα συμπεράσματα (Νάκου, 2001: 190).

1.3.5 Εκπαιδευτική θεωρία της πολλαπλής νοημοσύνης

Εκτός από τις εκπαιδευτικές θεωρίες του Hein, υπάρχει ακόμη μία θεωρία που βρίσκει εφαρμογή στην παιδαγωγική πράξη στο μουσείο. Πρόκειται για τη θεωρία της πολλαπλής νοημοσύνης του H. Gardner, μία σύγχρονη ψυχοπαιδαγωγική θεωρία, σύμφωνα με την οποία κάθε άτομο διαθέτει οκτώ τύπους νοημοσύνης: γλωσσική, λογικό-μαθηματική, χωρική, μουσική, σωματικό-κιναισθητική, νατουραλιστική (οικολογική/φυσιογνωστική), ενδοπροσωπική και διαπροσωπική, τους οποίους μπορεί να χρησιμοποιεί χωριστά ή συνδυαστικά για την επίλυση προβλημάτων και την παραγωγή ιδεών (Davis, Christodoulou et al., 2011: 485).

Με την καλλιέργεια όλων των ειδών νοημοσύνης κατά την εκπαιδευτική διαδικασία, ενισχύεται η πολύπλευρη ανάπτυξη της προσωπικότητας του υποκειμένου και δίδεται η ευκαιρία ανάδειξης των ιδιαίτερων προτιμήσεων και κλίσεων του (Νάκου, 2001:208). Παράλληλα, η διάκριση των παραπάνω ειδών αποτελεί πολύτιμο οδηγό που διευρύνει τη δυνατότητα σχεδιασμού ποικίλων εκπαιδευτικών δραστηριοτήτων στο χώρο του μουσείου (Φιλιππουπολίτη, 2015:38).

Από τις εκπαιδευτικές θεωρίες, που παρουσιάστηκαν συνοπτικά, προκύπτει ότι οι θεωρίες του διδακτισμού και του συμπεριφορισμού αντικατοπτρίζουν μία παραδοσιακή προσέγγιση της

μάθησης, σύμφωνα με την οποία ο μαθητευόμενος είναι παθητικός δέκτης πληροφοριών. Αντίθετα, οι θεωρίες της ανακάλυψης, του κονστρουκτιβισμού και της πολλαπλής νοημοσύνης αποτελούν τις σύγχρονες τάσεις στην εκπαιδευτική διαδικασία, κατά τις οποίες αναγνωρίζεται η πολύπλευρη ανάπτυξη της προσωπικότητας του μαθητευόμενου, που έχει ενεργό ρόλο στη διαδικασία μάθησης και στη δημιουργία νοημάτων (Φιλιππουπολίτη, 2015: 28).

Κεφάλαιο 2

Μουσειοπαιδαγωγικά προγράμματα για σχολικές ομάδες

Στο κεφάλαιο αυτό αναπτύσσονται ζητήματα σχέσεων μουσείου και σχολείου, παρουσιάζονται τα βασικά χαρακτηριστικά της μουσειακής μάθησης αλλά και η αμφίδρομη σχέση μουσείου και μαθητικού κοινού. Επίσης, εξετάζεται ο ρόλος του μουσειακού αντικειμένου στην εκπαιδευτική διαδικασία, αναλύεται ο χαρακτήρας και οι στόχοι των μουσειοπαιδαγωγικών προγραμμάτων και αποτυπώνονται οι βασικές μέθοδοι και τα εκπαιδευτικά εργαλεία της μουσειοπαιδαγωγικής πράξης.

2.1 Σχέση μουσείων και σχολείων

Η εκπαιδευτική διαδικασία στο μουσείο αποτελεί μία μορφή άτυπης εκπαίδευσης σε σχέση με τους κανόνες και τις ρυθμίσεις του τυπικού εκπαιδευτικού συστήματος, στο οποίο ωστόσο προσθέτει ιδιαίτερες αξίες, καθώς προσφέρει διαφορετικούς τρόπους για μάθηση, ψυχαγωγία και επικοινωνία, με αποτέλεσμα ο εκπαιδευτικός του ρόλος να τυγχάνει ευρείας αναγνώρισης (Brüninghaus-Knubel, 2004: 119, Hein, 1998: 7, Hooper-Greenhill & Moussouri, 2002: 2).

Ο Buffet διακρίνει (2000: 128-129) μία ακόμη αντιθετική διάσταση που χαρακτηρίζει τη σχέση σχολείου και μουσείου. Η διάσταση αυτή αφορά τη μαζική εκπαίδευση που προσφέρεται στο σχολείο σε αντίθεση με τη δυνατότητα μίας ατομικής συνάντησης με το περιεχόμενό του, που παρέχει το μουσείο. Ωστόσο, επισημαίνει ότι πάρα τις όποιες διαφορές, τα οφέλη που προκύπτουν από τη συνάντηση των δύο θεσμών, μέσα από την οποία διαμορφώνεται μία ιδιαίτερη “κοινωνική εμπειρία”, είναι σημαντικά και ευνοούν την ελευθερία επιλογών αλλά και την έκφραση της ατομικής ταυτότητας.

Μία ακόμη διάσταση στη σχέση των δύο θεσμών αφορά στη διαμόρφωση ή μη μίας κοινής εκπαιδευτικής στοχοθεσίας. Οι κυρίαρχες τάσεις διαφοροποιούν από τη μία πλευρά τους στόχους και τις επιδιώξεις των μουσειοπαιδαγωγικών προγραμμάτων από τους στόχους του

σχολείου, καθώς ο προσανατολισμός τους αφορά στην απόκτηση από τους μαθητές μόνο αισθητικών και ιδιαίτερων πολιτισμικών εμπειριών. Από την άλλη πλευρά, τους συνδέουν και τους ταυτίζουν με τους στόχους των σχολικών προγραμμάτων, χωρίς βέβαια να αποκλείεται ο συνδυασμός και των δύο τάσεων (Ζαφειράκου, 2000: 19).

Ανεξάρτητα βέβαια από τις παραπάνω τάσεις, ο ρόλος του μουσείου ως αυτόνομου εκπαιδευτικού φορέα δεν είναι να παρακάμψει ή να υποκαταστήσει τη σχολική μόρφωση αλλά να την εμπλουτίσει, συμπληρώνοντας τις γνώσεις και τις εμπειρίες των μαθητών (Χρυσουλάκη & Κατσουράκη, 2010: 133).

Επιπλέον, οι εκπαιδευτικές δραστηριότητες των μουσείων είναι προαιρετικές και όχι υποχρεωτικές για τους εκπαιδευτικούς, οι οποίοι είναι αρμόδιοι να αποφασίσουν αν θα τις αξιοποιήσουν ή τις αγνοήσουν (Γκότσης, 2010: 143). Ωστόσο, είναι αυτές που αποτελούν το έναυσμα για την ανάπτυξη της επικοινωνίας μεταξύ των δύο θεσμών, η οποία εξελίσσεται σε καλή συνεργασία, όταν διαμορφώνεται στο πλαίσιο κοινών προσδοκιών και αξιών (Buffet, 2000).

2.2 Η μουσειακή μάθηση

Τα τελευταία χρόνια, η χρήση της έκφρασης “μουσειακή μάθηση” αντί “μουσειακής εκπαίδευσης” αποτυπώνει μία αλλαγή αντιλήψεων για την εκπαιδευτική λειτουργία του μουσείου, η οποία πλέον εστιάζει στη διαδικασία με την οποία μαθαίνει το υποκείμενο, στα αποτελέσματα που προκύπτουν από αυτήν, αλλά και στην παροχή μέσων και εργαλείων, προκειμένου η μάθηση να αποτελεί μία ευχάριστη και χρήσιμη εμπειρία (Hooper-Greenhill, 2007: 4). Επίσης, όροι όπως άτυπη ή αυτόβουλη αποτελούν βασικά χαρακτηριστικά της μάθησης, εφόσον ως διαδικασία λαμβάνει χώρα σε άτυπα εκπαιδευτικά περιβάλλοντα ενώ παράλληλα αποτελεί μία μάθηση αυτορρυθμιζόμενη και ελεύθερης επιλογής (Falk & Dierking, 1998: 2).

Επιπλέον, η μουσειακή μάθηση αναγνωρίζεται διεθνώς ως μία μάθηση δημιουργική και ενεργητική, καθώς στο μουσειακό περιβάλλον εφαρμόζονται όλες εκείνες οι μέθοδοι που ενισχύουν τη διαδικασία ανακάλυψης της πληροφορίας, το δημιουργικό διάλογο, την ανάπτυξη πρωτοβουλίας αλλά την αυτενέργεια των υποκειμένων (Μπούνια, Οικονόμου & Πιτσιάβα, 2010: 336).

Στο μέλλον, η μάθηση στο μουσείο, όπως και η μάθηση στο σχολείο ή η διά βίου μάθηση, θα εστιάζει κυρίως στην ανάπτυξη νέων δεξιοτήτων και ικανοτήτων των ανθρώπων και θα συνιστά μία διαδικασία ολοένα και περισσότερο αυτοκατευθυνόμενη, βιωματική, ανοικτή στην κοινωνία με σκοπό να ενισχύει δεξιότητες κριτικής σκέψης, την καινοτομία, τη δημιουργικότητα, την ομαδικότητα και τη συνεργασία (Xanthoudaki, 2015: 249, Vadkerty, 2015: 39). Ταυτόχρονα, θα διατηρεί τον κομβικό της ρόλο στην τυπική σχολική εκπαιδευτική διαδικασία ως ένα πολύ σημαντικό εργαλείο που συμβάλλει στην αύξηση της γνώσης και συνδράμει στην καλλιέργεια των δεξιοτήτων του μαθητικού κοινού (Magnier, 2015: 32).

2.3 Το μαθητικό κοινό

Τις τελευταίες δεκαετίες το μαθητικό κοινό, μία από τις πολυπληθέστερες κατηγορίες επισκεπτών με συγκεκριμένα ηλικιακά και μορφωτικά χαρακτηριστικά, αποτελεί τη σταθερή βάση του κοινού των μουσείων (Γκότσης, 2002: 19, Black, 2009: 196). Το γεγονός αυτό οφείλεται στην αναγνώριση της σημαντικής παιδευτικής αξίας του μουσείου και της συμβολής του στην ολοκλήρωση της πνευματικής, συναισθηματικής και ηθικής διαμόρφωσης των παιδιών και εν γένει στην ολόπλευρη ανάπτυξη της προσωπικότητάς τους (Ανδρέου, 1996: 15, Καλούρη-Αντωνοπούλου & Κάσσαρης, 1988: 70). Παράλληλα, οφείλεται στα πλεονεκτήματα που προσφέρει στην εκπαίδευσή των μαθητών, όπως για παράδειγμα το διαφορετικό στυλ διδασκαλίας, το οποίο βασίζεται σε αντικείμενα και εικόνες που καθιστούν τη μάθηση πιο εύκολη, αλλά και η δυνατότητα για την ανάπτυξη ενός διαφορετικού είδους σχέσεων μεταξύ μαθητών ή μαθητών και δασκάλων σε ένα διαφορετικό επίσης περιβάλλον από αυτό του σχολείου. Επιπλέον, το μουσείο ενισχύει τους δεσμούς της κοινότητας, καθώς είναι ο χώρος στον οποίο αναδεικνύεται η κοινή ιστορία και πολιτιστική κληρονομιά, ενώ ταυτόχρονα παρέχει βήμα για γόνιμους διαλόγους αναφορικά με θέματα που δεν θίγονται εύκολα στο σχολικό περιβάλλον (Morris & Spurrier, 2009: 59-60).

Από την πλευρά τέλος του μουσείου, η προσέγγιση της σχολικής κοινότητας, στην οποία αντικατοπτρίζονται όλα τα κοινωνικά και μορφωτικά στρώματα της κοινωνίας, αποτελεί μία πλούσια πηγή άντλησης του μελλοντικού του κοινού (Ζαφειράκου, 2000: 28). Η προσφορά ποιοτικών εμπειριών μέσα από ευκαιρίες ψυχικής και πνευματικής καλλιέργειας αλλά και ψυχαγωγίας, δύναται να διαμορφώσει θετικές στάσεις και αντιλήψεις, ώστε οι μαθητές να επανέλθουν στο μουσείο πιο εύκολα κατά την περίοδο της ενήλικης ζωής τους ή ακόμη να εξελιχθούν σε διά βίου επισκέπτες του (Ανδρέου, 1996: 47, 51 & Black, 2009: 212).

2.4 Το μουσειακό αντικείμενο στην εκπαιδευτική διαδικασία

Τα μουσειακά αντικείμενα ως υλικές μαρτυρίες της ανθρώπινης ύπαρξης φέρουν μία αισθητική και επιστημονική αξία αλλά και μια εγγενή αξία, η οποία προκύπτει από το πολιτισμικό πλαίσιο της εποχής, στην οποία δημιουργήθηκαν (Pearce, 2002: 24, Paris & Hargood, 2002: 41). Διανύοντας το χρόνο αποκτούν τη δική τους ιστορία και ως τρισδιάστατα υλικά τεκμήρια μιας άλλης εποχής, αν και έχουν αποσπαστεί από τα χωροχρονικά τους συμφραζόμενα και έχουν τοποθετηθεί στο νέο πλαίσιο μιας συλλογής, δεν παύουν να είναι φορείς μετάδοσης πληροφοριών, νοημάτων, γνώσεων, που αναδεικνύονται με την πράξη της ερμηνευτικής διαδικασίας (Pearce, 2002: 35, McDonald, 2006: 82, Γκότσης, 2002: 17,18 & Νικονάνου, 2012: 127).

Μέσα από μια διαλεκτική και ερμηνευτική πράξη λοιπόν, τα αντικείμενα αποκτούν νόημα και προσφέρουν τη δυνατότητα για πολλαπλές αναγνώσεις αλλά και για μία διαθεματική-σφαιρική προσέγγιση της γνώσης (Pearce, 2002: 303, Κύρδη, 2002: 27). Επιπλέον, τα μουσειακά αντικείμενα ως απτά ερεθίσματα του πολιτισμικού μας περιβάλλοντος, τα οποία γίνονται εύκολα αντιληπτά μέσω της όρασης και της αφής, βοηθούν στην κατανόηση αφηρημένων εννοιών και τη σύνθεση νοημάτων ενώ παράλληλα συμβάλλουν και στην καλλιέργεια κριτικών ικανοτήτων και δεξιοτήτων (Pearce, 2002: 34, Τσιτούρη, 2002: 24). Κατά συνέπεια, η σπουδαιότητα της μάθησης με βάση τα αντικείμενα (Object-Based Learning) έγκειται στο γεγονός ότι διευκολύνει τη δόμηση της γνώσης αλλά συγχρόνως ενισχύει την ανάπτυξη δεξιοτήτων κριτικής σκέψης (Burritt, 2018: 234).

2.5 Ο χαρακτήρας και οι στόχοι των μουσειοπαιδαγωγικών προγραμμάτων

Το σύγχρονο μουσείο έχοντας ως στόχο τη διευκόλυνση της διανοητικής και συναισθηματικής πρόσβασης των επισκεπτών του στο περιεχόμενο των εκθέσεων του, επικεντρώνεται στην υλοποίηση ποικίλων εκπαιδευτικών δραστηριοτήτων, όπως ξεναγήσεις, εργαστήρια, διαλέξεις κ.ά., δίνοντας ωστόσο ιδιαίτερη βαρύτητα στο σχεδιασμό και την εφαρμογή εκπαιδευτικών προγραμμάτων για τη μεγάλη κατηγορία του μαθητικού του κοινού (Νικονάνου, 2015: 52 & 2012: 95, Νικονάνου & Νάκου, 2015: 12).

Ένα μουσειοπαιδαγωγικό πρόγραμμα για μαθητές/τριες αποτελεί μία οργανωμένη επίσκεψη μιας σχολικής τάξης στο μουσείο, στο πλαίσιο των προγραμματισμένων δράσεων του σχολείου

και κατά τη διάρκεια του διδακτικού ωραρίου (ΠΔ79/2017,αρθ.16), έχει συγκεκριμένους στόχους, καθορισμένη διάρκεια (συνήθως 1 ½ έως 3 ώρες) και συγκεκριμένη θεματική, η οποία αναπτύσσεται γύρω από επιλεγμένα μουσειακά αντικείμενα (Παπαϊωάννου & Στεργιάκη, 2013: 48).

Είναι επίσης, μία εκπαιδευτική δραστηριότητα άμεσης επικοινωνίας, η οποία πραγματοποιείται με τη διαμεσολάβηση ειδικών και αναπτύσσεται σε στάδια και φάσεις με την εφαρμογή ποικίλων μεθόδων και δραστηριοτήτων (Νικονάνου, 2010: 50 & 2015γ: 97).

Εκτός από το βασικό σκοπό των μουσειοπαιδαγωγικών προγραμμάτων, ο οποίος είναι το άνοιγμα των μουσείων στο μαθητικό κοινό και η εξοικείωση των παιδιών με το θεσμό του μουσείου και τον ρόλο του στην κοινωνία, τα εκπαιδευτικά προγράμματα θέτουν και ειδικότερους στόχους. Οι στόχοι αυτοί αφορούν π.χ. στην προσέγγιση αντιπροσωπευτικών μουσειακών αντικειμένων και θεματικών, στην υιοθέτηση και την αποδοχή ενός κοινού κώδικα συμπεριφοράς ως προς τους μουσειακούς χώρους, στην ενίσχυση των ενεργητικών τρόπων μάθησης αλλά και άλλους γνωστικούς και κοινωνικοσυναισθηματικούς στόχους, οι οποίοι διαμορφώνονται από τους διδακτικούς στόχους που θέτει η παιδαγωγική επιστήμη (Τζιαφέρη, 2005: 59-67).

Το μουσειοπαιδαγωγικό πρόγραμμα τέλος, συνιστά μία εκπαιδευτική πράξη που δίδει νόημα στα αντικείμενα με εύληπτο και ελκυστικό τρόπο και ανακαλύπτει τους δεσμούς και τις μεταξύ τους σχέσεις (Γκότσης, 2010: 140). Παράλληλα, συμπληρώνει νοήματα που έχει παραλείψει ο μουσειολογικός-εκθεσιακός σχεδιασμός αλλά ταυτόχρονα τον αποδομεί, δημιουργώντας νέες θεματικές διαδρομές με την επιλογή ορισμένου αριθμού αντικειμένων, σε διαφορετικούς συνδυασμούς, ανάλογα με τους στόχους που θέτει (Νίτσιου & Σκαλτσά, 2010: 87-88, Τσιπούρη, 2010: 151).

2.6 Μέθοδοι και δραστηριότητες προσέγγισης μουσειακών αντικειμένων-περιεχομένων

Οι μουσειοπαιδαγωγικές μέθοδοι αποτελούν τους τρόπους προσέγγισης των μουσειακών αντικειμένων και περιεχομένων στο πλαίσιο της μουσειοπαιδαγωγικής πράξης (Νικονάνου, 2015β: 76). Οι σύγχρονες παιδαγωγικές αντιλήψεις τείνουν στην επιλογή ενεργητικών μεθόδων προσέγγισης, οι οποίες κεντρίζουν το ενδιαφέρον των παιδιών και επιτυγχάνουν την

ουσιαστική τους συμμετοχή τους στη μαθησιακή διαδικασία (Τζιαφέρη, 2005: 78,80). Οι μέθοδοι αυτές δεν αποσκοπούν στην παθητική συσσώρευση γνώσεων αλλά στην ανακάλυψη και δόμηση της γνώσης μέσα από μία διαδικασία που συμβάλλει στην εξέλιξη της προσωπικότητας των παιδιών και τη καλλιέργεια των νοητικών, ψυχικών, σωματικών και κοινωνικών ικανοτήτων και δεξιοτήτων τους (Νάκου, 2001: 208).

Από την εκπαιδευτική διαδικασία, ωστόσο, δεν αποκλείονται και μέθοδοι παθητικής μάθησης, οι οποίες είναι απαραίτητες για την παροχή αναγκαίων πληροφοριών, ενώ η εναλλαγή μεθόδων και των καταστάσεων που δημιουργούνται από αυτήν, συνήθως, ενισχύουν τη διατήρηση του ενδιαφέροντος των παιδιών (Νικονάνου, 2015β: 51).

Η επιλογή των κατάλληλων μεθόδων εξαρτάται από τους επιδιωκόμενους στόχους που τίθενται κάθε φορά, όπως π.χ. η απόκτηση γνώσεων, η ψυχαγωγία, η εμπειρία, η προσωπική έκφραση, η διαπροσωπική επικοινωνία των συμμετεχόντων (Νικονάνου, 2015β: 51-52). Άλλοι παράγοντες που επηρεάζουν την επιλογή τους είναι ο χώρος, ο χρόνος, τα μέσα και το κοινό, ανάλογα τις προσλαμβάνουσες και ιδιαιτερότητές του (Νικονάνου, 2012: 127-128). Ωστόσο, η επιλεγόμενη μέθοδος από μόνη της δεν αποτελεί εγγύηση για την επιτυχία του προγράμματος, καθώς αυτή εξαρτάται και από τον τρόπο που θα εφαρμοστεί (Veldhuizen, 2017: 5).

2.6.1 Ανακαλυπτική μέθοδος

Ο χώρος του μουσείου αποτελεί ένα πρόσφορο πεδίο για έρευνα και ανακάλυψη. Η ανακαλυπτική μέθοδος βρίσκει εφαρμογή μέσα από δραστηριότητες εξερεύνησης, κατά τις οποίες οι μαθητές επικοινωνούν άμεσα με το μουσειακό αντικείμενο, χωρίς τη μεσολάβηση του εμπυχωτή, ο ρόλος του οποίου περιορίζεται απλά στην υποστήριξη και τον συντονισμό της δραστηριότητας. Φύλλα εργασίας, αντίγραφα αντικειμένων, φωτογραφίες κλπ., βοηθούν ολιγομελείς ομάδες παιδιών στον εντοπισμό και την προσέγγιση διαφορετικών εκθεμάτων, στα οποία εμβαθύνουν και στη συνέχεια παρουσιάζουν στις υπόλοιπες ομάδες (Νικονάνου, 2015: 64-65).

Με τη μέθοδο αυτή δεν επιδιώκεται μόνο η απόκτηση της γνώσης αλλά και η εξοικείωση των μαθητών με μεθοδολογικά εργαλεία που συμβάλλουν στην κατανόηση των μουσειακών αντικειμένων, στη καλλιέργεια της κριτικής σκέψης, στην ενίσχυση της περιέργειας και στην ανάπτυξη της φαντασίας (Τσιτούρη, 2010: 153, Καλούρη- Αντωνοπούλου & Κάσσαρης, 1988: 57).

2.6.2 Μαιευτική μέθοδος

Ο διάλογος και η κατευθυνόμενη συζήτηση αποτελούν βασικά στοιχεία της μαιευτικής μεθόδου, μέσω των οποίων τα μέλη μίας ομάδας παρακινούνται να εμπλακούν ενεργά στην προσέγγιση των μουσειακών αντικειμένων με στόχο να αποκομίσουν μία ουσιαστική εμπειρία (Veldhuizen, 2017: 11).

Ο ρόλος του μουσειοπαιδαγωγού στην επικοινωνιακή αυτή διαδικασία είτε ως εμπυχωτή είτε ως καθοδηγητή, είναι σημαντικός γιατί με την κατάλληλη παρότρυνση – κατεύθυνση δίνει τη δυνατότητα στους συμμετέχοντες να αποκτήσουν διανοητική και συναισθηματική πρόσβαση στα αντικείμενα, να συνδιαλλαγούν με αυτά, να εκφράσουν απορίες, απόψεις, συναισθήματα ενώ δημιουργεί όλες εκείνες τις προϋποθέσεις για την ανάπτυξη μίας γόνιμης συζήτησης μεταξύ και των μελών της ομάδας (Νικονάνου, 2015β: 57-60).

Η μέθοδος αυτή εφαρμόζεται συνήθως σε εκπαιδευτικές ξεναγήσεις ή συζητήσεις, οι οποίες πολλές φορές αποτελούν μία φάση ενός εκπαιδευτικού προγράμματος, ή σε επιδείξεις ειδικών που παρουσιάζουν διάφορες τεχνικές, όπως κατασκευή ή συντήρηση αρχαίων αντικειμένων κ.ά. (Νικονάνου, 2012: 101).

2.6.3 Βιωματικές/δημιουργικές μέθοδοι

Η εφαρμογή βιωματικών/δημιουργικών μεθόδων αποσκοπεί στη διαμόρφωση εμπειριών μέσα από την εξάσκηση δεξιοτήτων/ικανοτήτων και την προσωπική δημιουργική έκφραση, ενώ η μάθηση επιτυγχάνεται με πρακτικές χειρωνακτικές δραστηριότητες (“learning by doing”) προσωπικής επαφής και δοκιμής (Νικονάνου 2015β: 67). Παράγοντας ωστόσο, που ενισχύει την αποτελεσματικότητα των μεθόδων αυτών είναι η ύπαρξη άμεσης νοηματικής σύνδεσης των δραστηριοτήτων με τα μουσειακά αντικείμενα και τα περιεχόμενα, ώστε να επιτελούνται παράλληλα και οι απαραίτητες διανοητικές διεργασίες (“minds on”) (Νικονάνου, 2015β: 67, Veldhuizen, 2017: 24).

Για τη βιωματική προσέγγιση των μουσειακών αντικειμένων σχεδιάζονται υλικές-αισθητικές δραστηριότητες. Οι δραστηριότητες αυτές έχουν τη μορφή δημιουργικών εργαστηρίων εικαστικής έκφρασης -ζωγραφική, πηλοπλαστική, κατασκευών κ.ά.-, εντάσσονται στην τελική συνήθως φάση ενός μουσειοπαιδαγωγικού προγράμματος ενώ έχουν άμεση σύνδεση με το θέμα και τους στόχους του (Νικονάνου, 2015β: 67-68, Τσιτούρη 2010: 155).

Επίσης, δυνατότητες βιωματικής πρόσβασης σε μουσειακά αντικείμενα και περιεχόμενα προσφέρουν οι επιτελεστικές δραστηριότητες των παραστατικών-ερμηνευτικών τεχνών (π.χ. θέατρο, χορός, μουσική), οι οποίες παίρνουν τη μορφή εκπαιδευτικού θεάτρου, κουκλοθέατρου, παιχνίδια ρόλων, παντομίμας, μουσικών παραστάσεων ή οι δραστηριότητες γραμματισμού μέσα από μορφές γραπτής έκφρασης π.χ. δημιουργική γραφή. Βασικές τέλος δραστηριότητες για μία βιωματική προσέγγιση του μουσείου, αποτελούν αυτές που αφορούν στις ίδιες τις λειτουργίες του θεσμού (Νικονάνου, 2015β: 70-75).

2.6.4 Μέθοδος Αφήγησης

Η αφήγηση αποτελεί την πλέον παραδοσιακή μέθοδο προσέγγισης μουσειακών αντικειμένων και την παλαιότερη διδακτική μέθοδο, η οποία ακόμη και σήμερα παραμένει από τις πιο δημοφιλείς (Veldhuizen, 2017: 9). Η μέθοδος αυτή εφαρμόζεται στην ξενάγηση, μία δραστηριότητα κατάλληλη για τη μεταφορά μεγάλου αριθμού πληροφοριών σε σύντομο χρονικό διάστημα (Veldhuizen, 2017: 9). Κατά την ξενάγηση, ο εμπυχωτής βρίσκεται ανάμεσα στο έκθεμα, μεταδίδοντας όλες εκείνες τις πληροφορίες που βοηθούν στην ερμηνεία του, και στην ομάδα κοινού, η οποία παρακολουθεί παθητικά, καθώς δεν υπάρχει η δυνατότητα ανάπτυξης κάποιας αλληλεπίδρασης (Νικονάνου, 2012: 98-99, Νικονάνου, 2015β: 53).

Η αφήγηση εφαρμόζεται επίσης και σε άλλες μουσειοπαιδαγωγικές δραστηριότητες, όπως στη διήγηση ιστοριών, η οποία συνηθώς προκαλεί μια συναισθηματική εμπλοκή του κοινού και δημιουργεί εντυπώσεις για αρκετό διάστημα ή στις επιδείξεις ειδικών (Νικονάνου, 2012: 99-100).

2.7 Εκπαιδευτικά εργαλεία

Εκτός από τα ίδια τα αυθεντικά αντικείμενα που αποτελούν τον λόγο ύπαρξης κάθε μουσείου και κατ' επέκταση τον θεμέλιο λίθο της μουσειακής εκπαίδευσης, σημαντικό ρόλο στην εκπαιδευτική διαδικασία έχουν τα ποικίλα εργαλεία, έντυπα, υλικά ή ψηφιακά, τα οποία αξιοποιούνται, προκειμένου να εμπλουτιστεί η μουσειακή εμπειρία και να διευκολυνθεί η εκπαιδευτική πράξη (Paris & Hargood, 2002: 43, Νικονάνου, 2015δ: 203).

Στα έντυπα εκπαιδευτικά εργαλεία, συγκαταλέγονται τα φύλλα/υλικό δραστηριοτήτων, που συνδέονται με δραστηριότητες εξερεύνησης ή άλλες δημιουργικές δραστηριότητες (π.χ. ανάθεση και προσέγγιση εκθεμάτων ή υλικό για κατασκευές ή χαρτοκοπτική). Τα υλικά, τα οποία συνδράμουν στην εφαρμογή απτικών δραστηριοτήτων, αποτελούν πρωτότυπα ή

αντίγραφα αυθεντικών μουσειακών αντικειμένων, αλλά και βοηθητικά αντικείμενα απαραίτητα στην υλοποίηση δημιουργικών δραστηριοτήτων (π.χ. μπογιές, χαρτιά κλπ.) ή δραστηριοτήτων εξερεύνησης (π.χ. μετροταινίες, φακοί κ.ά.) (Νικονάνου, 2015δ: 204-212). Στα ψηφιακά ανήκουν οι εφαρμογές διαδικτύου, όπως εικονικές περιηγήσεις, αρχεία, εικονικά μουσεία, πολυμεσικές εφαρμογές (π.χ. παιχνίδια παζλ, κουίζ, εργαλεία ζωγραφικής), διάφορες χωροευαίσθητες εφαρμογές για κινητές συσκευές -tablets, έξυπνα κινητά- (π.χ. χωροευαίσθητα παιχνίδια) αλλά και cds-rom/DVDs, ψηφιακοί προβολείς ή βίντεο (Γιαννούτσου, 2015, Μπούνια, Οικονόμου & Πιτσιάβα, 2010: 341, Sylaiou, Liarokapis, Kotsakis and Patias, 2009).

Τα εκπαιδευτικά εργαλεία σχεδιάζονται και χρησιμοποιούνται ανάλογα με τους επιδιωκόμενους στόχους αλλά και τον χώρο, στον οποίο θα χρησιμοποιηθούν. Έτσι, κατηγοριοποιούνται σε εργαλεία για χρήση: α) εντός του μουσείου π.χ. φύλλα/υλικό δραστηριοτήτων, βοηθητικά αντικείμενα, χωροευαίσθητες εφαρμογές ή ψηφιακές προβολές (Νικονάνου, 2015δ: 205, Γιαννούτσου, 2015, Μπούνια, Οικονόμου & Πιτσιάβα, 2010: 341), β) εκτός μουσείου, και έχουν τη μορφή: i) φορητών εκπαιδευτικών μονάδων (π.χ. μουσειοσκευές, βαλίτσες, κουτιά ή αποσκευές), οι οποίες σχεδιάζονται γύρω από μία συγκεκριμένη θεματική με σκοπό να μεταφέρουν το μουσείο στη σχολική τάξη και περιέχουν πλούσιο υλικό, όπως πρωτότυπα αντικείμενα, αντίγραφα, έντυπο πληροφοριακό υλικό, πρώτες ύλες, προτάσεις για δραστηριότητες κ.λπ. (Λέκκα & Αλεξίου, 2002: 32)- ή ii) εφαρμογών διαδικτύου (Γιαννούτσου, 2015) και γ) μέσα και έξω από το μουσείο με τη μορφή θεματικού φακέλου για εκπαιδευτικούς και μαθητές, ο οποίος παρέχει υλικό προετοιμασίας και προτάσεις δραστηριοτήτων με εφαρμογή στη σχολική αίθουσα και στο μουσείο (Νικονάνου, 2015δ: 205).

Κεφάλαιο 3

Σχεδιασμός και εφαρμογή μουσειοπαιδαγωγικών προγραμμάτων

Η παιδαγωγική πράξη στο μουσείο, η οποία αφορά στο μαθητικό του κοινό, πραγματοποιείται μέσα από την εφαρμογή εκπαιδευτικών προγραμμάτων, τα οποία σχεδιάζονται και διεξάγονται από μουσειοπαιδαγωγούς ή άλλο εξειδικευμένο προσωπικό¹ (Νικονάνου, 2015γ: 97). Ο σχεδιασμός και η εφαρμογή των προγραμμάτων αυτών εντάσσεται στους γενικότερους και ειδικότερους στόχους της επικοινωνιακής πολιτικής του μουσείου, ενώ ο αριθμός τους και το είδος των δραστηριοτήτων τους καθορίζεται από οικονομικούς παράγοντες αλλά και από τη διαθέσιμη υλικοτεχνική του υποδομή και το ανθρώπινο δυναμικό του (O'Neill & DufresneTassé: 2016).

3.1 Δομικά στοιχεία σύνθεσης μουσειοπαιδαγωγικών προγραμμάτων

Απαραίτητα δομικά στοιχεία για τη σύνθεση ενός ολοκληρωμένου μουσειοπαιδαγωγικού προγράμματος είναι: α) οι σκοποί/στόχοι για τους οποίους σχεδιάζεται το πρόγραμμα, β) το θέμα και περιεχόμενο του σε άμεση συνάρτηση με τους σκοπούς και τους στόχους, γ) η μεθοδολογία που θα χρησιμοποιηθεί κατά την εφαρμογή του και δ) οι μέθοδοι που θα επιλεγούν για την αξιολόγησή του (Χοντολίδου, 2010: 370).

¹ Σύμφωνα με έρευνα που εκπόνησε η Σακαλή (2012:135) στο πλαίσιο της διδακτορικής της διατριβής, η πραγματικότητα των ελληνικών δημόσιων μουσείων καταγράφει ότι η πλειονότητα της ειδικότητας που ασχολείται με το σχεδιασμό εκπαιδευτικών προγραμμάτων και έντυπου υλικού είναι αυτή του αρχαιολόγου, γεγονός που ερμηνεύεται από τα αρχαιολογικά θέματα των προγραμμάτων και τον κυρίαρχο ρόλο των αρχαιολόγων στη δομή των μουσείων και των αρχαιολογικών υπηρεσιών αλλά και από την έλλειψη στελέχωσης με τις ειδικότητες του μουσειολόγου και του μουσειοπαιδαγωγού.

3.1.1 Στόχοι εκπαιδευτικού προγράμματος

Οι ειδικότεροι στόχοι του εκπαιδευτικού προγράμματος θα πρέπει να εντάσσονται στους γενικούς σκοπούς και στόχους, του οποίους θέτει η εκπαιδευτική πολιτική του μουσείου π.χ. ευαισθητοποίηση του μαθητικού κοινού για την προστασία της πολιτιστικής κληρονομιάς ή διαμόρφωση θετικών αντιλήψεων για το θεσμό (Χρυσουλάκη & Κουτσουράκη, 2010: 128). Ο σχεδιασμός ωστόσο του προγράμματος, οφείλει να περιλαμβάνει και το πλαίσιο των διδακτικών στόχων, γνωστικών και κοινωνικοσυναισθηματικών, το οποίο ορίζεται από την παιδαγωγική επιστήμη και αποβλέπει στην πολύπτυχη ανάπτυξη της προσωπικότητας των μαθητών (O'Neill & DufresneTassé, 2016: 45 & Τζιαφέρη, 2005: 62).

Έτσι, τα επιδιωκόμενα αποτελέσματα των γνωστικών στόχων, όπως η απόκτηση γνώσεων μέσω των συλλογών ή η κατανόηση αντικειμένων και περιεχομένων, θα πρέπει να προάγουν την καλλιέργεια των νοητικών ικανοτήτων και δεξιοτήτων των παιδιών (π.χ. ανάκληση, παρατήρηση, περιγραφή και ταξινόμηση, έλεγχος υποθέσεων και σύγκριση) (Τζιαφέρη, 2005: 62-65), ενώ οι κοινωνικοσυναισθηματικοί στόχοι να επιδιώκουν μεταξύ άλλων την εξοικείωση του μαθητή με εκφάνσεις της πολιτιστικής κληρονομιάς και το θεσμό του μουσείου, την ενθάρρυνση της αυτενέργειας και της ελεύθερης έκφρασης, τη δημιουργικότητα, την καλλιέργεια της συνεργατικότητας, τη δημιουργία μιας “συναισθηματικής εμπλοκής” αλλά και τη διαμόρφωση μιας αξιομνημόνευτης εμπειρίας στο μουσείο (Άλκηστις, 1995: 25, Black, 2009: 197,207).

3.1.2 Θέμα εκπαιδευτικού προγράμματος και ομάδες σχολικού κοινού

Η επιλογή του θέματος ενός μουσειοπαιδαγωγικού προγράμματος καθορίζεται κατά βάση από το είδος των συλλογών του μουσείου. Το πρόγραμμα μπορεί να ακολουθεί πιστά το περιεχόμενο μίας ενότητας ή υποενότητας της έκθεσης του μουσείου ή να δημιουργεί νέο περιεχόμενο με βάση τα διαθέσιμα μουσειακά αντικείμενα (O'Neill & DufresneTassé, 2016: 47). Σε κάθε περίπτωση, ένα εκπαιδευτικό πρόγραμμα δεν πρέπει περιλαμβάνει όλα τα αντικείμενα μιας εκθεσιακής ενότητας, αλλά να επιλέγει αντιπροσωπευτικά δείγματα, ώστε να υπάρχει ο απαραίτητος χρόνος για μία ουσιαστική και σε βάθος επεξεργασία τους (Νικονάνου, 2015γ: 96).

Βασικός επίσης παράγοντας στην επιλογή του θέματος, εφόσον το εκπαιδευτικό πρόγραμμα απευθύνεται σε μαθητές, είναι ο καθορισμός των σχολικών ομάδων για τις οποίες θα

σχεδιαστεί, ο εντοπισμός των ιδιαίτερων χαρακτηριστικών τους και ο προσδιορισμός των δυνατοτήτων τους σε μορφωτικό και αντιληπτικό επίπεδο (Γκότσης, 2010: 142, Τσιτούρη, 2002: 23). Με αυτό τον τρόπο αποφεύγονται καταστάσεις που δημιουργούν αρνητικά συναισθήματα, λόγω υπεραπλούστευσης ή μεγάλης δυσκολίας στην κατανόηση θεμάτων και περιεχομένων (Τζιαφέρη, 2005: 67). Στο πλαίσιο αυτό, απαραίτητη είναι και η διερεύνηση των σχολικών αναλυτικών προγραμμάτων και εγχειρίδιων, προκειμένου να υπάρχουν συνδέσεις με τα μαθήματα και τα ενδιαφέροντα των παιδιών, χωρίς ωστόσο η διαδικασία αυτή να οδηγεί σε αυτοπεριορισμούς ή σε μία πλήρη προσαρμογή του σχεδιασμού ενός μουσειοπαιδαγωγικού προγράμματος στη σχολική πράξη (Γκότσης, 2010: 142).

3.1.3 Μέθοδοι, δραστηριότητες και εκπαιδευτικά εργαλεία

Η αποτελεσματικότητα ενός εκπαιδευτικού προγράμματος εξαρτάται επίσης από την επιλογή και το συνδυασμό των μουσειοπαιδαγωγικών μεθόδων που θα εφαρμοστούν, όπως και από τα εκπαιδευτικά εργαλεία που θα χρησιμοποιηθούν. Η επιλογή αυτή πρέπει να στοχεύει στην ενεργητική μάθηση, η οποία μέσα από συγκεκριμένες νοητικές ή σωματικές δραστηριότητες κρατά τα παιδιά ενεργά, καθώς τα εμπλέκει σε μία διαδικασία συλλογής πληροφοριών ή επίλυσης προβλημάτων (Michael, 2006: 160).

Συγκεκριμένα, μέθοδοι, όπως η μαιευτική, η ανακαλυπτική ή οι βιωματικές/δημιουργικές μέθοδοι, που προάγουν τον πειραματισμό, την αυτενέργεια, την κριτική σκέψη, τη φαντασία, τη συνεργασία, το διάλογο, φέρουν τα βέλτιστα αποτελέσματα στη μουσειοπαιδαγωγική πράξη, διότι συμβάλλουν στην ανάπτυξη ιδιαίτερων συναισθηματικών συνδέσεων με το χώρο του μουσείου και ταυτόχρονα καλλιεργούν τις δεξιότητες των παιδιών (Δάλκος, 2000: 40,78, Murphy & Rose, 2019: 83).

Παράλληλα, η επιλογή και η χρήση των κατάλληλων εκπαιδευτικών εργαλείων διευκολύνει και ενισχύει τον σχεδιασμό των δραστηριοτήτων ενεργητικής μάθησης (π.χ. παιχνίδια εξερεύνησης, ρόλων και αινιγμάτων, ασκήσεις γλωσσικής διατύπωσης, εργαστήρια εικαστικά και κατασκευών κ.ά.), οι οποίες διαμορφώνουν τις απαραίτητες προϋποθέσεις για τη δημιουργία ευχάριστων και πλούσιων εμπειριών, ικανών να αποτυπωθούν στην καρδιά και τη μνήμη των παιδιών (Τζιαφέρη, 2005: 88-89).

3.1.4 Αξιολόγηση

Η αξιολόγηση είναι μία πολύ σημαντική παράμετρος, μέσα από την οποία όχι μόνο αποτιμάται η αποτελεσματικότητα ενός εκπαιδευτικού προγράμματος, αλλά πολλές φορές ελέγχεται και η πορεία της ανάπτυξής του. Συγκεκριμένα, η αξιολόγηση μπορεί να είναι: α) προκαταρκτική, κατά το στάδιο σύλληψης της ιδέας, και να αφορά στη διερεύνηση του ενδιαφέροντος ή μη μαθητών και δασκάλων για το θέμα του προγράμματος, β) διαμορφωτική, κατά τη διάρκεια σχεδιασμού του προγράμματος για πιθανές βελτιώσεις μέσα από τον έλεγχο στοιχείων του, όπως για παράδειγμα της γλώσσας που θα χρησιμοποιηθεί στα πληροφοριακά κείμενα ή τα φύλλα δραστηριοτήτων, γ) διορθωτική, και να εξετάζει άμεσα τον τρόπο που λειτουργεί το πρόγραμμα επισημαίνοντας τυχόν δυσκολίες κατά την εφαρμογή του, ώστε να γίνουν άμεσες αλλαγές και βελτιώσεις και δ) ολική και να διερευνά τη συνολική αποτελεσματικότητα του προγράμματος και τον αντίκτυπο του σε μαθητές και δασκάλους (Οικονόμου, 2003: 107-109, Μπούνια, 2015: 154-156).

Βασικά μεθοδολογικά εργαλεία της αξιολόγησης ενός εκπαιδευτικού προγράμματος μπορούν να αποτελέσουν τα ερωτηματολόγια για τη συλλογή ποσοτικών και ποιοτικών δεδομένων, οι συνεντεύξεις, η παρατήρηση της συμπεριφοράς και της ανταπόκρισης των παιδιών μέσω βιντεοσκόπησης ή καταγραφής σημειώσεων, και οι συζητήσεις (συνήθως άτυπες με τους δασκάλους) (Οικονόμου, 2003:98, Μπούνια, 2015: 157-164).

Η αξιολόγηση μέσω ερωτήσεων (ερωτηματολόγια-συνεντεύξεις), ειδικότερα, μπορεί να σχεδιάζεται, λαμβάνοντας υπόψη το πλαίσιο του γενικού αξιολογικού συστήματος GLOs- Generic Learning Outcomes, το οποίο αφορά στη διερεύνηση των αποτελεσμάτων που προκύπτουν από τη διαδικασία της μάθησης και εξειδικεύεται σε πέντε κατηγορίες αποτίμησης δεδομένων: α) «γνώση και κατανόηση», β) «ανάπτυξη δεξιοτήτων», γ) «συμπεριφορές / νοοτροπίες και αξίες», δ) «ευχαρίστηση-έμπνευση-δημιουργικότητα», ε) «δράση-συμπεριφορά-πρόοδος» (Hooper-Greenhill, 2007 & Φιλιππουπολίτη, 2015: 43).

3.2 Στάδια και φάσεις εφαρμογής μουσειοπαιδαγωγικών προγραμμάτων

Ένα μουσειοπαιδαγωγικό πρόγραμμα, προκειμένου να προσφέρει μία ουσιαστική εμπειρία με πολλαπλά μορφωτικά αποτελέσματα στους μαθητές, οφείλει να έχει μία συγκεκριμένη δομή και να αποτελείται από τρία βασικά στάδια κατά την εφαρμογή του (Τσιτούρη, 2002: 23, Φουρλίγκα,

Γαβριηλίδου & Βεροπουλίδου, 2004β: 7-8). Το πρώτο και τρίτο στάδιο λαμβάνουν χώρα στην σχολική αίθουσα και προϋποθέτουν την άμεση και ζωτικής σημασίας εμπλοκή του δασκάλου, η οποία συμβάλλει ουσιαστικά στην ομαλή ανάπτυξη του εκπαιδευτικού προγράμματος και στην αξιοποίηση της μουσειακής εμπειρίας στη σχολική πράξη (Harris, 2015: 243, Lawson, Cook, Dorn, Pariso, 2018: 2018).

3.2.1 Πρώτο στάδιο-προετοιμασία στο σχολείο

Το πρώτο στάδιο αφορά στην προετοιμασία των παιδιών στη σχολική αίθουσα (Νικονάνου, 2012: 133). Η προετοιμασία αυτή, στην περίπτωση της πρώτης επίσκεψης σε ένα μουσειακό χώρο, πρέπει να επικεντρώνεται στη γνωριμία των μαθητών με τον θεσμό και τις λειτουργίες του μουσείου καθώς και στους βασικούς κανόνες συμπεριφοράς που πρέπει να τηρούνται στους μουσειακούς χώρους (Αλκηστis, 1996: 37, Παπαϊωάννου & Στεργιάκη, 2013: 50).

Παράλληλα, ο εκπαιδευτικός μπορεί να αξιοποιήσει τις δυνατότητες που παρέχει το διαδίκτυο και ο ιστότοπος του μουσείου, προσφέροντας μία εικονική ξενάγηση, προκειμένου οι μαθητές να πληροφορηθούν για την ιστορία του μουσείου, το οποίο θα επισκεφτούν καθώς και για τις συλλογές του (Black, 2009: 204). Επιπλέον, μπορεί να τους ενημερώσει για το περιεχόμενο του προγράμματος στο οποίο θα συμμετέχουν ή ακόμη να τους προετοιμάσει για το θέμα του, μέσα από σχετικό ενημερωτικό υλικό, το οποίο δανείζουν συνήθως τα μουσεία στο πλαίσιο των εκπαιδευτικών τους προγραμμάτων (Κουβέλη στη Τζαφιέρη, 2005: 45).

3.2.2 Δεύτερο στάδιο-διεξαγωγή στο μουσείο

Το δεύτερο στάδιο του προγράμματος πραγματοποιείται κατά την επίσκεψη των μαθητών στο μουσείο. Το στάδιο αυτό χωρίζεται σε φάσεις, οι οποίες περιλαμβάνουν τις δραστηριότητες του εκπαιδευτικού προγράμματος.

Ειδικότερα, κατά την πρώτη φάση, πραγματοποιείται συνήθως μία εκπαιδευτική περιήγηση ή προβολή κάποιας σχετικής με το θέμα του προγράμματος παρουσίασης (Νικονάνου, 2015γ: 97). Στη συνέχεια, ακολουθεί η φάση της ανάπτυξης των ενεργητικών δραστηριοτήτων του προγράμματος, που συνήθως σχεδιάζονται στο πλαίσιο της ομαδοσυνεργατικής μάθησης ή και της ατομικής δημιουργικής έκφρασης, τόσο στον χώρο της μουσειακής έκθεσης όσο και στην αίθουσα των εκπαιδευτικών προγραμμάτων (Δάλκος, 2000: 76, Νικονάνου, 2015γ: 97). Το στάδιο αυτό ολοκληρώνεται με την αξιολόγηση του προγράμματος από τους μαθητές και τον

εκπαιδευτικό του τμήματος, μία απαραίτητη διαδικασία για τη συλλογή στοιχείων αναφορικά με την αποτελεσματικότητα και την αξιοπιστία της εκπαιδευτικής διαδικασίας του μουσείου (Ambrose & Pain, 2006: 59).

3.2.3 Τρίτο στάδιο- αξιοποίησης της μουσειακής εμπειρίας στο σχολείο

Το τρίτο και τελευταίο στάδιο του εκπαιδευτικού προγράμματος αφορά σε δραστηριότητες, οι οποίες μπορούν να εφαρμοστούν στη σχολική αίθουσα. Συνήθως, στον σχεδιασμό του προγράμματος προβλέπονται δραστηριότητες για την αξιοποίηση της μουσειακής επίσκεψης κατά την επιστροφή στο σχολείο. Μουσειακά αντικείμενα αλλά και η θεματική του προγράμματος μπορούν να αποτελέσουν πηγή έμπνευσης για επιπλέον βιωματικές και δημιουργικές δραστηριότητες, για την ανάπτυξη γραπτού λόγου ή την εκπόνηση μίας έρευνας σχετικής με το θέμα του προγράμματος (Δάλκος, 2000: 84, Παπαϊώαννου & Στεργιάκη, 2013: 50).

Κεφάλαιο 4

Το Βυζαντινό Μουσείο Βέροιας (BMB)

Οι υλικές μαρτυρίες του βυζαντινού πολιτισμού προβάλλονται μέσα από τα βυζαντινά και τα διαχρονικά μουσεία (π.χ. [Μουσείο Μπενάκη](#)) της Ελλάδας. Εμβληματικά μουσεία του βυζαντινού πολιτισμού στην Ελλάδα αποτελούν το Βυζαντινό και Χριστιανικό Μουσείο στην Αθήνα ([BXM](#)) και το Μουσείο του Βυζαντινού Πολιτισμού στη Θεσσαλονίκη ([ΜΒΠ](#)).

Ωστόσο, υπάρχουν και μικρότερα μουσεία στην περιφέρεια, που αναδεικνύουν πτυχές του βυζαντινού πολιτισμού μέσα από τις υλικές μαρτυρίες της τοπικής πολιτιστικής κληρονομιάς, όπως για παράδειγμα το Βυζαντινό Μουσείο Αργολίδας ([BMA](#)), το Βυζαντινό Μουσείο Καστοριάς ([BMK](#)) κ.ά.

Ανάλογο παράδειγμα περιφερειακού μουσείου αποτελεί και το Βυζαντινό Μουσείο Βέροιας, το οποίο ιδρύθηκε το 2002. Η αποστολή του μουσείου είναι να προβάλλει τις ποικίλες όψεις του βυζαντινού πολιτισμού καθώς και την εξέλιξη του στα χρόνια μετά το Βυζάντιο, μέσα από το παράδειγμα ενός αστικού κέντρου της βυζαντινής περιφέρειας, όπως ήταν η Βέροια, της οποίας τον πλούτο των υλικών της μαρτυριών ανέδειξε η ανασκαφική σκαπάνη και διαφύλαξε το πλήθος των ιστάμενων εκκλησιαστικών μνημείων της.

Στο παρόν κεφάλαιο παρουσιάζεται επιγραμματικά η ιστορία της ίδρυσης του μουσείου, το μουσειολογικό του πρόγραμμα, τα βασικά στοιχεία του μουσειογραφικού του σχεδιασμού καθώς και η διαδικτυακή παρουσία του μέσα από τον ιστότοπό του.

4.1 Ιστορία ίδρυσης

Το Βυζαντινό Μουσείο Βέροιας αποτελεί ένα δημόσιο, περιφερειακό μουσείο, το οποίο υπάγεται στην αρμοδιότητα της Εφορείας Αρχαιοτήτων Ημαθίας. Η ίδρυση του το 2002 ήταν

το αποτέλεσμα συζητήσεων που ξεκίνησαν τη δεκαετία του 1980 και των διαδικασιών που δρομολογήθηκαν τη δεκαετία του 1990, στο πλαίσιο μίας επιτακτικής ανάγκης ετών για τη διαφύλαξη, συντήρηση, μελέτη και έκθεση των υλικών μαρτυριών της πόλης που ανάγονται από την παλαιοχριστιανική έως και την όψιμη μεταβυζαντινή περίοδο (Μαυροπούλου-Τσιούμη, 2013: 252).

Τόσο το ικανό σύνολο λατρευτικών και κοσμικών κτηρίων αλλά και νεκροταφείων της πρωτοβυζαντινής περιόδου, τα οποία ήρθαν στο φως κατά τη διάρκεια σωστικών κυρίως ανασκαφών στην πόλη της Βέροιας, όσο και το πλήθος των σωζόμενων εκκλησιαστικών μνημείων της βυζαντινής και μεταβυζαντινής περιόδου αποτέλεσαν τη στέρεη βάση για τη δημιουργία των πλούσιων συλλογών του μουσείου (Πέtkος, 2004α). Οι συλλογές αυτές, που συγκροτούνται από ξύλινες φορητές εικόνες και αποτοιχισμένες τοιχογραφίες, τμήματα αποσπασμένων ψηφιδωτών δαπέδων, αρχιτεκτονικά γλυπτά και επιτύμβιες αφιερωματικές και κτητορικές επιγραφές, χειρόγραφα και παλαιύττα βιβλία, κεραμικά αγγεία, έργα μικροτεχνίας κ.ά., διαμορφώνουν τον χαρακτήρα του μουσείου και συνθέτουν την εικόνα της διαχρονικής ιστορίας της πόλης (Πέtkος, 2004β: 107).

Το Βυζαντινό Μουσείο Βέροιας στεγάζεται σε ένα ιστορικό διατηρητέο βιομηχανικό κτήριο των αρχών του 20^{ού} αι., τον υδροκίνητο αλευρόμυλο του Στέργιου Μάρκου, το οποίο βρίσκεται ακριβώς έξω από την αρχαία οχύρωση της πόλης και εντός του ορίου της ιστορικής διατηρητέας συνοικίας της Κυριώτισσας (Θεολογίδου, 2000). Πρόκειται για ένα ορθογώνιας κάτοψης τετραώροφο λιθόκτιστο κτήριο με δικλινή ξύλινη στέγη και πλίνθινα διακοσμητικά στοιχεία περιμετρικά των ανοιγμάτων του ενώ αποτελεί χαρακτηριστικό δείγμα της αρχιτεκτονικής των βιομηχανικών κτηρίων της περιόδου ανέγερσής του (Θεολογίδου, 2001: 25) (εικ.1).

Εικόνα 1. Βυζαντινό Μουσείο Βέροιας (αρχείο BMB)

Ως εκθεσιακοί χώροι για τις τρεις αυτοτελείς εννοιολογικά ενότητες της μόνιμης έκθεσής του, αξιοποιούνται οι τρεις όροφοι του κτηρίου, ενώ τμήμα του ισογείου του χρησιμοποιείται κυρίως για περιοδικές εκθέσεις (εικ.2).

Εικόνα 2. Άποψη Ισογείου. Περιοδική Έκθεση "Παναγία μου" (αρχείο ΒΜΒ)

4.2 Η μόνιμη έκθεση

Στόχος του μουσειολογικού προγράμματος της έκθεσης είναι αρχικά να τοποθετήσει την πόλη της Βέροιας και της κοινωνίας της στον χάρτη της βυζαντινής αυτοκρατορίας, έπειτα να παρουσιάσει τον δημόσιο και ιδιωτικό βίο της και στο τέλος να προβάλλει το θρησκευτικό της χαρακτήρα ως βασικό χαρακτηριστικό της βυζαντινής και μεταβυζαντινής της ταυτότητας.

Αναλυτικότερα, η Α΄ ενότητα της έκθεσης «Βέροια, μία περιφέρεια της Βυζαντινής αυτοκρατορίας» εντάσσει τη Βέροια στο Βυζαντινό κόσμο. Σκοπός της ενότητας αυτής είναι να αναδείξει τις στενές πολιτισμικές σχέσεις που ανάπτυξε η Βέροια με άλλες πόλεις της αυτοκρατορίας, αλλά κυρίως με την πρωτεύουσα Κωνσταντινούπολη, τη γειτονική συμβασίλευσα Θεσσαλονίκη και την Καστοριά, ανάλογο παράδειγμα μικρής περιφερειακής πόλης, και μέσα από τις υλικές μαρτυρίες των επαφών και της επικοινωνίας της με τις πόλεις αυτές, να παρουσιάσει τα κύρια χαρακτηριστικά του βυζαντινού πολιτισμού (Πέtkος & Καραγιάννη, 2007: 9) (εικ.3).

Εικόνα 3. Άποψη Α΄ Εκθεσιακής Ενότητας (Αρχείο ΒΜΒ)

Η Β΄ εκθεσιακή ενότητα «Ο Δημόσιος και ο Ιδιωτικός Βίος της Βέροιας» έχει ως βασικό στόχο τη γνωριμία του επισκέπτη με όψεις της δημόσιας και ιδιωτικής ζωής της βυζαντινής και μεταβυζαντινής Βέροιας. Η ενότητα αυτή παρουσιάζει την πολεοδομική και κοινωνική οργάνωση της πόλης από τους πρώτους χριστιανικούς χρόνους έως την όψιμη Οθωμανοκρατία, συστήνει τους εκκλησιαστικούς και κοσμικούς άρχοντες που συνδέθηκαν με την τύχη της, αλλά και τους απλούς κατοίκους της, μέσα από τις δραστηριότητες, τις αντιλήψεις, τις συνήθειες τους και την οργάνωση του οικιακού τους χώρου (Πέtkος & Καραγιάννη, 2007: 10) (εικ.4).

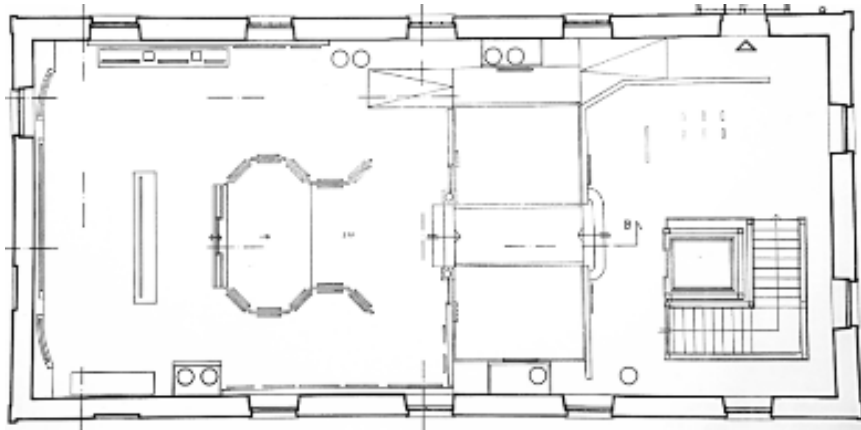
Εικόνα 4. Άποψη Β΄ Εκθεσιακής Ενότητας (Αρχείο ΒΜΒ)

Η Γ΄ εκθεσιακή ενότητα «Λατρεία», η οποία αποτελεί και την τελευταία ενότητα της μόνιμης έκθεσης, πραγματεύεται ζητήματα θείας έκφρασης και λατρείας, τα οποία αναδεικνύουν τον έντονο θρησκευτικό χαρακτήρα της πόλης και γενικότερα του βυζαντινού κόσμου. Οι τέσσερις υποενότητες της παρουσιάζουν τη θρησκευτική λατρεία και τον τρόπο έκφρασής της, ο οποίος αποτυπώνεται στις αντιλήψεις των ανθρώπων για το λατρευόμενο πρόσωπο και την αγιότητα, αλλά και τον κατεξοχήν χώρο εκδήλωσης και άσκησης της χριστιανικής πίστης, τον ναό (Πέtkος & Καραγιάννη, 2007: 11) (εικ.5).

Εικόνα 5. Άποψη Γ΄ Εκθεσιακής Ενότητας (Αρχείο ΒΜΒ)

Ο μουσειογραφικός σχεδιασμός της έκθεσης διαμορφώνει τις ορθογώνιες κατόψεις των ορόφων-εκθεσιακών χώρων σε μικρότερες χωρικές ενότητες, οι οποίες ακολουθούν τις υποενότητες του μουσειολογικού προγράμματος (εικ.6). Από τη διαμόρφωση αυτή ωστόσο, δε χάνεται η συνολική αίσθηση των χώρων, καθώς έχουν χρησιμοποιηθεί κατακόρυφα στοιχεία (τοίχοι, πετάσματα) χαμηλού σχετικά ύψους και λιτές μουσειακές κατασκευές με καθαρή γεωμετρία (Θεολογίδου, 2001: 27), στοιχεία που διευκολύνουν την εύκολη προσέγγιση των εκθεμάτων, την άνετη κίνηση στους χώρους αλλά την ομαδική εργασία κατά τη εφαρμογή εκπαιδευτικών προγραμμάτων.

Εικόνα 6. Κάτοψη 3ου ορόφου. Εκθεσιακή Ενότητα "Λατρεία" (Αρχείο ΒΜΒ)

4.3 Ο ιστότοπος του ΒΜΒ

Ο ιστότοπος του Βυζαντινού Μουσείου Βέροιας δημιουργήθηκε το 2015 ([ΒΜΒ](#)). Το ψηφιακό/διαδικτυακό αυτό ανάλογο του μουσείου υπάγεται στην κατηγορία των εικονικών μουσείων-περιεχομένων, τα οποία παρέχουν πληροφορίες λειτουργικού χαρακτήρα και περιλαμβάνουν ψηφιακό πολυμεσικό υλικό για τα αντικείμενα, τις συλλογές και τις εκθεσιακές τους ενότητες (Δεληγιάννης & Παπαϊωάννου, 2014: 121).

Συγκεκριμένα, ο εύχρηστος και φιλικός στον επισκέπτη ιστότοπος του μουσείου, παρέχει τις απαραίτητες πληροφορίες σχετικά με τη λειτουργία του, την πρόσβαση, τις εκδηλώσεις του κλπ. Παράλληλα, δίνει τη δυνατότητα στο διαδικτυακό κοινό του να γνωρίσει την ιστορία του ιστορικού διατηρητέου μνημείου που φιλοξενεί τη συλλογή του, να προσεγγίσει αντιπροσωπευτικά του εκθέματα, να πληροφορηθεί για το μουσειολογικό πρόγραμμα των τριών αυτοτελών ενότητων της μόνιμης έκθεσης του αλλά και να ενημερωθεί για την ιστορία και θρησκευτικά μνημεία της πόλης.

Κεφάλαιο 5

Το πλαίσιο της έρευνας

Στο κεφάλαιο αυτό παρουσιάζονται ο σκοπός και οι στόχοι της έρευνας, διατυπώνονται τα ερευνητικά ερωτήματα και αναπτύσσεται η μεθοδολογία που εφαρμόστηκε για τη διερεύνηση του κάθε ερωτήματος χωριστά.

5.1 Σκοπός και αναγκαιότητα της έρευνας

Βασικός σκοπός της έρευνας είναι διερεύνηση της εκπαιδευτικής δραστηριότητας ξένων και ελληνικών μουσείων, μέσα από την οποία το μαθητικό κοινό προσεγγίζει όψεις του βυζαντινού πολιτισμού, και η εφαρμογή ενός νέου εκπαιδευτικού προγράμματος στο Βυζαντινό Μουσείο Βέροιας.

Ειδικότερα, οι στόχοι της έρευνας εστιάζουν στην καταγραφή της εκπαιδευτικής δραστηριότητας ξένων και ελληνικών μουσείων, η οποία αφορά σε συγκεκριμένες όψεις του βυζαντινού πολιτισμού, στην παρουσίαση της εκπαιδευτικής δραστηριότητας του Βυζαντινού Μουσείου Βέροιας, αλλά και στην παρουσίαση του σχεδιασμού και της εφαρμογής μίας νέας πρότασης εκπαιδευτικού προγράμματος για το ΒΜΒ. Στο πλαίσιο του σχεδιασμού αυτού, θα προηγηθεί έρευνα για την αναζήτηση καλών πρακτικών που εφαρμόζονται σε εκπαιδευτικά προγράμματα διεθνώς. Η έρευνα αυτή θα πραγματοποιηθεί μέσα από την καταγραφή και την ανάλυση των χαρακτηριστικών και των δομικών στοιχείων είκοσι πέντε εκπαιδευτικών προγραμμάτων, τα οποία διακρίθηκαν ή βραβεύτηκαν από την Επιτροπή για την Εκπαίδευση και τις Πολιτιστικές Δράσεις του Διεθνούς Συμβουλίου Μουσείων (ICOM), τη CECA, τα τελευταία χρόνια.

Επίσης, με αφορμή την επιλογή του θέματος για το νέο εκπαιδευτικό πρόγραμμα του ΒΜΒ, το οποίο αφορά στη βυζαντινή τέχνη και συγκεκριμένα στη ζωγραφική τέχνη των ξύλινων φορητών εικόνων, η έρευνά μας θα επικεντρωθεί στην αναζήτηση ξένων μουσείων, τα οποία έχουν στη συλλογή τους βυζαντινές/μεταβυζαντινές εικόνες, προκειμένου να διαπιστώσει αν αυτές έχουν

αξιοποιηθεί στη εκπαιδευτική τους πράξη και παράλληλα θα εξετάσει αν αυτά τα λατρευτικά αντικείμενα της βυζαντινής/μεταβυζαντινής παράδοσης έχουν αξιοποιηθεί σε εκπαιδευτικά προγράμματα ελληνικών μουσείων.

Η σημαντικότητα της έρευνας έγκειται στο γεγονός ότι:

- θα προσδιορίσει τα δομικά στοιχεία και τα χαρακτηριστικά μιας ομάδας εκπαιδευτικών προγραμμάτων που έχουν διακριθεί ή έχουν λάβει το βραβείο καλών πρακτικών από την αρμόδια επιτροπή για την Εκπαίδευση και τις Πολιτιστικές Δράσεις του Διεθνούς Συμβουλίου Μουσείων, τη CECA,
- θα καταγράψει και θα παρουσιάσει τα εκπαιδευτικά προγράμματα για σχολικές ομάδες ενός περιφερειακού μουσείου για τον βυζαντινό πολιτισμό, όπως είναι το Βυζαντινό Μουσείο Βέροιας,
- θα καταδείξει τα βήματα σχεδιασμού και εφαρμογής ενός νέου εκπαιδευτικού προγράμματος για το ΒΜΒ, στο οποίο λαμβάνονται υπόψη οι καλές πρακτικές που εφαρμόζονται σε διακεκριμένα και βραβευμένα εκπαιδευτικά προγράμματα καθώς και τα πορίσματα της βιβλιογραφικής ανασκόπησης,
- θα συγκεντρώσει όσα εκπαιδευτικά προγράμματα αφορούν ή συμπεριλαμβάνουν βυζαντινές και μεταβυζαντινές εικόνες και έχουν εφαρμοστεί σε ελληνικά μουσεία από τη δεκαετία του 1990 έως και το α' εξάμηνο του 2019, και
- θα καταγράψει την αξιοποίηση ή μη μιας υλικής μαρτυρίας του βυζαντινού πολιτισμού, όπως η ξύλινη φορητή εικόνα, στην εκπαιδευτική δραστηριότητα ενός δείγματος μουσείων της Ευρώπης και της Αμερικής.

5.2 Ερευνητικά ερωτήματα

Στο πλαίσιο της στοχοθεσίας της παρούσας διατριβής, τα κύρια ερευνητικά ερωτήματα της διαμορφώνονται ως εξής:

- Ποιες είναι οι καλές πρακτικές που χρησιμοποιούνται κατά τον σχεδιασμό και την εφαρμογή των εκπαιδευτικών προγραμμάτων διεθνώς;
- Ποια είναι η εκπαιδευτική δραστηριότητα του Βυζαντινού Μουσείου της Βέροιας μέσα από την οποία εξοικειώνονται οι σχολικές ομάδες με ποικίλες όψεις του βυζαντινού πολιτισμού, αλλά και με την τοπική πολιτιστική κληρονομιά;
- Πώς σχεδιάζεται, εφαρμόζεται και αξιολογείται ένα εκπαιδευτικό πρόγραμμα για το Βυζαντινό Μουσείο Βέροιας, το οποίο αξιοποιεί ένα αντιπροσωπευτικό σύνολο της

συλλογής του μουσείου, όπως είναι οι βυζαντινές και μεταβυζαντινές εικόνες, και λαμβάνει υπόψη τις καλές πρακτικές που εφαρμόζονται διεθνώς;

- Υπάρχουν μουσεία του εξωτερικού αλλά και ελληνικά μουσεία, τα οποία να έχουν αξιοποιήσει βυζαντινές/μεταβυζαντινές εικόνες στις εκπαιδευτικές τους δραστηριότητες, επικοινωνώντας κατά αυτόν τον τρόπο όψεις του βυζαντινού πολιτισμού στο ευρύ ή μαθητικό κοινό τους;

5.3 Μεθοδολογία έρευνας

Η μεθοδολογία που χρησιμοποιήθηκε στο πλαίσιο της εκπόνησης της παρούσας διατριβής είναι η βιβλιογραφική, αρχειακή και διαδικτυακή έρευνα, η ποιοτική ανάλυση περιεχομένων, η ποσοτική ανάλυση δεδομένων και η πειραματική έρευνα. Στις παρακάτω υποενότητες αναπτύσσεται η μεθοδολογία, η οποία εφαρμόστηκε για τη διερεύνηση κάθε ερωτήματος της έρευνας.

5.3.1 Μεθοδολογία απάντησης πρώτου ερευνητικού ερωτήματος

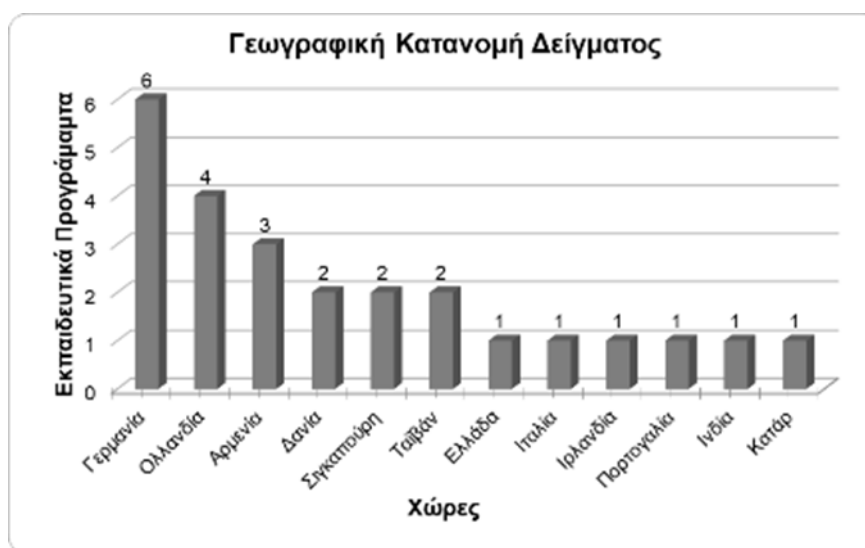
Το πρώτο ερευνητικό ερώτημα απαντήθηκε μέσα από την εξέταση των χαρακτηριστικών και των δομικών στοιχείων είκοσι πέντε εκπαιδευτικών προγραμμάτων, τα οποία υλοποιήθηκαν σε χώρες της Ευρώπης και της Ασίας και διακρίθηκαν ή βραβεύτηκαν από την Επιτροπή για την Εκπαίδευση και τις Πολιτιστικές Δράσεις του ICOM ([CECA](#)) ως παραδείγματα χρήσης καλών πρακτικών. Τα δομικά στοιχεία των προγραμμάτων αυτών αφορούν κυρίως στις μουσειοπαιδαγωγικές μεθόδους που εφαρμόστηκαν, στα εκπαιδευτικά εργαλεία που χρησιμοποιήθηκαν, στις δραστηριότητες που σχεδιαστήκαν αλλά και σε μεθόδους αξιολόγησης τους.

Το υλικό της έρευνας αντλήθηκε από την ετήσια έκδοση του Διεθνούς Συμβουλίου Μουσείων (ICOM) “Best Practice. A tool to improve museum education internationally” ([Best Practice Book](#)), η οποία συγκεντρώνει τα αποτελέσματα της έρευνας και της επαγγελματικής δραστηριότητας των μελών της CECA, παρουσιάζοντας τις πιο αξιόλογες προτάσεις εκπαιδευτικών/πολιτιστικών προγραμμάτων, καθώς και τα πέντε πρώτα που αποσπούν το βραβείο των καλών πρακτικών ([BP Award](#), Nardi, 2012:16). Επίσης, στην έκδοση αυτή έχει δημοσιευτεί ως εργαλείο καλών πρακτικών ένας οδηγός για τις φάσεις και τα βήματα, τα οποία πρέπει να ακολουθούνται κατά τον σχεδιασμό, την υλοποίηση, την αξιολόγηση και την

παρουσίαση εκπαιδευτικών και πολιτιστικών προγραμμάτων (O' Neill & DufresneTassé, 2012 & 2016).

Βασικό κριτήριο της επιλογής των εκπαιδευτικών προγραμμάτων ήταν το κοινό στο οποίο απευθύνονταν, καθώς προτιμήθηκαν προγράμματα που σχεδιάστηκαν κυρίως για σχολικές ομάδες, αλλά και κάποια που προσφέρθηκαν σε παιδιά, όχι ωστόσο στο πλαίσιο ενός σχολικού προγραμματισμού. Έτσι, αποκλείστηκαν όσα άρθρα αφορούσαν σε προγράμματα για οικογένειες, ενήλικες και ειδικές κατηγορίες κοινού. Παράλληλα, αναφορικά με την επιλογή των προγραμμάτων αυτών τέθηκαν και κάποιοι περιορισμοί, όπως: α) η γλώσσα των κειμένων, καθώς ήταν δυνατό να μελετηθούν μόνο όσα ήταν δημοσιευμένα στην αγγλική, β) οι δυσχέρειες που συναντήσαμε από τον τρόπο παρουσίασης ή το εύρος των πληροφοριών, αλλά και γ) ο χρόνος που είχαμε στη διάθεσή μας για τη μελέτη του υλικού.

Με βάση τα παραπάνω κριτήρια και τους περιορισμούς, καταλήξαμε σε ένα δείγμα είκοσι άρθρων, τα οποία δημοσιεύτηκαν μεταξύ των ετών 2012 έως 2018 ([Best Practice Book](#)) (παράρτ.Α.1). Στα άρθρα αυτά παρουσιάζονται είκοσι πέντε εκπαιδευτικά προγράμματα, τα οποία υλοποιήθηκαν από οκτώ ευρωπαϊκές και τέσσερις ασιατικές χώρες (διαγρ.1).

Διάγραμμα 1

Η προσέγγιση του υλικού έγινε με τη μέθοδο της ποιοτικής ανάλυσης περιεχομένου και της ποσοτικής ανάλυσης των δεδομένων μέσω της εφαρμογής Microsoft Excel (Ζαφειρόπουλος, 2015:310-311, Marying, 2000). Ειδικότερα, για την ταξινόμηση και την ανάλυση του

περιεχομένου των άρθρων, προκειμένου να ενταχθούν τα δεδομένα των ελεύθερων κειμένων, χρησιμοποιήθηκε η κατηγορική μορφή οργάνωσης (Ίσαρη & Πουρκός 2015: 116). Έτσι, σε κάθε εκπαιδευτικό πρόγραμμα δώσαμε αρχικά έναν κωδικό ταύτισης π.χ. Edu.P1, Edu.P2 κλπ. και στη συνέχεια δημιουργήσαμε μία φόρμα με δεκαπέντε πεδία για την καταγραφή των σχετικών πληροφοριών (πιν.1 & παράρτ.Α2).

Πίνακας 1. Φόρμα καταγραφής

A/A	Edu.P.1,2,....	
α.	Χώρα διεξαγωγής προγράμματος	
β.	Μουσείο/φορέας υλοποίησης προγράμματος	
γ.	Συνέργειες/συνεργασίες	
δ.	Ομάδα-στόχος προγράμματος	
ε.	Τίτλος προγράμματος	
στ.	Θέμα προγράμματος	
ζ.	Σκοπός/επιμέρους στόχοι προγράμματος	
η.	Χώρος/χώροι εφαρμογής προγράμματος	
θ.	Πρόγραμμα μίας επίσκεψης στο μουσείο	
ι.	Πρόγραμμα δύο και άνω επισκέψεων-συναντήσεων	
κ.	Στάδια/φάσεις προγράμματος	
λ.	Μουσειοπαιδαγωγικές μέθοδοι	
μ.	Δραστηριότητες	
ν.	Εκπαιδευτικά εργαλεία	
ξ.	Αξιολόγηση, μέθοδοι-εργαλεία	

Ακολούθως, τα πεδία β., δ., στ., ζ., η., μ., ξ. αναλύθηκαν σε κατηγορίες, οι οποίες προέκυψαν από την καταγραφή μοναδικών περιπτώσεων ανά πεδίο ή από ομαδοποιήσεις και συνδυασμούς στοιχείων π.χ. πεδίο μ: δραστηριότητες / κατηγορία μ1. Βιωματικά εργαστήρια (εικαστικά, κατασκευών, αρχαιολογίας κ.ά.), μ2.Βιωματικές δραστηριότητες μέσα από μουσειακές λειτουργίες κλπ. (παράρτ.Α.3).

Από την αποδελτίωση ωστόσο του υλικού ανέκυψαν και κάποιες δυσκολίες, οι οποίες αφορούσαν το εύρος και το είδος της παρεχόμενης πληροφορίας. Ειδικότερα, σχετικά με το πεδίο λ: μουσειοπαιδαγωγικές μέθοδοι, στην πλειοψηφία των προγραμμάτων δεν υπήρχε

κάποια αναφορά με συγκεκριμένη ορολογία στις μεθόδους που εφαρμόστηκαν ή όταν υπήρχε, αφορούσε γενικότερα το είδος της μάθησης π.χ. “learning by doing” (Edu.P1) ή “active learning” (Edu.P8) ή δραστηριότητες π.χ. “hands on experiences” (Edu.P10). Ως εκ τούτου, προκειμένου να καταφέρουμε να εξάγουμε κάποια συμπεράσματα ως προς το πεδίο αυτό, προσπαθήσαμε να αποκωδικοποιήσουμε τις μουσειοπαιδαγωγικές μεθόδους των προγραμμάτων μέσα από τις δραστηριότητες και τα εκπαιδευτικά τους εργαλεία και στη συνέχεια εφαρμόσαμε την “παραγωγική προσέγγιση” δεδομένων, κατά την οποία χρησιμοποιούνται καθορισμένες κατηγορίες, οι οποίες προκύπτουν από τη βιβλιογραφία (Ίσαρη & Πουρκός 2015: 116). Έτσι, χρησιμοποιήσαμε τη διάκριση και την ορολογία των μεθόδων, τις οποίες προτείνει η Νικονάνου (2015), όπως είναι η αφήγηση, η μαιευτική και ανακαλυπτική μέθοδος και οι βιωματικές/δημιουργικές μέθοδοι, προκειμένου να εντάξουμε τα δεδομένα του υλικού μας. Παρόμοια προσέγγιση πραγματοποιήθηκε και στο πεδίο ν., το οποίο αφορά τα είδη εκπαιδευτικών εργαλείων. Και στο πεδίο αυτό, όπου σε πολλές περιπτώσεις εκπαιδευτικών προγραμμάτων τα εργαλεία προέκυψαν από το είδος των δραστηριοτήτων τους, χρησιμοποιήσαμε την κατηγοριοποίηση της Νικονάνου (2015) - έντυπα, ψηφιακά, υλικά.

Τέλος, όσα πεδία είχαν τις απαραίτητες πληροφορίες, οι οποίες μπορούσαν να αξιοποιηθούν για την εξαγωγή κάποιων συμπερασμάτων, περάστηκαν σε υπολογιστικό φύλλο Excel, προκειμένου να γίνουν οι σχετικές ποσοτικές αναλύσεις (εικ.7).

	Α	Β	Γ	Δ	Ε	ΣΤ	Ζ	Η	Θ	Ι	Κ	Λ	Μ	Ν	Ξ	Ο	Ρ
1																	
2	Κωδικός																
3	Edu.P.1	1	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	
4	Edu.P.2	1	0	0	1	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	
5	Edu.P.3	1	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	
6	Edu.P.4	1	0	0	1	0	0	1	0	0	0	0	0	1	0	0	
7	Edu.P.5	1	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	
8	Edu.P.6	1	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	
9	Edu.P.7	1	0	0	1	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	
10	Edu.P.8	1	0	0	1	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	
11	Edu.P.9	1	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	
12	Edu.P.10	1	0	0	1	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	
13	Edu.P.11	1	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	
14	Edu.P.12	1	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	
15	Edu.P.13	1	0	0	1	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	
16	Edu.P.14	0	0	1	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	1	0	
17	Edu.P.15	1	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	
18	Edu.P.16	0	0	1	1	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	
19	Edu.P.17	1	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	
20	Edu.P.18	0	1	0	1	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	
21	Edu.P.19	1	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	
22	Edu.P.20	1	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	
23	Edu.P.21	1	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	
24	Edu.P.22	1	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	
25	Edu.P.23	1	0	0	1	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	
26	Edu.P.24	1	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	
27	Edu.P.25	1	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	
28	Σύνολο	22	1	2	19	1	2	8	1	1	1	1	4	2	4		

Εικόνα 7. Ποσοτική ανάλυση δεδομένων σε υπολογιστικό φύλλο

5.3.2 Μεθοδολογία απάντησης δεύτερου ερευνητικού ερωτήματος

Για την απάντηση του δεύτερου ερευνητικού ερωτήματος πραγματοποιήθηκε βιβλιογραφική και διαδικτυακή έρευνα, αλλά κυρίως έρευνα στο αρχείο της Εφορείας Αρχαιοτήτων Ημαθίας και στο αρχείο των εκπαιδευτικών προγραμμάτων του Βυζαντινού Μουσείου Βέροιας. Στη συνέχεια προχωρήσαμε στην καταγραφή των εκπαιδευτικών προγραμμάτων², τα οποία εφαρμόστηκαν στο μουσείο από την εποχή της ίδρυσης του έως και σήμερα. Για τα τρέχοντα εκπαιδευτικά προγράμματα ειδικότερα, δημιουργήσαμε μία φόρμα καταγραφής (πιν.2), προκειμένου να παρουσιάσουμε αδρομερώς τα χαρακτηριστικά και τα δομικά τους στοιχεία (παραρτ.Β.1).

Πίνακας 2. Φόρμα καταγραφής τρεχόντων εκπαιδευτικών προγραμμάτων του ΒΜΒ

Κωδικός Ε.Π.	ΒΜΒ/ΕΠ 1,2,3,..
Τίτλος Εκπαιδευτικού Προγράμματος	
Θέμα-περιεχόμενο	
Ομάδες- Στόχοι	
Μέθοδοι	
Εκπαιδευτικά Εργαλεία	
Δραστηριότητες	
Χώρος/οι Εφαρμογής	
Διάρκεια	

5.3.3 Μεθοδολογία απάντησης τρίτου ερευνητικού ερωτήματος

Η απάντηση του τρίτου ερευνητικού ερωτήματος, το οποίο εξετάζει τον τρόπο σχεδιασμού, εφαρμογής και αξιολόγησης ενός νέου εκπαιδευτικού προγράμματος στο ΒΜΒ, δόθηκε μέσα από την πειραματική έρευνα. Συγκεκριμένα, η έρευνα αφορούσε στην επιλογή του θέματος με αφετηρία τα αντικείμενα της συλλογής του μουσείου, και της μεθοδολογίας κατά τον σχεδιασμό και την εφαρμογή του προγράμματος, καθώς και στην αξιολόγηση του.

² Η καταγραφή δεν περιλαμβάνει εκπαιδευτικά προγράμματα, τα σχεδιάστηκαν στο πλαίσιο περιοδικών εκθέσεων με άλλες θεματικές π.χ. «Μάσκες και Δρώμενα της Λαϊκής Παράδοσης», έκθεση με παραδοσιακές μάσκες από τη συλλογή του Εθνογραφικού Κέντρου Γιώργη Μελίκη ή «Σημείο Ελευθερίας / Βέροια 1912-2012», έκθεση ζωγραφικής του Χρήστου Μποκόρου (βλ. Χειμωνοπούλου & Πολατίδου, 2018) κλπ.

Η επιλογή του θέματος προέκυψε από την επιθυμία μας να γίνει ευρύτερα γνωστή στο μαθητικό κοινό η πολύ σημαντική συλλογή εικόνων του μουσείου, η οποία αποτελείται από βυζαντινές και μεταβυζαντινές εικόνες παραγωγής τοπικών εργαστηρίων αλλά και άλλων καλλιτεχνικών κέντρων του μακεδονικού χώρου (π.χ. Καστοριά, Θεσσαλονίκη) (Παπαζώτος, 1995, Αλμπάνη & Νικολαΐδης, 2004). Παράλληλα, εκτός από την ευκαιρία για την ανάπτυξη μιας θεματικής που αφορά στην τέχνη και την τεχνική των εικόνων, η επιλογή αυτή ενισχύθηκε από τη δυνατότητα των πολλαπλών αναγνώσεων που παρέχει η εικόνα ως αντικείμενο μακράς παράδοσης και τεκμήριο της εποχής της, καθώς και από το γεγονός ότι αποτελεί ένα αντιπροσωπευτικό παράδειγμα συγκρότησης και διαχείρισης μίας μουσειακής συλλογής αλλά ταυτόχρονα και ένα λατρευτικό αντικείμενο με το οποίο οι περισσότεροι μαθητές/τριες είναι εξοικειωμένοι βιωματικά.

Η εφαρμογή του εκπαιδευτικού προγράμματος πραγματοποιήθηκε στο πλαίσιο της αγωγής συνεργασίας που έχει αναπτύξει τα τελευταία χρόνια το ΒΜΒ με τα Δημοτικά Σχολεία της πόλης. Έτσι, για την υλοποίηση του προγράμματος αυτού, και έχοντας υπόψη τον προγραμματισμό των υπόλοιπων εκπαιδευτικών δραστηριοτήτων του μουσείου, απευθυνθήκαμε σε τρία δημοτικά σχολεία της Βέροιας (1^ο, 6^ο, 10^ο), ενημερώσαμε τους εκπαιδευτικούς της Ε΄ τάξης για το θέμα του εκπαιδευτικού προγράμματος και τους ζητήσαμε, αν ήθελαν, να δηλώσουν συμμετοχή. Η ανταπόκριση ήταν θερμή και άμεση από το σύνολο των δασκάλων και των τριών σχολείων. Επιπλέον, για να διαμορφώσουμε μία άποψη σχετικά με την εφαρμογή του προγράμματος σε μαθητές/τριες της Δ΄ τάξης, προσκαλέσαμε τα δύο τμήματα της Δ΄ τάξης του 1^{ου} Δημοτικού Σχολείου Βέροιας, τα οποία επίσης δέχτηκαν να συμμετάσχουν στο εκπαιδευτικό μας πρόγραμμα.

Για τον σχεδιασμό και την υλοποίηση του εκπαιδευτικού προγράμματος τέλος, λάβαμε υπόψη μας τα πορίσματα της βιβλιογραφικής ανασκόπησης αναφορικά με τα βήματα σχεδιασμού και υλοποίησης ενός μουσειοπαιδαγωγικού προγράμματος όπως και τα αποτελέσματα της ανάλυσης των δομικών στοιχείων και των χαρακτηριστικών του δείγματος των είκοσι πέντε διακεκριμένων και βραβευμένων εκπαιδευτικών προγραμμάτων από τη CECA.

5.3.4 Μεθοδολογία απάντησης τέταρτου ερευνητικού ερωτήματος

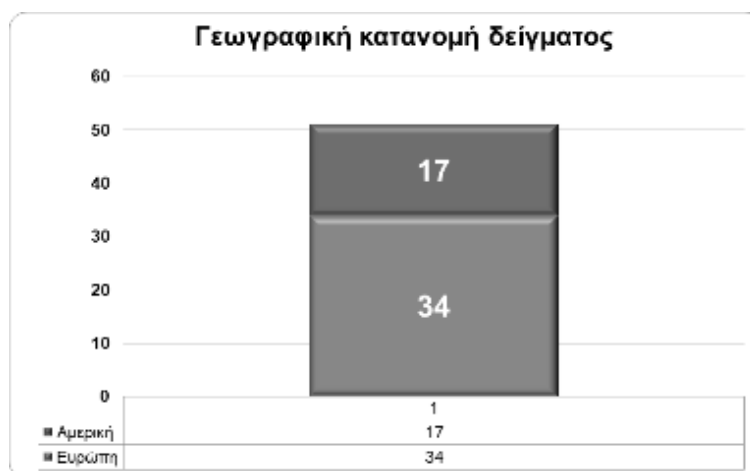
Το τέταρτο ερευνητικό ζητούμενο της έρευνας έχει άμεση σχέση με το θέμα της νέας πρότασης εκπαιδευτικού προγράμματος για το Βυζαντινό Μουσείο Βέροιας, δηλαδή τις ξύλινες φορητές εικόνες. Ειδικότερα, αφορά στη διερεύνηση της αξιοποίησης ή μη στην εκπαιδευτική δραστηριότητα ξένων αλλά και ελληνικών μουσείων του λατρευτικού αυτού αντικειμένου του

βυζαντινού πολιτισμού και αντιπροσωπευτικού σήμερα είδους της ζωγραφικής τέχνης, η οποία αναπτύχθηκε στο χριστιανικό κόσμο κατά τη βυζαντινή αλλά και τη μεταβυζαντινή περίοδο.

5.3.4.1 Μεθοδολογία απάντησης πρώτου σκέλους

Για να απαντήσουμε στο πρώτο σκέλος του ερευνητικού ερωτήματος, το οποίο εξειδικεύεται στη διερεύνηση της αξιοποίησης ή μη βυζαντινών/μεταβυζαντινών εικόνων στην εκπαιδευτική δραστηριότητα ξένων μουσείων, η έρευνα μας κινήθηκε σε δύο επίπεδα: α) στην αναζήτηση μουσείων που διαθέτουν στη συλλογή τους βυζαντινές και μεταβυζαντινές εικόνες και β) στην εξέταση της εκπαιδευτικής δραστηριότητας των μουσείων που έχουν στη συλλογή τους εικόνες.

Η αναζήτηση των εικόνων αυτών στις συλλογές ξένων μουσείων πραγματοποιήθηκε με έρευνα στο διαδίκτυο (Απρίλιος 2019). Συγκεκριμένα, επισκεφτήκαμε πενήντα ένα ιστότοπους ή ιστοσελίδες δημοφιλών μουσείων της Ευρώπης και της Αμερικής (ΗΠΑ, Καναδάς), εθνικών μουσείων ή μικρότερων κεντρικών και περιφερειακών μουσείων με κριτήριο το είδος τους π.χ. μουσεία εικόνων ή τέχνης (παράρτ.Γ.1 & διαγρ.2).

Διάγραμμα 2

Αναλυτικότερα, η έρευνα έλαβε χώρα, ανάλογα βέβαια με τον σχεδιασμό του κάθε ιστότοπου ή της ιστοσελίδας, στις ψηφιακές συλλογές των μουσείων με τη χρήση λέξεων-κλειδιών (εικ.8), στο περιεχόμενο των μόνιμων εκθέσεων τους αλλά στο αρχείο των περιοδικών τους εκθέσεων. Στην περίπτωση μουσείων, που είχαν στη συλλογή τους βυζαντινές και μεταβυζαντινές εικόνες, η έρευνα συνεχίστηκε στις ιστοσελίδες των ιστότοπων τους, οι οποίες αφορούσαν στη μάθηση / εκπαίδευση ή στα νέα και τις εκδηλώσεις τους, προκειμένου να εξεταστεί αν αντικείμενα αυτά είχαν αξιοποιηθεί σε κάποια εκπαιδευτική τους δραστηριότητα. Επισημαίνεται ωστόσο, ότι κατά

την εξέλιξη των αναζητήσεων μας κρίναμε σκόπιμο να συμπεριλάβουμε στην έρευνά μας και εικόνες επηρεασμένες από τη βυζαντινή τέχνη ή εικόνες με στοιχεία βυζαντινής τεχνοτροπίας, όπως ρωσικές και ιταλικές. Τα δεδομένα τέλος, που προέκυψαν, περάστηκαν αρχικά σε μία φόρμα καταγραφής (πιν.3 & παράρτ.Γ.1.1) και στη συνέχεια σε υπολογιστικό φύλλο Excel για τις απαραίτητες ποσοτικές αναλύσεις.

The screenshot shows the V&A Search the Collections interface. At the top, it says 'Search 1,237,211 objects and 839,217 images from the V&A's collections. Last updated: 03 May 2020'. The search bar contains 'byzantine, icon' and a 'Search' button. Below the search bar, there are radio buttons for 'All records', 'Only records with images', and 'Best quality records including image and detailed description'. The search results are displayed in a grid view, showing four items: 'St Luke painting...', 'Saints Cosmas an...', 'Triptych with th...', and 'Icon of the Resu...'. Each item has a small image and a title. The page also includes navigation options like 'Previous', '1 | 2 | 3', and 'Next'.

Εικόνα 8. Αναζήτηση εικόνων με τους όρους “byzantine”, “icon” στον ιστότοπο του Victoria and Albert Museum.
Πηγή: <https://collections.vam.ac.uk/search/>

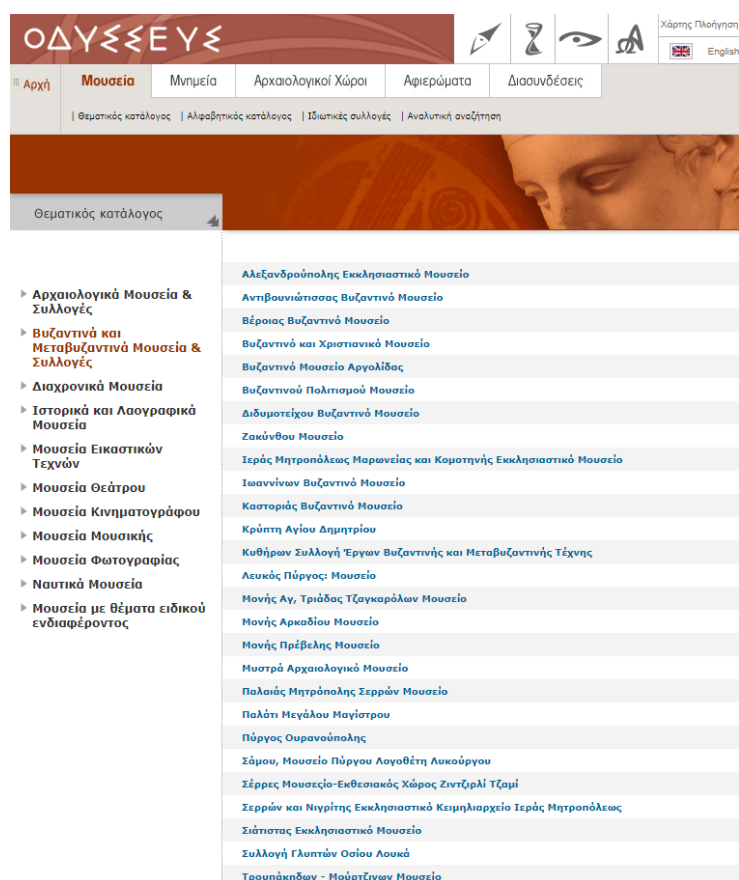
A/A	
Μουσείο	
Συλλογή Βυζαντινών και μεταβυζαντινών εικόνων	
	Σε έκθεση
Συλλογή Ρωσικών εικόνων	
Συλλογή ιταλικών εικόνων βυζαντινής τεχνοτροπίας ή με επιρροές από τη βυζαντινή παράδοση	
Εκπαιδευτικές δραστηριότητες	
Αξιοποίηση βυζαντινών/μεταβυζαντινών εικόνων σε εκπαιδευτικές δραστηριότητες	
Παρατηρήσεις	

Πίνακας 3. Φόρμα καταγραφής των ξένων μουσείων με τα προς διερεύνηση στοιχεία

5.3.4.2 Μεθοδολογία απάντησης δεύτερου σκέλους

Για να απαντηθεί το δεύτερο σκέλος του ερευνητικού ερωτήματος, το οποίο αφορά στα ελληνικά μουσεία, προχωρήσαμε σε διαδικτυακή έρευνα (Μάρτιος 2019), ανατρέξαμε στη βιβλιογραφία αλλά και διατρέξαμε το αρχείο της 11^{ης} Εφορείας Βυζαντινών Αρχαιοτήτων (νυν Εφορεία Αρχαιοτήτων Ημαθίας). Σκοπός της έρευνας αυτής ήταν να καταγράψουμε αρχικά τα μουσεία της ελληνικής επικράτειας, τα οποία έχουν στη μόνιμη έκθεση τους βυζαντινές και μεταβυζαντινές εικόνες, και στη συνέχεια να εξετάσουμε πόσα από αυτά έχουν σχεδιάσει εκπαιδευτικά προγράμματα, που αφορούν σε εικόνες άμεσα ή έμμεσα μέσα από την αξιοποίηση τους σε άλλες θεματικές εκπαιδευτικών προγραμμάτων.

Ειδικότερα, η έρευνα στο διαδίκτυο πραγματοποιήθηκε στο θεματικό κατάλογο μουσείων του ιστότοπου του [Υπουργείου Πολιτισμού και Αθλητισμού](#) (εικ.9), στο Αρχείο των Εκπαιδευτικών του Προγραμμάτων ([Αρχείο Εκπαιδευτικών Προγραμμάτων](#)), στην εκπαιδευτική του πύλη του ΥΠΠΟΑ [Ακολούθησε τον Οδυσσέα!](#), σε ιστότοπους μουσείων και Εφορειών Αρχαιοτήτων αλλά και με ελεύθερη αναζήτηση.

Εικόνα 9. ΥΠΠΟΑ. Θεματικός κατάλογος μουσείων.
Πηγή: http://odysseus.culture.gr/h/1/gh110.jsp?theme_id=22

Στη συνέχεια, καταγράψαμε τα απαραίτητα στοιχεία των μουσείων αλλά και των εκπαιδευτικών προγραμμάτων σε δύο διαφορετικές φόρμες (πιν.4 & παράρτ.Γ.2), ώστε να γίνει εφικτή η ανάλυση του περιεχομένου τους. Τέλος, οι σχετικές ποσοτικές αναλύσεις έγιναν με τη χρήση υπολογιστικών φύλλων Microsoft Excel.

Πίνακας 4. Φόρμες καταγραφής μουσείων και εκπαιδευτικών προγραμμάτων με τα προς διερεύνηση στοιχεία

Α/Α Μ	
Μουσείο	
Εικόνες σε μόνιμη έκθεση	
Εκπαιδευτικό πρόγραμμα που αφορά/συμπεριλαμβάνει εικόνες	
Ψηφιακές διαδραστικές εφαρμογές για εικόνες ή και για εικόνες στον ιστότοπο του φορέα	
ΕΠ	
Τίτλος Εκπαιδευτικού Προγράμματος	
Θέμα-περιεχόμενο-στόχοι	
Ομάδες- Στόχοι	
Χώρος Εφαρμογής	
Λειτουργία	

Κεφάλαιο 6

Ανάλυση και αποτελέσματα της έρευνας

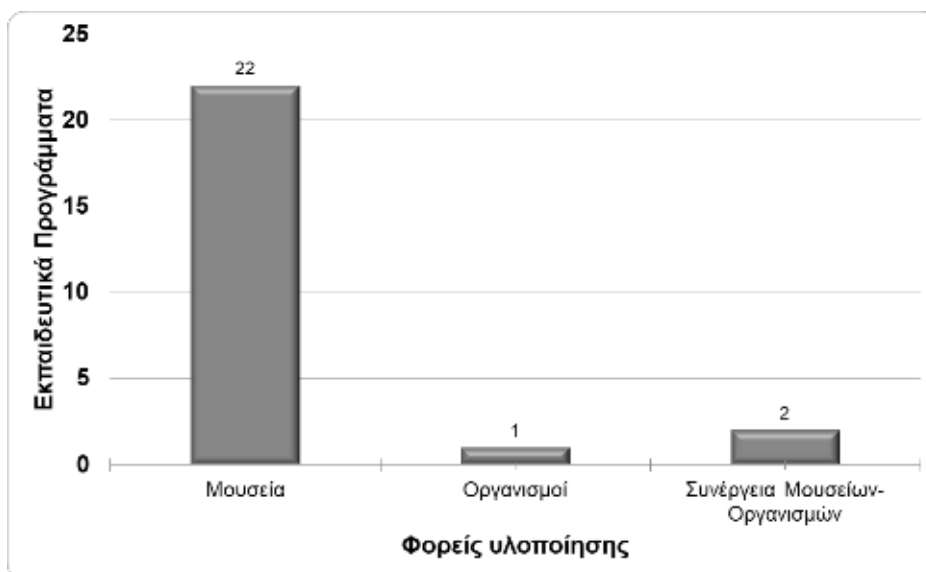
Στο κεφάλαιο αυτό παρουσιάζεται η ανάλυση των δεδομένων και των αποτελεσμάτων της έρευνας, η οποία αφορά: α) στα χαρακτηριστικά και δομικά στοιχεία εκπαιδευτικών προγραμμάτων που διακρίθηκαν ή βραβεύτηκαν από τη CECA-ICOM ως παραδείγματα καλών πρακτικών, β) στην εκπαιδευτική δραστηριότητα του ΒΜΒ και στην ανάπτυξη του τρόπου σχεδιασμού και εφαρμογής ενός νέου εκπαιδευτικού προγράμματος για το μουσείο και γ) στην αξιοποίηση ή μη βυζαντινών και μεταβυζαντινών εικόνων στην εκπαιδευτική δραστηριότητα ξένων και ελληνικών μουσείων.

6.1 Εκπαιδευτικά προγράμματα που διακρίθηκαν ή βραβεύτηκαν από τη CECA-ICOM ως παραδείγματα καλών πρακτικών

Στην ενότητα αυτή θα αναλυθούν τα χαρακτηριστικά και τα δομικά στοιχεία είκοσι πέντε εκπαιδευτικών προγραμμάτων από την Ευρώπη και την Ασία, τα οποία διακρίθηκαν ή βραβεύτηκαν από την Επιτροπή για την Εκπαίδευση και τις Πολιτιστικές Δράσεις του ICOM ([CECA](#)) ως παραδείγματα χρήσης καλών πρακτικών.

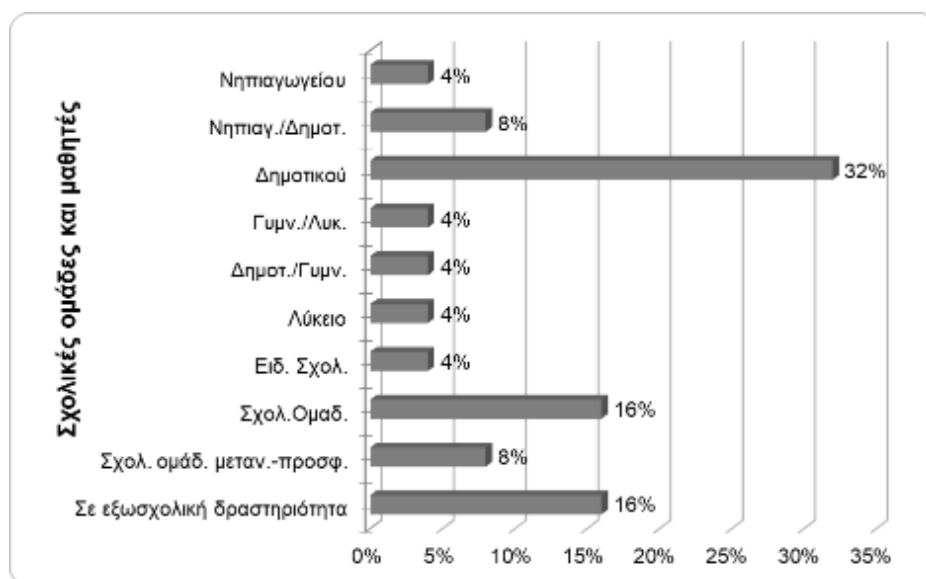
6.1.2 Ανάλυση δεδομένων

Σύμφωνα λοιπόν με την ανάλυση των δεδομένων, ο φορέας υλοποίησης στην πλειονότητα του δείγματος των εκπαιδευτικών προγραμμάτων ήταν μουσεία (διαγρ.3).

Διάγραμμα 3

Το μεγαλύτερο ποσοστό των προγραμμάτων αυτών απευθυνόταν σε μαθητές Δημοτικού (διαγρ.4).

Διάγραμμα 4

Οι θεματικές των προγραμμάτων αφορούσαν κυρίως στην τέχνη και την ιστορία, αλλά και την εθνογραφία, αρχαιολογία και γενικά την πολιτιστική κληρονομιά (διαγρ.5).

Διάγραμμα 5

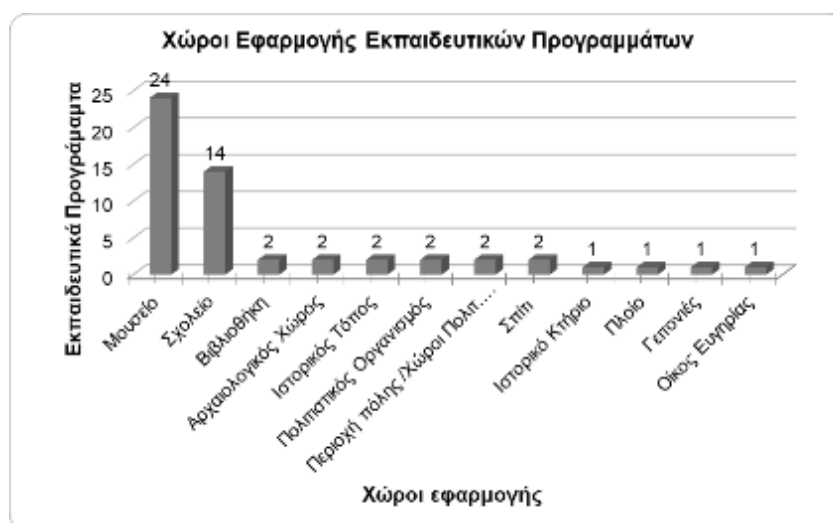
Οι σκοποί-στόχοι που έθεσε ο σχεδιασμός της πλειονότητας του δείγματος αφορούσε κυρίως στην ανάπτυξη δεξιοτήτων των παιδιών (ζ14), στην εισαγωγή νέων τρόπων μάθησης και προσέγγισης μουσειακών αντικειμένων/περιεχομένων (ζ11) και στη δημιουργία δικτύων συνεργασίας κυρίως μεταξύ σχολείων και μουσείων (ζ1) (παραρτ.Α.4 & διαγρ.6).

Διάγραμμα 6

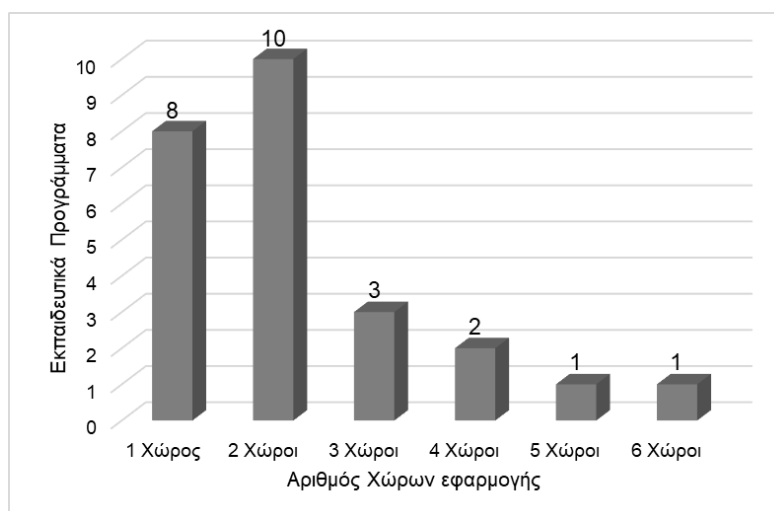
Σε όλες τις περιπτώσεις των προγραμμάτων πλην μίας (Edu.P14), το μουσείο αποτέλεσε το βασικό χώρο εφαρμογής του προγράμματος. Σε δεκατέσσερις περιπτώσεις χρησιμοποιήθηκε και ο χώρος του σχολείου στο πλαίσιο της προετοιμασίας των μαθητών πριν την επίσκεψη στο μουσείο ή της ανατροφοδότησης μετά την επίσκεψη, ενώ σε ορισμένες περιπτώσεις

αξιοποιήθηκαν και άλλοι χώροι σε κάποια φάση εφαρμογής του προγράμματος, όπως αρχαιολογικοί, ιστορικοί τόποι, βιβλιοθήκες κλπ. (διάγρ.7).

Διάγραμμα 7

Επίσης, σε δεκαεπτά περιπτώσεις εκπαιδευτικών προγραμμάτων χρησιμοποιήθηκαν δύο έως πέντε χώροι κατά την εφαρμογή τους, ενώ σε οκτώ μόνο ένας, που στην περίπτωση αυτή ήταν ο χώρος του μουσείου (Παράρτ.Α.5, διαγρ.8).

Διάγραμμα 8

Επιπρόσθετα, σε δεκαεννιά περιπτώσεις εκπαιδευτικών προγραμμάτων, πραγματοποιήθηκαν κατά την εφαρμογή τους πάνω από δύο επισκέψεις-συναντήσεις στο μουσείο, στο σχολείο ή αλλού, ενώ σε έξι περιπτώσεις ο σχεδιασμός του προγράμματος περιλάμβανε μία και μοναδική επίσκεψη-συνάντηση μόνο στο χώρο του μουσείου (παράρτ.Α.6 και διαγρ.9).

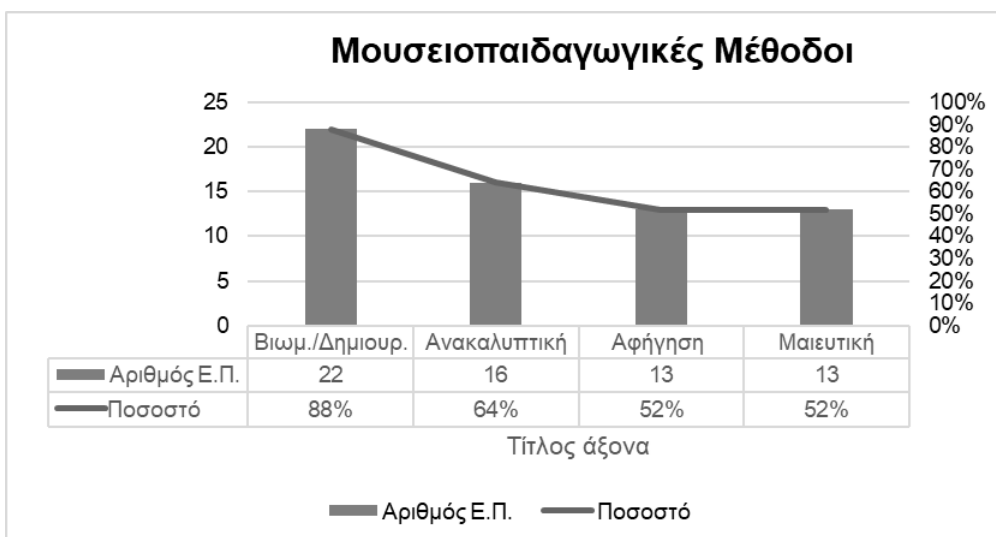

Διάγραμμα 9

Επιπλέον, σε πέντε περιπτώσεις εκπαιδευτικών προγραμμάτων εφαρμόστηκε μία μόνο μουσειοπαιδαγωγική μέθοδος, ενώ στις υπόλοιπες συνδυάστηκαν δύο, τρεις ή και το σύνολο των μουσειοπαιδαγωγικών μεθόδων (πιν.5). Πιο δημοφιλείς ωστόσο μέθοδοι, αναδείχθηκαν οι βιωματικές/δημιουργικές, οι οποίες εφαρμόστηκαν στο 88% των εκπαιδευτικών προγραμμάτων (διαγρ.10).

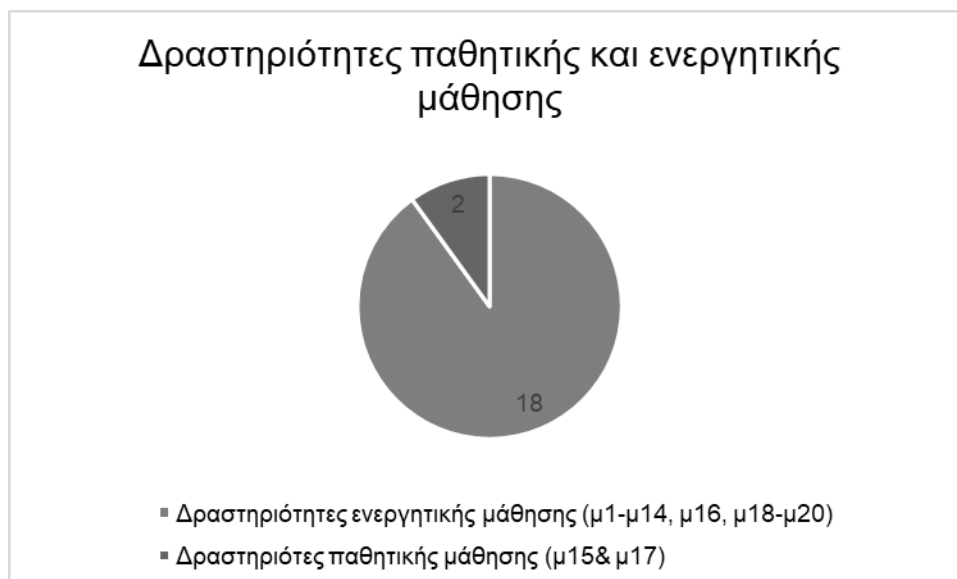
Πίνακας 5. Μουσειοπαιδαγωγικές μέθοδοι και εκπαιδευτικά προγράμματα

Α/α	Πεδίο λ. Μουσειοπαιδαγωγικές μέθοδοι	Αριθμός Μεθόδων	Κωδ.Ε.Π.	Σύνολο Ε.Π.
1	λ9.Βιωματικές/Δημιουργικές	1	Edu.P4, Edu.P5, Edu.P6, Edu.P20	4
2	λ8.Ανακαλυπτική	1	Edu.P24	1
3	λ7.Ανακαλυπτική, Βιωματικές/Δημιουργικές	2	Edu.P3, Edu.P7	2
4	λ5.Αφήγηση, Βιωματικές/Δημιουργικές	2	Edu.P13, Edu.P19, Edu.P21	3
5	λ6.Μαιευτική, Ανακαλυπτική Βιωματικές/Δημιουργικές	3	Edu.P8, Edu.P15, Edu.P16, Edu.P22, Edu.P23	5
6	λ4.Αφήγηση, Ανακαλυπτική, Βιωματικές/Δημιουργικές	3	Edu.P18, Edu.P25,	2
7	λ3.Αφήγηση, Μαιευτική Βιωματικές/Δημιουργικές	3	Edu.P9, Edu.P11	2
8	λ2.Αφήγηση, Μαιευτική, Ανακαλυπτική	3	Edu.P12 Edu.P17	2
9	λ1.Αφήγηση, Μαιευτική, Ανακαλυπτική, Βιωματικές/Δημιουργικές	4	Edu.P1, Edu.P2, Edu.P10, Edu.P14	4

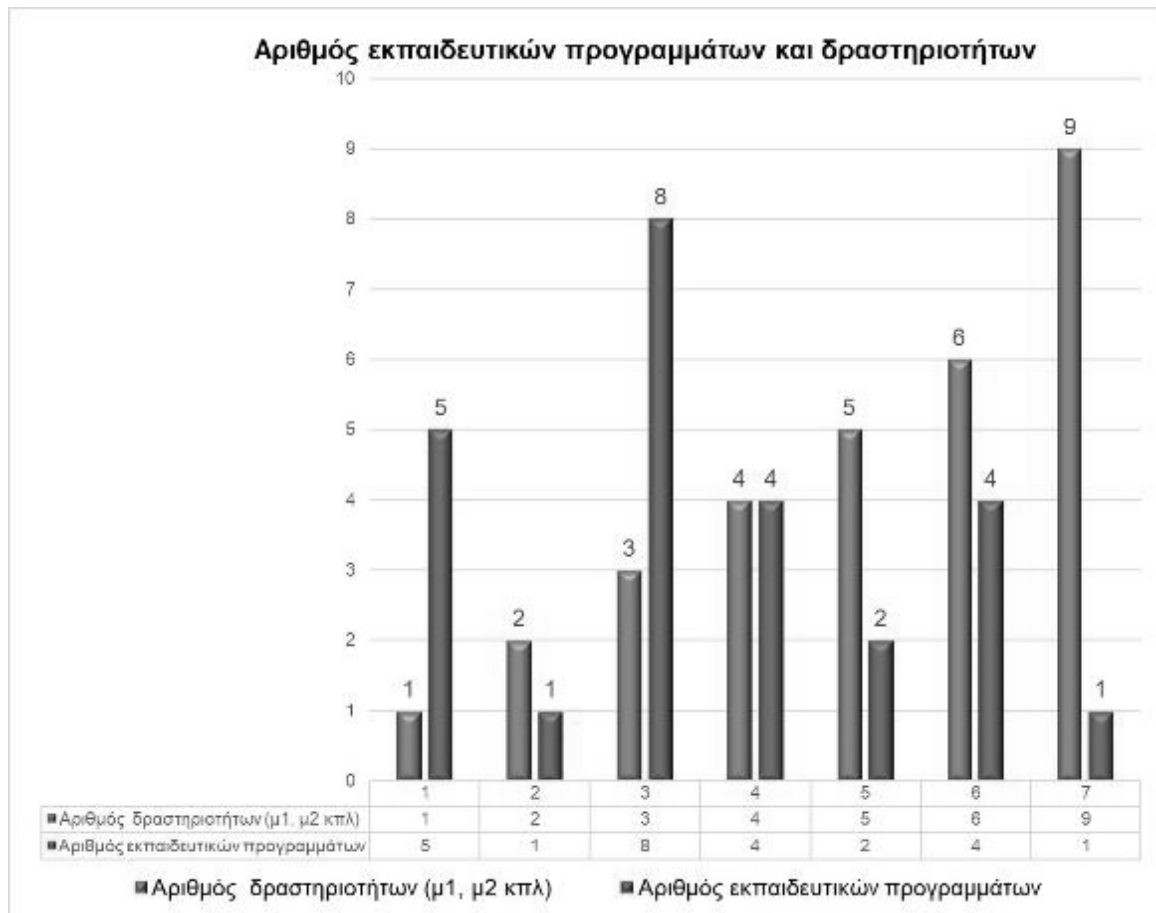
Διάγραμμα 10

Παράλληλα, από την ανάλυση του περιεχομένου των εκπαιδευτικών προγραμμάτων προέκυψαν είκοσι ομάδες δραστηριοτήτων (κατηγορίες μ1, μ2...μ20), η πλειοψηφία των οποίων ανήκουν σε δραστηριότητες ενεργητικής μάθησης (παράρτ.Α.7 & διαγρ.11) π.χ. βιωματικά εργαστήρια, δραστηριότητες εξερεύνησης, παραγωγή οπτικοακουστικού υλικού κ.ά.

Διάγραμμα 11

Τα περισσότερα εκπαιδευτικά προγράμματα (8) περιέλαβαν στο σχεδιασμό τους τρεις κατηγορίες δραστηριοτήτων, τα είκοσι από τα είκοσι πέντε προγράμματα πάνω από δύο κατηγορίες δραστηριοτήτων (διαγρ.12), ενώ δεκατρία συνδύαζαν συγχρόνως δραστηριότητες ενεργητικής και παθητικής μάθησης (π.χ. ξεναγήσεις, διαλέξεις, παρουσιάσεις) (πιν.6).

Διάγραμμα 12

	Δραστηριότητες ενεργητικής μάθησης	Δραστηριότητες ενεργητικής και παθητικής μάθησης
Εκπαιδευτικά Προγράμματα	Edu.P3, Edu.P4, Edu.P5, Edu.P6, Edu.P7, Edu.P8, Edu.P10, Edu.P16, Edu.P20, Edu.P.22, Edu.P23, Edu.P24	Edu.P1, Edu.P2, Edu.P9, Edu.P11, Edu.P12, Edu.P13, Edu.P14, Edu.P15, Edu.P17, Edu.P18, Edu.P19, Edu.P21, Edu.P25
Σύνολο	12	13

Πίνακας 6

Τα εκπαιδευτικά εργαλεία που αξιοποιήθηκαν στα προγράμματα αυτά, ανήκουν σε όλα τα είδη των εργαλείων που διευκολύνουν τη μουσειακή μάθηση, όπως έντυπα, υλικά και ψηφιακά. Συγκεκριμένα, σε έξι περιπτώσεις εκπαιδευτικών προγραμμάτων χρησιμοποιήθηκαν διάφορες μορφές όλων των ειδών, ενώ σε δεκαπέντε περιπτώσεις έγιναν διαφορετικοί συνδυασμοί δύο μόνο ειδών (πιν.7).

Πίνακας 7

Πεδίο ν (κατηγορία: εκπαιδευτικά εργαλεία)	Εκπαιδευτικά εργαλεία	Κωδ. Ε.Π.	Σύνολο Ε.Π.
v1	Έντυπα, Υλικά, Ψηφιακά	Edu.P1, Edu.P8, Edu.P13, Edu.P14, Edu.P18, Edu.P25	6
v2	Έντυπα	Edu.P24,	1
v3	Έντυπα, υλικά	Edu.P2, Edu.P7, Edu.P9, Edu.P15, Edu.P23	5
v4	Έντυπα, ψηφιακά	Edu.P12, Edu.P17	2
v5	Υλικά, Ψηφιακά	Edu.P3, Edu.P4, Edu.P5, Edu.P6, Edu.P11, Edu.P20, Edu.P21, Edu.P22	8
v6	Υλικά	Edu.P10, Edu.P19	2
v7	Μουσειοσκευή/Δανειστική Βαλίτσα	Edu.P16	1

Τέλος, σε επτά περιπτώσεις εκπαιδευτικών προγραμμάτων δεν δόθηκαν πληροφορίες για τη μέθοδο αξιολόγησής τους. Στις υπόλοιπες δεκαοκτώ, παρατηρήθηκε μία ανομοιομορφία σχετικά με την ορολογία και ως προς το εύρος της πληροφορίας. Μετά την ομαδοποίηση των δεδομένων που μπορέσαμε να ερμηνεύσουμε με κάποια ασφάλεια, προκύπτει ότι σε ποσοστό 52% βασική μέθοδος αξιολόγησης ήταν η έρευνα μέσω ερωτήσεων: ερωτηματολόγια, συνεντεύξεις, συζητήσεις (2^η ομάδα) και δεύτερη, σε ποσοστό 18%, η παρατήρηση, η παρατήρηση με βιντεοσκόπηση/ηχογράφηση ή η άτυπη παρατήρηση (9^η ομάδα) (παράρτ.Α.8, διαγρ.13). Επιπλέον, διαπιστώθηκε ότι στο 72% των εκπαιδευτικών προγραμμάτων χρησιμοποιήθηκε πάνω από μία μέθοδος αξιολόγησης (παράρτ.Α.9).

Διάγραμμα 13

6.1.3 Αποτελέσματα

Μετά από την ανάλυση του περιεχομένου του δείγματος της έρευνας, το οποίο αφορά σε εκπαιδευτικά προγράμματα για σχολικές ομάδες και παιδιά, τα οποία διακρίθηκαν ή έλαβαν το βραβείο καλών πρακτικών από τη CECA-ICOM, προκύπτουν τα ακόλουθα βασικά συμπεράσματα:

α) Η πλειοψηφία των εκπαιδευτικών προγραμμάτων επικεντρώθηκε στο υποκείμενο και όχι στο αντικείμενο της μάθησης, εφόσον οι στόχοι των προγραμμάτων αυτών αφορούσαν κυρίως στην ανάπτυξη των δεξιοτήτων των παιδιών και στην εφαρμογή νέων μεθόδων μάθησης και προσέγγισης των μουσειακών αντικειμένων και περιεχομένων. Επίσης, άλλος βασικός τους στόχος ήταν η δημιουργία δικτύων συνεργασίας, κυρίως μεταξύ μουσείων και σχολείων.

β) Στην πλειονότητα των εκπαιδευτικών προγραμμάτων εφαρμόστηκαν πάνω από δύο μουσειοπαιδαγωγικές μέθοδοι, προκειμένου να κρατείται αμείωτο το ενδιαφέρον των παιδιών, ενώ αυτές που εφαρμόστηκαν περισσότερο ήταν οι δημιουργικές/βιωματικές μέθοδοι.

γ) Η πλειοψηφία των δραστηριοτήτων των εκπαιδευτικών προγραμμάτων, σύμφωνα με την κατηγοριοποίηση που έγινε στο πλαίσιο της ανάλυσης του υλικού, ήταν δραστηριότητες ενεργητικής μάθησης και περιλάμβαναν βιωματικά εργαστήρια, δραστηριότητες εξερεύνησης, εικαστικής έκφρασης, παραγωγής γραπτού λόγου, παιχνίδια ρόλων κλπ. Επίσης, σε δεκατρείς περιπτώσεις εκπαιδευτικών προγραμμάτων, οι δραστηριότητες αυτές συνδυάστηκαν και με δραστηριότητες παθητικής μάθησης, όπως διαλέξεις, αφηγήσεις, ξεναγήσεις κλπ. Επιπλέον, για τις ανάγκες ή τη διευκόλυνση της υλοποίησης των δραστηριοτήτων αυτών αξιοποιήθηκαν στις περισσότερες περιπτώσεις όλα τα είδη των εκπαιδευτικών εργαλείων - έντυπα, υλικά, ψηφιακά- στο σύνολό τους ή σε διαφορετικούς συνδυασμούς δύο ειδών.

δ) Τέλος, βασική διαδικασία μετά την ολοκλήρωση του εκπαιδευτικού προγράμματος ήταν η αξιολόγησή του, προκειμένου να συλλεχθούν στοιχεία για πιθανές βελτιώσεις ή διορθωτικές κινήσεις. Κύρια μέθοδος αξιολόγησης αποτέλεσε η έρευνα με προφορικές και γραπτές ερωτήσεις, όπως η συμπλήρωση ερωτηματολογίων από τους συμμετέχοντες μαθητές/τριες και εκπαιδευτικούς, οι συνεντεύξεις και οι συζητήσεις. Δεύτερη μέθοδος αξιολόγησης αποτέλεσε η παρατήρηση κατά τη διάρκεια εφαρμογής του προγράμματος, ενώ σε αρκετά μεγάλο ποσοστό εκπαιδευτικών προγραμμάτων (72%), χρησιμοποιήθηκαν γενικότερα πάνω από δύο μέθοδοι ή μεθοδολογικά εργαλεία αξιολόγησης.

6.2 Η εκπαιδευτική δραστηριότητα του ΒΜΒ για σχολικές ομάδες

Τόσο το μουσειολογικό πρόγραμμα με το εννοιολογικό περιεχόμενο των ενοτήτων της έκθεσης και την ποικιλομορφία των αντικειμένων της όσο και ο μουσειογραφικός της σχεδιασμός, ο οποίος ευνοεί την άνετη κίνηση και την άμεση πρόσβαση στα εκθέματα, δημιούργησαν τις κατάλληλες προϋποθέσεις για τον σχεδιασμό και την εφαρμογή ποικίλων εκπαιδευτικών προγραμμάτων για σχολικές ομάδες από την ίδρυση του μουσείου έως και σήμερα.

6.2.1 Εκπαιδευτικά προγράμματα – ιστορική αναδρομή

Η εκπαιδευτική δραστηριότητα του ΒΜΒ εντάσσεται στις εκπαιδευτικές δράσεις της Εφορείας Αρχαιοτήτων Ημαθίας, η οποία προσφέρει καθημερινά ποικίλα εκπαιδευτικά προγράμματα στα μουσεία και τους επισκέψιμους αρχαιολογικούς χώρους ή μνημεία που διαχειρίζεται για σχολικές ομάδες, αλλά και ειδικές ομάδες κοινού (συλλόγους ΑμΕΑ, δομές προστασίας ανηλίκων κλπ.) (Παπαργυρούδη & Πολατίδου, 2018).

Βασικός σκοπός της λειτουργίας των εκπαιδευτικών προγραμμάτων του μουσείου είναι η γνωριμία των μαθητών/τριών με την τοπική πολιτιστική κληρονομιά και τις υλικές μαρτυρίες που ανάγονται στη βυζαντινή και μεταβυζαντινή περίοδο αλλά και η γενικότερη επαφή τους με το βυζαντινό πολιτισμό μέσα από μία ευχάριστη, δημιουργική και βιωματική προσέγγιση. Επιμέρους στόχοι της προσέγγισης αυτής είναι η ανάπτυξη συναισθηματικών δεσμών με το χώρο και το περιεχόμενο του μουσείου, η δημιουργία θετικής στάσης γενικότερα ως προς το θεσμό του μουσείου αλλά και η αναγνώριση της ανεκτίμητης αξίας της πολιτιστικής κληρονομιάς για τη διαμόρφωση της ταυτότητας και της ιστορικής συνείδησης καθώς και για τη διατήρηση της πολιτισμικής μνήμης.

Συγκεκριμένα, η εκπαιδευτική δραστηριότητα του μουσείου ξεκίνησε το 2002 με την εφαρμογή εκπαιδευτικών προγραμμάτων για σχολικές ομάδες Δημοτικού (Ε΄ και Στ΄ τάξη), Γυμνασίου και Λυκείου. Τα θέματα των προγραμμάτων αυτών αφορούσαν στο εννοιολογικό περιεχόμενο των υποενοτήτων ή ενοτήτων της έκθεσης με άξονα τη δομή της μουσειολογικής αφήγησης (πιν.8: αρ.1,2,3,4), σε συγκεκριμένες ομάδες αντικειμένων (πιν.8:αρ.6,10) αλλά και σε ζητήματα τοπικής πολιτιστικής κληρονομιάς (πιν.8:αρ.7). Παράλληλα, εκπαιδευτικά προγράμματα σχεδιάστηκαν στο πλαίσιο της θεματικής περιοδικών εκθέσεων (πιν.8:αρ.9) π.χ. “Παναγία μου”

(Χειμωνοπούλου & Πολατίδου, 2018) (εικ.10) ή με αφορμή θεματικές, οι οποίες καθορίστηκαν από διάφορους εορτασμούς ή επικοινωνιακές δράσεις του ΥΠΠΟΑ (πιν.8:αρ.5,8).

Εικόνα 10. Στιγμιότυπο από το εκπαιδευτικό πρόγραμμα "Παναγία μου" (Αρχείο ΒΜΒ)

Τα προγράμματα αυτά περιλάμβαναν εκπαιδευτικό φάκελο με έντυπα για τον εκπαιδευτικό και το μαθητή (Παρχαρίδου, 2002), έντυπα μαθητών (Πολατίδου, 2009^{α&β}), έντυπο εκπαιδευτικού και προτάσεις δραστηριοτήτων (Χειμωνοπούλου, 2010), ενώ οι δραστηριότητες τους αφορούσαν σε εκπαιδευτικές ξεναγήσεις και προβολές παρουσιάσεων ppt ή videos καθώς και σε δραστηριότητες εξερεύνησης, ζωγραφικής, χαρτοκοπτικής και κατασκευών.

Πίνακας 8. Εκπαιδευτικά Προγράμματα BMB που σχεδιάστηκαν από το 2002-2016

A/A	Τίτλοι Εκπαιδευτικών Προγραμμάτων	Λειτουργία
1	«Ο ζωγράφος Ρωμανός Καλομοίρης επισκέπτεται τη Βέροια ή πως ένας καλλιτέχνης βοηθά στη μετάδοση της πληροφορίας» (σχεδιασμός: Μ. Παρχαρίδου, 2002)	2002-2008
2	«Βέροια, μία βυζαντινή πόλη στην περιφέρεια της αυτοκρατορία» (σχεδιασμός-εμφύχωση: Μ. Πολατίδου & Μ. Χειμωνοπούλου, 2007)	2007-2008
3	«Ο δημόσιος και ιδιωτικός βίος της Βέροιας» (σχεδιασμός-εμφύχωση: Μ. Πολατίδου, 2009)	2009-2010
4	«Άρχοντες, τσουκαλάδες, ψηφωτές, μάγειροι και νοικοκυραίοι. Άνθρωποι και επαγγέλματα από την κοινωνία τη βυζαντινής Βέροιας» (σχεδιασμός -εμφύχωση: Μ. Χειμωνοπούλου, 2010)	2010-2013
5	«Φωτιές και φλόγες από τις εστίες και τα λυχάρια του Βυζαντινού Μουσείου Βέροιας» (σχεδιασμός-εμφύχωση: Μ. Πολατίδου & Μ. Χειμωνοπούλου, 2012)	2012-2013
6	«Γνωρίζω τον κόσμο του ψηφιδωτού» (σχεδιασμός-εμφύχωση: Ν. Ταρασίδου, 2013)	2014
7	«Βέροια: η ιστορία της πόλης μου μέσα από τα εκθέματα του BMB, τις εκκλησιές και τα αρχοντικά της» (σχεδιασμός: Μ. Πολατίδου & Μ. Χειμωνοπούλου, εμφύχωση: Μ. Πολατίδου, 2013)	2013 έως σήμερα
8	«Στου χρόνου τα γυρίσματα γιορτές πανηγυρίσματα. Από τη βυζαντινή πρωτοχρονιά της 1 ^{ης} Σεπτεμβρίου και το Δωδεκαήμερο των Χριστουγέννων στη Λαμπρή και το Πάσχα του Δεκαπενταύγουστου» (σχεδιασμός -εμφύχωση: Μ. Πολατίδου & Μ. Χειμωνοπούλου, 2014)	2013-2015
9	«Παναγία μου» (σχεδιασμός-εμφύχωση: Μ. Πολατίδου & Μ. Χειμωνοπούλου, 2014)	2014-2016
10	«Μαγειρέματα για το βυζαντινό τραπέζι» (σχεδιασμός-εμφύχωση Μ. Πολατίδου, 2016)	2016

Πηγή: Αρχείο Εφορείας Αρχαιοτήτων Ημαθίας & BMB

6.2.2 Τρέχοντα εκπαιδευτικά προγράμματα

Τα τρέχοντα εκπαιδευτικά προγράμματα του μουσείου απευθύνονται σε σχολικές ομάδες Νηπιαγωγείου, Δημοτικού (Α΄-Στ΄) και Γυμνασίου ενώ ενίοτε προσφέρονται και σε ειδικές κατηγορίες κοινού, όπως δομές προστασίας ανηλίκων ή ΑμΕΑ. Σχεδιάστηκαν από τη γράφουσα³, λαμβάνοντας υπόψη τα ηλικιακά και αναπτυξιακά χαρακτηριστικά καθώς και τις ανάγκες των μαθητών/τριών. Πρόκειται για πέντε μόνιμα και δύο εορταστικά προγράμματα, τα

³ Εκτός από την περίπτωση του BMB/ΕΠ1 που σχεδιάστηκε από κοινού με την συνάδελφο αρχαιολόγο Μαρία Χειμωνοπούλου (βλ. παραρτ.Β.1).

οποία υλοποιούνται κατά τη διάρκεια της σχολικής χρονιάς και εφαρμόζονται κυρίως στην Α΄ και Β΄ ενότητα της μόνιμης έκθεσης του μουσείου (αναλυτικά στο παράρτ.Β.1 & πιν.9).

Πίνακας 9. Τρέχοντα εκπαιδευτικά προγράμματα

ΚΩΔΙΚΟΣ Ε.Π.	ΤΙΤΛΟΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΟΥ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑΤΟΣ
BMB/ΕΠ1	«Βέροια: Η ιστορία της πόλης μου μέσα από τα εκθέματα του Βυζαντινού Μουσείου, τις εκκλησίες και τα αρχοντικά της»
BMB/ΕΠ2	«Μαρμαρένια μου βρυσούλα»
BMB/ΕΠ3	«Από τη βυζαντινή Βέροια στις πόλεις της αυτοκρατορίας»
BMB/ΕΠ4	«Ο αέρας στο πλευρό του βυζαντινού κεραμέα»
BMB/ΕΠ5	«Οδηγήτρια, Γλυκοφιλούσα, Ένθρονη.... η Παναγία στις εικόνες του Βυζαντινού Μουσείου Βέροιας»
BMB/ΕΠ6	«Χριστός γεννάται, δοξάσατε»
BMB/ΕΠ7	«Ο Ευαγγελισμός της Θεοτόκου μέσα από τα εκθέματα του ΒΜΒ»

ΠΗΓΗ: ΑΡΧΕΙΟ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΩΝ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑΤΩΝ ΒΜΒ

Ο σχεδιασμός τους βασίστηκε σε όλες τις μουσειοπαιδαγωγικές μεθόδους με έμφαση ωστόσο σε μεθόδους ενεργητικής μάθησης, οι οποίες προάγουν την αυτενέργεια του/της μαθητή/τριας αλλά παράλληλα ευνοούν την καλλιέργεια του ομαδικού πνεύματος εργασίας. Κατά την υλοποίησή τους, γίνεται χρήση έντυπων, υλικών και ψηφιακών εκπαιδευτικών εργαλείων, ενώ οι δραστηριότητες τους περιλαμβάνουν θεματικές προβολές, συζητήσεις (εικ.11), δραστηριότητες εξερεύνησης, παιχνίδια ρόλων, αναπαραστάσεις έργων τέχνης, δραστηριότητες ζωγραφικής, χαρτοκοπτικής και κατασκευών.

Τα θέματα των εκπαιδευτικών προγραμμάτων, ανεξάρτητα ή μη από το σενάριο της μουσειολογικής αφήγησης αλλά με βάση πάντα επιλεγμένα αντικείμενα της έκθεσης, προσεγγίζουν διάφορες όψεις του βυζαντινού και μεταβυζαντινού κόσμου, οι οποίες αφορούν στην τέχνη, την καθημερινή ζωή, τη θρησκευτική έκφραση κλπ., προσφέροντας πολλές και διαφορετικές δυνατότητες γνωριμίας και εξοικείωσης με το υλικό πολιτιστικό απόθεμα της Βέροιας.

Η αξιολόγηση τέλος, των προγραμμάτων αυτών πραγματοποιείται με ερωτηματολόγια για εκπαιδευτικούς και μαθητές/τριες, με την παρατήρηση κατά τη διεξαγωγή τους, τη συζήτηση με τους συμμετέχοντες αλλά και μέσα από τα σχόλια στο βιβλίο των εντυπώσεων του μουσείου.

Εικόνα 11. Στιγμιότυπο από το εκπαιδευτικό πρόγραμμα “Μαρμαρένια μου βρυσούλα” (αρχείο ΒΜΒ)

6.2.3 Πρόταση νέου εκπαιδευτικού προγράμματος για το ΒΜΒ (σχεδιασμός-εφαρμογή-αξιολόγηση)

Στο νέο πρόγραμμα του μουσείου με θέμα τις εικόνες της βυζαντινής και μεταβυζαντινής περιόδου δόθηκε ο τίτλος «Προσεγγίζοντας την τέχνη των ξύλινων φορητών εικόνων μέσα από τη συλλογή του Βυζαντινού Μουσείου Βέροιας. Ένα ταξίδι στις “Χάρες” των βυζαντινών και μεταβυζαντινών ναών της πόλης». Σχεδιάστηκε για να υλοποιηθεί στην τρίτη ενότητα της μόνιμης έκθεσης του μουσείου και η διάρκεια του είναι 2 ½ - 3 περίπου ώρες.

6.2.3.1 Στόχοι εκπαιδευτικού προγράμματος

Το πρόγραμμα σχεδιάστηκε στο πλαίσιο της ευρύτερης στοχοθεσίας που έχει θέσει το μουσείο αλλά και στο πλαίσιο των στόχων που προκύπτουν από το ίδιο το θέμα του (πιν.10). Ενσωματώνει ωστόσο, και βασικούς γνωστικούς και κοινωνικοσυναισθηματικούς στόχους που πρέπει να έχουν οι σχολικές δράσεις, όπως π.χ. εμπλουτισμός περιεχόμενου των προγραμμάτων σπουδών, ανάπτυξη ικανοτήτων και δεξιοτήτων, αισθητική καλλιέργεια, έκφραση δημιουργικότητας και συνεργατικότητα (Π.Δ.79/2017, άρθρο 16).

Μέσα από το πρόγραμμα οι μαθητές/τριες θα έχουν τη δυνατότητα:

- να γνωρίσουν:
 - υλικές μαρτυρίες της τοπικής πολιτιστικής κληρονομιάς
 - τεχνικές και ζητήματα κατασκευής ξύλινων φορητών εικόνων, εικονογραφίας και ζωγραφικής τέχνης
- να αντιληφθούν ότι οι εικόνες:
 - είναι φορείς στοιχείων του βυζαντινού πολιτισμού
 - από τα βυζαντινά χρόνια έως και σήμερα αποτελούν αντικείμενα λατρείας και ευλάβειας
- να κατανοήσουν:
 - θέματα διαχείρισης μουσειακών αντικειμένων μέσα από το παράδειγμα της συλλογής εικόνων του μουσείου
 - ότι οι βυζαντινές/μεταβυζαντινές εικόνες αποτελούν αντικείμενα τέχνης και εκθέματα όχι μόνο σε ελληνικά μουσεία αλλά και σε πολλά μουσεία του κόσμου

Πίνακας 10. Γνωστικοί στόχοι του προγράμματος

6.2.3.2 Ομάδες - στόχοι και σύνδεση με το Αναλυτικό Πρόγραμμα Σπουδών

Το εκπαιδευτικό πρόγραμμα απευθύνεται σε μαθητές/τριες των τριών τελευταίων τάξεων του Δημοτικού Σχολείου. Πριν τον σχεδιασμό του, λάβαμε υπόψη μας τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά της ηλικίας των μαθητών, την αντιληπτική τους ικανότητα, το γνωστικό τους επίπεδο αλλά και τα Αναλυτικά Προγράμματα Σπουδών (ΑΠΣ) του Δημοτικού για τη σύνδεσή του με συγκεκριμένα γνωστικά αντικείμενα (Υπ'αρ.21072^α/Γ2/28-02-2003 Απόφαση ΥΠΕΠΑΙΘ).

Ειδικότερα, όπως προκύπτει από τα πορίσματα της παιδαγωγικής επιστήμης, οι μαθητές των τάξεων αυτών βρίσκονται στο στάδιο της «συγκεκριμένης λογικής σκέψης» που τους επιτρέπει το σχηματισμό συλλογισμών για συγκεκριμένα πράγματα, όπως είναι τα αντικείμενα, τα οποία μπορούν να ταξινομήσουν με βάση τα κοινά χαρακτηριστικά τους και να αντιλαμβάνονται τις μεταξύ τους σχέσεις (Ξωχέλλης, 1989: 41, Καψάλης, 2000: 215, Fontana, 1996: 85-86). Παράλληλα, η σκέψη των παιδιών οργανώνεται γύρω από βασικές έννοιες της λογικής σκέψης, π.χ. χρόνος και αιτία, ενώ από την ηλικία 11 ετών, που περνούν στη φάση των «αφηρημένων νοητικών λειτουργιών», μπορούν να προχωρούν σε πιο σύνθετους υποθετικούς συνδυασμούς (Φράγκος, 1998: 183-184, Καψάλης, 2000: 216).

Από την εξέταση τέλος, των σχολικών εγχειριδίων και των ΑΠΣ, προκειμένου να προσδιορίσουμε τις ανάγκες και τα ενδιαφέροντα των μαθητών, προέκυψε ότι το θέμα του εκπαιδευτικού προγράμματος μπορεί να συνδεθεί με περισσότερα από ένα γνωστικά αντικείμενα και μαθήματα της Δ΄, Ε & Στ΄ τάξης π.χ. γλώσσα, λογοτεχνία, θρησκευτικά, ιστορία, εικαστικά, μαθηματικά, μελέτη περιβάλλοντος και φυσική ([Διαδραστικά Σχολικά Βιβλία](#) & παράρτ.Β.2.1).

6.2.3.3 Σχεδιασμός του εκπαιδευτικού προγράμματος-μεθοδολογία

Μετά την επιλογή του θέματος και έχοντας κατά νου το σύνολο των εκπαιδευτικών προγραμμάτων που μελετήσαμε κατά τη διάρκεια της έρευνάς μας, προχωρήσαμε στην εξειδικευμένη και σχετική με το θέμα του προγράμματος βιβλιογραφική έρευνα (ενδεικτικά: Acheimastou-Potamianou, 1988, Delvoye, 1994, Βοκοτόπουλος, 1995, Αλμπάνη, 1999, Ζίας, 2008) για τη συγγραφή του γενικού ενημερωτικού υλικού σε δέκα θεματικούς άξονες (παράρτ.Β.2.2 & πιν.11) καθώς και στη γραφιστική επεξεργασία των καρτελών (π.χ. πλαίσια, layout, γραμματοσειρά, φόντο κειμένου), οι οποίες θα φιλοξενούσαν το υλικό αυτό.

A/A	ΘΕΜΑΤΙΚΟΙ ΑΞΟΝΕΣ
1	Η εμφάνιση και η έννοια των εικόνων στη χριστιανική θρησκεία
2	Η εικόνα ως λατρευτικό αντικείμενο
3	Εικονογραφία (θέματα εικόνων) ξύλινων φορητών εικόνων
4	Τεχνικές κατασκευή ξύλινων φορητών εικόνων
5	Στάδια κατασκευής εικόνων με την τεχνική της αυγοτέμπερας
6	Κατηγορίες εικόνων
7	Δεσποτικές Εικόνες, Επιστύλιο, Βημόθυρα (Τέμπλο)
8	Αμφιπρόσωπες - αμφίγραπτες εικόνες
9	Επιγραφές εικόνων
10	Βυζαντινή τεχνοτροπία

Πίνακας 11. Θεματικοί άξονες του προγράμματος

Στη συνέχεια πραγματοποιήθηκε η επιλογή των εικόνων (δέκα στον αριθμό), η οποία εξαρτήθηκε από την εικονογραφία, το εύρος και το είδος των πολιτισμικών στοιχείων που παρέχει το θέμα τους καθώς και από τη θέση τους στον χώρο της εκθεσιακής ενότητας. Ακολούθησε η συγγραφή των σχετικών λημμάτων τους και γλωσσαρίων για την κατανόηση της εξειδικευμένης ορολογίας καθώς και η εκτύπωση των κειμένων αυτών σε καρτέλες χρώματος

και σχήματος που παραπέμπουν σε φύλλα βυζαντινού κώδικα, προκειμένου να αναρτηθούν κάτω από κάθε εικόνα (παράρτ.Β.2.2).

Για την εικονογράφηση των θεματικών του προγράμματος ετοιμάσαμε μία παρουσίαση PowerPoint με πλούσιο εποπτικό υλικό από τη συλλογή του μουσείου, αλλά και από άλλα ελληνικά ή ξένα μουσεία, όπου κρίθηκε αναγκαίο, και παράλληλα προχωρήσαμε στον σχεδιασμό των δραστηριοτήτων, οι οποίες θα υλοποιούνταν από τους μαθητές/τριες στους χώρους του μουσείου.

Ειδικότερα, προκειμένου να δημιουργήσουμε ένα διερευνητικό μαθησιακό περιβάλλον, στο οποίο οι μαθητές/τριες θα είχαν την ευκαιρία να προσεγγίσουν το θέμα του προγράμματος μέσα από την άμεση επαφή τους με τις εικόνες του μουσείου, αλλά και στο πλαίσιο της ομαδοκεντρικής μορφής διδασκαλίας και του θετικού κλίματος που καλλιεργεί η συνεργατική μάθηση (Σακαλή, 2012: 188, Καψάλης& Νημά, 2015:105-106 και156-158) σχεδιάσαμε ένα γενικό (Α) και ένα ειδικό (Β) φύλλο δραστηριοτήτων για ολιγομελείς ομάδες (παράρτ.Β.2.3).

Για την εικονογράφηση των φύλλων αυτών προσπαθήσαμε να δείξουμε ιδιαίτερη επιμέλεια στη γραφιστική επεξεργασία και την αισθητική τους, παρόλο που πρόκειται για υλικό απλής έγχρωμης εκτύπωσης. Στο πνεύμα αυτό χρησιμοποιήθηκαν διάφορα γραφήματα (Σακαλή, 2012:128), όπως σταυρόλεξα, αντιστοιχίσεις, πίνακες συμπλήρωσης, πλαίσια καταγραφής εικόνων και ασκήσεων, σχέδια και φωτογραφίες.

Για το γενικό φύλλο εργασίας (Α) σχεδιάστηκαν επτά δραστηριότητες με τη μορφή παιχνιδιών, όπως αντιστοίχιση, αναγραμματισμός, σταυρόλεξο, κρυπτόλεξο και εντοπισμός διαφορών. Οι δραστηριότητες αυτές κατανεμήθηκαν ανά τρεις στις παραλλαγές του φύλλου (Α1, Α2, Α3) με μία δραστηριότητα κοινή και στις τρεις περιπτώσεις.

Στο ειδικό φύλλο εργασίας (Β) συμπεριλήφθηκαν τρεις ίδιου τύπου δραστηριότητες και για τις δέκα επιλεγμένες εικόνες. Οι δραστηριότητες αυτές, σε δύο περιπτώσεις, αφορούν στην ανάληψη ρόλων, όπου τα παιδιά ως αρχαιολόγοι και συντηρητές καλούνται να συμπληρώσουν το Δελτίο Καταγραφής⁴ της εικόνας που επέλεξαν, αντλώντας πληροφορίες από την καρτέλα ενημερωτικού υλικού ή ως επισκέπτες, ξεναγοί, αρχαιολόγοι, να ολοκληρώσουν ένα διάλογο

⁴ Ανάλογη δραστηριότητα σε εκπαιδευτικό φάκελο της 8^{ης} Εφορείας Βυζαντινών Αρχαιοτήτων βλ. Καμπερίδη, 2001.

και υποδουόμενοι τους ρόλους αυτούς να παρουσιάσουν την εικόνα τους στις υπόλοιπες ομάδες. Η τρίτη δραστηριότητα αφορά στην αναζήτηση διαφόρων στοιχείων του βυζαντινού πολιτισμού (π.χ. ένδυση, στρατιωτικός οπλισμός, εργαλεία κ.ά.) μέσα από λέξεις του ενημερωτικού υλικού των εικόνων, τη συμπλήρωση γραμμάτων που λείπουν από τις λέξεις αυτές καθώς και την αντιστοίχιση τους με τα ανάλογα στοιχεία της εικόνας.

Οι δραστηριότητες των παραπάνω φύλλων εργασίας σχεδιάστηκαν με στόχο την καλλιέργεια των δεξιοτήτων της ανάκλησης, της παρατήρησης, της επικοινωνίας (γραφή, διάλογος κλπ.), της χρήσης πηγών και εργαλείων πληροφόρησης για την εξεύρεση και παρουσίαση πληροφοριών, και της συνεργασίας με άλλα άτομα σε ομαδική εργασία (Τζιαφέρη, 2005: 63, Υπ'αρ.21072α/Γ2/28-02-2003 Απόφαση ΥΠΕΠΑΙΘ:3739).

Η τελευταία δραστηριότητα του προγράμματος αφορά στην υλοποίηση ενός βιωματικού εργαστηρίου αιογραφίας μετά από την επίδειξη ειδικού. Για την διεξαγωγή του εργαστηρίου αυτού, ετοιμάστηκε στην αίθουσα των εκπαιδευτικών προγραμμάτων ένα μικρό εργαστήριο αιογράφου με όλα τα απαραίτητα πραγματικά υλικά (π.χ. φιαλίδια με τις χρωστικές, κόλλες, ύφασμα) και εργαλεία (παλέτες, πινέλα, καβαλέτα κ.ά.), με ένα δείγμα εικόνας που παρουσίαζε τα στάδια της προετοιμασίας της, και μία εικόνα, που έφερε μόνο το σχέδιο του θέματός της, πάνω στην οποία θα εργάζονταν τα παιδιά.

Τέλος, για την αξιολόγηση του εκπαιδευτικού προγράμματος προχωρήσαμε στην κατασκευή δομημένων ερωτηματολογίων⁵ για μαθητές/τριες και εκπαιδευτικούς (παράρτ. Β.2.4). Οι τύποι των ερωτήσεων που χρησιμοποιήθηκαν στο ερωτηματολόγιο των μαθητών/τριων ήταν όλες κλειστού τύπου με συγκεκριμένες τιμές απαντήσεων, στο ερωτηματολόγιο των εκπαιδευτικών κλειστού και ανοικτού τύπου, ενώ και στα δύο ερωτηματολόγια έγινε χρήση κλιμάκων απλής και πολλαπλής επιλογής και κλίμακες τύπου Likert.

6.2.3.4 Μουσειοπαιδαγωγικές μέθοδοι

Για την προσέγγιση του θέματος του προγράμματος επιλέξαμε όλες τις βασικές μεθόδους που αξιοποιούνται στη μουσειοπαιδαγωγική πράξη (Νικονάνου, 2015β: 51-85) με έμφαση σε αυτές που προωθούν την ενεργητική μάθηση.

⁵ Για την κατασκευή ερωτηματολογίων βλ. Ζαφειρόπουλος, 2015: 91-127.

Ειδικότερα, η μέθοδος της αφήγησης, η οποία κρίνεται κατάλληλη για την παροχή πληροφορίας (Veldhuizen, 2017:39) αλλά και η μαιευτική μέθοδος με την προετοιμασία των απαραίτητων σύμφωνα με τον Schröder (Νικονάνου, 2015β:59) ερωτήσεων ενεργοποίησης γνώσης και εμπειριών, θα εφαρμόζονταν κατά την προβολή της παρουσίασης ppt, στη σύντομη εκπαιδευτική ξενάγηση στο χώρο της εκθεσιακής ενότητας αλλά και στην επίδειξη ειδικού στην αίθουσα των εκπαιδευτικών προγραμμάτων.

Η ανακαλυπτική μέθοδος θα εφαρμοζόταν στις δραστηριότητες εξερεύνησης και προσέγγισης των επιλεγμένων αντικειμένων μέσω των φύλλων εργασίας στο χώρο της εκθεσιακής ενότητας. Οι βιωματικές/δημιουργικές μέθοδοι τέλος, θα έβρισκαν εφαρμογή μέσα από: α) την εξοικείωση των μαθητών με μία μουσειακή λειτουργία, όπως είναι τεκμηρίωση, κατά τη διάρκεια συμπλήρωσης του Δελτίου Καταγραφής των εικόνων, β) τη δραστηριότητα δραματοποίησης κατά την οποία θα υποδύονταν ρόλους, προκειμένου να παρουσιάσουν την εικόνα με την οποία ασχολήθηκαν στις υπόλοιπες ομάδες, και γ) στο εργαστήριο αιογραφίας με την προσωπική δοκιμή.

6.2.3.5 Εκπαιδευτικά εργαλεία

Για την αποτελεσματικότερη προσέγγιση του θέματος του εκπαιδευτικού προγράμματος αλλά και για τον εμπλουτισμό της βιωματικής εμπειρίας των παιδιών αξιοποιήθηκαν έντυπα, υλικά και ψηφιακά εκπαιδευτικά εργαλεία, τα οποία αναλύονται στον παρακάτω πίνακα, προκειμένου να χρησιμοποιηθούν τόσο στη σχολική αίθουσα όσο και στους χώρους του μουσείου (πίν.12).

Πίνακας 12. Τα εκπαιδευτικά εργαλεία του προγράμματος

Έντυπα	<ul style="list-style-type: none"> • δέκα πλαστικοποιημένες καρτέλες ενημερωτικού υλικού για την προσέγγιση του θέματος του Ε.Π. στη σχολική αίθουσα, σε μέγεθος ελαφρώς μικρότερο από την Α4 σελίδα, • δέκα καρτέλες, τυπωμένες σε χονδρό χαρτόνι και σε χρώμα και σχήμα χάρτινου φύλλου κώδικα (βιβλίου) με ενημερωτικό υλικό και γλωσσάρι ορολογίας για κάθε επιλεγμένο αντικείμενο/εικόνα, • γενικό φύλλο δραστηριοτήτων σε τρεις παραλλαγές (Α1-Α3) και σε μορφή τρισέλιδης Α4 έγχρωμης εκτύπωσης για την προσέγγιση για τη γενική προσέγγιση του θέματος του Ε.Π., • ειδικό φύλλο δραστηριοτήτων σε μορφή τρισέλιδης έγχρωμης Α4 εκτύπωσης για κάθε επιλεγμένο μουσειακό έκθεμα/εικόνα (Β1-Β10) με τρεις δραστηριότητες ίδιου τύπου αλλά με μικρές παραλλαγές στις διατυπώσεις των οδηγιών της δεύτερης και τρίτης δραστηριότητας, • φύλλα Α4 με απεικονίσεις αποχρωματισμένων εικόνων της εκθεσιακής ενότητας • τοπογραφικός χάρτης της Βέροιας με το σύνολο των βυζαντινών και μεταβυζαντινών ναών της πόλης (υφιστάμενων σήμερα ή μη), τυπωμένος σε χαρτόνια μεγέθους Α4.
Υλικά	<ul style="list-style-type: none"> • βοηθητικά αντικείμενα που υποστηρίζουν την υλοποίηση των δραστηριοτήτων στο χώρο της εκθεσιακής ενότητας π.χ. μεγεθυντικοί φακοί και φακοί φωτισμού για την αποτελεσματικότερη παρατήρηση των εικόνων, μολύβια, γόμες για τη συμπλήρωση των φύλλων δραστηριοτήτων και ετικέτες ονόματος με κλιπ για το παιχνίδι ρόλων, • υλικά για το βιωματικό εργαστήριο π.χ. πραγματικά υλικά, όπως ξύλινες εικόνες σε διαφορετικά στάδια προετοιμασίας, φιαλίδια με χρωστικές και υλικά προετοιμασίας του χρώματος (αυγό, ξύδι, νερό), φύλλα χρυσού, ρητίνες, παλέτες και εργαλεία του αγιογράφου, • αυθεντικό αρχαιακό υλικό π.χ. μία καρτέλα Δελτίου Καταγραφής εικόνας του έτους 1975 από το αρχείο του ΒΜΒ.
Ψηφιακά	<ul style="list-style-type: none"> • ιστότοπος του ΒΜΒ για την προετοιμασία στη σχολική αίθουσα και για την υλοποίηση της ζωγραφικής δραστηριότητας μετά την επίσκεψη στο μουσείο, πάλι στη σχολική αίθουσα • υπολογιστής, ψηφιακός προβολέας, εφαρμογή Power Point για την παρουσίαση του θέματος στο μουσείο και οπτικοακουστικό υλικό (video) σχετικό με τα στάδια κατασκευής των ξύλινων φορητών εικόνων, • διαδίκτυο (π.χ. πρόγραμμα Google Earth).

6.2.3.6 Εφαρμογή εκπαιδευτικού προγράμματος

Το πρόγραμμα εφαρμόστηκε σε πέντε τμήματα της Ε΄ τάξης δύο Δημοτικών Σχολείων της Βέροιας (1^ο και 10^ο) από τις 12/02 έως 06/03 του 2020⁶.

6.2.3.6.1 Προετοιμασία- πριν την επίσκεψη στο μουσείο

⁶ Δεν κατέστη δυνατό, λόγω αναστολής της λειτουργίας των εκπαιδευτικών ιδρυμάτων και των μουσείων της χώρας με αφορμή την πανδημία του Covid 19, να πραγματοποιηθούν τα προγραμματισμένα ραντεβού με τα δύο τμήματα της Δ΄ τάξης και με το έκτο τμήμα της Ε΄ τάξης.

Κατά το πρώτο στάδιο του εκπαιδευτικού προγράμματος, οι εκπαιδευτικοί ενημερώθηκαν για το θέμα και το περιεχόμενο του ενώ τους παραδόθηκε και το σχετικό υλικό πληροφόρησης για την προετοιμασία των μαθητών στη σχολική αίθουσα.

Επίσης, προτείναμε πριν τη φυσική παρουσία των παιδιών στο μουσείο να προηγηθεί μια διαδικτυακή επίσκεψη μέσα από τον ιστότοπό του, προκειμένου να αναζητηθούν πληροφορίες σχετικές με το ΒΜΒ, τις εικόνες της συλλογής του αλλά και τους βυζαντινούς και μεταβυζαντινούς ναούς της πόλης, καθώς η πλειονότητα των εικόνων προέρχεται από τους ναούς αυτούς.

Τέλος, έγιναν οι σχετικές επισημάνσεις αναφορικά με τους κανόνες συμπεριφοράς που πρέπει να τηρούνται στους εκθεσιακούς χώρους του μουσείου, ενώ προκειμένου να αποφευχθούν τυχόν καθυστερήσεις κατά την υλοποίηση των δραστηριοτήτων, προτείναμε επίσης να σχηματιστούν οι ολιγομελείς ομάδες εργασίας, πριν την έλευση των μαθητών στο μουσείο.

6.2.3.6.2 Διεξαγωγή στο μουσείο: φάσεις προγράμματος και δραστηριότητες

Μετά την προσέλευση των μαθητών στο μουσείο, το καλωσόρισμα, τις μεταξύ μας συστάσεις και τη ενημέρωση αναφορικά με τη δομή του προγράμματος, οι μαθητές/τριες και ο/η εκπαιδευτικός του τμήματος οδηγήθηκαν στον χώρο προβολής για την έναρξη της σχετικής με το θέμα του προγράμματος παρουσίασης PowerPoint (εικ.12). Η δομή της παρουσίασης ακολούθησε κατά κανόνα τους βασικούς άξονες του γενικού ενημερωτικού υλικού, το οποίο τα παιδιά ήδη είχαν επεξεργαστεί στο σχολείο τους, και που κατά την προβολή της παρουσίασης θα είχαν τη δυνατότητα να ανακαλέσουν στη μνήμη τους μέσα από ένα πλαίσιο προκαθορισμένων ερωτήσεων.

Εικόνα 12. Στιγμιότυπο από την προβολή της παρουσίασης

Κατά τη δεύτερη φάση του προγράμματος, στον εκθεσιακό χώρο, οι μαθητές/τριες πληροφορήθηκαν για την ιστορία συγκρότησης της συλλογής εικόνων του μουσείου ενώ αντιλήφθηκαν μέσα από το παλαιό τοπογραφικό διάγραμμα της πόλης που περιλαμβάνει το πλήθος των σωζόμενων (47) και μη (15) βυζαντινών/μεταβυζαντινών ναών της Βέροιας (Παπαζώτος, 1994:73), τον λόγο στον οποίο οφείλεται ο μεγάλος αριθμός των ξύλινων φορητών εικόνων της συλλογής.

Στη συνέχεια παρουσιάστηκαν στις ομάδες των μαθητών/τριών, οι δραστηριότητες του Α φύλλου δραστηριοτήτων και μοιράστηκαν οι τρεις παραλλαγές του. Για την οικονομία του χρόνου, δόθηκε στα παιδιά η σύσταση να ολοκληρώσουν μόνο τις δύο από τις τρεις δραστηριότητές του, καθώς η τρίτη, η κοινή και στις τρεις παραλλαγές του φύλλου Α, θα μπορούσε να γίνει στο σχολείο (εικ.13). Με την ολοκλήρωση των δραστηριοτήτων προχωρήσαμε στον έλεγχο των απαντήσεων και συνεχίσαμε με το Β φύλλο δραστηριοτήτων.

Εικόνα 13. Κατά τη διεξαγωγή της πρώτης δραστηριότητας

Αρχικά, παροτρύνουμε τις ομάδες να περιηγηθούν στον χώρο της έκθεσης, να παρατηρήσουν τα δέκα επιλεγμένα αντικείμενα, τα οποία διακρίνονταν από την καρτέλα πληροφόρησης που κρεμόταν κάτω από αυτά, και να επιλέξουν την εικόνα που θα ήθελαν ασχοληθούν⁷. Στη

⁷ Ανάλογη πρακτική ελεύθερης επιλογής σε εκπαιδευτικό πρόγραμμα του Εβραϊκού Μουσείου Θεσσαλονίκης, βλ. Νικονάνου 2012: 158.

συνέχεια κάθε ομάδα πήρε το αντίστοιχο της εικόνας φύλλο δραστηριοτήτων καθώς και φωτιστικούς και μεγεθυντικούς φακούς για την καλύτερη παρατήρησή της (εικ.14).

Εικόνα 14. Κατά τη διεξαγωγή της δεύτερης δραστηριότητας

Με την ολοκλήρωση των δραστηριοτήτων του φύλλου Β, και πριν προχωρήσουμε στο παιχνίδι ρόλων που συνδέεται με την 3^η δραστηριότητά του, τα μέλη της ομάδας μοίρασαν μεταξύ τους ρόλους, τους οποίους επρόκειτο να υποδυθούν, και προμηθεύτηκαν τις σχετικές ετικέτες με κλιπ για να συμπληρώσουν τα ονόματά τους κάτω από τον κάθε αναγραφόμενο ρόλο. Τέλος, μετά από ολιγόλεπτη πρόβα, πραγματοποιήθηκε η ενσάρκωση ρόλων π.χ. αρχαιολόγων, ξεναγού, συντηρητή, επισκεπτών, μέσα από τους οποίους κάθε ομάδα παρουσίασε βασικές πληροφορίες ή κάποια χαρακτηριστικά της εικόνας που επεξεργάστηκε (εικ.15).

Εικόνα 15. Στιγμιότυπο από το παιχνίδι ρόλων

Κατά την τρίτη και τελευταία φάση του προγράμματος, στην αίθουσα των εκπαιδευτικών προγραμμάτων, ο συντηρητής του μουσείου παρουσίασε στα παιδιά τα απαραίτητα υλικά και εργαλεία για την κατασκευή μίας εικόνας με την τεχνική της αυγοτέμπερας, τα στάδια προετοιμασίας της και τη διαδικασία ετοιμασίας των βασικών χρωμάτων. Στη συνέχεια, τα παιδιά⁸ παρατήρησαν τις χρωστικές, τα εργαλεία, τα ξύλα, ανέμιξαν χρώματα, μύρισαν τα μείγματα που έφτιαξαν, και ο καθένας έβαλε τις δικές του πινελιές στην ειδικά προετοιμασμένη για τις ανάγκες του προγράμματος εικόνα της Παναγίας Δεομένης (εικ.16, 17).

Εικόνα 16. Στιγμιότυπο από την επίδειξη του ειδικού

Εικόνα 17. Στιγμιότυπο από τη διεξαγωγή του βιωματικού εργαστηρίου

⁸ Ανάλογο παράδειγμα δραστηριότητας στο εκπαιδευτικό πρόγραμμα «Με οδηγό τις βυζαντινές εικόνες», βλ. Χουλιάρas, 2015.

Μετά το τέλος της τρίτης φάσης και για τις ανάγκες της αξιολόγησης του εκπαιδευτικού προγράμματος, μαθητές και εκπαιδευτικοί συμπλήρωσαν τα σχετικά ερωτηματολόγια αξιολόγησης (βλ. παρακ.)

6.2.3.6.3 Προτάσεις δραστηριοτήτων για το σχολείο

Κατά την επιστροφή της τάξης στο σχολείο, προτάθηκε η ολοκλήρωση των δραστηριοτήτων του έντυπου υλικού του εκπαιδευτικού προγράμματος, η σύνδεση του με το αναλυτικό πρόγραμμα αλλά και η αξιοποίηση των δυνατοτήτων που προσφέρει το διαδίκτυο (πιν.13).

Πίνακας 13. Προτάσεις δραστηριοτήτων μετά την επίσκεψη στο μουσείο

Προτάσεις δραστηριοτήτων για το σχολείο	
Φύλλο Δραστηριοτήτων Α	Ολοκλήρωση της κοινής δραστηριότητας «Κυκλώστε τους αριθμούς των εικόνων που θα πρέπει να επιλεγούν για να ολοκληρωθεί το τέμπλο του Ι.Ν. Αγίου Νικολάου».
Φύλλο Δραστηριοτήτων Β Ενότητα «Δραστηριότητες για το σχολείο»	«Χρησιμοποιήστε τα στοιχεία και τις πληροφορίες του φύλλου δραστηριοτήτων και γράψτε ένα άρθρο για τη σχολική σας εφημερίδα με θέμα τη βυζαντινή εικόνα της Αγίας Αικατερίνης» (το άρθρο της κάθε ομάδας αφορά στην εικόνα με την οποία ασχολήθηκε στο μουσείο).
Ζωγραφική Δραστηριότητα Φύλλα Α4 με απεικονίσεις αποχρωματισμένων εικόνων από την έκθεση του μουσείου	Επίσκεψη στον ιστότοπο του μουσείου, εντοπισμός των εικόνων, παρατήρηση και χρωματισμός.
Διαδικτυακή αναζήτηση βυζαντινών/μεταβυζαντινών ναών της Βέροιας	Συσχέτιση των εικόνων με τους ναούς προέλευσής τους μέσα από μία ψηφιακή περιήγηση στους δρόμους της πόλης με τη χρήση του προγράμματος "Google Earth".
Σύνδεση με Αναλυτικό Πρόγραμμα	α) Γλώσσα: Παραγωγή γραπτού λόγου και εμπλουτισμός του λεξιλογίου. Ο κάθε μαθητής μπορεί γράψει ένα μικρό κείμενο με τις εντυπώσεις του από την επίσκεψη στο μουσείο. β) Μαθηματικά: Εντοπισμός μοτίβων και γεωμετρικών σχημάτων σε εικόνες του προγράμματος π.χ. των Αγίων Αναργύρων, της Αγίας Αικατερίνης ή στο Βημόθυρο με την παράσταση του Ευαγγελισμού.
Επίσκεψη σε μνημεία	Προγραμματισμός επίσκεψης σε βυζαντινούς και μεταβυζαντινούς ναούς της πόλης και παρατήρηση τέμπλων και εικόνων.

6.2.3.7 Αξιολόγηση εκπαιδευτικού προγράμματος

Η αξιολόγηση του εκπαιδευτικού προγράμματος έγινε με τη μέθοδο της παρατήρησης, της συζήτησης και της έρευνας με ερωτηματολόγια για μαθητές/τριες και εκπαιδευτικούς.

Ειδικότερα, η πρώτη εφαρμογή του προγράμματος πραγματοποιήθηκε πιλοτικά, προκειμένου να εξακριβωθεί ο χρόνος υλοποίησης των δραστηριοτήτων και να διαπιστωθούν τυχόν λάθη ή ασάφειες στα φύλλα εργασιών. Εποικοδομητική ήταν παράλληλα και η συζήτηση με την εκπαιδευτικό του πρώτου τμήματος αναφορικά με το είδος και την ποσότητα των δραστηριοτήτων, μέσα από την οποία προέκυψαν διορθωτικές κινήσεις, όπως η δημιουργία τριών παραλλαγών του φύλλου Α με τον επιμερισμό των δραστηριοτήτων του, οι οποίες αρχικά περιλαμβάνονταν σε ένα φύλλο. Στις υπόλοιπες εφαρμογές, εκτός από την παρατήρηση από πλευράς μας κατά τη διάρκεια υλοποίησης του εκπαιδευτικού προγράμματος, πραγματοποιήθηκε και συμπλήρωση ερωτηματολογίων από τα παιδιά και τους εκπαιδευτικούς. Η διαδικασία αυτή έλαβε χώρα στην αίθουσα των εκπαιδευτικών προγραμμάτων του μουσείου και είχε διάρκεια περίπου 10 λεπτά.

6.2.3.7.1 Ανάλυση

Το σύνολο των ερωτηματολογίων (παράρτ.Β2.4) που συγκεντρώθηκαν από τους μαθητές ήταν ογδόντα έξι⁹, ενώ από τους εκπαιδευτικούς ένα πολύ μικρό δείγμα τεσσάρων ερωτηματολογίων. Από την ποσοτική ανάλυση των απαντήσεων, η οποία έγινε με τη χρήση υπολογιστικών φύλλων Excel, προέκυψαν τα ακόλουθα δεδομένα.

Το 52% των μαθητών που συμμετείχαν πρόγραμμα ήταν αγόρια και το 48% κορίτσια. Το 93% των μαθητών/τριών είχαν επισκεφτεί και στο παρελθόν το μουσείο, ενώ για το 76% των παιδιών η επίσκεψη πραγματοποιήθηκε με το σχολείο στο πλαίσιο συμμετοχής τους σε κάποιο άλλο εκπαιδευτικό πρόγραμμα του μουσείου.

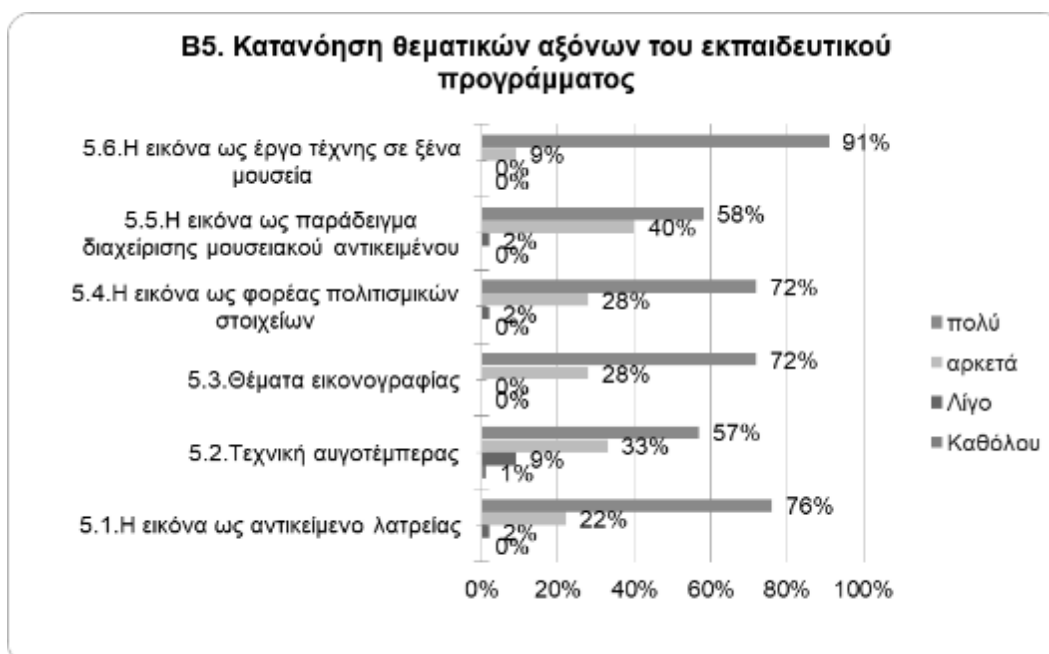
Σχετικά με την καταφατικά διατυπωμένη πρόταση Β4, η οποία αφορά στην κατανόηση του περιεχομένου του προγράμματος μέσα από την προετοιμασία στο σχολείο και την παρουσίαση και τις δραστηριότητες στο μουσείο, οι τιμές των απαντήσεων “αρκετά” και “πολύ” της τετραβάθμιας κλίμακας συγκέντρωσαν τα υψηλότερα ποσοστά (διαγρ.13)

⁹ Το πρώτο τμήμα που έλαβε μέρος στην πιλοτική εφαρμογή του προγράμματος δε συμπλήρωσε τα έντυπα αξιολόγησης, ενώ για λόγους που εξηγήθηκαν παραπάνω το δείγμα μας δεν ξεπέρασε τα 100 άτομα (βλ. σημ.6).

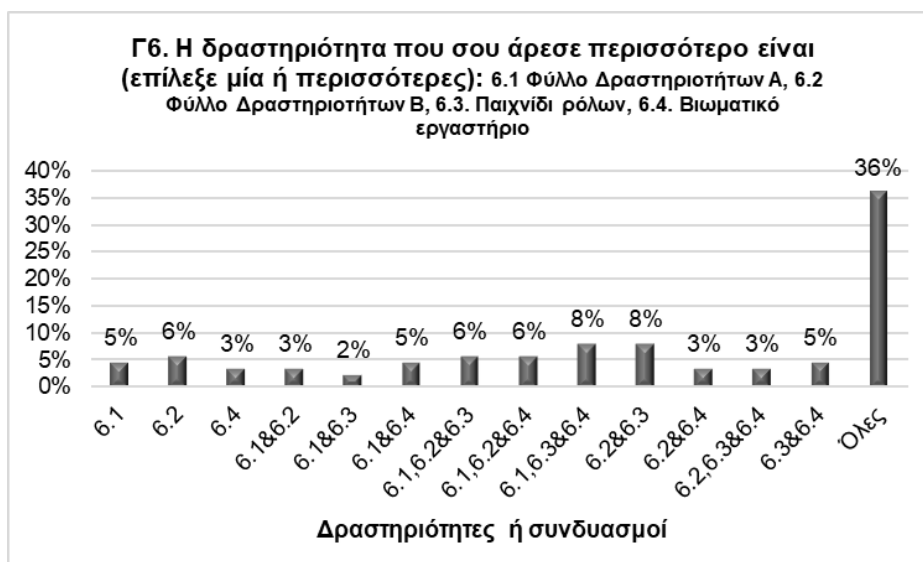
Διάγραμμα 13

Στην καταφατική επίσης πρόταση B5 σχετικής με την κατανόηση των θεματικών αξόνων του προγράμματος, η θετική τιμή “πολύ” συγκέντρωσε τα υψηλότερα ποσοστά (διαγρ.14).

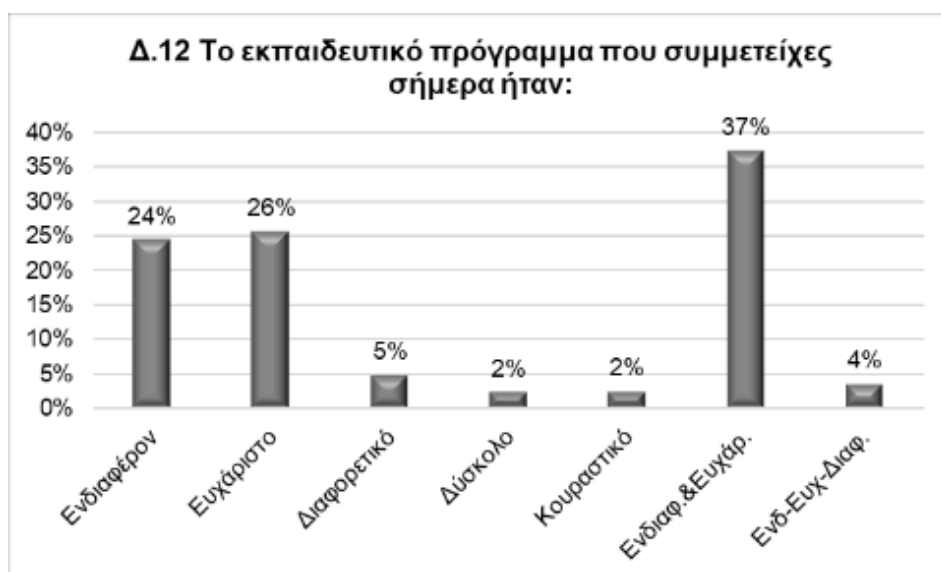
Διάγραμμα 14

Επιπλέον, σε ποσοστό 36% των μαθητών άρεσε το σύνολο των δραστηριοτήτων του προγράμματος, ενώ σε μικρότερα ποσοστά, μεμονωμένες δραστηριότητες ή συνδυασμοί τους (διαγρ.15).

Διάγραμμα 15

Επιπρόσθετα, το 83% των παιδιών δήλωσε ότι κατά τη διάρκεια της υλοποίησης των δραστηριοτήτων κινήθηκε πολύ άνετα στο χώρο, ενώ ένα ποσοστό της τάξης του 13% ότι κινήθηκε αρκετά άνετα. Αναφορικά με τις γενικές εντυπώσεις που αποκόμισαν τα παιδιά από το πρόγραμμα, προκύπτει ότι οι θετικές τιμές “ενδιαφέρον” & “ευχάριστο” ως μεμονωμένες τιμές ή σε συνδυασμό συγκέντρωσαν περίπου το 87% (διαγρ.16).

Διάγραμμα 16

Το ίδιο παρατηρήθηκε αναφορικά και με τον χαρακτηρισμό της εμπειρίας που είχαν στο μουσείο, όπου οι θετικές τιμές “συναρπαστική” & “μοναδική” αλλά και ο συνδυασμός τους συγκέντρωσαν τα μεγαλύτερα ποσοστά, με το σύνολό τους ανέρχεται στο 93% (διαγρ.17).

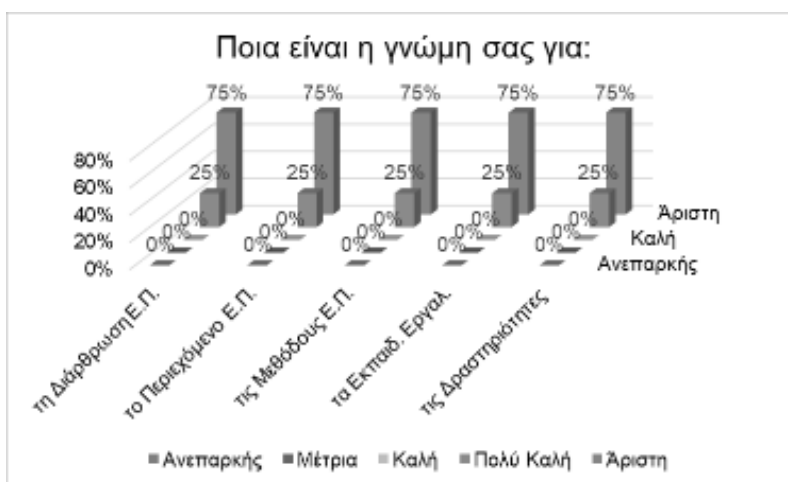
Διάγραμμα 17

Ένα ακόμη πεδίο διερεύνησης αποτέλεσαν οι απόψεις που διαμόρφωσαν τα παιδιά για το μουσείο μετά τη συμμετοχή τους στο εκπαιδευτικό πρόγραμμα (Δ14). Το μεγαλύτερο ποσοστό των απαντήσεων επιμερίζεται σε μεμονωμένες θετικές τιμές ή σε διάφορους συνδυασμούς τους, ενώ ένα ποσοστό του 20% αφορά στο συνδυασμό και των τεσσάρων θετικών τιμών 14.1,2,3&4 (διαγρ.18). Ενδιαφέρον επίσης στοιχείο αποτελεί το γεγονός ότι σε ποσοστό 88% οι μαθητές/τριες θα μοιραστούν τις εντυπώσεις τους από την επίσκεψη τους στο μουσείο με την οικογένεια και τους φίλους τους.

Διάγραμμα 18

Όσο αφορά την άποψη των δασκάλων για τη διάρθρωση και το περιεχόμενο του προγράμματος, τις μεθόδους που αξιοποιήθηκαν, τα εκπαιδευτικά εργαλεία που χρησιμοποιήθηκαν και τις δραστηριότητες που σχεδιάστηκαν, οι απαντήσεις τους κυμάνθηκαν μεταξύ των τιμών “πολύ καλή” και “άριστη” (παράρτ.Β.2.4 & διαγρ.19).

Διάγραμμα 19

Ολοκληρώνοντας τέλος την ανάλυση των απαντήσεων στα ερωτηματολόγια των μαθητών/τριών, θεωρήσαμε καλό στην επόμενη εφαρμογή του προγράμματος να εντάξουμε και κάποια ερώτηση ανοικτού τύπου, ώστε τα παιδιά να έχουν τη δυνατότητα να εκφραστούν ελεύθερα μέσα από ένα μικρό και σύντομο κείμενο, χωρίς τους περιορισμούς που θέτουν οι ερωτήσεις κλειστού τύπου.

6.2.3.7.2 Αποτελέσματα

Στο πλαίσιο της εκπόνησης της παρούσας διατριβής σχεδιάσαμε και εφαρμόσαμε στο Βυζαντινό Μουσείο Βέροιας μία νέα πρόταση εκπαιδευτικού προγράμματος με θέμα τις βυζαντινές και μεταβυζαντινές εικόνες της συλλογής του μουσείου, το οποίο απευθύνεται στις τελευταίες τάξεις του Δημοτικού Σχολείου, αφού προηγουμένως λάβαμε υπόψη μας τις καλές πρακτικές διακεκριμένων και βραβευμένων εκπαιδευτικών προγραμμάτων καθώς και τα πορίσματα από την ανασκόπηση της βιβλιογραφίας.

Το εκπαιδευτικό αυτό πρόγραμμα υλοποιήθηκε στο πλαίσιο της αгаστικής συνεργασίας που έχει αναπτύξει το μουσείο με τα Δημοτικά Σχολεία της Βέροιας. Ως προς τα δομικά του στοιχεία, τα στάδια και τις φάσεις του θεωρούμε ότι αποτελεί ένα ολοκληρωμένο μουσειοπαιδαγωγικό

πρόγραμμα, στο οποίο εφαρμόστηκαν κυρίως μέθοδοι ενεργητικής μάθησης και ανάλογες δραστηριότητες.

Τέλος, τα αποτελέσματα της αξιολόγησής του από τους άμεσους αποδέκτες του, δηλαδή τους μαθητές και τις μαθήτριες, είναι θετικά, καθώς τα παιδιά βρήκαν το πρόγραμμα ευχάριστο και ενδιαφέρον, αποκόμισαν από τη συμμετοχή τους σε αυτό μία μοναδική και συναρπαστική εμπειρία, διαμόρφωσαν θετικές εντυπώσεις για το μουσείο ενώ δήλωσαν ότι θα μοιραστούν τις εντυπώσεις τους αυτές με το οικογενειακό και φιλικό τους περιβάλλον.

6.2.4 Γενική αποτίμηση των εκπαιδευτικών προγραμμάτων του ΒΜΒ

Συνοψίζοντας, θα λέγαμε ότι το Βυζαντινό Μουσείο Βέροιας χάρη στο μουσειολογικό του πρόγραμμα, την ποικιλομορφία των εκθεμάτων του και το μουσειογραφικό του σχεδιασμό έδωσε τη δυνατότητα στους αρχαιολόγους του μουσείου να σχεδιάσουν και να εφαρμόσουν από την εποχή της ίδρυσής του έως και σήμερα δέκα οκτώ εκπαιδευτικά προγράμματα για σχολικές ομάδες της Πρωτοβάθμιας και Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης. Οι θεματικές των προγραμμάτων αυτών ανέδειξαν διαφορετικές πτυχές του βυζαντινού πολιτισμού, συνδέθηκαν με την τοπική ιστορία και την πολιτιστική κληρονομιά αλλά παράλληλα έλαβαν υπόψη τις ανάγκες και τα ενδιαφέροντα των μαθητών/τριών.

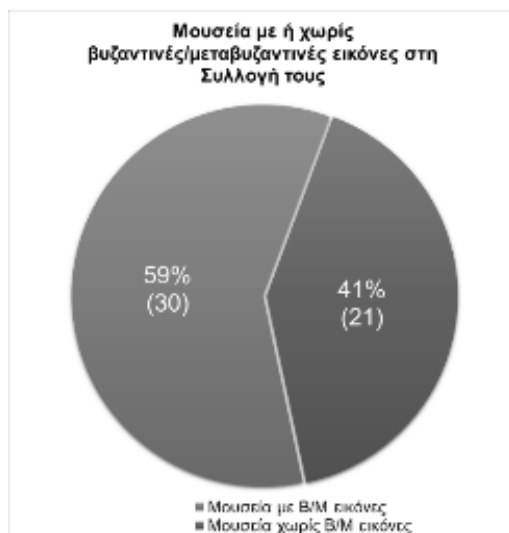
Η προσέγγιση των περιεχομένων των εκπαιδευτικών προγραμμάτων πραγματοποιήθηκε μέσα από συνδυασμούς μουσειοπαιδαγωγικών μεθόδων και εργαλείων, τα οποία καθορίζονται από τη σύγχρονη βιβλιογραφία και αποτυπώνονται στις καλές πρακτικές της μουσειοπαιδαγωγικής πράξης. Στο πλαίσιο αυτό, ο σχεδιασμός τους περιέλαβε δραστηριότητες, οι οποίες προωθούν την ενεργητική/βιωματική μάθηση και έχουν στόχο την καλλιέργεια των δεξιοτήτων των παιδιών αλλά τη δημιουργία μοναδικών εμπειριών, ικανών να ενδυναμώσουν τη σχέση τους με το μουσείο.

6.3. Όψεις βυζαντινού πολιτισμού στην εκπαιδευτική δραστηριότητα ξένων και ελληνικών μουσείων

Στην ενότητα αυτή θα αναλυθούν και θα παρουσιαστούν τα αποτελέσματα της έρευνας, η οποία αφορά στην αξιοποίηση βυζαντινών και μεταβυζαντινών εικόνων στην εκπαιδευτική δραστηριότητα ξένων και ελληνικών μουσείων.

6.3.1 Βυζαντινές/μεταβυζαντινές εικόνες στην εκπαιδευτική δραστηριότητα μουσείων της Ευρώπης και της Βόρειας Αμερικής- Ανάλυση ευρημάτων

Από την ανάλυση των δεδομένων των πενήντα ένα μουσείων του δείγματος προέκυψε ότι βυζαντινές και μεταβυζαντινές εικόνες έχουν στη συλλογή τους τα τριάντα μουσεία (διαγρ.20 & πιν.14).

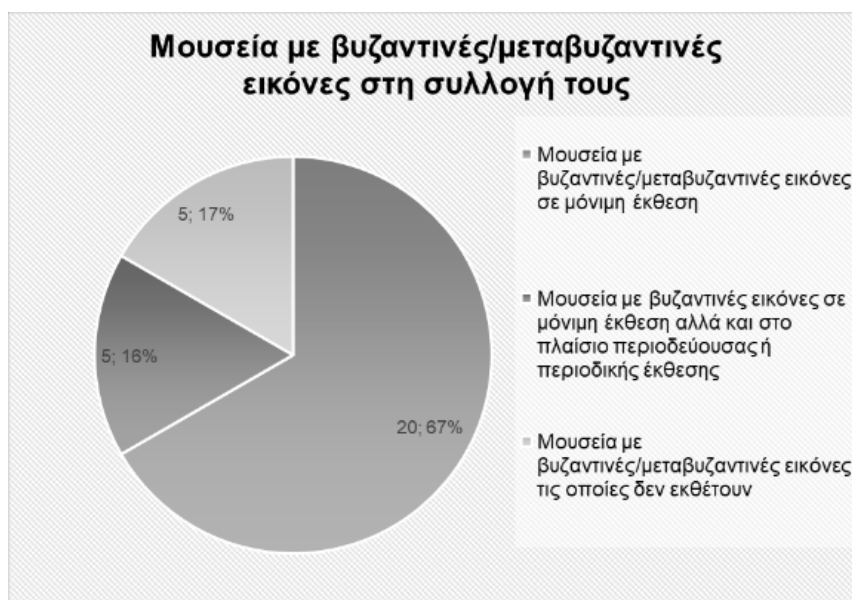

Διάγραμμα 20

Μουσεία με βυζαντινές/μεταβυζαντινές εικόνες στη Συλλογή τους			
Κωδ.	Όνομα	Κωδ.	Όνομα
ΞΜ4	The State Hermitage Museum, St Petersburg	ΞΜ29	Ikonen- Museum Kampen, Netherlands
ΞΜ5	British Museum, London	ΞΜ30	Ikonen-Museum, Recklinghausen, Germany
ΞΜ7	Metropolitan Museum, New York	ΞΜ31	Museum voor Religieuze Kunst, Uden, Netherlands
ΞΜ8	Louvre Museum, Paris	ΞΜ32	National Gallery of Art, Washington, USA
ΞΜ9	Petit Palais, Paris	ΞΜ34	Art Institute of Chicago
ΞΜ10	Μουσείο Εικόνων _Ελληνικό Ινστιτούτο Βυζαντινών και Μεταβυζαντινών Σπουδών, Βενετία	ΞΜ35	Museum of Fine Arts, Boston
ΞΜ11	Art Museum's University of Toronto Art Centre	ΞΜ36	Dumbarton Oaks, Washington
ΞΜ12	Gallery of Ohrid Icons	ΞΜ37	Minneapolis Institute of Art
ΞΜ13	National Museum, Belgrade	ΞΜ39	Brooklyn Museum
ΞΜ14	Συλλογή Εικόνων SEKULIĆ, Belgrade	ΞΜ40	Cleveland Museum of Art
ΞΜ15	Εθνική Πινακοθήκη Βουλγαρίας/Μουσείο Χριστιανικής Τέχνης, Σόφια	ΞΜ44	Carnegie Museum of Art, Pittsburgh Pennsylvania
ΞΜ17	Museum of Russian Icons, Boston	ΞΜ46	Toledo Museum of Art
ΞΜ18	Bode Museum, Συλλογή γλυπτικής και Μουσείο Χριστιανικής τέχνης, Berlin	ΞΜ47	Chester Beatty στο Δουβλίνο
ΞΜ22	Victoria and Albert Museum, London	ΞΜ50	National Museum of Medieval Art, Κορυτσά, Αλβανία
ΞΜ24	National Museum of Art of Romania, Bucharest	ΞΜ51	Βυζαντινό Μουσείο Αρχιεπισκόπου Μακαρίου, Κύπρος

Πίνακας 14

Από τα μουσεία αυτά, τα είκοσι έχουν συμπεριλάβει τις βυζαντινές/μεταβυζαντινές εικόνες της συλλογής τους στη μόνιμη έκθεσή τους, τα πέντε έχουν εικόνες στη μόνιμη έκθεση τους αλλά παράλληλα έχουν φιλοξενήσει εικόνες και στο πλαίσιο κάποιας περιοδικής ή περιοδεύουσας έκθεσης, ενώ τα υπόλοιπα πέντε δεν τις εκθέτουν (παράρτ.Γ.1.2 & διαγρ.21).

Διάγραμμα 21

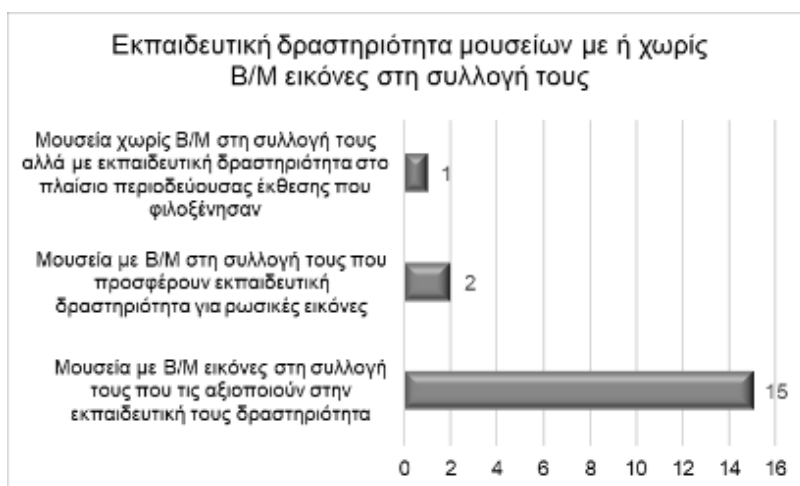
Από την άλλη πλευρά, οκτώ από τα είκοσι ένα μουσεία χωρίς βυζαντινές/μεταβυζαντινές εικόνες στη συλλογή τους, έχουν ρωσικές ή ιταλικές εικόνες ή έχουν εκθέσει βυζαντινές εικόνες στο πλαίσιο κάποιας περιοδεύουσας έκθεσης (πιν. 15).

Πίνακας 15

Μουσεία μόνο με ρωσικές εικόνες	Μουσεία μόνο με ιταλικές εικόνες	Μουσεία με ρωσικές και ιταλικές εικόνες	Μουσεία που φιλοξένησαν βυζαντινές εικόνες στο πλαίσιο κάποιας περιοδεύουσας έκθεσης
ΞΜ24, ΞΜ45	ΞΜ1, ΞΜ20, ΞΜ33, ΞΜ43	ΞΜ6, ΞΜ38	ΞΜ33

Αναφορικά με την εκπαιδευτική λειτουργία του συνόλου των μουσείων του δείγματος (51), το 94% προσφέρει δραστηριότητες μάθησης για σχολικές ομάδες, οικογένειες, ενήλικες, φοιτητές, άτομα με ειδικές ανάγκες κλπ., όπως για παράδειγμα το [Μητροπολιτικό Μουσείο Τέχνης-MET](#) στη Νέα Υόρκη, το [Βρετανικό Μουσείο](#), το [Μουσείο του Λούβρου](#), το [Μουσείο Τέχνης στο Τολέδο](#) κλπ.

Παράλληλα, από τα τριάντα μουσεία με βυζαντινές/μεταβυζαντινές εικόνες στη συλλογή τους, τα δεκαπέντε έχουν αξιοποιήσει τις εικόνες αυτές στις εκπαιδευτικές τους δραστηριότητες ενώ δύο έχουν αξιοποιήσει μόνο ρωσικές εικόνες, οι οποίες βέβαια έχουν άμεσες καταβολές στη βυζαντινή τέχνη. Τέλος, σε μία περίπτωση μουσείου πραγματοποιήθηκαν εκπαιδευτικές δραστηριότητες στο πλαίσιο μίας περιοδεύουσας έκθεσης, η οποία περιλάμβανε και βυζαντινές εικόνες (παράρτ.Γ.1.3 & διάγρ.22).

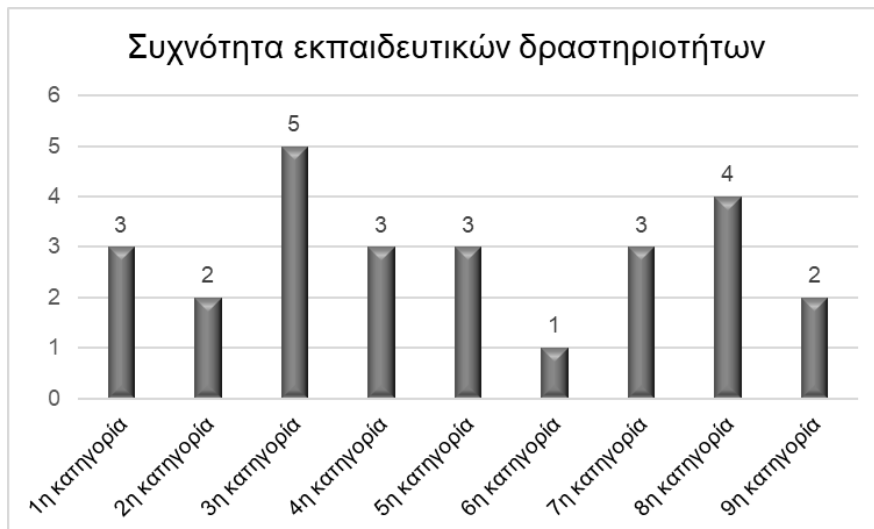

Διάγραμμα 22

Οι δραστηριότητες των μουσείων αυτών ταξινομήθηκαν σε εννιά κατηγορίες, όπως φαίνεται στον παρακάτω πίνακα (9), από τον οποίο επιπλέον προκύπτει ότι η πιο συχνή εκπαιδευτική δραστηριότητα είναι η ξενάγηση (διαγρ.23).

Πίνακας 9. Κατηγορίες εκπαιδευτικών δραστηριοτήτων

A/A	Κατηγορίες δραστηριοτήτων	Κωδικός Μουσείου
1η	Εκπαιδευτικό πρόγραμμα	ΞΜ30, ΞΜ50, ΞΜ51
2η	Εκπαιδευτικό πρόγραμμα που περιλαμβάνει και βυζαντινές εικόνες	ΞΜ40, ΞΜ7
3η	Ξεναγήσεις για τη γνωριμία με τη συλλογή βυζαντινών/μεταβυζαντινών εικόνων	ΞΜ9, ΞΜ13, ΞΜ15, ΞΜ33, ΞΜ47
4η	Θεματικές ξεναγήσεις που περιλαμβάνουν και βυζαντινές εικόνες	Ξ30, ΞΜ34, ΞΜ17
5η	Διαλέξεις για την τέχνη των βυζαντινών εικόνων	ΞΜ11, ΞΜ15, ΞΜ40
6η	Κύκλος μαθημάτων για τη μεσαιωνική τέχνη που συμπεριλαμβάνει και τη βυζαντινή τέχνη	ΞΜ44
7η	Εργαστήριο βυζαντινής αγιογραφίας	ΞΜ17, ΞΜ30, ΞΜ33
8η	Online ενημερωτικό υλικό	ΞΜ7, ΞΜ17, ΞΜ32, ΞΜ40
9η	Εκδόσεις	ΞΜ7, ΞΜ21

Διάγραμμα 23

6.3.1.1 Αποτελέσματα

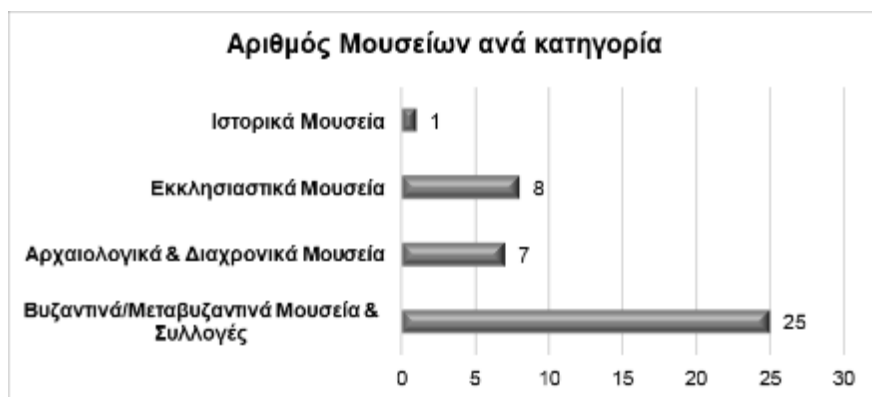
Από τη έρευνα που πραγματοποιήθηκε σε ένα δείγμα πενήντα ένα μουσείων της Ευρώπης και της βόρειας Αμερικής (ΗΠΑ και Καναδάς) προέκυψε ότι πάνω από τα μισά (30) έχουν στη συλλογή τους βυζαντινές/μεταβυζαντινές εικόνες είτε επειδή οι υλικές αυτές μαρτυρίες αποτελούν μέρος της πολιτιστικής κληρονομιάς των χωρών που βρίσκονται, μιας κληρονομιάς που συνδέεται άμεσα με την οικουμενικότητα και την ακτινοβολία του Βυζαντίου (π.χ. μουσεία Βαλκανικών χωρών) (ΥΠΠΟ, 2001), είτε επειδή απλά αποτελούν αντικείμενα της συλλεκτικής τους δραστηριότητας (π.χ. μουσεία Μ. Βρετανίας).

Από αυτά, δεκαεπτά μουσεία έχουν αξιοποιήσει τις βυζαντινές/μεταβυζαντινές εικόνες της συλλογής τους ή και ρωσικές σε κάποια εκπαιδευτική τους δραστηριότητα, ενώ σχετική δραστηριότητα ανέπτυξε επίσης, και ένα μουσείο με αφορμή μία περιοδεύουσα έκθεση που φιλοξένησε. Έτσι, σύμφωνα με τα αποτελέσματα της έρευνας, φαίνεται ότι υπάρχουν περιπτώσεις μουσείων στην Ευρώπη και την Βόρεια Αμερική, τα οποία μέσα από την εκπαιδευτική τους δραστηριότητα προβάλλουν ή έχουν προβάλει στο κοινό τους όψεις του βυζαντινού πολιτισμού, αξιοποιώντας κάποια από τα υλικά του τεκμήρια.

6.3.2 Βυζαντινές/μεταβυζαντινές εικόνες σε εκπαιδευτικά προγράμματα ελληνικών μουσείων-Ανάλυση ευρημάτων

Με τη ολοκλήρωση της έρευνας διαμορφώθηκε ένα σύνολο σαράντα ένα (41) μουσείων-συλλογών, το οποίο αποτελείται από: α) βυζαντινά/μεταβυζαντινά μουσεία και συλλογές, λόγω της θεματικής τους που αφορά στον αντίστοιχο πολιτισμό, β) εκκλησιαστικά μουσεία, τα οποία

έχουν άμεση σχέση με τη θρησκευτική τέχνη αλλά και γ) αρχαιολογικά, διαχρονικά και ιστορικά μουσεία, επειδή περιλαμβάνουν στις εκθέσεις τους βυζαντινές και μεταβυζαντινές εικόνες (παράρτ.Γ.2.1 & διαγρ.24).

Διάγραμμα 24

Ωστόσο, διαπιστώθηκε ότι τέσσερα από τα είκοσι πέντε βυζαντινά/μεταβυζαντινά μουσεία & συλλογές δεν έχουν συμπεριλάβει στη μουσειολογική τους μελέτη εικόνες και έτσι ο συνολικός αριθμός μουσείων με βυζαντινές και μεταβυζαντινές εικόνες στη μόνιμη έκθεσή τους μειώθηκε σε τριάντα επτά.

Από τα τριάντα επτά αυτά μουσεία, τα δεκατέσσερα έχουν υλοποιήσει κάποια εκπαιδευτική δραστηριότητα, η οποία αφορά ή συμπεριλαμβάνει εικόνες, ενώ δύο μουσεία παρέχουν επιπλέον και σχετικά ψηφιακά παιχνίδια στους ιστότοπούς τους (πιν.16).

Πίνακας 16. Μουσεία με ή χωρίς εικόνες στη μόνιμη έκθεσή τους και μουσεία με σχετική εκπαιδευτική δραστηριότητα

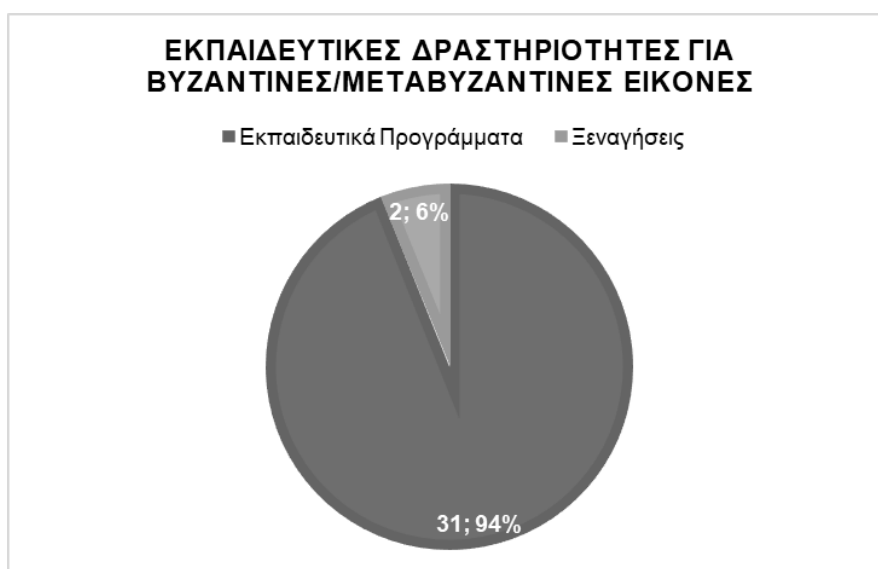
	Μουσεία με εικόνες στη μόνιμη έκθεσή τους	Μουσεία χωρίς εικόνες στη μόνιμη έκθεσή τους	Μουσεία με εκπαιδευτική δραστηριότητα σχετική με εικόνες	Με ψηφιακές διαδραστικές εφαρμογές για εικόνες ή και για εικόνες στον ιστότοπο του φορέα
Κωδικοί Μουσείων	M1, M2, M3, M4, M6, M8, M9, M10, M11, M12, M13, M14, M15, M16, M17, M18, M19, M20, M21, M22, M23, M24, M26, M27, M28, M30, M31, M32, M33, M34, M35, M36, M37, M38, M39, M40, M41	M5, M7, M25, M29	M1, M4, M6, M11, M12, M14, M18, M26, M30, M35, M37, M38, M40, M41	M4, M38
Σύνολα	37	4	14	2

Παράλληλα, από την έρευνα προέκυψαν άλλες τρεις (3) περιπτώσεις μουσείων που πραγματοποίησαν κάποια σχετική εκπαιδευτική δραστηριότητα χωρίς να έχουν στη μόνιμη έκθεση τους εικόνες και άλλα δύο (2) μουσεία, τα οποία πραγματοποίησαν εκπαιδευτικές δραστηριότητες στο πλαίσιο κάποιας περιοδικής έκθεσης (παράρτ.Γ.2.2). Έτσι, διαμορφώθηκε ένα σύνολο δεκαεννιά μουσείων, τα οποία έχουν σχεδιάσει και εφαρμόσει εκπαιδευτικές δραστηριότητες που αφορούν ή συμπεριλαμβάνουν εικόνες (πιν.17).

Πίνακας 17 Σύνολο των περιπτώσεων μουσείων με εκπαιδευτική δραστηριότητα σχετική με εικόνες

Περιπτώσεις εκπαιδευτικής δραστηριότητας για εικόνες σε :		Κωδ. Μουσείων
α)	Μουσεία με εικόνες σε μόνιμη έκθεση	14 M1, M4, M6, M11, M12, M14, M18, M26, M30, M35, M37, M38, M40, M41
β)	Μουσεία χωρίς εικόνες στη μόνιμη έκθεσή τους	3 M42, M43, M44
γ)	Μουσεία με περιοδική έκθεση σχετική με εικόνες	2 M45, M46

Πιο αναλυτικά, από το παραπάνω σύνολο μουσείων έχουν υλοποιηθεί τριάντα τρεις εκπαιδευτικές δραστηριότητες. Η πλειονότητα των δραστηριοτήτων αυτών είναι εκπαιδευτικά προγράμματα (παράρτ.Γ.2.3 & διαγρ.25), των οποίων οι θεματικές τους, μετά την ανάλυση του περιεχομένου τους, κατηγοριοποιήθηκαν σε τέσσερις άξονες (παράρτ.Γ.2.4 & διαγρ.26).

Διάγραμμα 25

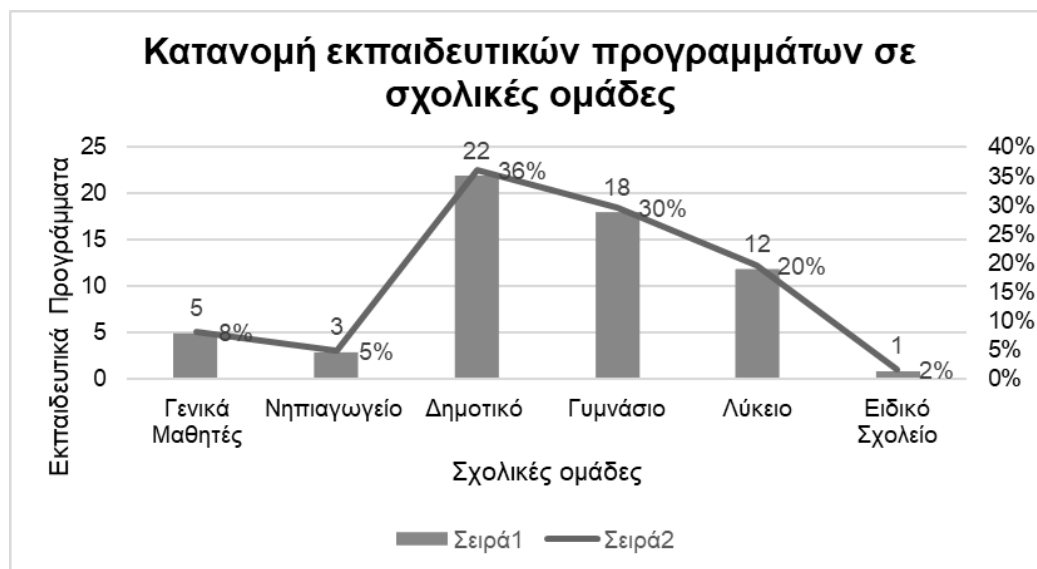
Διάγραμμα 26

Το σύνολο των εκπαιδευτικών αυτών προγραμμάτων σχεδιάστηκε για σχολικές ομάδες της Πρωτοβάθμιας και Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης, εκτός μίας περίπτωσης (ΕΠ10), η οποία απευθυνόταν επίσης σε παιδιά αλλά όχι σε μέρα και ώρα του σχολικού τους προγράμματος (πιν.18).

Πίνακας 18. Περιπτώσεις σχολικών ομάδων

A/A	Σχολική Ομάδα	Κωδικοί Εκπαιδευτικών προγραμμάτων	Σύνολο Ε.Π.
1	Γενικά Μαθητές	ΕΠ3, ΕΠ4, ΕΠ8, ΕΠ16, ΕΠ23	5
2	Νηπιαγωγείο	ΕΠ2, ΕΠ6, ΕΠ11,	3
3	Μαθητές Δημοτικού	ΕΠ2, ΕΠ7, ΕΠ9, ΕΠ26, ΕΠ29, ΕΠ30, ΕΠ31	7
4	Α΄ τάξη Δημοτικού	ΕΠ11	1
5	Α΄-Β΄ τάξη Δημοτικού	ΕΠ6	1
6	Δ΄-Στ΄ τάξη Δημοτικού	ΕΠ1, ΕΠ15	2
7	Ε΄-Στ΄ τάξη Δημοτικού	ΕΠ13, ΕΠ14, ΕΠ17, ΕΠ19, ΕΠ21, ΕΠ22, ΕΠ25, ΕΠ27 ΕΠ28	9
8	Στ΄ τάξη Δημοτικού	ΕΠ5, ΕΠ12	2
9	Α΄ - Β΄ τάξη Γυμνασίου	ΕΠ12, ΕΠ27	2
10	Β΄ - Γ΄ τάξη Γυμνασίου	ΕΠ24, ΕΠ28	2
11	Α΄ - Γ΄ τάξη Γυμνασίου	ΕΠ1, ΕΠ5, ΕΠ7, ΕΠ9, ΕΠ13, ΕΠ14, ΕΠ17, ΕΠ18, ΕΠ21, ΕΠ22, ΕΠ25, ΕΠ26, ΕΠ29, ΕΠ30	14
12	Μαθητές Λυκείου	ΕΠ5, ΕΠ9, ΕΠ14, ΕΠ17, ΕΠ20, ΕΠ21, ΕΠ22, ΕΠ26, ΕΠ29	9
13	Α΄ τάξη Λυκείου	ΕΠ1, ΕΠ24	2
14	Α΄ - Β΄ τάξη Λυκείου	ΕΠ13	1
15	Ειδικά Σχολεία	ΕΠ9	1
16	Παιδιά 10-13 ετών	ΕΠ10	1

Από την ομαδοποίηση των περιπτώσεων του παραπάνω πίνακα, και έχοντας ως δεδομένο ότι ένα 5% των εκπαιδευτικών προγραμμάτων δεν συγκεκριμενοποίησε το μαθητικό του κοινό, τα υψηλότερα ποσοστά εκπαιδευτικών προγραμμάτων, 36% και 30%, απευθύνονταν σε μαθητές του Δημοτικού και του Γυμνασίου αντίστοιχα (διαγρ.27).

Διάγραμμα 27

6.3.2.1 Αποτελέσματα

Από την ανάλυση των δεδομένων της έρευνας προέκυψε ότι υπάρχει ένα σύνολο δέκα εννέα μουσείων, βυζαντινών/μεταβυζαντινών (& συλλογών), εκκλησιαστικών, αρχαιολογικών, διαχρονικών ιστορικών και ενός μουσείου εικαστικών τεχνών, που έχει σχεδιάσει και εφαρμόσει τριάντα τρεις εκπαιδευτικές δραστηριότητες, στις οποίες αξιοποιήθηκαν βυζαντινές και μεταβυζαντινές εικόνες. Οι δραστηριότητες αυτές αποτέλεσαν κυρίως εκπαιδευτικά προγράμματα για σχολικές ομάδες Δημοτικού και Γυμνασίου, τα οποία ανέπτυξαν θεματικούς άξονες που αφορούσαν άμεσα ή έμμεσα στις εικόνες αυτές.

Συνεπώς, από την έρευνα συνάγεται ότι υπάρχουν ελληνικά μουσεία, τα οποία έχουν αξιοποιήσει εικόνες της βυζαντινής και μεταβυζαντινής παράδοσης στα εκπαιδευτικά τους προγράμματα, δίνοντας έτσι τη δυνατότητα στο μαθητικό τους κοινό να προσεγγίσει όψεις του βυζαντινού αλλά και του μεταβυζαντινού πολιτισμού μέσα από τα υλικά αυτά τεκμήρια της πολιτιστικής κληρονομιάς της Ελλάδας.

Επίλογος

Το σύγχρονο μουσείο σήμερα αποτελεί έναν πολυδιάστατο θεσμό, ανοικτό στην κοινωνία, στην οποία επικοινωνεί τον πλούτο της γνώσης που προκύπτει από τη διαχείριση, την προστασία και τη μελέτη των υλικών μαρτυριών του ανθρώπου και του περιβάλλοντός του, μέσα από δραστηριότητες μάθησης και ψυχαγωγίας.

Η θεωρία και η πράξη της μουσειοπαιδαγωγικής επιστήμης δημιουργεί το απαραίτητο πλαίσιο για την ανάπτυξη της εκπαιδευτικής δραστηριότητας των μουσείων, η οποία επιδιώκει τη διανοητική και συναισθηματική εμπλοκή και πρόσβαση του ανθρώπου στα περιεχόμενα τους, την καλλιέργεια των δεξιοτήτων του, τον εμπλουτισμό των εμπειριών του και εν γένει την ευημερία του. Μία βασική μορφή της εκπαιδευτικής αυτής δραστηριότητας είναι τα εκπαιδευτικά προγράμματα, τα οποία απευθύνονται στην πολυπληθή κατηγορία του σχολικού κοινού των μουσείων. Μέσα από τα προγράμματα αυτά, αναπτύσσονται σχέσεις και συνεργασίες μεταξύ του μουσείου και του σχολείου με αμοιβαία οφέλη και για τους δύο θεσμούς.

Οι καλές πρακτικές που εφαρμόζονται στα εκπαιδευτικά αυτά προγράμματα αποτέλεσε ένα από τα ερευνητικά ζητούμενα της διατριβής. Η διερεύνηση του ερωτήματος αυτού πραγματοποιήθηκε μέσω της καταγραφής και της ανάλυσης των βασικών χαρακτηριστικών και των δομικών στοιχείων είκοσι πέντε εκπαιδευτικών προγραμμάτων για σχολικές ομάδες και παιδιά, τα οποία υλοποιήθηκαν στην Ευρώπη και την Ασία και διακρίθηκαν ή βραβεύτηκαν με το Best Practice Award από την αρμόδια επιτροπή του ICOM, τη CECA.

Η προβολή του βυζαντινού πολιτισμού μέσα από μουσειοπαιδαγωγικά προγράμματα ήταν το βασικό αντικείμενο της έρευνάς μας. Στο πλαίσιο αυτό, προχωρήσαμε στην καταγραφή και παρουσίαση της εκπαιδευτικής δραστηριότητας για σχολικές ομάδες ενός περιφερειακού μουσείου της Ελλάδας, όπως είναι το Βυζαντινό Μουσείο Βέροιας, χάρη στην οποία το μαθητικό κοινό της πόλης και της ευρύτερης περιοχής της προσεγγίζει από την εποχή της ίδρυσης του μουσείου έως σήμερα πτυχές του βυζαντινού πολιτισμού. Επιπρόσθετα, παρουσιάσαμε τον τρόπο σχεδιασμού και εφαρμογής ενός ολοκληρωμένου μουσειοπαιδαγωγικού προγράμματος,

σύμφωνα με τα πορίσματα της βιβλιογραφικής ανασκόπησης αλλά και της έρευνας μας για τις σύγχρονες καλές πρακτικές. Το εκπαιδευτικό αυτό πρόγραμμα, το οποίο έχει ως θέμα τις βυζαντινές και μεταβυζαντινές εικόνες της συλλογής του ΒΜΒ, εφαρμόστηκε σε μαθητές της Ε΄ τάξης δύο Δημοτικών Σχολείων της πόλης και αξιολογήθηκε τόσο από τους ίδιους όσο και από τους εκπαιδευτικούς τους. Τα αποτελέσματα της αξιολόγησης αυτής ήταν θετικά, καθώς η πλειονότητα των μαθητών/τριών κατανόησε τους θεματικούς άξονες του εκπαιδευτικού προγράμματος, αποκόμισε μία μοναδική και συναρπαστική εμπειρία από τη συμμετοχή της στο πρόγραμμα και σχημάτισε θετικές εντυπώσεις για το μουσείο.

Τέλος, με αφορμή το θέμα του νέου εκπαιδευτικού προγράμματος που σχεδιάστηκε για το Βυζαντινό Μουσείο Βέροιας, η έρευνά μας επιπλέον εστίασε στην εξέταση της αξιοποίησης ή μη βυζαντινών/μεταβυζαντινών εικόνων στην εκπαιδευτική δραστηριότητα ξένων και ελληνικών μουσείων. Ειδικότερα, από την έρευνα αυτή προέκυψε ότι υπάρχουν βυζαντινά, αρχαιολογικά, διαχρονικά και άλλα μουσεία, τα οποία έχουν σχεδιάσει από τη δεκαετία του 1990 και εξής, εκπαιδευτικά προγράμματα με θέμα τα λατρευτικά αυτά αντικείμενα της πολιτιστικής κληρονομιάς της χώρας ή τα έχουν συμπεριλάβει σε θεματικές άλλων εκπαιδευτικών τους προγραμμάτων. Παράλληλα, και η έρευνα σε ένα δείγμα μουσείων της Ευρώπης και της Βόρειας Αμερικής απέδωσε επίσης τους δικούς της καρπούς, καθώς εντοπίστηκαν ξένα μουσεία με βυζαντινές και μεταβυζαντινές εικόνες στη συλλογή τους, τις οποίες έχουν αξιοποιήσει στην εκπαιδευτική τους δραστηριότητα, προβάλλοντας έτσι όψεις του βυζαντινού πολιτισμού στο κοινό τους.

Παράρτημα Α

Εκπαιδευτικά προγράμματα που διακρίθηκαν ή βραβεύτηκαν από τη CECA ως παραδείγματα καλών πρακτικών

A.1 Κατάλογος άρθρων της έκδοσης Best Practice που χρησιμοποιήθηκαν στην έρευνα

A/A	Συγγρ./Τίτλ./Τόμος	Κωδικός προγράμματος	Τίτλος Εκπαιδευτικού Προγράμματος
1	Antas N.B.M., 2012. <i>Best Practice 1</i> , 121-135	Edu.P.1	Network of Archaeology Clubs in Portuguese schools
2	Campetella, P.2012, <i>Best Practice 1</i> , 137-147	Edu.P.2	Home, sweet home
3	Kaysers, A. & Kunz-Ott, H., 2012, <i>Best Practice 1</i> , 173-183	Edu.P.3	Schule@Museum/Islam Experts
		Edu.P.4	Schule@Museum/Experiments please
		Edu.P.5	Schule@Museum/Tresure box
		Edu.P.6	Schule@Museum/www.100xheimat.de (1000times homeland)
		Edu.P.7	Schule@Museum/Islam Experts/Building Partnerships / Little world in a box
4	Lindkvist, T., 2013, <i>Best Practice 2</i> , 57-72	Edu.P.8	Destination:Art
5	Tsitou, F., 2013, <i>Best Practice 2</i> , 141-154	Edu.P.9	Why on earth would you study science?
6	Bellmann, A., Bresky, S. & Wagner, B. 2014 <i>Best Practice 3</i> , 21-30	Edu.P.10	Early Childhood Education in Museums
7	Asoyan, A. & Grigoryan, A., 2014 <i>Best Practice 3</i> , 31-38	Edu.P.11	The Museum is the Guest of the School
8	Bos, N. 2014, <i>Best Practice 3</i> , 71-80	Edu.P.12	Expedition Silk Road
9	Broekgaarden, A., 2014, <i>Best Practice 3</i> , 81-90	Edu.P.13	History adventure! You and the Golden Age
10	Jansen, E., Weyermans, I. & Enklaar, I., 2014, <i>Best Practice 3</i> , 101-107	Edu.P.14	Wereldgrachten (World Canals)
11	Chayder, A.L., 2016, <i>Best Practice 5</i> , 9-19	Edu.P.15	Travelling with Art

12	Chin, A.Y., 2016, <i>Best Practice</i> 5, 31-40	Edu.P.16	Singapore's Little Treasures
13	Ghazaryan, A. & Haroyan, M., 2016, <i>Best Practice</i> 5, 51-59	Edu.P.17	In the World of National Musical Instruments
14	Alias, A. & Halid, N., 2017 <i>Best Practice</i> 6, 35-43	Edu.P.18	The Heritage Explorers Programme
15	Marabyan, A., 2017, <i>Best Practice</i> 6, 55-62	Edu.P.19	The Landscape of My Country
16	Siung, J., 2017, <i>Best Practice</i> 6, 83-90	Edu.P.20	Chester Beatty's Creative Lab for Teens ¹⁰
17	Lin, T-A, A, Lin, Y-j., Ho, C-J, Jheng, S-p, Lien, C., Pan, S-c., Tang, C-y., 2017, <i>Best Practice</i> 6, 91-99	Edu.P.21	Seed Rain (Practice program and the Current Volunteers Program)
		Edu.P.22	Seed Rain (Teenage Program)
18	Dijk, van D., Keulen, van E., & Mol., L. 2017, <i>Best Practice</i> 6, 109-119	Edu.P.23	BOOTKAMP
19	Al-Thani, M., 2018, <i>Best Practice</i> 7, 9-17	Edu.P.24	Bin Jelmoed House collateral
20	Banerji, S., 2018, <i>Best Practice</i> 7, 19-25	Edu.P.25	Playtime in National Museum

A.2 Καταγραφή χαρακτηριστικών και δομικών στοιχείων των εκπαιδευτικών προγραμμάτων

A/A	Edu.P.1	
α.	Χώρα διεξαγωγής προγράμματος	Πορτογαλία
β.	Μουσείο/φορέας υλοποίησης προγράμματος	National Museum of Archaeology
γ.	Συνέργειες/συνεργασίες	Με σχολεία
δ.	Ομάδα-στόχος προγράμματος	Σχολικές ομάδες
ε.	Τίτλος προγράμματος	<i>Network of Archaeology Clubs in Portuguese schools (Best Practice Award Winner)¹¹</i>
στ.	Θέμα προγράμματος	Αρχαιολογία
ζ.	Σκοπός/επιμέρους στόχοι προγράμματος	Η δημιουργία ενός δικτύου συνεργασίας με τα σχολεία, προκειμένου να προωθηθεί η αρχαιολογία ως επιστήμη αλλά να διακινείται το σχετικό εκπαιδευτικό υλικό, που παράγεται από τους συμμετέχοντες. Η προβολή των συλλογών του μουσείου. Η συνειδητοποίηση της σημασίας της διαφύλαξη της αρχαιολογικής κληρονομιάς.

¹⁰ CECA Best Practice Award Winner 2017

http://ceca.mini.icom.museum/wp-content/uploads/sites/5/2019/12/BP_final_winners_2017.pdf

¹¹CECA Best Practice Award Winner 2011/2012 http://ceca.mini.icom.museum/wp-content/uploads/sites/5/2019/12/BP_final_winners_2015.pdf

		Εισαγωγή νέων τρόπων μάθησης.
η.	Χώρος/χώροι εφαρμογής προγράμματος	Μουσείο, σχολείο, αρχαιολογικοί χώροι
θ.	Πρόγραμμα μίας επίσκεψης στο μουσείο	
ι.	Πρόγραμμα δύο και άνω επισκέψεων-συναντήσεων	√
κ.	Στάδια/φάσεις προγράμματος	
λ.	Μουσειοπαιδαγωγικές μέθοδοι	Μέθοδος Αφήγησης, Μαιευτική Μέθοδος, Ανακαλυπτική Μέθοδος, Βιωματικές/Δημιουργικές Μέθοδοι (“learning by doing”)
μ.	Δραστηριότητες	<p>Διαλέξεις, συζητήσεις, εκπαιδευτικές δραστηριότητες, διδακτική έκθεση με αρχαιολογικά αντικείμενα (“A glimpse into the past”), ξεναγήσεις. Παρουσίαση των συλλογών του μουσείου από τους επαγγελματίες του μουσείου στα σχολεία.</p> <p>Δραστηριότητες για μαθητές: “Αρχαιολόγοι για μια μέρα” (στο πεδίο και στο εργαστήριο), επισκέψεις σε μουσεία και αρχαιολογικούς χώρους, εργαστήριο αρχαιολογίας (πρόγραμμα έρευνας σε θέματα τοπικής αρχαιολογίας), βιωματικά εργαστήρια στην προϊστορική τεχνολογία των εργαλείων, σχεδιασμός εφημερίδας ή blog με θέματα αρχαιολογικά, εργαστήρια γενικά για θέματα αρχαιολογίας μέσα από τα εκθέματα του μουσείου, δημιουργία εκπαιδευτικών παιχνιδιών (π.χ. παιχνίδι μνήμης), ενσάρκωση ρόλων π.χ. δημοσιογράφος για μια μέρα και παραγωγή μικρών videos και φωτογραφιών, σύνδεση αρχαιολογίας και τεχνών π.χ. θέατρο, χορό ή παραγωγή έργων τέχνης (σχέδιο, κόμικς, πινάκων, μινιατουρών, γλυπτών).</p> <p>Δραστηριότητες για δασκάλους: σεμινάρια αρχαιολογίας, σχεδιασμός από κοινού εκπαιδευτικών δραστηριοτήτων.</p> <p>Δραστηριότητες για τη σχολική κοινότητα: “how it was in the past”, αναπαραστάσεις ιστορικών περιβαλλόντων και σύνδεσή τους με τις συλλογές του μουσείου, “arkeotube” δημιουργία καναλιού Youtube με θέμα την αρχαιολογία, ημέρα ή εβδομάδα αρχαιολογίας με δραστηριότητες όπως μικρές εκθέσεις και εργαστήρια, δράσεις για τη διαφύλαξη της τοπικής πολιτιστικής κληρονομιάς π.χ. “το σχολείο υιοθετεί ένα μνημείο”, “καθάρισε το μνημείο σου”, ετήσιες συναντήσεις των σχολικών κλαμπ αρχαιολογίας για την παρουσίαση των δραστηριοτήτων τους.</p>
ν.	Εκπαιδευτικά εργαλεία	Έντυπα, υλικά, ψηφιακά (online πλατφόρμα με υλικό διδασκαλίας, εκπαιδευτικό υλικό και δημιουργίες των συμμετεχόντων, www.clubesdearqueologia.org)
ξ.	Αξιολόγηση, μέθοδοι-εργαλεία	<ul style="list-style-type: none"> • Φύλλο εργασίας οι μαθητές εκφράζουν τις ιδέες τους για το club και για το μουσείο και προτείνουν δραστηριότητες, • Αναρτήσεις στην ηλεκτρονική στην πλατφόρμα, • Ετήσια συνάντηση των ομάδων αρχαιολογίας, στην οποία αξιολογούνται οι εργασίες των σχολικών ομάδων.
Best Practice		Mário Nuno do Bento Antas, 'Network of archaeology clubs in schools, <i>Best Practice 1</i> , 121-135

A/A	Edu.P.2	
α.	Χώρα διεξαγωγής προγράμματος	Ιταλία
β.	Μουσείο/φορέας υλοποίησης προγράμματος	National Roman Museum
γ.	Συνέργειες/συνεργασίες	Με μη κερδοσκοπική οργάνωση που αφορά στην προώθηση των βασικών ανθρωπίνων δικαιωμάτων
δ.	Ομάδα-στόχος προγράμματος	Σχολικές ομάδες (9-10ετών) (fourth year of primary school). Προσαρμόσιμο και σε άλλες σχολικές τάξεις.
ε.	Τίτλος προγράμματος	<i>Home, sweet home</i>
στ.	Θέμα προγράμματος	Αρχαιολογία
ζ.	Σκοπός/επιμέρους στόχοι προγράμματος	Η συμβολή αρχαιολογικού χώρου (καλύβα της πρώιμης εποχής του Σιδήρου) και του μουσείου, όπου εκτίθενται τα ευρήματα της ανασκαφής, στη διεξαγωγή μαθημάτων αγωγής του πολίτη και καλλιέργειας του σεβασμού των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και σύνδεσής τους με τα σημερινά οικονομικά, κοινωνικά και πολιτισμικά δικαιώματα των κατοίκων της Ρώμης. Η κατανόηση ενός αρχαίου πολιτισμικού πλαισίου και η γνωριμία με τις προϊστορικές συλλογές του μουσείου. Η αναγνώριση του ρόλου της αρχαιολογικής έρευνας στη γνωριμία και προσέγγιση του παρελθόντος.
η.	Χώρος/χώροι εφαρμογής προγράμματος	Σχολείο, μουσείο, αρχαιολογικός χώρος, σπίτι
θ.	Πρόγραμμα μίας επίσκεψης στο μουσείο	
ι.	Πρόγραμμα δύο και άνω επισκέψεων-συναντήσεων	√ 8 (5 συναντήσεις και 3 συναντήσεις για αξιολόγηση)
κ.	Στάδια/φάσεις προγράμματος	1η συνάντηση στο σχολείο, 2η στο μουσείο, 3η στον αρχαιολογικό χώρο, 4η συνάντηση στο σχολείο, 5η ;
λ.	Μουσειοπαιδαγωγικές μέθοδοι	Μέθοδος αφήγησης, Μαιευτική Μέθοδος, Ανακαλυπτική Μέθοδος Βιωματικές/δημιουργικές μέθοδο, ("participatory and cooperative learning"),
μ.	Δραστηριότητες	Εισαγωγικές διαλέξεις στα σχολεία, επισκέψεις στο μουσείο και στον αρχαιολογικό χώρο για παρατήρηση και ερμηνεία των αρχαιολογικών ευρημάτων, εξοικείωση με εργασίες ταξινόμησης υλικών, ομαδικές δραστηριότητες με συζητήσεις και ανταλλαγές απόψεων και εργαστήρια κατά την τελευταία φάση του προγράμματος. Φύλλο εργασίας με δραστηριότητες: α) για το μουσείο (ανάλυση υλικών που βρέθηκαν στην καλύβα, ταξινόμηση τους ανάλογα με τη λειτουργία τους και εντοπισμός της θέσης τους στο ανασκαφικό χάρτη), β) για το σχολείο (χρονολόγηση, σύγκριση αντικειμένων), γ) για το σπίτι (έρευνα μαθητών για τις λειτουργίες σύγχρονων αντικειμένων).
ν.	Εκπαιδευτικά εργαλεία	Έντυπα (φύλλα δραστηριοτήτων για το μαθητή και βιβλίο ενημερωτικό υλικό και προτάσεις διδακτικών δραστηριοτήτων για τον καθηγητή), υλικά
ξ.	Αξιολόγηση, μέθοδοι-εργαλεία	<ul style="list-style-type: none"> Διαγνωστική αξιολόγηση μέσω τεστ με ερωτήσεις κλειστού τύπου για την εκτίμηση των βασικών γνώσεων και δεξιοτήτων των μαθητών, προκειμένου να προσαρμοστεί αναλόγως το περιεχόμενο και τα εργαλεία του προγράμματος. Από την επεξεργασία του ερωτηματολογίου καταγράφονται επίσης κάποιες βασικές μεταβλητές, όπως η συχνότητα των επισκέψεων των μαθητών στο μουσείο. Ερωτηματολόγιο για τους δασκάλους, προκειμένου να συλλεχθούν πληροφορίες σχετικά με θέματα ιστορίας, αγωγής του

		<p>πολίτη που έχουν διδαχθεί στην τάξη, με τη συχνότητα επισκέψεων και εκπαιδευτικών δραστηριοτήτων σε μουσεία και αρχαιολογικούς χώρους κλπ.</p> <ul style="list-style-type: none"> • Διαμορφωτική αξιολόγηση με ημιδομημένα τεστ που αξιολογούν την ικανότητα των μαθητών στην παρατήρηση, σύνθεση και αξιολόγηση. • Ολική αξιολόγηση στο σχολείο: α) με τεστ για την εκτίμηση της επίτευξης των στόχων που τέθηκαν. Η αξιολόγηση γίνεται από το δάσκαλο με ερωτήσεις πολλαπλών επιλογών με σκοπό να αποκτηθούν ποσοτικά δεδομένα που μπορούν εύκολα να συλλεχθούν και αναλυθούν με τη χρήση της στατιστικής και β) με προφορικές ερωτήσεις. <p>Τέλος, ημιδομημένο ερωτηματολόγιο για τους δασκάλους και τους συνεργάτες για τη συλλογή εντυπώσεων και προτάσεων.</p>
Best Practice		Paolo Campetella, Home, sweet home, <i>Best Practice</i> 1, 137-147

A/A	Edu.P.3	
α.	Χώρα διεξαγωγής προγράμματος	Γερμανία
β.	Μουσείο/φορέας υλοποίησης προγράμματος	Museum of Ethnology in Munich (in the exhibition of Islamic Art) (2004/2005)
γ.	Συνέργειες/συνεργασίες	German Museums Association, German Art Education Association, German Association of Museum Education και σχολεία
δ.	Ομάδα-στόχος προγράμματος	Σχολικές ομάδες μαθητών τουρκικής καταγωγής διαφορετικών ηλικιών
ε.	Τίτλος προγράμματος	<i>Schule@Museum</i> ¹² / <i>Islam Experts</i> (Best Practice Award Winner ¹³)
στ.	Θέμα προγράμματος	Ιστορία και Εθνογραφία (διαπολιτισμικό θέμα)
ζ.	Σκοπός/επιμέρους στόχοι προγράμματος	Γενικό σκοπός του προγράμματος Schule@Museum: η αλληλοεπίδραση των μαθητών με τα μουσειακά αντικείμενα μέσα από ποικίλους τρόπους προσέγγισης.
η.	Χώρος/χώροι εφαρμογής προγράμματος	Μουσείο, σχολείο, σπίτι
θ.	Πρόγραμμα μίας επίσκεψης στο μουσείο	
ι.	Πρόγραμμα δύο και άνω επισκέψεων-συναντήσεων	√ Συναντήσεις κατά τη διάρκεια ενός έτους
κ.	Στάδια/φάσεις προγράμματος	
λ.	Μουσειοπαιδαγωγικές μέθοδοι	Ανακαλυπτική Μέθοδος, Βιωματικές/Δημιουργικές Μέθοδοι

¹² Οι εμπλεκόμενοι φορείς (German Museums Association, German Art Education Association, German Association of Museum Education) σχεδίασαν ένα γενικό πρόγραμμα με τίτλο Schule@Museum με σκοπό να διαπραγματεύεται κάθε χρόνο με διαφορετική κάθε χρόνο θεματική και μεθοδολογία προσέγγισης του θέματος. Την πρώτη χρονιά η εστίαση του θέματος αφορούσε στη διαπολιτισμικότητα, η δεύτερη χρονιά ήταν αφιερωμένη σε έναν πανεθνικό διαγωνισμό αναφορικά με τα πολυμέσα και η τρίτη χρονιά εστίασε κοινωνικά μέσα δικτύωσης. Η τελευταία περίοδος επικεντρώθηκε τα βιώσιμα projects μέσα από τη συνεργασία μουσείων και σχολείων και η δυνατότητα εφαρμογής τους και σε άλλα μουσεία.

¹³ CECA Best Practice Award Winner 2011/2012

http://network.icom.museum/fileadmin/user_upload/minisites/ceca/Annual_Conference_Docs/Emma_Nardi.pdf

μ.	Δραστηριότητες	Έρευνα στο μουσείο και στο σπίτι για αντικείμενα που αντιπροσωπεύουν καλύτερα τη θρησκεία τους. Σχολείο: πολυμεσικές παρουσιάσεις, οργάνωση μικρής έκθεσης για το Ισλάμ ως ειδικό του θέματος και συμμετοχή σε ραδιοφωνική εκπομπή, όπου τα παιδιά μιλούν για τις εμπειρίες τους στο μουσείο.
ν.	Εκπαιδευτικά εργαλεία	Ψηφιακά (πολυμεσικές παρουσιάσεις), Υλικά
ξ.	Αξιολόγηση, μέθοδοι-εργαλεία	
Best Practice		Antje Kaysers, Hannelore Kunz-Ott, Schule@Museum, <i>Best Practice 1</i> , 173-183

A/A	Edu.P.4	
α.	Χώρα διεξαγωγής προγράμματος	Γερμανία
β.	Μουσείο/φορέας υλοποίησης προγράμματος	8 εθνολογικά/ιστορικά μουσεία σε όλη τη Γερμανία
γ.	Συνέργειες/συνεργασίες	German Museums Association, German Art Education Association, German Association of Museum Education και σχολεία
δ.	Ομάδα-στόχος προγράμματος	Σχολικές ομάδες
ε.	Τίτλος προγράμματος	<i>Schule@Museum</i> ¹⁴ / <i>Experiments please</i> (2005/2006) Best Practice Award Winner ¹⁵
στ.	Θέμα προγράμματος	Ιστορία και Τέχνη
ζ.	Σκοπός/επιμέρους στόχοι προγράμματος	Γενικό σκοπός του προγράμματος Schule@Museum: η αλληλοεπίδραση των μαθητών με τα μουσειακά αντικείμενα μέσα από ποικίλους τρόπους προσέγγισης. Στόχος του επιμέρους προγράμματος “Experiments please” είναι να δώσει την ευκαιρία στους μαθητές να συγκεντρώνουν έργα τέχνης ή άλλα μουσειακά αντικείμενα χρησιμοποιώντας προγράμματα του υπολογιστή.
η.	Χώρος/χώροι εφαρμογής προγράμματος	Μουσείο, Σχολείο
θ.	Πρόγραμμα μίας επίσκεψης στο μουσείο	
ι.	Πρόγραμμα δύο και άνω επισκέψεων-συναντήσεων	√
κ.	Στάδια/φάσεις προγράμματος	
λ.	Μουσειοπαιδαγωγικές μέθοδοι	Βιωματικές/Δημιουργικές Μέθοδοι
μ.	Δραστηριότητες	Δημιουργία ιστοσελίδας, ακουστικής ξενάγησης, φιλμ. Παρουσίαση εννιά projects στο κοινό. Βράβευση τεσσάρων.
ν.	Εκπαιδευτικά εργαλεία	Ψηφιακά (υπολογιστής, προγράμματα, διαδίκτυο, ιστοσελίδα, ακουστική ξενάγηση), υλικά (βοηθητικά αντικείμενα)
ξ.	Αξιολόγηση, μέθοδοι-εργαλεία	
Best Practice		Antje Kaysers, Hannelore Kunz-Ott, Schule@Museum, <i>Best Practice 1</i> , 173-183

¹⁴.Οπ. σημ.1.

¹⁵ CECA Best Practice Award Winner 2011/2012

http://network.icom.museum/fileadmin/user_upload/minisites/ceca/Annual_Conference_Docs/Emma_Nardi.pdf

A/A	Edu.P.5	
α.	Χώρα διεξαγωγής προγράμματος	Γερμανία
β.	Μουσείο/φορέας υλοποίησης προγράμματος	Vortaunuseum in Oberursel
γ.	Συνέργειες/συνεργασίες	German Museums Association, German Art Education Association, German Association of Museum Education και σχολεία
δ.	Ομάδα-στόχος προγράμματος	Μαθητές 7-10
ε.	Τίτλος προγράμματος	<i>Schule@Museum</i> ¹⁶ / <i>Tresure box</i> (2005/2006) (Best Practice Award Winner ¹⁷)
στ.	Θέμα προγράμματος	Ιστορία και Εθνογραφία
ζ.	Σκοπός/επιμέρους στόχοι προγράμματος	Γενικό σκοπός του προγράμματος <i>Schule@Museum</i> : η αλληλοεπίδραση των μαθητών με τα μουσειακά αντικείμενα μέσα από ποικίλους τρόπους προσέγγισης.
η.	Χώρος/χώροι εφαρμογής προγράμματος	Μουσείο, σχολείο
θ.	Πρόγραμμα μίας επίσκεψης στο μουσείο	
ι.	Πρόγραμμα δύο και άνω επισκέψεων-συναντήσεων	√
κ.	Στάδια/φάσεις προγράμματος	
λ.	Μουσειοπαιδαγωγικές μέθοδοι	Βιωματικές/Δημιουργικές Μέθοδοι
μ.	Δραστηριότητες	Δημιουργία ψηφιακών παιχνιδιών (π.χ.κουίζ) με αντικείμενα του μουσείου. Στα παιχνίδια αυτά συνδυάζονται οπτικά και ακουστικά στοιχεία και δίδεται η επιλογή διαφορετικών απαντήσεων καθώς και επιστημονικές πληροφορίες.
ν.	Εκπαιδευτικά εργαλεία	Ψηφιακά (προγράμματα υπολογιστή), υλικά (βοηθητικά αντικείμενα)
ξ.	Αξιολόγηση, μέθοδοι-εργαλεία	
Best Practice		Antje Kaysers, Hannelore Kunz-Ott, <i>Schule@Museum</i> , <i>Best Practice 1</i> , 173-183

A/A	Edu.P.6	
α.	Χώρα διεξαγωγής προγράμματος	Γερμανία
β.	Μουσείο/φορέας υλοποίησης προγράμματος	8 εθνολογικά/ιστορικά μουσεία σε όλη τη Γερμανία
γ.	Συνέργειες/συνεργασίες	German Museums Association, German Art Education Association, German Association of Museum Education και σχολεία
δ.	Ομάδα-στόχος προγράμματος	Σχολικές ομάδες

¹⁶ Ο.π.

¹⁷ CECA Best Practice Award Winner 2011/2012

http://network.icom.museum/fileadmin/user_upload/minisites/ceca/Annual_Conference_Docs/Emm_a_Nardi.pdf

ε.	Τίτλος προγράμματος	Schule@Museum ¹⁸ / www.100xheimat.de(1000times homeland) (2007/2008), Best Practice Award Winner ¹⁹
στ.	Θέμα προγράμματος	Ιστορία και Εθνογραφία
ζ.	Σκοπός/επιμέρους στόχοι προγράμματος	Γενικό σκοπός του προγράμματος Schule@Museum: η αλληλοεπίδραση των μαθητών με τα μουσειακά αντικείμενα μέσα από ποικίλους τρόπους προσέγγισης. Στόχος του επιμέρους προγράμματος www.100xheimat.de(1000times homeland) είναι κάθε μαθητής να επιλέξει ένα μουσειακό αντικείμενο και να το ερμηνεύσει με το δικό του τρόπο (π.χ. ποίημα, κολάζ, τραγούδι).
η.	Χώρος/χώροι εφαρμογής προγράμματος	Μουσείο, σχολείο
θ.	Πρόγραμμα μίας επίσκεψης στο μουσείο	
ι.	Πρόγραμμα δύο και άνω επισκέψεων-συναντήσεων	√
κ.	Στάδια/φάσεις προγράμματος	
λ.	Μουσειοπαιδαγωγικές μέθοδοι	Βιωματικές/Δημιουργικές Μέθοδοι
μ.	Δραστηριότητες	Δημιουργία ενός εικονικού μουσείου τοπικής ιστορίας που να έχει στενούς συσχετισμούς με τη Γερμανία. Για τη δημιουργία του μουσείου αυτού, προηγήθηκε από τους μαθητές επιλογή αντικειμένων που να συνδέονται με τον τόπο καταγωγής τους, φωτογράφιση και ανάρτηση των αντικειμένων στον ιστότοπο, δημιουργία σχολίων, ανταλλαγή ιδεών και ερμηνεία μουσειακού αντικειμένου μέσα από ποιήματα, ιστορίες, τραγούδια κ.ά. Στο τέλος, μέλη κριτικής επιτροπής επιλέγουν τις καλύτερες ερμηνείες αντικειμένων και δημιουργείται με αυτές μία εικονική έκθεση στον ιστότοπο.
ν.	Εκπαιδευτικά εργαλεία	Ψηφιακά (υπολογιστής, προγράμματα, διαδίκτυο), υλικά (βοηθητικά αντικείμενα π.χ. φωτογραφικές μηχανές)
ξ.	Αξιολόγηση, μέθοδοι-εργαλεία	
Best Practice		Antje Kaysers, Hannelore Kunz-Ott, Schule@Museum, <i>Best Practice 1</i> , 173-183

A/A	Edu.P.7	
α.	Χώρα διεξαγωγής προγράμματος	Γερμανία
β.	Μουσείο/φορέας υλοποίησης προγράμματος	Museum am Burghof in Lörrach
γ.	Συνέργειες/συνεργασίες	German Museums Association, German Art Education Association, German Association of Museum Education και σχολεία
δ.	Ομάδα-στόχος προγράμματος	Μαθητές ειδικού σχολείου

¹⁸Ο.π.

¹⁹ CECA Best Practice Award Winner 2011/2012

http://network.icom.museum/fileadmin/user_upload/minisites/ceca/Annual_Conference_Docs/Emm_a_Nardi.pdf

ε.	Τίτλος προγράμματος	<i>Schule@Museum</i> ²⁰ / <i>Building Partnerships</i> / <i>Little world in a box</i> (2009-2011) (Best Practice Award Winner ²¹)
στ.	Θέμα προγράμματος	Ιστορία και Εθνογραφία
ζ.	Σκοπός/επιμέρους στόχοι προγράμματος	Γενικό σκοπός του προγράμματος <i>Schule@Museum</i> : η αλληλοεπίδραση των μαθητών με τα μουσειακά αντικείμενα μέσα από ποικίλους τρόπους προσέγγισης. Επιμέρους στόχοι η δημιουργία μίας μακροχρόνιας συνεργασίας ανάμεσα στα μουσεία και τα σχολεία.
η.	Χώρος/χώροι εφαρμογής προγράμματος	Σχολείο, Μουσείο, βιβλιοθήκη, οίκος ευγηρίας
θ.	Πρόγραμμα μίας επίσκεψης στο μουσείο	
ι.	Πρόγραμμα δύο και άνω επισκέψεων-συναντήσεων	Κατά τη διάρκεια του σχολικού έτους
κ.	Στάδια/φάσεις προγράμματος	
λ.	Μουσειοπαιδαγωγικές μέθοδοι	Ανακαλυπτική Μέθοδος, Βιωματικές/Δημιουργικές Μέθοδοι
μ.	Δραστηριότητες	Δημιουργία μίας μουσειοσκευής (ένα κουτί με αντικείμενα του μουσείου και σχετικές πληροφορίες για αυτά). Η έρευνα για τη συλλογή πληροφοριών αναφορικά με την ιστορία, την τεχνολογία και τη λειτουργία των μουσειακών αντικειμένων έγινε στη βιβλιοθήκη, ενώ για τη λειτουργία κάποιων μουσειακών αντικειμένων πραγματοποιήθηκαν συνεντεύξεις με ηλικιωμένα άτομα ενός οίκου ευγηρίας. Στο τέλος σε συνεργασία με όλους τους συμμετέχοντες καθώς και τους επαγγελματίες των μουσείων, το περιεχόμενο και οι κεντρικές ιδέες του προγράμματος έγιναν μία έκδοση καλών πρακτικών σχετικά με τα πρακτικά βήματα για συνεργατικά projects.
ν.	Εκπαιδευτικά εργαλεία	Έντυπα, Υλικά (αντικείμενα)
ξ.	Αξιολόγηση, μέθοδοι-εργαλεία	Ερωτηματολόγια
Best Practice		Antje Kaysers, Hannelore Kunz-Ott, <i>Schule@Museum</i> , <i>Best Practice 1</i> , 173-183

A/A	Edu.P.8	
α.	Χώρα διεξαγωγής προγράμματος	Δανία
β.	Μουσείο/φορέας υλοποίησης προγράμματος	Συνεργασία τριών μουσείων: Museum of Contemporary Art in Roskilde, Museum Odsherred and Sorø Kunstmuseum.
γ.	Συνέργειες/συνεργασίες	Μεταξύ μουσείων, σχολείων και Δήμων
δ.	Ομάδα-στόχος προγράμματος	Σχολικές ομάδες Δημοτικού (ηλικίες 9-12)
ε.	Τίτλος προγράμματος	<i>Destination:Art</i>
στ.	Θέμα προγράμματος	Σύγχρονη τέχνη
ζ.	Σκοπός/επιμέρους στόχοι προγράμματος	Η δημιουργία μοναδικών καλλιτεχνικών εμπειριών για όσο δυνατό περισσότερους μαθητές που έχουν περιορισμένη πρόσβαση στα μουσεία.

²⁰ Ο.π.

²¹ CECA Best Practice Award Winner 2011/2012

http://network.icom.museum/fileadmin/user_upload/minisites/ceca/Annual_Conference_Docs/Emma_Nardi.pdf

		Αύξηση της γνώσης των μαθητών αναφορικά με το περιεχόμενο των μουσείων και παρακίνηση για εμπλοκή και καλλιέργεια κριτικής ματιάς. Ενίσχυση συνεργασιών μεταξύ μουσείων, σχολείων και Δήμων.
η.	Χώρος/χώροι εφαρμογής προγράμματος	Σχολείο και Μουσεία
θ.	Πρόγραμμα μίας επίσκεψης στο μουσείο	
ι.	Πρόγραμμα δύο και άνω επισκέψεων-συναντήσεων	√
κ.	Στάδια/φάσεις προγράμματος	Τρία στάδια, πριν, κατά τη διάρκεια και μετά την επίσκεψη στο μουσείο
λ.	Μουσειοπαιδαγωγικές μέθοδοι	Μαιευτική Μέθοδος, Ανακαλυπτική Μέθοδος, Βιωματικές/Δημιουργικές μέθοδοι. (“Meaning -making and transformative learning”, “multi-sensory holistic experience”, “active learning”)
μ.	Δραστηριότητες	Παιχνίδια ρόλων, διαδραστικό εργαστήριο με καλλιτέχνη, το οποίο έχει σκοπό να συνδέσει την εμπειρία που απέκτησε ο μαθητής στο μουσείο με την προσωπική του καλλιτεχνική πρακτική. Αυθεντικός διάλογος, δηλαδή μία μορφή συζήτησης, η οποία δίνει σημαντικό χρόνο και ευκαιρία στους μαθητές για ερωτήσεις και συμμετοχή. Δημιουργία ιστότοπου και παραγωγικού οπτικοακουστικού υλικού σε συνεργασία με τους δασκάλους και τους μαθητές.
ν.	Εκπαιδευτικά εργαλεία	Έντυπα, υλικά, ψηφιακά: βιβλίο δασκάλου, κάρτες για τους μαθητές με δραστηριότητες κατά την προετοιμασία στο σχολείο, στο δρόμο για το μουσείο, στο μουσείο και πάλι πίσω στο σχολείο, οπτικοακουστικό υλικό, προγράμματα υπολογιστή, διαδίκτυο.
ξ.	Αξιολόγηση, μέθοδοι-εργαλεία	Παρατήρηση με βιντεοσκόπηση, ηχογράφηση. Ερωτηματολόγια αξιολόγησης για δασκάλους και μαθητές, αναρτήσεις σε ιστοσελίδα.
Best Practice		Tanya Lindkvist, DESTINATION: ART (KUNSTREJSEN) – On the trail of reality, <i>Best Practice</i> 2, 57-72

A/A	Edu.P.9	
α.	Χώρα διεξαγωγής προγράμματος	Ελλάδα
β.	Μουσείο/φορέας υλοποίησης προγράμματος	Μουσείο Πανεπιστημίου Αθηνών
γ.	Συνέργειες/συνεργασίες	
δ.	Ομάδα-στόχος προγράμματος	Μαθητές 9-11 (Δ΄ και Ε΄ τάξη Δημοτικού)
ε.	Τίτλος προγράμματος	<i>Why on earth would you study science?</i> (Best Practice Award Winner ²²)
στ.	Θέμα προγράμματος	Ιστορία
ζ.	Σκοπός/επιμέρους στόχοι προγράμματος	Η γνωριμία των μαθητών με την ιστορία των πρώτων χρόνων του Πανεπιστημίου Αθηνών μετά την ίδρυση του καθώς και με τις βασικές εκθέσεις του μουσείου. Η δημιουργία κριτικής σκέψης.
η.	Χώρος/χώροι εφαρμογής προγράμματος	Μουσείο
θ.	Πρόγραμμα μίας επίσκεψης στο μουσείο	√

²² CECA Best Practice Award Winner 2012/2013

http://network.icom.museum/fileadmin/user_upload/minisites/ceca/Annual_Conference_Docs/Emm_a_Nardi.pdf

ι.	Πρόγραμμα δύο και άνω επισκέψεων-συναντήσεων	
κ.	Στάδια/φάσεις προγράμματος	
λ.	Μουσειοπαιδαγωγικές μέθοδοι	Μέθοδος Αφήγησης, Μαιευτική Μέθοδος, Βιωματικές/Δημιουργικές Μέθοδοι
μ.	Δραστηριότητες	Εισαγωγική συζήτηση, κουκλοθέατρο, παιχνίδια ρόλων, κόμικς, αφηγήσεις γύρω από ένα αντικείμενο
ν.	Εκπαιδευτικά εργαλεία	Έντυπα, Υλικά (βοηθητικά αντικείμενα)
ξ.	Αξιολόγηση, μέθοδοι-εργαλεία	Ερωτηματολόγια και άτυπες συζητήσεις με τους δασκάλους, καταγραφή εντυπώσεων των παιδιών στο βιβλίο εντυπώσεων του μουσείου, άτυπες συζητήσεις με τα παιδιά, παρατήρηση κατά τη διάρκεια του προγράμματος.
Best Practice		Fay – Fotini Tsitou, “Why on earth would you study science?” Museum puppetry learning programme for Athens University Museum, <i>Best Practice</i> 2, 141-154

A/A	Edu.P.10	
α.	Χώρα διεξαγωγής προγράμματος	Γερμανία
β.	Μουσείο/φορέας υλοποίησης προγράμματος	German Historical Museum
γ.	Συνέργειες/συνεργασίες	Department of Education at the University of Siegen and Joliba – Intercultural Network in Berlin
δ.	Ομάδα-στόχος προγράμματος	Μαθητές 5-7 ετών
ε.	Τίτλος προγράμματος	<i>Early Childhood Education in Museums</i> (Best Practice Award Winner ²³)
στ.	Θέμα προγράμματος	Ιστορία
ζ.	Σκοπός/επιμέρους στόχοι προγράμματος	Η δημιουργία ενός προγράμματος για παιδιά μικρής ηλικίας (5-7). Η παρουσίαση ενός τρόπου εκπαιδευτικής ξενάγησης για αυτές τις ηλικίες. Η ενίσχυση της επιστημονικής έρευνας σχετικά με τη διαδικασία μάθησης των παιδιών αυτής της ηλικίας στα μουσεία. Η ανάπτυξη συνεργασίας μεταξύ φορέων.
η.	Χώρος/χώροι εφαρμογής προγράμματος	Μουσείο
θ.	Πρόγραμμα μίας επίσκεψης στο μουσείο	√ 90 λεπτά
ι.	Πρόγραμμα δύο και άνω επισκέψεων-συναντήσεων	
κ.	Στάδια/φάσεις προγράμματος	
λ.	Μουσειοπαιδαγωγικές μέθοδοι	Μέθοδος Αφήγησης, Μαιευτική μέθοδος, Ανακαλυπτική μέθοδος, Βιωματικές/Δημιουργικές Μέθοδοι (“hands on experiences”)
μ.	Δραστηριότητες	Εκπαιδευτική ξενάγηση, κατά την οποία τα παιδιά εξερευνούν την ιστορία με απτικές και παραστατικές δραστηριότητες. Συζήτηση μπροστά από τα εκθέματα. Κυνήγι θησαυρού, κουκλοθέατρο.
ν.	Εκπαιδευτικά εργαλεία	Υλικά (βοηθητικά αντικείμενα)

²³ CECA Best Practice Award Winner 2013/2014

http://network.icom.museum/fileadmin/user_upload/minisites/ceca/Annual_Conference_Docs/Emma_Nardi.pdf

ξ.	Αξιολόγηση, μέθοδοι-εργαλεία	Παρατήρηση με βιντεοσκόπηση και άτυπη παρατήρηση
Best Practice		Anja Bellmann, Stefan Bresky, Bernd Wagner, Early Childhood Education in Museums. Exploring History in the Deutsches Historisches Museum, <i>Best Practice</i> 3, 21-30

A/A	Edu.P.11	
α.	Χώρα διεξαγωγής προγράμματος	Αρμενία
β.	Μουσείο/φορέας υλοποίησης προγράμματος	Aram Khachaturian Museum
γ.	Συνέργειες/συνεργασίες	Βιβλιοθήκες, Περιφερειακές Αρχές, Δήμοι
δ.	Ομάδα-στόχος προγράμματος	Μαθητές όλων των ηλικιών (και κυρίως σε σχολεία που βρίσκονται μακριά από κέντρο της πόλης της Γερεβάν)
ε.	Τίτλος προγράμματος	<i>The Museum is the Guest of the School</i>
στ.	Θέμα προγράμματος	Τέχνη-μουσική
ζ.	Σκοπός/επιμέρους στόχοι προγράμματος	Η απόκτηση από τα παιδιά γνώσεων για τη διεθνή κλασική μουσική αλλά και την τοπική παραδοσιακή μουσική μέσα από τα αντικείμενα και τις συλλογές του μουσείου.
η.	Χώρος/χώροι εφαρμογής προγράμματος	Μουσείο, σχολείο, βιβλιοθήκες
θ.	Πρόγραμμα μίας επίσκεψης στο μουσείο	
ι.	Πρόγραμμα δύο και άνω επισκέψεων-συναντήσεων	√
κ.	Στάδια/φάσεις προγράμματος	Προετοιμασία των μαθητών από τους μουσειοπαιδαγωγούς στα σχολεία, συναντήσεις μουσειοπαιδαγωγών-μαθητών σε βιβλιοθήκες, επίσκεψη των μαθητών στο μουσείο.
λ.	Μουσειοπαιδαγωγικές μέθοδοι	Μέθοδος Αφήγησης, Μαιευτική Μέθοδος, Δημιουργικές/Βιωματικές μέθοδοι
μ.	Δραστηριότητες	Στο σχολείο: σύντομες συζητήσεις και αναφορικά με βασικές πληροφορίες για το μουσείο και τη μουσική κουλτούρα του 20ου αι. Στο μουσείο: αφήγηση ιστοριών, ξενάγηση, παρακολούθηση οπτικοακουστικού υλικού, συμμετοχή των παιδιών σε κοντσέρτο και συναντήσεις με καλλιτέχνες. Δραστηριότητες ζωγραφικής και γραφής δοκιμίων, και δημιουργίες κατασκευών που να αντικατοπτρίζουν τις εμπειρίες και τα συναισθήματά των παιδιών για το πρόγραμμα. Οργάνωση έκθεσης με τις δημιουργίες των παιδιών.
ν.	Εκπαιδευτικά εργαλεία	Υλικά (βοηθητικά αντικείμενα), Ψηφιακά (Οπτικοακουστικό υλικό: DVDs, CDs, υπολογιστής, προβολέας)
ξ.	Αξιολόγηση, μέθοδοι-εργαλεία	-
Best Practice		Anna Asoyan, Armine Grigoryan, The Museum is the Guest of the School, <i>Best Practice</i> 3, 31-38

A/A	Edu.P.12	
α.	Χώρα διεξαγωγής προγράμματος	Ολλανδία
β.	Μουσείο/φορέας υλοποίησης προγράμματος	Hermitage, Amsterdam

γ.	Συνέργειες/συνεργασίες	
δ.	Ομάδα-στόχος προγράμματος	Μαθητές Γυμνασίου και Α΄ τάξης Λυκείου
ε.	Τίτλος προγράμματος	<i>Expedition Silk Road</i>
στ.	Θέμα προγράμματος	Τέχνη
ζ.	Σκοπός/επιμέρους στόχοι προγράμματος	Η γνωριμία των μαθητών με τις υλικές μαρτυρίες, που πιστοποιούν τις πολιτισμικές αλληλεπιδράσεις που έλαβαν χώρα κατά μήκος του δρόμου του μεταξιού, Η δημιουργία “αισθητικής εμπειρίας”
η.	Χώρος/χώροι εφαρμογής προγράμματος	Μουσείο
θ.	Πρόγραμμα μίας επίσκεψης στο μουσείο	√ (90 λεπτά)
ι.	Πρόγραμμα δύο και άνω επισκέψεων-συναντήσεων	
κ.	Στάδια/φάσεις προγράμματος	Εισαγωγική προβολή φιλμ, περιήγηση στην έκθεση, δραστηριότητα προσέγγισης μουσειακών αντικειμένων με τη χρήση καρτών (Look & Learn cards) και συζήτηση.
λ.	Μουσειοπαιδαγωγικές μέθοδοι	Μέθοδος Αφήγησης, Μαιευτική Μέθοδος, Ανακαλυπτική Μέθοδος
μ.	Δραστηριότητες	Εισαγωγική παρουσίαση της έκθεσης μέσω ενός φιλμ που προσφέρει τις βασικές γνώσεις για το περιεχόμενό της, περιήγηση στην έκθεση και δραστηριότητα προσέγγισης των μουσειακών αντικειμένων με τη χρήση καρτών που έχουν ερωτήσεις για το κάθε αντικείμενο, συζήτηση με δασκάλους, μουσειοπαιδαγωγούς, ερωτήσεις και επανατροφοδότηση.
ν.	Εκπαιδευτικά εργαλεία	Έντυπα (κάρτες look & learn), Ψηφιακά (οπτικοακουστικό υλικό -φιλμ)
ξ.	Αξιολόγηση, μέθοδοι-εργαλεία	-
Best Practice		Niko Bos, Developing Look & Learn cards, <i>Best Practice</i> 3, 71-80

A/A	Edu.P.13	
α.	Χώρα διεξαγωγής προγράμματος	Ολλανδία
β.	Μουσείο/φορέας υλοποίησης προγράμματος	Rijksmuseum, Amsterdam
γ.	Συνέργειες/συνεργασίες	Συνεργασία επιμελητών, θεατρικής εταιρείας, ιστορικών, εκπαιδευτικών, σχεδιαστών, συγγραφέων κειμένων, επαγγελματιών ηθοποιών.
δ.	Ομάδα-στόχος προγράμματος	Μαθητές Δημοτικού (6-12)
ε.	Τίτλος προγράμματος	<i>History adventure! You and the Golden Age</i> (Best Practice Award Winner ²⁴)
στ.	Θέμα προγράμματος	Ιστορία
ζ.	Σκοπός/επιμέρους στόχοι προγράμματος	Η δημιουργία ενός ευχάριστου προγράμματος, το οποίο να βρίσκεται σε αρμονία με τις εμπειρίες των παιδιών. Η προσέγγιση των πιο σημαντικών ιστορικών γεγονότων της Ολλανδίας του 17 ^{ου} αι. μέσα από τη συλλογή του μουσείου.

²⁴ CECA Best Practice Award Winner 2013/2014

http://network.icom.museum/fileadmin/user_upload/minisites/ceca/Annual_Conference_Docs/Emma_Nardi.pdf

η.	Χώρος/χώροι εφαρμογής προγράμματος	Σχολείο, Μουσείο
θ.	Πρόγραμμα μίας επίσκεψης στο μουσείο	2 ½ ώρες
ι.	Πρόγραμμα δύο και άνω επισκέψεων-συναντήσεων	√
κ.	Στάδια/φάσεις προγράμματος	Πριν τον σχεδιασμό, συζήτηση με τους δασκάλους, οι οποίοι επιθυμούσαν ένα πρόγραμμα, το οποίο να συνδέεται με το αναλυτικό πρόγραμμα σπουδών και να χρησιμοποιεί ως μέσο το θέατρο. Προετοιμασία στη σχολική αίθουσα. Δραστηριότητες στο χώρο του μουσείου. για να μάθουν τα παιδιά τους ρόλους τους και παρακολούθηση φιλμ στο χώρο του σχολείου, στο ξενάγηση για τη γνωριμία με επιλεγμένα αντικείμενα που σχετίζονται με τους ρόλους τους και ενσάρκωση ρόλων στο θεατρικό εργαστήρι.
λ.	Μουσειοπαιδαγωγικές μέθοδοι	Μέθοδος Αφήγησης, Βιωματικές/Δημιουργικές Μέθοδοι (“learning by doing”)
μ.	Δραστηριότητες	Παιχνίδια στον υπολογιστή, παρακολούθηση φιλμ, εκπαιδευτική ξενάγηση, δραματοποίηση (ενσάρκωση ρόλων), θέατρο, παιχνίδι.
ν.	Εκπαιδευτικά εργαλεία	Έντυπα (εκπαιδευτικό υλικό), Ψηφιακά (υπολογιστής, λογισμικό, οπτικοακουστικό υλικό-φιλμ, Υλικά (βοηθητικά αντικείμενα -ρούχα για τους ρόλους).
ξ.	Αξιολόγηση, μέθοδοι-εργαλεία	Παρατήρηση, συνεντεύξεις και γραπτές έρευνες.
Best Practice		Annemies Broekgaarden, History adventure! You and the Golden Age, <i>Best Practice</i> 3, 81-90

A/A	Edu.P.14	
α.	Χώρα διεξαγωγής προγράμματος	Ολλανδία
β.	Μουσείο/φορέας υλοποίησης προγράμματος	World Heritage Office και Amsterdam Museum
γ.	Συνέργειες/συνεργασίες	Cultuurboot Amsterdam, MOCCA (εξειδικευμένο κέντρο σε θέματα πολιτιστικής εκπαίδευσης)
δ.	Ομάδα-στόχος προγράμματος	Μαθητές Δημοτικού (10-12)
ε.	Τίτλος προγράμματος	<i>Wereldgrachten (World Canals)</i>
στ.	Θέμα προγράμματος	Ιστορία
ζ.	Σκοπός/επιμέρους στόχοι προγράμματος	Η γνωριμία με την ιστορία των καναλιών (World Canals) του Άμστερνταμ, που αποτελούν μνημείο Παγκόσμιας Κληρονομιάς UNESCO. Η ευαισθητοποίηση για θέματα διαφύλαξης πολιτιστικής κληρονομιάς. Η εισαγωγή ενός καινοτόμου τρόπου διδασκαλίας του μαθήματος της ιστορίας.
η.	Χώρος/χώροι εφαρμογής προγράμματος	Σχολείο, ιστορικός τόπος (πάνω σε σκάφος στα Κανάλια Άμστερνταμ), ιστορικό διατηρητέο κτήριο (The Cromhout Houses), World Heritage Podium στο ιστορικό κτήριο The Bazel.
θ.	Πρόγραμμα μίας επίσκεψης στο μουσείο	
ι.	Πρόγραμμα δύο και άνω επισκέψεων-συναντήσεων	√
κ.	Στάδια/φάσεις προγράμματος	Προπαρασκευαστικό μάθημα στο σχολείο για την UNESCO και την Παγκόσμια κληρονομιά. Εισαγωγικό φιλμ με συνέντευξη ενός παιδιού

		που ζει στην περιοχή των καναλιών και παρουσιάζει το σπίτι του. Περιήγηση στα κανάλια, κατά την οποία τα παιδιά ακούν ιστορίες, εντοπίζουν διαδρομές, γράφουν, αποτυπώνουν ζωγραφικά τις εντυπώσεις τους, συνθέτουν μικρά ποιήματα, αγγίζουν και επεξεργάζονται υλικά, και επισκέπτεται σε ιστορικά κτήρια.
λ.	Μουσειοπαιδαγωγικές μέθοδοι	Μέθοδος Αφήγησης, Ανακαλυπτική Μέθοδος, Μαιευτική Μέθοδος, Βιωματικές/Δημιουργικές Μέθοδοι
μ.	Δραστηριότητες	Εκπαιδευτικές παρουσιάσεις, αφήγηση ιστοριών, συζήτηση, παρακολούθηση film, απτικές δραστηριότητες, δραστηριότητα εξερεύνησης, ζωγραφική δραστηριότητα
ν.	Εκπαιδευτικά εργαλεία	Έντυπα (βιβλίο ασκήσεων), Ψηφιακά (οπτικοακουστικό υλικό-φιλμ), on line εκπαιδευτικό υλικό, παρουσίαση ppt, υπολογιστής, ψηφιακός πίνακας, Υλικά (βοηθητικά αντικείμενα)
ξ.	Αξιολόγηση, μέθοδοι-εργαλεία	Παρατήρηση (από το φορέα υλοποίησης)
Best Practice		Elvire Jansen, Inez Weyermans, Irma Enklaar Wereldgrachten (World Canals), <i>Best Practice</i> 3, 101-107

A/A	Edu.P.15	
α.	Χώρα διεξαγωγής προγράμματος	Δανία
β.	Μουσείο/φορέας υλοποίησης προγράμματος	Louisiana Museum of Modern Art
γ.	Συνέργειες/συνεργασίες	Ερυθρός Σταυρός (Danish Red Cross)
δ.	Ομάδα-στόχος προγράμματος	Πρόσφυγες μαθητές (7-9, 11-13, 16-18 ετών) (Γιουγκοσλαβία, Αφγανιστάν, Σομαλία, Ερυθραία, Συρία)
ε.	Τίτλος προγράμματος	<i>Travelling with Art</i> (Best Practice Award Winner ²⁵)
στ.	Θέμα προγράμματος	Τέχνη
ζ.	Σκοπός/επιμέρους στόχοι προγράμματος	Η διερεύνηση των δυνατοτήτων των τεχνών για τη δημιουργία ενός χώρου κατάλληλου για νοητική συγκέντρωση. Η ενδυνάμωση των κοινωνικών σχέσεων. Η παρακίνηση των μαθητών αφηγήσεις προσωπικών ιστοριών με τη χρήση μη λεκτικών μεθόδων, όπως η ζωγραφική.
η.	Χώρος/χώροι εφαρμογής προγράμματος	Σχολείο, μουσείο
θ.	Πρόγραμμα μίας επίσκεψης στο μουσείο	
ι.	Πρόγραμμα δύο και άνω επισκέψεων-συναντήσεων	√
κ.	Στάδια/φάσεις προγράμματος	Εικαστική δραστηριότητα στο σχολείο πριν την επίσκεψη στο μουσείο, δραστηριότητες στο μουσείο.
λ.	Μουσειοπαιδαγωγικές μέθοδοι	Μέθοδος Αφήγησης, Βιωματικές/Δημιουργικές Μέθοδοι
μ.	Δραστηριότητες	Στο σχολείο, "Draw the essentials", δραστηριότητα κατά την οποία οι μαθητές σχεδιάζουν κάτι που θα ήθελαν να πάρουν μαζί τους σε ένα ταξίδι ή κάτι που τους θυμίζει τον τόπο καταγωγής τους. Ξεμάγνηση στη έκθεση και αποτύπωση των σκέψεων των μαθητών σε προσωπικό ημερολόγιο.

²⁵ CECA Best Practice Award Winner 2016

http://ceca.mini.icom.museum/wp-content/uploads/sites/5/2019/12/BP_final_winners_2016.jpg

		Εικαστικά/δημιουργικά εργαστήρια: εισαγωγικές ασκήσεις σχεδίου (π.χ. παιχνίδι με γραμμές, δημιουργία ενός ομαδικού έργου), τρισδιάστατες κατασκευές με μικρόκοσμους, όπως “mini-museum exercise”, στις οποίες συνδυάζονται εικόνες από τα αγαπημένα έργα τέχνης των παιδιών μαζί με φωτογραφίες συνομήλικων και δασκάλων, κατασκευή χαρταετού, δραστηριότητες κολάζ κ.ά. Έκθεση με τις δημιουργίες των παιδιών.
ν.	Εκπαιδευτικά εργαλεία	Έντυπα (ημερολόγιο καταγραφής, Toolkit και οδηγός για τον δάσκαλο), Υλικά
ξ.	Αξιολόγηση, μέθοδοι-εργαλεία	Παρατήρηση των ομάδων 10-12 και 15-18. Ποιοτικές συνεντεύξεις με μεγαλύτερους μαθητές.
Best Practice		Line Ali Chayder, Travelling with Art. A learning project for refugee children at Louisiana Museum of Modern Art, <i>Best Practice</i> 5, 9-19

A/A	Edu.P.16	
α.	Χώρα διεξαγωγής προγράμματος	Σιγκαπούρη
β.	Μουσείο/φορέας υλοποίησης προγράμματος	National Heritage Board/ National Museum of Singapore
γ.	Συνέργειες/συνεργασίες	National Heritage Board - Early Childhood Development Agency
δ.	Ομάδα-στόχος προγράμματος	Παιδιά προσχολικής ηλικίας
ε.	Τίτλος προγράμματος	<i>Singapore's Little Treasures</i> (Best Practice Award Winner ²⁶)
στ.	Θέμα προγράμματος	Ιστορία και Πολιτιστική Κληρονομιά
ζ.	Σκοπός/επιμέρους στόχοι προγράμματος	Η ανάπτυξη καινοτόμων τρόπων γνωριμίας των μαθητών του νηπιαγωγείου με την πολιτιστική κληρονομιά. Η δημιουργία ενός πρωτότυπου προγράμματος για την ενίσχυση των πολιτιστικών εμπειριών των παιδιών στο μουσείο και στη σχολική αίθουσα.
η.	Χώρος/χώροι εφαρμογής προγράμματος	Σχολείο, μουσείο
θ.	Πρόγραμμα μίας επίσκεψης στο μουσείο	
ι.	Πρόγραμμα δύο και άνω επισκέψεων-συναντήσεων	√
κ.	Στάδια/φάσεις προγράμματος	Πριν, κατά την επίσκεψη στο μουσείο και μετά
λ.	Μουσειοπαιδαγωγικές μέθοδοι	Μαιευτική Μέθοδος, Ανακαλυπτική Μέθοδος, Βιωματικές/Δημιουργικές Μέθοδοι
μ.	Δραστηριότητες	Απτικές δραστηριότητες (“hands on exploration”), συζήτηση γύρω από τα αντικείμενα (“object-based dialogue”), παιχνίδια, παρατήρηση αντικειμένων, παιχνίδια ρόλων, δημιουργία πολιτιστικής γωνιάς στο χώρο του σχολείου.
ν.	Εκπαιδευτικά εργαλεία	Μουσειοσκευή (Heritage Kit) για το νηπιαγωγείο (έξι αντικείμενα, εκτυπώσεις δέκα ζωγραφικών πινάκων και παλιές φωτογραφίες της πόλης κλπ.) Δανειστική βαλίτσα (Pop up Kit) στο χώρο του μουσείου που περιλαμβάνει βοηθήματα διδασκαλίας για φανταστικά παιχνίδια που

²⁶ CECA Best Practice Award Winner 2016

http://ceca.mini.icom.museum/wp-content/uploads/sites/5/2019/12/BP_final_winners_2016.jpg

		έχουν άμεση σχέση με τα εκθέματα (π.χ. καπέλα, καλάθια, κοστούμια, παροιμίες, παζλ, κάρτες με εικόνες).
ξ.	Αξιολόγηση, μέθοδοι-εργαλεία	Άτυπη παρατήρηση των αντιδράσεων των παιδιών από τους μουσειοπαιδαγωγούς τόσο στη σχολική αίθουσα όσο και στο χώρο του μουσείου και ερωτηματολόγια για τους νηπιαγωγούς.
Best Practice		Al Ying Chin, Singapore's Little Treasures: Innovation in museum and classroom practice for and by kindergarten teachers, <i>Best Practice</i> 5, 31-40

A/A	Edu.P.17	
α.	Χώρα διεξαγωγής προγράμματος	Αρμενία
β.	Μουσείο/φορέας υλοποίησης προγράμματος	Museum of Literature and Art after Yeghishe Charents
γ.	Συνέργειες/συνεργασίες	
δ.	Ομάδα-στόχος προγράμματος	Μαθητές 10-14
ε.	Τίτλος προγράμματος	<i>In the World of National Musical Instruments</i>
στ.	Θέμα προγράμματος	Τέχνη (μουσική)
ζ.	Σκοπός/επιμέρους στόχοι προγράμματος	Η ενεργοποίηση του ενδιαφέροντος των μαθητών για την εθνική μουσική και τα παραδοσιακά μουσικά όργανα αλλά και για τη μουσική κληρονομιά γειτονικών εθνών.
η.	Χώρος/χώροι εφαρμογής προγράμματος	Μουσείο
θ.	Πρόγραμμα μίας επίσκεψης στο μουσείο	√
ι.	Πρόγραμμα δύο και άνω επισκέψεων-συναντήσεων	
κ.	Στάδια/φάσεις προγράμματος	Το πρόγραμμα αποτελείται από τρεις φάσεις: εκπαιδευτική ξενάγηση για την γνωριμία των παιδιών με τα εθνικά μουσικά όργανα, χρήση οθόνης αφής για περαιτέρω προσέγγιση των μουσικών οργάνων μέσω οπτικοακουστικού υλικού, και αφομοίωση της αποκτηθείσας γνώσης με παιχνίδια (π.χ. σταυρόλεξα).
λ.	Μουσειοπαιδαγωγικές μέθοδοι	Μέθοδος Αφήγησης, Μαιευτική Μέθοδος, Ανακαλυπτική Μέθοδος
μ.	Δραστηριότητες	Εκπαιδευτική ξενάγηση, συζήτηση, γνωριμία με τους ήχους των μουσικών οργάνων μέσα από ψηφιοποιημένο αρχείο (χρήση οθόνης αφής), συμπλήρωση σταυρόλεξου και ομαδικός έλεγχος των απαντήσεων
ν.	Εκπαιδευτικά εργαλεία	Έντυπα, ψηφιακά
ξ.	Αξιολόγηση, μέθοδοι-εργαλεία	Μέθοδοι αξιολόγησης: Συζήτηση και παρατήρηση, συνεντεύξεις και έλεγχος των παιχνιδιών/δραστηριοτήτων.
Best Practice		Arusyak Ghazaryan, Marine Haroyan, In the World of National Musical Instruments, <i>Best Practice</i> 5,51-59

A/A	Edu.P.18	
α.	Χώρα διεξαγωγής προγράμματος	Σιγκαπούρη
β.	Μουσείο/φορέας υλοποίησης προγράμματος	National Heritage Board

γ.	Συνέργειες/συνεργασίες	Ministry of Education και δημοτικά σχολεία
δ.	Ομάδα-στόχος προγράμματος	Μαθητές 7-12
ε.	Τίτλος προγράμματος	<i>The Heritage Explorers Programme</i> (Best Practice Award Winner ²⁷)
στ.	Θέμα προγράμματος	Πολιτιστική κληρονομιά
ζ.	Σκοπός/επιμέρους στόχοι προγράμματος	<p>Η ενίσχυση της γνώσης των μαθητών για την κληρονομιά τους μέσα από δημιουργικά παιχνίδια ρόλων, συνειδητοποίηση της προσωπική-οικογενειακής, της τοπικής και της εθνικής τους κληρονομιάς και διαμόρφωση της εθνικής τους ταυτότητας.</p> <p>Η συμπλήρωση του Σχολικού Αναλυτικού Προγράμματος και επέκταση του τρόπου μάθησης της ιστορίας και της πολιτιστικής κληρονομιάς εκτός σχολικών εγχειριδίων.</p> <p>Η καλλιέργεια δεξιοτήτων για τη διαμόρφωση μελλοντικών ενεργών και σκεπτόμενων πολιτών που να σέβονται την κληρονομιά τους.</p> <p>Η ενθάρρυνση της αυτό-κατευθυνόμενης μάθησης.</p>
η.	Χώρος/χώροι εφαρμογής προγράμματος	Μουσεία, σχολείο, γειτονιές, πολιτιστικοί οργανισμοί, ιστορικοί τόποι
θ.	Πρόγραμμα μίας επίσκεψης στο μουσείο	
ι.	Πρόγραμμα δύο και άνω επισκέψεων-συναντήσεων	√
κ.	Στάδια/φάσεις προγράμματος	
λ.	Μουσειοπαιδαγωγικές μέθοδοι	Μέθοδος Αφήγησης, Ανακαλυπτική Μέθοδος, Βιωματικές/Δημιουργικές Μέθοδοι
μ.	Δραστηριότητες	Εισαγωγικές παρουσιάσεις για τα μουσεία, τους χώρους κληρονομιάς καθώς και τα επαγγέλματα της “βιομηχανίας της κληρονομιάς”, παιχνίδια ρόλων, π.χ. επιμελητή, ιστορικού, σχεδιαστή, εκπαιδευτικού, πρεσβευτή (κάθε ρόλος που αφορά σε ένα επάγγελμα του πολιτισμού έχει να εκπληρώσει πέντε αποστολές), δραστηριότητες στη σχολική αίθουσα, δραστηριότητες για γονείς και παιδιά στο χώρο του μουσείου, επιβράβευση μαθητών που εκπλήρωσαν τις αποστολές τους.
ν.	Εκπαιδευτικά εργαλεία	Έντυπα (βιβλιάρaki με οδηγίες και αποστολές/ δραστηριότητες για τα παιδιά, βιβλίο για τους εκπαιδευτικούς), Υλικά (βοηθητικά αντικείμενα, κονκάρδα του Heritage Explorer), Ψηφιακά.
ξ.	Αξιολόγηση, μέθοδοι-εργαλεία	Έρευνα σε μαθητές και δασκάλους
Best Practice		Asmah Alias, Nurliyana Halid, <i>The Heritage Explorers Programme: Igniting the Spark of Interest in Museums and Heritage from Young</i> , <i>Best Practice</i> 6, 35-43

A/A	Edu.P.19	
α.	Χώρα διεξαγωγής προγράμματος	Αρμενία
β.	Μουσείο/φορέας υλοποίησης προγράμματος	Cafesjian Center for the Arts
γ.	Συνέργειες/συνεργασίες	με National Gallery of Armenia, Modern Art Museum of Yerevan, Galentz Museum, YMCA SyrianArmenian NGO

²⁷ CECA Best Practice Award Winner 2017

http://ceca.mini.icom.museum/wp-content/uploads/sites/5/2019/12/BP_final_winners_2017.pdf

δ.	Ομάδα-στόχος προγράμματος	Έφηβοι Συριοαρμένιοι πρόσφυγες (12-16 ετών)
ε.	Τίτλος προγράμματος	<i>The Landscape of My Country</i>
στ.	Θέμα προγράμματος	Τέχνη (στο πλαίσιο του θέματος “Museums and Cultural Landscapes” International Museum Day, 2016)
ζ.	Σκοπός/επιμέρους στόχοι προγράμματος	Η γνωριμία των παιδιών με σημαντικούς ζωγράφους της Αρμενίας, ανάπτυξη ζωγραφικών δεξιοτήτων και επαναπροσδιορισμός της ταυτότητάς τους. Η δόμηση μακροχρόνιας σχέσης με την Συριο-Αρμένικη κοινότητα. Η ανάπτυξη συνεργασιών μεταξύ των τοπικών μουσείων.
η.	Χώρος/χώροι εφαρμογής προγράμματος	Μουσεία (Cafesjian Center for the Arts, National Gallery of Armenia, Modern Art Museum of Yerevan, Galentz Museum) και περιοχή της πόλης
θ.	Πρόγραμμα μίας επίσκεψης στο μουσείο	
ι.	Πρόγραμμα δύο και άνω επισκέψεων-συναντήσεων	Επτά εργαστήρια
κ.	Στάδια/φάσεις προγράμματος	Τρία βασικά στάδια το πρόγραμμα. Προετοιμασία για το περιεχόμενο του προγράμματος και έρευνα κοινού, δημιουργικά εργαστήρια και έκθεση των έργων τους.
λ.	Μουσειοπαιδαγωγικές μέθοδοι	Μέθοδος Αφήγησης, Βιωματικές/Δημιουργικές Μέθοδοι
μ.	Δραστηριότητες	Παρουσίαση-διάλεξη σχετικά με τη ζωή και το έργο των επιλεγμένων καλλιτεχνών, δημιουργικά εργαστήρια ζωγραφικής τοπίων με βάση την τεχνική και το στυλ συγκεκριμένου καλλιτέχνη, επισκέψεις σε μουσεία και επαφή με αυθεντικά έργα των καλλιτεχνών, οργάνωση έκθεσης με τις δημιουργίες των παιδιών.
ν.	Εκπαιδευτικά εργαλεία	Υλικά (βοηθητικά αντικείμενα π.χ. υλικά ζωγραφικής)
ξ.	Αξιολόγηση, μέθοδοι-εργαλεία	Παρατήρηση κατά την εφαρμογή του προγράμματος, συζήτηση με τους συμμετέχοντες και καταγραφή εντυπώσεων.
Best Practice		Astghik Marabyan, <i>The Landscape of My Country</i> , <i>Best Practice</i> 6, 55-62

A/A	Edu.P.20	
α.	Χώρα διεξαγωγής προγράμματος	Ιρλανδία
β.	Μουσείο/φορέας υλοποίησης προγράμματος	Chester Beatty Library (Museum)
γ.	Συνέργειες/συνεργασίες	Local Maker Community
δ.	Ομάδα-στόχος προγράμματος	Για νέους 12-14 και 14-17 ετών
ε.	Τίτλος προγράμματος	<i>Chester Beatty's Creative Lab for Teens</i> (Best Practice Award Winner ²⁸)
στ.	Θέμα προγράμματος	Διαθεματικό
ζ.	Σκοπός/επιμέρους στόχοι προγράμματος	Η προσέγγιση μουσειακών αντικειμένων με ένα δημιουργικό-πειραματικό τρόπο μέσω των νέων τεχνολογιών. Η ανάπτυξη νέων δεξιοτήτων για τους συμμετέχοντες.
η.	Χώρος/χώροι εφαρμογής προγράμματος	Μουσείο ²⁹

²⁸ CECA Best Practice Award Winner 2017

http://ceca.mini.icom.museum/wp-content/uploads/sites/5/2019/12/BP_final_winners_2017.pdf

²⁹ Μία επίσκεψη ετησίως στο Dublin Maker και στο Festival of Curiosity

θ.	Πρόγραμμα μίας επίσκεψης στο μουσείο	
ι.	Πρόγραμμα δύο και άνω επισκέψεων-συναντήσεων	1 φορά το μήνα 2 ½ ώρες
κ.	Στάδια/φάσεις προγράμματος	
λ.	Μουσειοπαιδαγωγικές μέθοδοι	Βιωματικές/Δημιουργικές μέθοδοι
μ.	Δραστηριότητες	Εργαστήρια που συνδυάζουν την τεχνολογία, τη μηχανική, τις τέχνες και τα μαθηματικά με τις συλλογές του μουσείου (εργαστήρια ηλεκτρονικής, ρομποτικής, κατασκευής και εικονογράφησης βιβλίων κλπ.)
ν.	Εκπαιδευτικά εργαλεία	Υλικά, Ψηφιακά (ψηφιακές τεχνολογίες)
ξ.	Αξιολόγηση, μέθοδοι-εργαλεία	Ερωτηματολόγιο
Best Practice		Jenny Siung, Chester Beatty's Creative Lab for Teens, <i>Best Practice</i> 6, 83-90

A/A	Edu.P.21	
α.	Χώρα διεξαγωγής προγράμματος	Ταϊβάν
β.	Μουσείο/φορέας υλοποίησης προγράμματος	Juming Museum
γ.	Συνέργειες/συνεργασίες	Children Art Volunteer Network
δ.	Ομάδα-στόχος προγράμματος	Παιδιά 9-11 ετών
ε.	Τίτλος προγράμματος	<i>Seed Rain</i> (Practice program and the Current Volunteers Program) (Best Practice Award Winner ³⁰)
στ.	Θέμα προγράμματος	Τέχνη
ζ.	Σκοπός/επιμέρους στόχοι προγράμματος	Η παρακίνηση των παιδιών για αυτοβελτίωση και καλλιέργεια του αισθήματος κοινωνικής ευθύνης. Η εξοικείωση με επαγγέλματα του μουσείου. Η ανάπτυξη δεξιοτήτων π.χ. παρατήρησης και έκφρασης.
η.	Χώρος/χώροι εφαρμογής προγράμματος	Μουσείο
θ.	Πρόγραμμα μίας επίσκεψης στο μουσείο	
ι.	Πρόγραμμα δύο και άνω επισκέψεων-συναντήσεων	Διάρκεια 7 μήνες (συναντήσεις: Σ/Κ και περιόδους εορτών)
κ.	Στάδια/φάσεις προγράμματος	
λ.	Μουσειοπαιδαγωγικές μέθοδοι	Μέθοδος Αφήγησης, Βιωματικές/Δημιουργικές Μέθοδοι
μ.	Δραστηριότητες	Μαθήματα σχετικά με την αποστολή, τις συλλογές και τη λειτουργία του μουσείου, τις τεχνικές γλυπτικής, τον τρόπο συγγραφής οδηγού μουσείου, τη γλώσσα του σώματος. Καλλιτεχνικά εργαστήρια. Καταγραφή σε ημερολόγιο των παρατηρήσεων και σκέψεων των παιδιών, συγγραφή σεναρίου ξενάγησης για το μουσείο και ξενάγηση επισκεπτών.

³⁰ CECA Best Practice Award Winner 2017

http://ceca.mini.icom.museum/wp-content/uploads/sites/5/2019/12/BP_final_winners_2017.pdf

ν.	Εκπαιδευτικά εργαλεία	Υλικά, (π.χ. ημερολόγια, μεγεθυντικοί φακοί, μετρητές (βηματομετρητές), χρώματα και τρία κλαδιά δέντρων), Ψηφιακά (υπολογιστής, προβολέας, Power Point παρουσιάσεις και videos)
ξ.	Αξιολόγηση, μέθοδοι-εργαλεία	Σύντομες συνεντεύξεις, έρευνες
Best Practice		Annie Ting-An Lin, Yi-jung Lin, Chen-Ju Ho, Shih-pin Jheng, Chiehming, Lien, Shih-chien Pan, Ching-yi Tang, The Juming Museum. 'Seed Rain' Children Art Volunteer Network Supporting Grassroot Development in Rural Taiwan, <i>Best Practice</i> 6, 91-99

A/A Edu.P.22		
α.	Χώρα διεξαγωγής προγράμματος	Ταϊβάν
β.	Μουσείο/φορέας υλοποίησης προγράμματος	Juming Museum
γ.	Συνέργειες/συνεργασίες	Children Art Volunteer Network
δ.	Ομάδα-στόχος προγράμματος	Έφηβοι
ε.	Τίτλος προγράμματος	<i>Seed Rain</i> (Teenage Program) (Best Practice Award Winner ³¹)
στ.	Θέμα προγράμματος	Ιστορία- Τέχνη
ζ.	Σκοπός/επιμέρους στόχοι προγράμματος	Η αυτοβελτίωση και καλλιέργεια του αισθήματος κοινωνικής ευθύνης και της προσφοράς στην τοπική κοινωνία, μέσα από βασικές λειτουργίες του μουσείου. Η ανταπόκριση στις ανάγκες των εφήβων για αυτονομία.
η.	Χώρος/χώροι εφαρμογής προγράμματος	Χώροι Κληρονομιάς, περιοχής της πόλης, μουσείο
θ.	Πρόγραμμα μίας επίσκεψης στο μουσείο	
ι.	Πρόγραμμα δύο και άνω επισκέψεων-συναντήσεων	Διάρκεια 7 μήνες (Σ/Κ και περιόδους εορτών)
κ.	Στάδια/φάσεις προγράμματος	
λ.	Μουσειοπαιδαγωγικές μέθοδοι	Μαιευτική Μέθοδος, Ανακαλυπτική μέθοδος, Βιωματικές/Δημιουργικές Μέθοδοι
μ.	Δραστηριότητες	Εξερεύνηση της πόλης, ανακάλυψη σημαντικών θεμάτων σχετικών με την τοπική κληρονομιά και το φυσικό περιβάλλον μίας περιοχής, και χρησιμοποιώντας της τέχνη ως μέσο, συζητήσεις με τους κατοίκους της. Συλλογή υλικών και συζητήσεις για τη δημιουργία έκθεσης στο μουσείο.
ν.	Εκπαιδευτικά εργαλεία	Υλικά, Ψηφιακά (online υλικό, διαδίκτυο)
ξ.	Αξιολόγηση, μέθοδοι-εργαλεία	Σύντομες συνεντεύξεις, έρευνες
Best Practice		Annie Ting-An Lin, Yi-jung Lin, Chen-Ju Ho, Shih-pin Jheng, Chiehming, Lien, Shih-chien Pan, Ching-yi Tang, The Juming Museum. 'Seed Rain' Children Art Volunteer Network Supporting Grassroot Development in Rural Taiwan, <i>Best Practice</i> 6, 91-99

A/A Edu.P.23

³¹ CECA Best Practice Award Winner 2017

http://ceca.mini.icom.museum/wp-content/uploads/sites/5/2019/12/BP_final_winners_2017.pdf

α.	Χώρα διεξαγωγής προγράμματος	Ολλανδία
β.	Μουσείο/φορέας υλοποίησης προγράμματος	National Maritime Museum Amsterdam
γ.	Συνέργειες/συνεργασίες	Με σχολεία δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης
δ.	Ομάδα-στόχος προγράμματος	Μαθητές της πρώτης λυκείου
ε.	Τίτλος προγράμματος	<i>BOOTKAMP</i> (Best Practice Award Winner ³²)
στ.	Θέμα προγράμματος	Ιστορία
ζ.	Σκοπός/επιμέρους στόχοι προγράμματος	Η δημιουργία μακροχρόνιας σχέσης με δασκάλους και σχολεία. Η εστίαση στην καλλιέργεια των δεξιοτήτων των συμμετεχόντων και όχι στο ιστορικό περιεχόμενο.
η.	Χώρος/χώροι εφαρμογής προγράμματος	Πλοίο ("East Indiana Amsterdam") στην προβλήτα του μουσείου Μουσείο
θ.	Πρόγραμμα μίας επίσκεψης-συνάντησης /διάρκεια	
ι.	Πρόγραμμα δύο και άνω επισκέψεων-συναντήσεων	2 φορές από 2 ώρες
κ.	Στάδια/φάσεις προγράμματος	Δύο φάσεις: μία εισαγωγική τον Αύγουστο/Σεπτέμβριο και μία αργότερα μέσα στη σχολική χρονιά σε συνδυασμό με το κεφάλαιο της ιστορίας για τη χρυσή εποχή της Ολλανδίας.
λ.	Μουσειοπαιδαγωγικές μέθοδοι	Μαιευτική Μέθοδος, Ανακαλυπτική Μέθοδος, Βιωματικές/Δημιουργικές Μέθοδοι
μ.	Δραστηριότητες	Εκπαίδευση σχετικά με κινήσεις, παραγγέλματα κλπ. πάνω στο πλοίο. Βιωματικές δραστηριότητες π.χ. τα παιδιά αναζητούν λύσεις για το πως να μετακινήσουν ένα μεγάλο και βαρύ σχοινί, στέλνουν μηνύματα με σημαίες, δένουν κόμπους. Δραστηριότητες αναζήτησης συγκεκριμένων σημείων του πλοίου, κουίζ, συζήτηση. Δραστηριότητες εξερεύνησης στο μουσείο και παρουσίαση των αποτελεσμάτων.
ν.	Εκπαιδευτικά εργαλεία	Έντυπα (Question Mark), Υλικά
ξ.	Αξιολόγηση, μέθοδοι-εργαλεία	Παρατήρηση, συνεντεύξεις, συζητήσεις, ερωτηματολόγιο (έντυπο/φόρμα αξιολόγησης για τους εκπαιδευτικούς)
Best Practice		Gundy van Dijk, Ernst van Keulen, Linda Mol <i>BOOTKAMP / BOAT CAMP</i> - A learning programme for first-year high school students in the National Maritime Museum Amsterdam, <i>Best Practice</i> 6, 109-119

A/A	Edu.P.24	
α.	Χώρα διεξαγωγής προγράμματος	Κατάρ
β.	Μουσείο/φορέας υλοποίησης προγράμματος	The Msheireb Museums (αποτελείται από τέσσερα ιστορικά κτήρια με οικιακή χρήση)
γ.	Συνέργειες/συνεργασίες	
δ.	Ομάδα-στόχος προγράμματος	Μαθητές 9-12 ετών (grades 4-6)
ε.	Τίτλος προγράμματος	<i>Bin Jelmoed House collateral</i>

³² CECA Best Practice Award Winner 2017

http://ceca.mini.icom.museum/wp-content/uploads/sites/5/2019/12/BP_final_winners_2017.pdf

στ.	Θέμα προγράμματος	Ιστορία
ζ.	Σκοπός/επιμέρους στόχοι προγράμματος	Η ανακάλυψη των βασικών μηνυμάτων που μεταφέρει το ιστορικό κτήριο Bin Jelmoood σχετικά με την ιστορία της δουλείας στον Ινδικό Ωκεανό και στο Κατάρ και η συνειδητοποίηση σύγχρονων μορφών δουλείας, όπως η παιδική εργασία.
η.	Χώρος/χώροι εφαρμογής προγράμματος	Μουσείο (Ιστορικό διατηρητέο κτήριο -Bin Jelmoood House)
θ.	Πρόγραμμα μίας επίσκεψης στο μουσείο	√ 2 ώρες
ι.	Πρόγραμμα δύο και άνω επισκέψεων-συναντήσεων/αριθμός	
κ.	Στάδια/φάσεις προγράμματος	
λ.	Μουσειοπαιδαγωγικές μέθοδοι	Ανακαλυπτική μέθοδος
μ.	Δραστηριότητες	Βιβλιάρaki δραστηριοτήτων για το Bin Jelmoood House εστιάζει στην ανακάλυψη καθώς και στην ανάπτυξη της φαντασίας με τη βοήθεια δύο παιδικών χαρακτήρων ως οδηγών. Περιλαμβάνει και γλωσσάρι για τους δύσκολους όρους που χρησιμοποιούνται στις εκθέσεις του Bin Jelmoood House.
ν.	Εκπαιδευτικά εργαλεία	Έντυπο για μαθητές
ξ.	Ψηφιακά μέσα	
ο.	Αξιολόγηση, μέθοδοι-εργαλεία	Συζήτηση με δασκάλους και μαθητές για τις δραστηριότητες του εντύπου.
Best Practice		Moza Al-Thani Bin Jelmoood House Collateral, <i>Best Practice</i> 7, 9-17

A/A	Edu.P.25	
α.	Χώρα διεξαγωγής προγράμματος	Ινδία
β.	Μουσείο/φορέας υλοποίησης προγράμματος	National Museum
γ.	Συνέργειες/συνεργασίες	
δ.	Ομάδα-στόχος προγράμματος	Παιδιά 5-7 και 7-10
ε.	Τίτλος προγράμματος	<i>Playtime in National Museum</i>
στ.	Θέμα προγράμματος	Ιστορία-τέχνη (προκολομβιανή συλλογή)
ζ.	Σκοπός/επιμέρους στόχοι προγράμματος	Η γνωριμία με τους αρχαίους (προκολομβιανούς) πολιτισμούς της Αμερικής μέσα ψυχαγωγικές και διαδραστικές δραστηριότητες.
η.	Χώρος/χώροι εφαρμογής προγράμματος	Μουσείο
θ.	Πρόγραμμα μίας επίσκεψης στο μουσείο	√
ι.	Πρόγραμμα δύο και άνω επισκέψεων-συναντήσεων	
κ.	Στάδια/φάσεις προγράμματος	
λ.	Μουσειοπαιδαγωγικές μέθοδοι	Μέθοδος Αφήγησης, Ανακαλυπτική Μέθοδος, Βιωματικές/Δημιουργικές Μέθοδοι
μ.	Δραστηριότητες	Για ηλικίες 7-10: α)εκπαιδευτική παρουσίαση σχετική με διάφορες όψεις του πολιτισμού του Περού, με έμφαση ωστόσο στη σημασία των ζώων αλπάκα και λάμα στην καθημερινή ζωή, και αφήγηση ιστορίας για τον

		τρόπο ζωής ενός μικρού κοριτσιού που έζησε ένα μικρό χωριό κοντά στο Machu Pichu, β) ζωγραφική δραστηριότητα και καταγραφή σκέψεων αναφορικά με την ιστορία, γ) “αγγίζω και μαθαίνω”, απτική δραστηριότητα με αυθεντικά αντικείμενα. Για ηλικίες 5-7 και 7-10: α) παρουσίαση PowerPoint σχετική με τις πήλινες σφραγίδες του Μεξικό και εργαστήριο με δραστηριότητα αποτύπωσης θεμάτων σε χαρτί πιστών αντιγράφων πήλινων σφραγίδων.
ν.	Εκπαιδευτικά εργαλεία	Έντυπα, υλικά, ψηφιακά (εικόνες, σχέδια, φύλλα εργασίας, παρουσίαση PowerPoint, υπολογιστής, προβολέας, αυθεντικά αντικείμενα, αντίγραφα εκθεμάτων, βοηθητικά αντικείμενα)
ξ.	Αξιολόγηση, μέθοδοι-εργαλεία	Φυλλάδια ανατροφοδότησης, emails και προφορικές ερωτήσεις (καταγραφή απαντήσεων των παιδιών).
Best Practice		Shubha Banerji Connecting Continents and Discovering Cultures: Playtime in National Museum, <i>Best Practice</i> 7, 19-25

A.3 Πίνακας ανάλυσης περιεχομένου των εκπαιδευτικών προγραμμάτων: πεδία και κατηγορίες

πεδίο		κατηγορίες
β	Μουσείο/φορέας υλοποίησης	β1. Μουσείο/α, β2. Οργανισμοί β3. Συνέργεια Οργανισμών-Μουσείων
δ	Ομάδα-στόχος	δ1. Νηπιαγωγείο δ2. Νηπιαγωγείο/Δημοτικό δ3. Δημοτικό δ4. Δημοτικό/Γυμνάσιο δ5. Γυμνάσιο/Λύκειο δ6. Λύκειο δ7. Ειδικό Σχολείο δ8. Γενικά Σχολικές Ομάδες δ9. Σχολικές Ομάδες μεταναστών, προσφύγων δ10. Μαθητές σε εξωσχολική δραστηριότητα
στ	Θέμα	στ1. Ιστορία-Τέχνη στ2. Τέχνη στ3. Ιστορία στ4. Ιστορία-Εθνογραφία στ5. Αρχαιολογία στ6. Πολιτιστική Κληρονομιά στ7. Ιστορία-Πολιτιστική Κληρονομιά
ζ	Σκοπός/επιμέρους στόχοι	ζ1. Δημιουργία δικτύων συνεργασίας, συνεργασίες μουσείων- σχολείων ζ2. Γνωριμία με συλλογές-εκθέσεις μουσείων και πολιτισμούς ζ3. Γνωριμία με την ιστορία μουσείων και των συλλογών τους ζ4. Αναγνώριση της συμβολής της αρχαιολογικής επιστήμης και έρευνας στην προσέγγιση του παρελθόντος ζ5. Συμβολή αρχαιολογικών χώρων στην κατανόηση περιεχομένων σχολικών μαθημάτων

		<p>ζ6. Γνωριμία με μορφές τέχνης και καλλιτέχνες μέσα από συλλογές μουσείων</p> <p>ζ7. Προσέγγιση τοπικής/εθνικής ιστορίας μέσα από συλλογές μουσείων και θεματικές εκθέσεων</p> <p>ζ8. Γνωριμία με ιστορικούς τόπους και εισαγωγή ενός καινοτόμου τρόπου για τη διδασκαλία του μαθήματος της ιστορίας</p> <p>ζ9. Ευαισθητοποίηση για θέματα διαφύλαξης της πολιτιστικής κληρονομιάς</p> <p>ζ10. Γνωριμία με το θεσμό του μουσείου (λειτουργίες συλλογές, επαγγελματίες)</p> <p>ζ11. Εισαγωγή νέων τρόπων μάθησης και προσέγγισης μουσειακών αντικειμένων-περιεχομένων</p> <p>ζ12. Καλλιέργεια αισθήματος κοινωνικής προσφοράς και κοινωνικής ευθύνης</p> <p>ζ13. Ενδυνάμωση κοινωνικών σχέσεων</p> <p>ζ14. Ανάπτυξη δεξιοτήτων</p> <p>ζ15. Δημιουργία πολιτιστικών εμπειριών</p> <p>ζ16. Γνωριμία με την πολιτιστική κληρονομιά, διαμόρφωση εθνικής ταυτότητας ή επαναπροσδιορισμός ταυτότητας</p> <p>ζ17. Δημιουργία προγράμματος για παιδιά συγκεκριμένης ηλικιακής ομάδας και συμβολή στην επιστημονική έρευνα</p> <p>ζ18. Συμπλήρωση του Αναλυτικού Σχολικού Προγράμματος και επέκταση του τρόπου μάθησης της ιστορίας και της πολιτιστικής κληρονομιάς εκτός σχολικών εγχειριδίων</p>
η	Χώρος/χώροι εφαρμογής προγράμματος	<p>η1. Μουσείο/α</p> <p>η2. Σχολείο, Μουσείο/α</p> <p>η3. Σχολείο, Μουσείο, Σπίτι,</p> <p>η4. Σχολείο, Μουσείο, Αρχαιολογικός Χώρος</p> <p>η5. Σχολείο, Μουσείο, Αρχαιολογικός Χώρος, Σπίτι</p> <p>η6. Σχολείο, Μουσείο, Βιβλιοθήκη, Οίκος Ευγενίας</p> <p>η7. Σχολείο, Μουσείο, Βιβλιοθήκη</p> <p>η8. Σχολείο, Ιστορικός Τόπος, Ιστορικό Κτήριο, Πολιτιστικός Οργανισμός</p> <p>η9. Εντός και εκτός μουσείου (π.χ. περιοχή πόλης, χώρος κληρονομιάς κλπ.)</p> <p>η10. Μουσείο, Πλοίο</p> <p>η11. Μουσεία, σχολείο, γειτονιές, πολιτιστικοί οργανισμοί, ιστορικοί τόποι</p>
λ	Μουσειοπαιδαγωγικές μέθοδοι	<p>λ1. Αφήγηση, Μαιευτική, Ανακαλυπτική, Βιωματικές/Δημιουργικές</p> <p>λ2. Αφήγηση, Μαιευτική, Ανακαλυπτική</p> <p>λ3. Αφήγηση, Μαιευτική, Βιωματικές/Δημιουργικές</p> <p>λ4. Αφήγηση, Ανακαλυπτική, Βιωματικές/Δημιουργικές</p> <p>λ5. Αφήγηση, Βιωματικές/Δημιουργικές</p> <p>λ6. Μαιευτική, Ανακαλυπτική, Βιωματικές/Δημιουργικές</p> <p>λ7. Ανακαλυπτική, Βιωματικές/Δημιουργικές</p> <p>λ8. Ανακαλυπτική</p> <p>λ9. Βιωματικές/Δημιουργικές</p>

μ	Δραστηριότητες	<p>μ1.Βιωματικά εργαστήρια (εικαστικά, κατασκευών, αρχαιολογίας κ.ά.)</p> <p>μ2.Βιωματικές δραστηριότητες μέσα από μουσειακές λειτουργίες</p> <p>μ3. Δραστηριότητες έρευνας, εξερεύνησης, παιχνίδια ρόλων με αποστολές, ερωτήσεων, σταυρόλεξα, παζλ, παροιμίες</p> <p>μ4. Παιχνίδια στον υπολογιστή</p> <p>μ5. Προσέγγιση των μουσειακών αντικειμένων μέσα από εφαρμογές</p> <p>μ6. Συμπλήρωση εντύπου ή φύλλου δραστηριοτήτων</p> <p>μ7. Κάρτες δραστηριοτήτων</p> <p>μ8. Συζητήσεις</p> <p>μ9. Παραγωγή οπτικοακουστικού υλικού videos/films, ακουστικών ξηναγήσεων, ραδιοφωνικών εκπομπών</p> <p>μ10. Δημιουργία ψηφιακών παιχνιδιών</p> <p>μ11. Δημιουργία ιστότοπων/ εικονικών μουσείων/εκθέσεων</p> <p>μ12. Δημιουργία μουσειοσκευών</p> <p>μ13. Οργάνωση εκθέσεων με δημιουργίες παιδιών ή άλλα αντικείμενα</p> <p>μ14. Παραγωγή έργων τέχνης (π.χ. σχέδια, κόμικς, πίνακες ζωγραφικής, γλυπτά, κολάζ)</p> <p>μ15. Εισαγωγικές διαλέξεις, παρουσιάσεις, ξηναγήσεις, αφηγήσεις</p> <p>μ16. Εξάσκηση στην παρατήρηση και ερμηνεία αντικειμένων</p> <p>μ17. Αφηγήσεις σχετικά με ένα αντικείμενο</p> <p>μ18. Απτικές δραστηριότητες (π.χ. άγγιγμα και παρατήρηση αυθεντικών ή άλλων αντικειμένων)</p> <p>μ19. Δραστηριότητες γραπτής έκφρασης και παραγωγή γραπτού λόγου (π.χ. συγγραφή δοκιμίων, σεναρίου ξηναγήσης, ποιημάτων κλπ.)</p> <p>μ20. Μουσειακό θέατρο, κουκλοθέατρο, παιχνίδια ρόλων, μουσικές εκτελέσεις</p>
ν	Εκπαιδευτικά εργαλεία	<p>ν1.Έντυπα, Υλικά, Ψηφιακά</p> <p>ν2.Έντυπα</p> <p>ν3.Έντυπα, Υλικά</p> <p>ν4.Έντυπα, Ψηφιακά</p> <p>ν5.Υλικά, Ψηφιακά</p> <p>ν6.Υλικά</p> <p>ν7.Μουσειοσκευή/Δανειστική βαλίτσα</p>
ξ	Αξιολόγηση, μέθοδοι-εργαλεία	<p>ξ1.Καταγραφή εντυπώσεων και αναρτήσεις σε ηλεκτρονική πλατφόρμα</p> <p>ξ2. Διαγνωστική αξιολόγηση (ερωτηματολόγια για μαθητές δασκάλους), Διαμορφωτική αξιολόγηση (ημιδομημένα τεστ για μαθητές), Ολική αξιολόγηση (τεστ, προφορικές ερωτήσεις για μαθητές, ημιδομημένο ερωτηματολόγιο για δασκάλους),</p> <p>ξ3. Δεν υπάρχουν πληροφορίες για την αξιολόγηση του προγράμματος</p> <p>ξ4. Ερωτηματολόγια</p> <p>ξ5. Παρατήρηση με βιντεοσκόπηση/ηχογράφηση, ερωτηματολόγια, αναρτήσεις σε ιστοσελίδα</p>

		ξ6. Ερωτηματολόγια, άτυπες συζητήσεις, καταγραφή εντυπώσεων, παρατήρηση ξ7. Παρατήρηση με βιντεοσκόπηση και άτυπη παρατήρηση ξ8. Παρατήρηση, συνέντευξη και γραπτές έρευνες ξ9. Παρατήρηση και συνέντευξη ξ10. Παρατήρηση ξ11. Άτυπη παρατήρηση και ερωτηματολόγια ξ12. Συζήτηση, παρατήρηση, συνέντευξη και έλεγχος των δραστηριοτήτων ξ13. Έρευνα ξ14. Σύνομη συνέντευξη, έρευνες ξ15. Παρατήρηση, συζήτηση, συνέντευξη, έντυπο/φόρμα αξιολόγησης ξ16. Συζήτηση ξ17. Φύλλα ανατροφοδότησης, προφορικές ερωτήσεις, ηλεκτρονικό μήνυμα ξ18. Παρατήρηση, συζήτηση και καταγραφή εντυπώσεων
--	--	---

A.4 Πίνακας με την κατηγοριοποίηση σκοπών/στόχων των εκπαιδευτικών προγραμμάτων

A/A	ΠΕΔΙΟ Ζ : ΣΚΟΠΟΣ/ΕΠΙΜΕΡΟΥΣ ΣΤΟΧΟΙ/ΚΑΤΗΓΟΡΙΕΣ:Z1, Z2...)	ΚΩΔΙΚΟΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΩΝ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑΤΩΝ	ΣΥΝΟΛΟ Ε.Π.
1	ζ1. Δημιουργία Δικτύων συνεργασίας-συνεργασίες μουσείων-σχολείων	Edu.P1, Edu.P7, Edu.P8, Edu.P10, Edu.P19, Edu.P23	6
2	ζ2. Γνωριμία με συλλογές-εκθέσεις μουσείων και πολιτισμούς	Edu.P1, Edu.P2, Edu.P12, Edu.P25	4
3	ζ3. Γνωριμία με την ιστορία μουσείων και τις συλλογές τους	Edu.P8, Edu.P9	2
4	ζ4. Αναγνώριση της συμβολής της αρχαιολογικής επιστήμης και έρευνας στην προσέγγιση του παρελθόντος	Edu.P2	1
5	ζ5. Συμβολή αρχαιολογικών χώρων στην κατανόηση περιεχομένων σχολικών μαθημάτων	Edu.P2	1
6	ζ6. Γνωριμία με μορφές τέχνης και καλλιτέχνες μέσα από συλλογές μουσείων	Edu.P11, Edu.P17, Edu.P19	3
7	ζ7. Προσέγγιση τοπικής/εθνικής ιστορίας μέσα από συλλογές μουσείων και θεματικές εκθέσεων	Edu.P13, Edu.P24	2
8	ζ8. Γνωριμία με ιστορικούς τόπους και εισαγωγή ενός καινοτόμου τρόπου για τη διδασκαλία του μαθήματος της ιστορίας	Edu.P14	1
9	ζ9. Ευαισθητοποίηση για θέματα διαφύλαξης της πολιτιστικής κληρονομιάς	Edu.P1, Edu.P14, Edu.P18	3
10	ζ10. Γνωριμία με το θεσμό του μουσείου (λειτουργίες συλλογές, επαγγελματίες),	Edu.P21, Edu.P22	2
11	ζ11. Εισαγωγή νέων τρόπων μάθησης και προσέγγισης μουσειακών αντικειμένων-περιεχομένων	Edu.P1, Edu.P3, Edu.P4, Edu.P5, Edu.P6, Edu.P7, Edu.P16, Edu.P20	8

12	ζ12. Καλλιέργεια αισθήματος κοινωνικής προσφοράς και κοινωνικής ευθύνης	Edu.P2, Edu.P21, Edu.P22	3
13	ζ13. Ενδυνάμωση κοινωνικών σχέσεων	Edu.P15, Edu.P19	2
14	ζ14. Ανάπτυξη δεξιοτήτων	Edu.P8, Edu.P9, Edu.P15, Edu.P18, Edu.P19, Edu.P20, Edu.P21, Edu.P22, Edu.P23	9
15	ζ15. Δημιουργία πολιτιστικών εμπειριών	Edu.P8, Edu.P12, Edu.P16	3
16	ζ16. Γνωριμία με την πολιτιστική κληρονομιά, διαμόρφωση εθνικής ταυτότητας ή επαναπροσδιορισμός ταυτότητας	Edu.P18, Edu.P19	2
17	ζ17. Δημιουργία προγράμματος για παιδιά συγκεκριμένης ηλικιακής ομάδας και συμβολή στην επιστημονική έρευνα	Edu.P10	1
18	ζ18. Συμπλήρωση του Αναλυτικού Σχολικού Προγράμματος και επέκταση του τρόπου μάθησης της ιστορίας και της πολιτιστικής κληρονομιάς εκτός σχολικών εγχειριδίων	Edu.P18	1

A.5 Πίνακας με τους χώρους εφαρμογής των εκπαιδευτικών προγραμμάτων

A/a	Πεδίο	Χώρος/Χώροι Εφαρμογής	Αριθμός Χώρων Εφαρμογής	Ε.Π.	Σύνολο Ε.Π.
1	η1	Μουσείο/α	1	Edu.P9, Edu.P10, Edu.P12, Edu.P17, Edu.P20, Edu.P21, Edu.P24, Edu.P25	8
2	η2	Σχολείο, Μουσείο/α	2	Edu.P4, Edu.P5, Edu.P6, Edu.P8, Edu.P13, Edu.P15, Edu.P16	7
3	η9	Εντός και εκτός μουσείου (π.χ. περιοχή πόλης, χώρος κληρονομιάς κλπ.)	2	Edu.P19, Edu.P22	2
4	η10	Μουσείο, Πλοίο	2	Edu.P23	1
5	η3	Σχολείο, Μουσείο, Σπίτι	3	Edu.P3	1
6	η7	Σχολείο, Μουσείο, Βιβλιοθήκη	3	Edu.P11	1
7	η4	Σχολείο, Μουσείο, Αρχαιολογικός Χώρος	3	Edu.P1	1
8	η5	Σχολείο, Μουσείο, Αρχαιολογικός Χώρος, Σπίτι	4	Edu.P2	1
9	η6	Σχολείο, Μουσείο, Βιβλιοθήκη, Οίκος Ευγηρίας	4	Edu.P7	1
10	η8	Σχολείο, Ιστορικός Τόπος, Ιστορικό Κτήριο, Πολιτιστικός Οργανισμός	5	Edu.P14	1
11	η11	Μουσεία, σχολείο, γειτονιές, πολιτιστικοί	6	Edu.P18	1

		οργανισμοί, ιστορικοί τόποι			
--	--	-----------------------------	--	--	--

A.6 Πίνακας με την κατηγοριοποίηση των εκπαιδευτικών προγραμμάτων ανάλογα με τον αριθμό επισκέψεων/συναντήσεων κατά την υλοποίησή τους

A/α Πεδία θ. και ι. Επισκέψεις/συναντήσεις για την υλοποίηση του Ε.Π.

Ε.Π.

1	Πρόγραμμα μίας και μοναδικής επίσκεψης στο μουσείο, χωρίς προετοιμασία στο σχολείο ή άλλου	Edu.P9, Edu.P10, Edu.P12, Edu.P17, Edu.P24, Edu.P25
2	Πρόγραμμα δύο και άνω επισκέψεων-συναντήσεων στο μουσείο, στο σχολείο ή αλλού	Edu.P1, Edu.P2, Edu.P3, Edu.P4, Edu.P5, Edu.P6, Edu.P7, Edu.P8, Edu.P11, Edu.P13, Edu.P14, Edu.P15, Edu.P16, Edu.P18, Edu.P19, Edu.P20, Edu.P21, Edu.P22, Edu.P23

A.7 Πίνακας κατηγοριοποίησης των δραστηριοτήτων των εκπαιδευτικών προγραμμάτων

Δραστηριότητες	Κωδ. Ε.Π	Σύνολο Ε.Π.	Δραστηριότητες	Κωδ. Ε.Π	Σύνολο Ε.Π.
μ1.Βιωματικά εργαστήρια (εικαστικά, κατασκευών, αρχαιολογίας κ.ά.)	Edu.P1, Edu.P2, Edu.P8, Edu.P15, Edu.P19, Edu.P20, Edu.P21, Edu.P23, Edu.P25	9	μ12. Δημιουργία μουσειοσκευών	Edu.P7	1
μ2.Βιωματικές δραστηριότητες μέσα από μουσειακές λειτουργίες	Edu.P18, Edu.P21	2	μ13. Οργάνωση εκθέσεων με δημιουργίες παιδιών ή άλλα αντικείμενα	Edu.P3, Edu.P11, Edu.P16, Edu.P19, Edu.P22	5
μ3.Δραστηριότητες έρευνας, εξερεύνησης, παιχνίδια ρόλων με αποστολές,	Edu.P1, Edu.P3, Edu.P10, Edu.P14, Edu.P16, Edu.P17, Edu.P18, Edu.P22, Edu.P23	9	μ14. Παραγωγή έργων τέχνης (π.χ. σχέδια, κόμικς, πίνακες	Edu.P1, Edu.P9, Edu.P11,	6

ερωτήσεων, σταυρόλεξα, παζλ, παροιμίες			ζωγραφικής, γλυπτά, κολάζ)	Edu.P14, Edu.P15, Edu.P25	
μ4. Παιχνίδια στον υπολογιστή	Edu.P13	1	μ15. Εισαγωγικές διαλέξεις, παρουσιάσεις, προβολές, ξεναγήσεις, αφηγήσεις	Edu.P1, Edu.P2, Edu.P11, Edu.P12, Edu.P13, Edu.P14, Edu.P15, Edu.P17, Edu.P18, Edu.P19, Edu.P21, Edu.P25	12
μ5. Προσέγγιση των μουσειακών αντικειμένων μέσα από εφαρμογές	Edu.P17	1	μ16. Εξάσκηση στην παρατήρηση και ερμηνεία αντικειμένων	Edu.P2, Edu.P16	2
μ6. Συμπλήρωση εντύπου ή φύλλου δραστηριοτήτων	Edu.P2, Edu.P24	2	μ17. Αφηγήσεις γύρω από ένα αντικείμενο	Edu.P9	1
μ7. Κάρτες δραστηριοτήτων	Edu.P8, Edu.P12	2	μ18. Απτικές δραστηριότητες (π.χ. άγγιγμα και παρατήρηση αυθεντικών ή άλλων αντικειμένων)	Edu.P10, Edu.P14, Edu.P16, Edu.P25	4
μ8. Συζητήσεις	Edu.P1, Edu.P2, Edu.P8, Edu.P9, Edu.P10, Edu.P11, Edu.P12, Edu.P14, Edu.P16, Edu.P22, Edu.P23	11	μ19. Δραστηριότητες γραπτής έκφρασης και παραγωγή γραπτού λόγου (π.χ. συγγραφή δοκιμίων, ξεναγήσεων, σκέψεων, ποιημάτων, εντυπώσεων)	Edu.P.1, Edu.P11, Edu.P14, Edu.P15, Edu.P21, Edu.P25	6
μ9. Παραγωγή οπτικοακουστικού υλικού videos/films, ακουστικών ξεναγήσεων, ραδιοφωνικών εκπομπών	Edu.P1, Edu.P3, Edu.P4, Edu.P8	4	μ20. Μουσειακό θέατρο, Κουκλοθέατρο, παιχνίδια ρόλων, μουσικές εκτελέσεις	Edu.P1, Edu.P8, Edu.P9, Edu.P10, Edu.P11, Edu.P13, Edu.P16	7

μ10. Δημιουργία ψηφιακών παιχνιδιών	Edu.P5	1			
μ11. Δημιουργία ιστοτόπων/εικονικών μουσείων/εκθέσεων	Edu.P1, Edu.P4, Edu.P6, Edu.P8	4			

A.8 Πίνακας ομαδοποίησης μεθόδων/μεθοδολογικών εργαλείων της αξιολόγησης των εκπαιδευτικών προγραμμάτων

Edu.P1,2,7,8,9,13,14,15,16,17,18,19,20,21,22,23,24,25			
Ομάδες	Μέθοδος/Μεθοδολογικά Εργαλεία	Κωδικός Εκπαιδευτικού Προγράμματος	Σύνολα Εκπαιδευτικών Προγραμμάτων
1η	Έρευνα	Edu.P18, Edu.P21, Edu.P22	3
2η	Γραπτή έρευνα	Edu.P13	23
	Έντυπο αξιολόγησης	Edu.P23	
	Ερωτηματολόγιο	Edu.P2, Edu.P7, Edu.P20, Edu.P8, Edu.P9, Edu.P16	
	Ημιδομημένο ερωτηματολόγιο	Edu.P2	
	Προφορικές ερωτήσεις	Edu.P2, Edu.P25	
	Άτυπη συζήτηση	Edu.P9	
	Συζήτηση	Edu.P17, Edu.P23, Edu.P24, Edu.P19	
	Συνέντευξη	Edu.P13, Edu.P15, Edu.P17, Edu.P21, Edu.P22, Edu.P23	
3η	Τεστ	Edu.P2	2
	Ημιδομημένο τεστ	Edu.P2	
4η	Καταγραφή εντυπώσεων	Edu.P1, Edu.P9, Edu.P19	3
5η	Φύλλο ανατροφοδότησης	Edu.P25	1
6η	Αναρτήσεις σε ηλεκτρονική πλατφόρμα/ιστοσελίδα	Edu.P1, Edu.P8	2
7η	Ηλεκτρονικό μήνυμα	Edu.P25	1
8η	Έλεγχος απαντήσεων δραστηριοτήτων	Edu.P17	1
9η	Παρατήρηση με βιντεοσκόπηση/ηχογράφηση	Edu.P8	8
	Παρατήρηση	Edu.P9, Edu.P13, Edu.P14, Edu.P15, Edu.P17, Edu.P19	
	Άτυπη παρατήρηση	Edu.P16	

A.9 Πίνακας με τον αριθμό μεθόδων/μεθοδολογικών εργαλείων αξιολόγησης ανά εκπαιδευτικό πρόγραμμα

A/A	Εκπαιδευτικό Πρόγραμμα	Αριθμός Μεθόδων Αξιολόγησης	Μία Μέθοδος	Άνω της μίας μεθόδου
1	Edu.P1	2	0	1
2	Edu.P2	5	0	1
3	Edu.P3	-		
4	Edu.P4	-		
5	Edu.P5	-		
6	Edu.P6	-		
7	Edu.P7	1	1	0
8	Edu.P8	3	0	1
9	Edu.P9	4	0	1
10	Edu.P10	-		
11	Edu.P11	-		
12	Edu.P12	-		
13	Edu.P13	3	0	1
14	Edu.P14	1	1	0
15	Edu.P15	2	0	1
16	Edu.P16	2	0	1
17	Edu.P17	4	0	1
18	Edu.P18	1	1	0
19	Edu.P19	3	0	1
20	Edu.P20	1	1	0
21	Edu.P21	3	0	1
22	Edu.P22	2	0	1
23	Edu.P23	2	0	1
24	Edu.P24	1	1	
25	Edu.P25	3	0	1

Παράρτημα Β

Βυζαντινό Μουσείο Βέροιας- Εκπαιδευτικά Προγράμματα

Β.1 Τρέχοντα εκπαιδευτικά προγράμματα (2017 και εξής)

Κωδικός Ε.Π.	ΒΜΒ/ΕΠ1
Τίτλος Εκπαιδευτικού Προγράμματος	«Βέροια: Η ιστορία της πόλης μου μέσα από τα εκθέματα του Βυζαντινού Μουσείου, τις εκκλησιές και τα αρχοντικά της» (σχεδιασμός 2013)
Θέμα-περιεχόμενο	Κατά τη διάρκεια προβολής μίας παρουσίασης PowerPoint οι μαθητές και οι μαθήτριες πληροφορούνται για τους βασικούς σταθμούς της ιστορίας της Βέροιας από τα πρώτα χριστιανικά χρόνια έως τα όψιμα χρόνια της Οθωμανοκρατίας, γνωρίζουν ανθρώπους που συνδέθηκαν με την τύχη της πόλης και αναγνωρίζουν μνημεία και αρχαιολογικούς χώρους που συναντούν στην καθημερινότητά τους. Στο χώρο της εκθεσιακής ενότητας μέσα από δραστηριότητες που προωθούν την ομαδοσυνεργατική εργασία, όπως παιχνίδια αινιγμάτων και αναζήτησης θησαυρού, ανακαλύπτουν και εξοικειώνονται με επιλεγμένα αντικείμενα π.χ. εργαλεία, οικιακά σκεύη, λατρευτικά και άλλα αντικείμενα των κατοίκων της πόλης, “ακούν” και μεταδίδουν τις ιστορίες που αυτά διηγούνται.
Ομάδες- Στόχοι	Το πρόγραμμα απευθύνεται σε μαθητές/τριες της Ε΄ και Στ΄ τάξης του Δημοτικού και της Α΄, Β΄, Γ΄ τάξης του Γυμνασίου
Μέθοδοι	Μέθοδος Αφήγησης, Μαιευτική Μέθοδος, Ανακαλυπτική Μέθοδος
Εκπαιδευτικά Εργαλεία	Ψηφιακός προβολέας, Η/Υ, φύλλο δραστηριοτήτων, καρτέλες με πληροφοριακό υλικό για τα επιλεγμένα εκθέματα

Δραστηριότητες	α) θεματική προβολή παρουσίασης ppt, β) αναζήτηση θησαυρού/εκθέματος, γ) παρουσίαση αποτελεσμάτων
Χώρος/οι Εφαρμογής	Β' Ενότητα της μόνιμης έκθεσης του μουσείου (2 ^{ος} όροφος) με τίτλο «Ο δημόσιος και ιδιωτικός βίος της Βέροιας)
Διάρκεια	1 ώρα και 30 λεπτά

Εικόνα 18. Στιγμιότυπα από το εκπαιδευτικό πρόγραμμα «Βέροια: Η ιστορία της πόλης μου μέσα από τα εκθέματα του Βυζαντινού Μουσείου, τις εκκλησιές και τα αρχοντικά της»

Εικόνα 19. Στιγμιότυπα από το εκπαιδευτικό πρόγραμμα «Βέροια: Η ιστορία της πόλης μου μέσα από τα εκθέματα του Βυζαντινού Μουσείου, τις εκκλησιές και τα αρχοντικά της»

Κωδικός Ε.Π.	ΒΜΒ/ΕΠ2
Τίτλος Εκπαιδευτικού Προγράμματος	«Μαρμαρένια μου βρυσούλα» (σχεδιασμός το 2016)
Θέμα-περιεχόμενο	Μέσα από μία προβολή παρουσίασης PowerPoint, οι μαθητές/τριες πληροφορούνται για τη διαχρονική αξία του νερού αλλά και για τη χρήση του και την πορεία του προς τα δημόσια και ιδιωτικά κτήρια και κατασκευές (π.χ. οικίες, κρήνες, λουτρά, εργαστήρια κ.λπ.) της βυζαντινής και μεταβυζαντινής Βέροιας. Στο χώρο της εκθεσιακής ενότητας, τα παιδιά ανακαλύπτουν μορφές του νερού σε τοιχογραφίες κοσμικής ζωγραφικής, εντοπίζουν πήλινους αγωγούς ύδρευσης και τα σχετικά με το νερό αγγεία καθημερινής χρήσης και ταυτόχρονα βρίσκουν και περισυλλέγουν γράμματα για να σχηματίσουν τη λέξη “νερό”. Το πρόγραμμα ολοκληρώνεται με δημιουργικό εργαστήριο, στο οποίο οι μαθητές και οι μαθήτριες κατασκευάζουν από χαρτόνι και χρωματίζουν βυζαντινές κούπες και “μαρμαρένιες βρυσούλες”.
Ομάδες- Στόχοι	Το πρόγραμμα απευθύνεται σε μαθητές/τριες σχολικές ομάδες Νηπιαγωγείου και Α΄- Γ΄ τάξης Δημοτικού
Μέθοδοι	Μέθοδος Αφήγησης, Μαιευτική και Ανακαλυπτική Μέθοδος, Βιωματικές/Δημιουργικές Μέθοδοι
Εκπαιδευτικά Εργαλεία	Ψηφιακός προβολέας, Η/Υ, πλαστικοποιημένες καρτέλες με τις απεικονίσεις τεσσάρων αντικειμένων σχετικών με το θέμα του προγράμματος, πλαστικοποιημένες κάρτες με τα γράμματα της λέξης “νερό”, χαρτόνια με σχέδια αγγείων της έκθεσης στην πραγματική τους διάσταση για την κατασκευή τρισδιάστασης κούπας ³³ , χαρτόνια με σχέδια και απεικονίσεις για την κατασκευή μίας παλιάς βρύσης της πόλης, κόλλες, ψαλίδια, ξυλομπογιές, μαρκαδόροι.
Δραστηριότητες	α) θεματική προβολή παρουσίασης ppt, β) αναζήτηση εκθεμάτων και γραμμάτων για το σχηματισμό της βασικής λέξης του προγράμματος, γ) δραστηριότητες χειροτεχνίας.
Χώρος/οι Εφαρμογής	Β΄ ενότητα μόνιμης έκθεσης «Ο δημόσιος και ο ιδιωτικός βίος της Βέροιας» (2 ^{ος} όροφος) & αίθουσα εκπαιδευτικών προγραμμάτων
Διάρκεια	1 ώρα και 30 λεπτά

³³ Η ηλεκτρονική αποτύπωση των αγγείων και της κρήνης έγιναν από την αρχιτέκτονα-μηχανικό, κα. Δήμητρα Παπαδοπούλου.

Εικόνα 20. Στιγμιότυπα από το εκπαιδευτικό πρόγραμμα «Μαρμαρένια μου βρυσούλα»

Εικόνα 21. Στιγμιότυπα από το εκπαιδευτικό πρόγραμμα «Μαρμαρένια μου βρυσούλα»

Κωδικός Ε.Π.	ΒΜΒ/ΕΠ3
Τίτλος Εκπαιδευτικού Προγράμματος	«Από τη βυζαντινή Βέροια στις πόλεις της αυτοκρατορίας» (σχεδιασμός 2017)
Θέμα-περιεχόμενο	Κατά τη διάρκεια του προγράμματος, οι μαθητές/μαθήτριες εντοπίζουν αντικείμενα, τα οποία προέρχονται ή συνδέονται με πόλεις της αυτοκρατορίας (π.χ. Κωνσταντινούπολη, Θεσσαλονίκη, Καστοριά, οι Σέρρες), με τις οποίες η Βέροια ανέπτυξε ιδιαίτερες εμπορικές, οικονομικές, κοινωνικές, καλλιτεχνικές και άλλες σχέσεις, και τα εντάσσουν στο χρονολόγιο με τα βασικά ιστορικά γεγονότα της πόλης.
Ομάδες- Στόχοι	Το πρόγραμμα απευθύνεται σε μαθητές της Ε΄ & ΣΤ΄ τάξης του Δημοτικού
Μέθοδοι	Μαιευτική και Ανακαλυπτική Μέθοδος
Εκπαιδευτικά Εργαλεία	Φύλλα δραστηριοτήτων, πλαστικοποιημένες καρτέλες με τις απεικονίσεις επιλεγμένων αντικειμένων, κάρτες ενημερωτικού υλικού.
Δραστηριότητες	α) εκπαιδευτική ξενάγηση, β) δραστηριότητα εξερεύνησης: οι ομάδες των παιδιών εντοπίζουν στην εκθεσιακή ενότητα τα αντικείμενα που απεικονίζονται στο φύλλο εργασίας τους, διαβάζουν τις λεζάντες των αντικειμένων αυτών και συμπληρώνουν τη χρονολόγησή τους. Ακολούθως, κάθε ομάδα παρουσιάζει τα αντικείμενα της και αναρτά τις καρτέλες με τις απεικονίσεις των αντικειμένων τους στο χρονολόγιο της πόλης. Τέλος, οι ομάδες πληροφορούν τις υπόλοιπες για τα σημαντικά γεγονότα που συνέβησαν στη Βέροια αλλά και γενικά στη βυζαντινή αυτοκρατορία κατά τη διάρκεια του αιώνα, στον οποίο χρονολογούνται τα αντικείμενα με τα οποία ασχολήθηκαν.
Χώρος/οι Εφαρμογής	Α΄ ενότητα της μόνιμης έκθεσης (1 ^{ος} όροφος) του μουσείου με τίτλο «Βέροια, μία περιφέρεια της βυζαντινής αυτοκρατορίας»
Διάρκεια	1 ώρα και 30 λεπτά

Εικόνα 22. Στιγμιότυπα από το εκπαιδευτικό πρόγραμμα «Από τη βυζαντινή Βέροια στις πόλεις της αυτοκρατορίας»

Εικόνα 23. Στιγμιότυπα από το εκπαιδευτικό πρόγραμμα « Από τη βυζαντινή Βέροια στις πόλεις της αυτοκρατορίας»

Κωδικός Ε.Π.	ΒΜΒ/ΕΠ4
Τίτλος Εκπαιδευτικού Προγράμματος	«Ο αέρας στο πλευρό του βυζαντινού κεραμέα» (2017) ³⁴
Θέμα-περιεχόμενο	Κατά τη διάρκεια προβολής μίας παρουσίασης PowerPoint, οι μαθητές και μαθήτριες ενημερώνονται για τα στάδια παραγωγής των πήλινων αγγείων, αντιλαμβάνονται τη συμβολή του αέρα σε συγκεκριμένες φάσεις της παραγωγικής διαδικασίας και πληροφορούνται για τις εγκαταστάσεις των κεραμικών εργαστηρίων και τους κλιβάνους όπησης. Στις ενότητες της έκθεσης, τα παιδιά γνωρίζουν ένα εργαστήριο κεραμικής, το οποίο λειτούργησε στα βυζαντινά και μεταβυζαντινά χρόνια στη Βέροια, μέσα από τα απορρίμματα αλλά και τον εξοπλισμό του κεραμικού του κλιβάνου (π.χ. πήλινα χωνιά και πήλινοι τριποδίσκοι ψησίματος), παρατηρούν χαρακτηριστικά δείγματα αγγείων τοπικής παραγωγής αλλά και άλλα είδη κεραμικών αντικειμένων. Το πρόγραμμα ολοκληρώνεται στην αίθουσα των εκπαιδευτικών προγραμμάτων με βιωματικό εργαστήριο πηλοπλαστικής.
Ομάδες- Στόχοι	Το πρόγραμμα απευθύνεται σε μαθητές/τριες της Ε΄ και Στ΄ τάξης του Δημοτικού και της Α΄, Β΄, Γ΄ τάξης του Γυμνασίου.
Μέθοδοι	Μέθοδος Αφήγησης, Μαιευτική και Ανακαλυπτική Μέθοδος, Βιωματικές/Δημιουργικές Μέθοδοι
Εκπαιδευτικά Εργαλεία	Ψηφιακός προβολέας, Η/Υ, έντυπο υλικό, χαρτόνια, πηλός που στεγνώνει με τον αέρα, κόλλες, ψαλίδια.
Δραστηριότητες	α) θεματική προβολή παρουσίασης ppt, β) Φύλλα δραστηριοτήτων με απεικονίσεις επιλεγμένων κεραμικών αντικειμένων, τα οποία τα παιδιά καλούνται να αναγνωρίσουν και να γράψουν το είδος και γ) βιωματικό εργαστήριο με δραστηριότητα χαρτοκοπτικής και πηλοπλαστικής για την κατασκευή μήτρας ³⁵ και πήλινου τριποδίσκου ψησίματος.

³⁴ Το πρόγραμμα σχεδιάστηκε στο πλαίσιο της Πανελλήνιας Εκστρατεία του ΥΠΠΟ "Περιβάλλον και Πολιτισμός 2017" «Πνοές Ανέμων» και έκτοτε εντάχθηκε στα μόνιμα Ε.Π. του μουσείου.

³⁵ Η αποτύπωση της μήτρας, προκειμένου να γίνει η δραστηριότητα χαρτοκοπτικής έγινε από τη συντηρήτρια αρχαιοτήτων και έργων τέχνης της Εφορείας Αρχαιοτήτων Ημαθίας, κα Ελπίδα Χριστοφορίδου.

Χώρος/οι Εφαρμογής	Β' Ενότητα της μόνιμης έκθεσης του μουσείου (2 ^{ος} όροφος) με τίτλο «Ο δημόσιος και ιδιωτικός βίος της Βέροιας) και την αίθουσα εκπαιδευτικών προγραμμάτων
Διάρκεια	1 ώρα και 30 λεπτά

Εικόνα 24. Στιγμιότυπα από το εκπαιδευτικό πρόγραμμα «Ο αέρας στο πλευρό του βυζαντινού κεραμέα»

Εικόνα 25. Στιγμιότυπα από το εκπαιδευτικό πρόγραμμα «Ο αέρας στο πλευρό του βυζαντινού κεραμέα»

Κωδικός Ε.Π.	ΒΜΒ/ΕΠ5
Τίτλος Εκπαιδευτικού Προγράμματος	«Οδηγήτρια, Γλυκοφιλούσα, Ένθρονη... η Παναγία στις εικόνες του Βυζαντινού Μουσείου Βέροιας» (σχεδιασμός 2018)
Θέμα-περιεχόμενο	Στο εκπαιδευτικό αυτό πρόγραμμα, οι μαθητές και οι μαθήτριες μαθαίνουν, μέσα από τις ξύλινες φορητές εικόνες της πρώτης εκθεσιακής ενότητας, να αναγνωρίζουν βασικούς εικονογραφικούς τύπους της Παναγίας με τον μικρό Χριστό, πληροφορούνται για την προέλευση και την ερμηνεία των τύπων αυτών, παρατηρούν διαφορές και ομοιότητες στις στάσεις, εκφράσεις και χειρονομίες των μορφών και ανακαλύπτουν τα προσωνύμια της χάρης Της. Το πρόγραμμα ολοκληρώνεται με ειδικά σχεδιασμένες δραστηριότητες για κάθε ηλικιακή ομάδα.
Ομάδες- Στόχοι	Το πρόγραμμα απευθύνεται σε σχολικές ομάδες του Νηπιαγωγείου και μαθητές/τριες της Δ΄ τάξης του Δημοτικού.
Μέθοδοι	Μέθοδος Αφήγησης, Μαιευτική και Ανακαλυπτική Μέθοδος, Δημιουργικές/Βιωματικές Μέθοδοι
Εκπαιδευτικά Εργαλεία	Έντυπο υλικό, χαρτόνια με σχεδιασμένα πλαίσια και εκτυπώσεις για τη σύνθεση του puzzle ³⁶ , ψαλίδια, κόλλες, πλαστικοποιημένες κάρτες με γράμματα του προσωνυμίου “Παναγία” και πλαστικοποιημένες κάρτες με απεικονίσεις επιλεγμένων εικόνων της έκθεσης.
Δραστηριότητες	<p>i) για μαθητές/τριες της Δ΄ τάξης: α) φύλλο δραστηριοτήτων για ολιγομελείς ομάδες με δραστηριότητες ταύτισης, αντιστοίχισης, εντοπισμού διαφορών κλπ. β) Χαρτοκοπτική και puzzle για την σύνθεση δύο βασικών εικονογραφικών τύπων της Παναγίας (ατομική δραστηριότητα).</p> <p>ii) για παιδιά του νηπιαγωγείου: α) αναζήτηση με τη βοήθεια εποπτικού υλικού επιλεγμένων εικόνων της έκθεσης, μπροστά από τις οποίες είναι τοποθετημένα τα γράμματα με τα οποία τα παιδιά θα σχηματίσουν τη βασική λέξη του προγράμματος, “Παναγία” β) ζωγραφική: χρωματισμός σχεδίων με εικόνες της Παναγίας.</p>

³⁶ Η ηλεκτρονική επεξεργασία της δραστηριότητας του puzzle έγινε από την αρχιτέκτονα -μηχανικό, κα Μύριαμ Μουσούρη.

Χώρος/οι Εφαρμογής	Α΄ ενότητα της μόνιμης έκθεσης (1 ^{ος} όροφος) του μουσείου με τίτλο «Βέροια, μία περιφέρεια της βυζαντινής αυτοκρατορίας»
Διάρκεια	1 ώρα και 30 λεπτά

Εικόνα 26. Στιγμιότυπα από το εκπαιδευτικό πρόγραμμα «Οδηγήτρια, Γλυκοφιλούσα, Ένθρονη... η Παναγία στις εικόνες του Βυζαντινού Μουσείου Βέροιας»

Εικόνα 27. Στιγμιότυπα από το εκπαιδευτικό πρόγραμμα «Οδηγήτρια, Γλυκοφιλούσα, Ένθρονη... η Παναγία στις εικόνες του Βυζαντινού Μουσείου Βέροιας»

Κωδικός Ε.Π.	ΒΜΒ/ΕΠ6-εορταστικό
Τίτλος Εκπαιδευτικού Προγράμματος	«Χριστός γεννάται, δοξάσατε» (σχεδιασμός 2015)
Θέμα-περιεχόμενο	Γύρω από το τζάκι του αρχοντικού του Σιορ-Μανωλάκη, στη Β΄ εκθεσιακή ενότητα του μουσείου, ακούμε την ομώνυμη με το τίτλο του προγράμματος βεργιώτικη ιστορία της λαογράφου Βούλας Χατζίκου, η οποία μας μεταφέρει στη χριστουγεννιάτικη ατμόσφαιρα ενός αρχοντόσπιτου του 19ου αι. από τη πόλη της Βέροιας. Έπειτα, γνωρίζουμε τις παραστάσεις της Γέννησης και της Βάπτισης μέσα από τις αποτοιχισμένες τοιχογραφίες του βυζαντινού ναού της Αγίας Φωτίδας, φτιάχνουμε φάνες, στολίδια και κάρτες υπό τον ήχο χριστουγεννιάτικων μελωδιών, στολίζουμε το έλατο στην αυλή του μουσείου και ανταλλάσσουμε ευχές για το νέο έτος.
Ομάδες- Στόχοι	Το πρόγραμμα απευθύνεται σε μαθητές/τριες του Δημοτικού και του Γυμνασίου.
Μέθοδοι	Μέθοδος Αφήγησης, Μαιευτική Μέθοδος, Βιωματικές/Δημιουργικές Μέθοδοι
Εκπαιδευτικά Εργαλεία	Χρωματιστά χαρτόνια, εκτυπώσεις, χειροτεχνία για την κατασκευή τρισδιάστατου στολιδιού, ψαλίδια, κόλλες, μαρκαδόρους, ξυλομπογιές, χρωματιστά γλωσσοπίεστρα, γκλίτερ, χρυσόσκονες κ.ά.
Δραστηριότητες	α) εκπαιδευτική ξενάγηση, β) αφήγηση ιστορίας, β) ζωγραφική, χαρτοκοπτική
Χώρος/οι Εφαρμογής	Β΄ Ενότητα της μόνιμης έκθεσης του μουσείου (2 ^{ος} όροφος) με τίτλο «Ο δημόσιος και ιδιωτικός βίος της Βέροιας, Γ΄ Ενότητα της μόνιμης έκθεσης του μουσείου (3 ^{ος} όροφος) με τίτλο «Λατρεία», αίθουσα εκπαιδευτικών προγραμμάτων και αυλή του μουσείου
Διάρκεια	1 ώρα και 30 λεπτά

Εικόνα 28. Στιγμιότυπα από το εκπαιδευτικό πρόγραμμα «Χριστός γεννάται, δοξάσατε»

Εικόνα 29. Στιγμιότυπα από το εκπαιδευτικό πρόγραμμα «Χριστός γεννάται, δοξάσατε»

Κωδικός Ε.Π.	ΒΜΒ/ΕΠ7-εορταστικό
Τίτλος Εκπαιδευτικού Προγράμματος	«Ο Ευαγγελισμός της Θεοτόκου μέσα από τα εκθέματα του ΒΜΒ». (σχεδιασμός 2017)
Θέμα-περιεχόμενο	Το Βυζαντινό Μουσείο Βέροιας υποδέχεται την Άνοιξη με ένα εορταστικό εκπαιδευτικό πρόγραμμα αφιερωμένο στη μεγάλη θεομητορική εορτή του Ευαγγελισμού. Στο πρόγραμμα αυτό, οι μαθητές πληροφορούνται για το νόημα του Ευαγγελισμού, ανακαλύπτουν την παράστασή του στο επιστύλιο και στα βημόθυρα της πρώτης εκθεσιακής ενότητας, συγκρίνουν χρώματα, στάσεις και εκφράσεις στις μορφές της Παρθένου Μαρίας και του αρχάγγελου Γαβριήλ και ζωντανεύουν βιωματικά και δημιουργικά δύο αντιπροσωπευτικά εκθέματα που σχετίζονται με τη θεματική του προγράμματος.
Ομάδες- Στόχοι	Το πρόγραμμα απευθύνεται σχολικές ομάδες του νηπιαγωγείου και των πρώτων τάξεων του δημοτικού (Α΄- Γ΄ τάξης).
Μέθοδοι	Μαιευτική και Ανακαλυπτική Μέθοδος, Βιωματικές/Δημιουργικές Μέθοδοι
Εκπαιδευτικά Εργαλεία	έντυπα (φύλλο δραστηριότητας και φύλλο ζωγραφικής), υλικά (ξυλομπογιές, μαρκαδόρους)
Δραστηριότητες	α) Αναπαράσταση του θέματος του Ευαγγελισμού και δραματοποίηση, β) τα παιδιά παρατηρούν την παράσταση του Ευαγγελισμού στα βημόθυρα και το επιστύλιο της εκθεσιακής ενότητας και αναλόγως αντιστοιχίζουν στο φύλλο δραστηριοτήτων τη μορφή της Παναγίας και του Γαβριήλ από την κάθε παράσταση, γ) σχέδια με παραστάσεις του Ευαγγελισμού, τα οποία οι μικροί μας φίλοι καλούνται να χρωματίσουν.
Χώρος/οι Εφαρμογής	Α΄ ενότητα της μόνιμης έκθεσης (1ος όροφος) του μουσείου με τίτλο «Βέροια, μία περιφέρεια της βυζαντινής αυτοκρατορίας»
Διάρκεια	1 ώρα και 30 λεπτά

Εικόνα 30. Στιγμιότυπα από το εκπαιδευτικό πρόγραμμα «Ο Ευαγγελισμός της Θεοτόκου μέσα από τα εκθέματα του ΒΜΒ»

Εικόνα 31. Στιγμιότυπα από το εκπαιδευτικό πρόγραμμα «Ο Ευαγγελισμός της Θεοτόκου μέσα από τα εκθέματα του ΒΜΒ»

Πηγή: Αρχείο Εκπαιδευτικών Προγραμμάτων ΒΜΒ

B2. Πρόταση νέου εκπαιδευτικού προγράμματος για το Βυζαντινό Μουσείο Βέροιας

B.2.1 Πίνακας μαθημάτων-ενοτήτων που συνδέονται με το θέμα και το περιεχόμενο του εκπαιδευτικού προγράμματος

Δ΄ Τάξη	Μάθημα Θρησκευτικά	Στο βιβλίο του μαθητή χρησιμοποιούνται ως εποπτικό υλικό βυζαντινές εικόνες (σελ. βιβλίου 31,34,35,50,66,67) και πλήθος απεικονίσεων ιερών προσώπων και σκηνών (ενδεικτικά σελ.18, 28, 33, 57), ενώ γίνονται αναφορές σε πρόσωπα, δεσποτικές εορτές, σκηνές από την Παλαιά Διαθήκη, προσωνόμια και εικονογραφικούς τύπους, που ο μαθητής/τρια θα συναντήσει κατά τη διάρκεια του εκπαιδευτικού προγράμματος στο μουσείο (π.χ. βασιλείς Σολομώντα και Δαυίδ (σελ. βιβλίου 13, 53), τον Ιωάννη τον Βαπτιστή (σελ. βιβλίου 54), τον Άγιο Γεώργιο (σελ.βιβλ.66), την Αγία Αικατερίνη (σελ. βιβλίου, 67), τον Άγιο Δημήτριο (σελ. βιβλίου 67), τον Ευαγγελισμό (σελ. βιβλίου 31, 36) τη Φιλοξενία του Αβραάμ (σελ. βιβλίου 46), την Παναγία Οδηγήτρια, Γλυκοφιλούσα (σελ. βιβλίου 34).
	Εικαστικά	Στο βιβλίο του μαθητή, υπάρχει θεματική ενότητα που συνδέεται άμεσα με θεματική του περιεχομένου του εκπαιδευτικού μας προγράμματος και ειδικότερα με το βιωματικό εργαστήριο. Πρόκειται για την Ενότητα 4 τίτλο «Βυζαντινή Αγιογραφία», η οποία αναφέρεται στα στάδια κατασκευής μίας εικόνας, στα υλικά και χρώματα αλλά και στους αγιογράφους (σελ. 72-73).
	Γλώσσα-Λογοτεχνία	Οι δραστηριότητες του Φύλλου Δραστηριοτήτων Β του εκπαιδευτικού προγράμματος συνδέονται με το μάθημα της γλώσσας και την παραγωγή προφορικού και γραπτού λόγου, τόσο στο χώρο του μουσείου όσο και στην σχολική αίθουσα. Παράλληλα, κατά την προετοιμασία των μαθητών, πριν την επίσκεψη στο μουσείο, μπορούν να αξιοποιηθούν κείμενα από το Ανθολόγιο Λογοτεχνικών Κειμένων, π.χ. το απόσπασμα από το μυθιστόρημα της Χίου Έλσας (1993) Η Νενέ η Σμυρνιά, με τίτλο «Ο Νορντίν στην εκκλησία» (σ.σ.72-75), όπου εικονογραφείται με απεικόνιση παιδιού μπροστά από την εικόνα της Παναγίας Οδηγήτριας και το ποίημα της Ντίνας Χατζηνικολάου «Η δική μου προσευχή» από τη συλλογή ποιημάτων Χρυσό Καλοκαίρι (1996), καθώς οι θρησκευτικές εικόνες ως αντικείμενα δημόσιας λατρείας και ιδιωτικής ευλάβειας συνδέονται με την προσευχή διαχρονικά (σ.76).
	Μελέτη Περιβάλλοντος	Το κεφάλαιο 4 της δεύτερης ενότητας του βιβλίου του μαθητή έχει τίτλο «Θρησκευτικά μνημεία στον τόπο μας» (σ.46). Το κατεξοχήν λειτουργικό-λατρευτικό αντικείμενο των εκκλησιών και επομένως των χριστιανικών θρησκευτικών μνημείων είναι η ξύλινη φορητή εικόνα.
	Γλώσσα	Οι δραστηριότητες του Φύλλου Δραστηριοτήτων Β εμπλέκουν τους μαθητές στην παραγωγή προφορικού και γραπτού λόγου τόσο στο χώρο του μουσείου όσο και στην σχολική αίθουσα. Επιπλέον, στο α΄ τεύχος του βιβλίου των μαθητών και στην Ενότητα 2 «Η ζωή στην πόλη» υπάρχει η θεματική «Πόλη και πολιτισμός. Πόλη και Διασκέδαση» (σ.σ.28-32), που μπορεί να αποτελέσει αφορμή για μία επίσκεψη των μαθητών σε ένα χώρο πολιτισμού, όπως το μουσείο και να συμμετάσχουν στο εκπαιδευτικό του πρόγραμμα.

Ε΄ Τάξη	Εικαστικά	Το κεφάλαιο 6 «Μουσείο» της Δ΄ Ενότητας του βιβλίου των μαθητών (σ.σ.86-87) αποτελεί έναυσμα για τη γνωριμία των παιδιών με την έννοια και τις λειτουργίες του μουσείου, ενώ ανάμεσα στις δραστηριότητες που προτείνει είναι η επίσκεψη σε ένα μουσείο για να απολαύσουν έργα τέχνης. Στο πλαίσιο αυτό, οι μαθητές μπορούν να συμμετάσχουν στο εκπαιδευτικό πρόγραμμα και να προσεγγίσουν βιωματικά αυθεντικά έργα βυζαντινής ζωγραφικής τέχνης, όπως είναι οι εικόνες.
	Θρησκευτικά	Στο βιβλίο του μαθητή υπάρχουν πολλές απεικονίσεις ιερών προσώπων και σκηνών και γίνεται αναφορά σε πρόσωπα που ο μαθητής θα συναντήσει στις εικόνες της συλλογής του μουσείου, όπως ο Χριστός, ο Δαυίδ (σ.45), ο προφήτης Ηλίας (σ.63), οι απόστολοι. Το εκπαιδευτικό πρόγραμμα μπορεί επίσης να συνδεθεί με την 7 ^η Ενότητα «Ανακαλύπτοντας τα κείμενα της Καινής Διαθήκης» (σ.131- 139), καθώς στις εικόνες του μουσείου τα παιδιά μπορούν αναγνωρίσουν τους συγγραφείς των Ευαγγελίων αλλά και απεικονίσεις Ευαγγελίων.
	Ιστορία	Το εκπαιδευτικό πρόγραμμα συνδέεται άμεσα με το μάθημα της Ιστορίας, στο οποίο οι μαθητές γνωρίζουν μια μεγάλη περίοδο της ιστορίας, «τα βυζαντινά χρόνια», όπως χαρακτηριστικά αναφέρεται στο προλογικό σημείωμα της συγγραφικής ομάδας στο βιβλίο του μαθητή, μέσα από τις εκφάνσεις της ζωής και τα πολιτισμικά επιτεύγματα των ανθρώπων της βυζαντινής περιόδου (σ.4). Το βιβλίο έχει απεικονίσεις θρησκευτικού περιεχομένου και απεικονίσεις ξύλινων φορητών εικόνων (σ.65, 68, 73, 128), οι οποίες προσφέρονται για αναφορές σε ζητήματα αισθητικής αγωγής και για άντληση ιστορικών πληροφοριών (Βιβλίο Δασκάλου, σ.12). Επίσης, το 40ο μάθημα (Ενότητα Ζ) (σ.123-124) αναφέρεται στις διάφορες μορφές της βυζαντινής τέχνης ανάμεσα στις οποίες ανήκει και η ζωγραφική τέχνη των φορητών εικόνων, ενώ στο 42ο μάθημα (σ.128-129) με τίτλο «Η γλώσσα των Βυζαντινών» γίνεται αναφορά στο μικρογράμματο και μεγαλογράμματο τρόπο της βυζαντινής γραφής, την οποία οι μαθητές/τριες μπορούν να παρατηρήσουν στις επιγραφές των εικόνων του μουσείου.
	Μαθηματικά	Οι δραστηριότητες του εκπαιδευτικού προγράμματος μπορούν να αξιοποιηθούν και στα μαθηματικά. Σύνδεση μπορεί να γίνει με την Ενότητα 8 (σ.62) του βιβλίου του μαθητή και τα μαθήματα 45 «Μονάδες μέτρησης το μήκους» και 46 «Γεωμετρικά σχήματα- η περίμετρος» με την αξιοποίηση των διαστάσεων των εικόνων που σημειώθηκαν στο Β Φύλλο Δραστηριοτήτων και του εποπτικού υλικού και των δύο φύλλων εργασίας, όπου τα παιδιά μπορούν να αναγνωρίσουν γεωμετρικά σχήματα στις απεικονίσεις των εικόνων π.χ. στην παράσταση του Ευαγγελισμού.
	Φυσική	Η δραστηριότητα του βιωματικού εργαστηρίου με τη μίξη υλικών (νερό, ξύδι, κρόκος αυγού και χρωστικών) μπορεί να συνδεθεί με το δεύτερο κεφάλαιο του βιβλίου του μαθητή με τίτλο «Μίγματα» (σ.18-21).
		Ιστορία
	Εικαστικά	βλ. παραπάνω Εικαστικά Ε΄ τάξης

Στ΄ τάξη	Γλώσσα	Η 16η ενότητα του γ΄ τεύχους του βιβλίου για τον μαθητή έχει θέμα τα μουσεία. Η ενότητα αυτή μπορεί να συνδεθεί με την επίσκεψη στο ΒΜΒ και τη συμμετοχή στο εκπαιδευτικό πρόγραμμα, του οποίου οι δραστηριότητες εμπλέκουν τους μαθητές/τριες στην παραγωγή προφορικού και γραπτού λόγου.
	Μαθηματικά	Οι διαστάσεις των εικόνων, τα γεωμετρικά σχήματα που αναγνωρίζονται σε παραστάσεις τους και τα μοτίβα στα ενδύματα των απεικονιζόμενων αγίων (Φύλλα δραστηριοτήτων Α και Β) μπορούν να αξιοποιηθούν στα κεφάλαια 49 και 53 από το βιβλίο το μαθητή.

B.2.2 Ενημερωτικό υλικό εκπαιδευτικού προγράμματος

Εμβ

Η εικόνα ως λατρευτικό αντικείμενο

Με την αναγέννηση του Χριστιανισμού ως ισότιμη θρησκεία με τις άλλες, αλλά κυρίως μετά την ανάδειξη του ως επίσημη θρησκεία της αυτοκρατορίας, οι Χριστιανοί έρχονται να αποδώσουν τιμές σε εικόνες με τις μορφές του Χριστού, της Παρθένου, των αγίων και Αποστόλων, αγίων και μαρτύρων, οι οποίες ποικίλλοντας έγιναν αντικείμενα αληθινής λατρείας.

Η λατρεία τους διαδόθηκε παρασηπτικά από τον 6^ο αιώνα με αφορμή η ευλάβεια για τα λείψανα των μαρτύρων. Η εικόνα και ο τρόπος λατρείας των εικόνων αυτών θεμελιώθηκαν ως οικείοι επιχρυσισμοί που διαχράσθησαν τη Βυζαντινή Αυτοκρατορία και οδήγησαν κατά τον 8^ο και 9^ο αιώνα στην κρίση της εικονομαχίας. Οι ένδοξοι υπερασπιστές της λατρείας των εικόνων, οι εικονολάτρες, αντιμετώπιζαν τα επιχρυσισμούς εικονοκλαστών, υποστηρίζοντας πως ήταν επιτρεπτό να απεικονίζονται βίο πρόσωπα, αφού είχαν εμφανιστεί στη γη με φυσική μορφή και οι ομοιώματά βοηθούν στην κατανόηση του βίου, ενώ η έσφαλτα λατρεία και η τιμή τους οδηγούν στο πρόσωπο που απεικονίζεται και όχι στην όλη των εικόνων.

Στα πλαίσια αυτά οι Ορθόδοξοι της εποχής επισημαίνονται ένα δόγμα που επέλεγαν ως τη σημασία της απόδοσης τιμών προς τις εικόνες και το οποίο οδήγησε στην οριστική αναστήλωση τους και στο θείωμα της Ορθόδοξης (843).

2

Εμβ

Εικονογραφία (θέματα εικόνων)

ξύλων φορητών εικόνων

Η νομιμοποίηση της λατρείας των εικόνων (επί την οριστική αναστήλωση τους (843), αλλά και η αυξανόμενη εξάπλωση της λατρείας των αγίων είχε ως αποτέλεσμα την άνθηση της διακοσμικής των ξύλινων φορητών εικόνων, η οποία εστίασε στην πλήρη ζωή της την εποχή των Παναγιών (13^{ος}-16^{ος} αι.).

Οι εικόνες εκδηλώνουν πικρές πραγματικές παραστάσεις, αλλά και μαρτυρίες αγίων ηρώων. Οι χαρακτήρες, εικονογραφικοί διάφορα επιστόδια κυρίως από την Καινή Διαθήκη (π.χ. Ευαγγέλιος της Θεοτόκου Γέννηση του Χριστού, Μυστικός Δείπνος, Δοκιμασία κλπ.), από την Παλαιά Διαθήκη (π.χ. Πλάση του Αδάμ, Φυλάξια του Αβραάμ), ετίχους από την εκκλησιαστική ιστοριογραφία (π.χ. Επί στη χάρη), καθώς και σκηνές από τη ζωή της Παρθένου και των αγίων (π.χ. βίος του αγίου Νικολάου του αγίου Λεωντίου του Αγίου Ανδρέα), και είχαν διδακτικό ή δοξαστικό χαρακτήρα ή απλά υπενθυμίζουν μία ιερή ιστορία.

Οι απεικονίσεις σε διάφορους εικονογραφικούς τύπους της Παναγίας: Βρεφοκρατούσα (π.χ. Παναγία Οδηγήτρια, Παναγία Γλυκοφιλότατη, Παναγία του Πάθους), του Χριστού (π.χ. Χριστός Πανακράτορας, Χριστός ως Μέγας Αγαθός, Χριστός εν βύθω) αλλά και του πλήθους των αγίων είχαν σκοπό να δεικνύσουν με σεβασμό τα φυσιογνωμικά χαρακτηριστικά των μορφών τους και ταυτόχρονα να κάνουν αισθητή την παρουσία τους στον επίγειο κόσμο.

3

Εμβ

Κατηγορίες εικόνων

Οι εικόνες διακρίνονται σε εικόνες ιδιωτικής ευλάβειας και δημόσιας λατρείας. Οι εικόνες ιδιωτικής ευλάβειας υπήρχαν στα σπίτια των πιστών και ήταν οι αποδόσεις των Ηορών προστάτων τους και τα μέτρα επικοινωνίας τους με τον Χριστό, την Παναγία και τους Άγιους προστάτες τους. Οι ιδιωτικές εικόνες ήταν μικρού μεγέθους εικονίσματα με ορθογώνιο ή κυκλικό σχήμα ή είχαν δίπτυχη, τρίπτυχη ή και πολύπτυχη μορφή. Σε αυτή την περίπτωση αποεικονίζονταν από δύο, τρεις ή περισσότερες εικόνες, που συνδέονταν μεταξύ τους και αναδιπλώνονταν στο μέγεθος της μιας εικόνας. Πιο διαδεδομένα ήταν τα τρίπτυχα, όπου στο κεντρικό τους φύλλο απεικονίζονταν συνήθως η μορφή της Παναγίας σε διάφορους εικονογραφικούς τύπους (π.χ. Παναγία Οδηγήτρια, Εύδοξο το Διδάσκασμό, ο Χριστός Πανακράτορας, το Τσίρομα (ο Χριστός και η Παναγία με τον Ιωάννη τον Πρόδρομο σε βύθω), μορφή αυτού ή αγίου (π.χ. Άγιος Νικόλαος) ή επιστάδιο από τη ζωή του Χριστού (π.χ. Ανάσταση), ενώ στα πλευρά φύλλα μερικές αγίων σε μία ή δύο ζώνες, αλλά και σκηνές από το Διδάσκασμό.

Οι εικόνες δημόσιας λατρείας απήχων βάρους στις εκκλησίες και μάλιστα σε ανακατασκευασμένες μέσα στο ναό, όπως για παράδειγμα οι προσκυνητήρια, όπου καταβιβαίνονταν απάφρα η εικόνα του αγίου (π.χ. Άγιος Λεωντίου) ή της εορτής (π.χ. Υπαπαντή) που ήταν αφιερωμένος ο ναός ή, στο προκίπωση εικόνες για τον εορτασμό της στέφανσης κάποιου γεγονότος από τη ζωή της Παναγίας ή του Χριστού ή της μνήμης ενός αγίου, σύμφωνα με το ευαγγέλιο της εκκλησίας. Εικόνες τοποθετούνταν επίσης στους τοίχους των εκκλησιών αλλά η κύρια θέση τους από το 12^ο αιώνα και εής ήταν στο τέμπλο εικονοστάσιο.

6

Εμβ

Δεσποτικές Εικόνες, Επιστόλιο, Βημόθυρα (Τέμπλο)

Μια ειδική κατηγορία μεγάλων εικόνων με τις μορφές του Χριστού, της Παναγίας Βρεφοκρατούσας, του Ιωάννη του Πρόδρομου και του αγίου στο όνομα του οποίου κτίεται ο ναός (π.χ. ναός του Αγίου Γεωργίου ή του Αγίου Δημητρίου) ή της εορτής ως ανάμνησης κάποιου επεισοδίου της ζωής της Παναγίας (π.χ. Γέννηση της Θεοτόκου) ή του Χριστού (π.χ. Ανάσταση), στην οποία ήταν αφιερωμένος ο ναός, αναφέρονται δεσποτικές και ήταν τοποθετημένες στη μεσαία (ζώνη του τέμπλου, που φράγγιμος δηλαδή που απομόνωνε το βωό από τον κύριον ναό).

Στο ανώτερο τμήμα του τέμπλου, το οποίο ήταν τοποθετούνταν μικρότερες εικόνες, ανεξάρτητες μεταξύ τους ή διακοσμημένες σε ενιαίο βίλο, που είχαν ως θέμα κυρίως τις σημαντικότερες θεολογικές και θεωρητικές εορτές του λειτουργικού έτους που αποτελούν το Διδάσκασμό (Ευαγγέλιος), Γέννηση του Χριστού, Υπαπαντή, Κόπηση, Μεταμόρφωση, Ήγχιση του Ιωάννου, Κοίμησις, Κοίμησις, Καθόδος στον Άδη, Ανάληψη, Πεντηκοστή, Κοίμησις της Θεοτόκου) ή τη Μεγάλη Μεση με τη μορφή του Χριστού Πανακράτορα στην οποία δόξαση η Παναγία και ο Ιωάννης ο Πρόδρομος στο κέντρο, καθώς και με τις μορφές αγίων και των δώδεκα αποστόλων στο άριστερο και δεξιό. Στην κορυφή του τέμπλου εμφανίζονταν ένας σταυρός με την μορφή του Εσταυρωμένου Κυρίου ανάμεσα στα λυπηρά, μικρές εικόνες με τις μορφές της Παναγίας και του Ιωάννη του Ευαγγελιστή.

Το κεντρικό τμήμα του τέμπλου, που αποτελούσε την Δοξολογία Πύλη, δηλαδή την κύρια είσοδο στο ιερό άκτιον, τα βημόθυρα, θεωρούνται στα οποία παρουσιάζονταν συνήθως το θέμα του Ευαγγελισμού με τις μορφές του αρχαγγέλου Γαβριήλ και της Παναγίας.

7

Εικόνα 32. Δείγματα καρτελών γενικού ενημερωτικού υλικού

Εθν **Άγιοι Ανάργυροι Κοσμάς και Δαμιανός (Ε567), α' μισό του 14^{ου} αι.**

Ξύλινη φορητή εικόνα διαστάσεων 1,04X0,86μ. από το ναό του Αγίου Δημητρίου στη Βέροια. Έχει κατασκευαστεί με την τεχνική της τέμπρας (χρωστικές, αυγό, νερό, ζύδι) και η επιφάνειά της φέρει προστασία από ύφασμα (αφαίμαξη στο έλλο με ζύδι και κόλλα) και γύψο. Η κατάσταση διατήρησής της είναι μέτρια, καθώς λείπουν τμήματα του πρόσθετου πλαισίου της και του ζωγραφικού της στρώματος. Η εικόνα συντηρήθηκε και εκτέλεσε στην τρίτη ενότητα της μόνιμης έκθεσης του μουσείου με τίτλο «Λατρεία».

Μπροστά από κληρικώ κείμενο¹ περιτάσσονται όρθιοι και αλόωμοι οι ιερείς Άγιοι Ανάργυροι, Κοσμάς και Δαμιανός. Ανήκουν στους θεραπευτές αγίους της Ορθόδοξης Εκκλησίας και η μνήμη τους τιμάται την 1^η Νοεμβρίου και την 1^η Ιουλίου. Ανάμεσα τους προβάλλει μέσα σε δόξα η μορφή του Χριστού να ευλογεί τους πίσους και το έργο τους.

Το πρόσωπο των αγίων έχουν παρόμοια χαρακτηριστικά και η μορφή του καθενός ταυτίζεται από τις σωζόμενες επιγραφές. Ο **ΑΓΙΟΣ ΚΟΣΜΑΣ** και (Ο **ΑΓΙΟΣ ΔΑΜΙΑΝΟΣ** Οι Άγιοι απεικονίζονται νέοι με κοστανό μαλλιά και αγένεια. Στο δεξι τους υπαίτιμο χέρι κρατούν από ένα ιατρικό εργαλείο ενώ στο αριστερό τους από ένα καϊνάρικο κβινιθίδιο, μια έθικη με τα υπόλοιπα εργαλεία τους. Φορούν από ένα μακρό και ένα κοντότερο χιτώνιο, ο οποίος αναδιπλώνεται στη μέση με (ζύνη) Γύρω από τον αυχένα τους φορούν μια λεπτή υφαντή ταινία, διακριτικό γνώρισμα της ιατρικής τους ιδιότητας, που πέφτει πάνω στους κοτύλους χιτώνες τους. Το πρόσωπο του αγίου Κοσμά περιβάλλεται από φωτιστόφωρο στο χρώμα του βράχου της εικόνας, ενώ του αγίου Δαμιανού από κίτρινο φωτιστόφωρο.

Η μνήμη των αγίων Αναργύρων τιμάται ιδιαίτερα στη Βέροια, γεγονός που διαπιστώνεται από την ύπαρξη τριών εκκλησιών αφιερωμένων στη μνήμη τους, μία σύγχρονη (20^{ος} αι.) και δύο της μεταβυζαντινής περιόδου (16^{ος} και 18^{ος} αι.).

Επισκόπια

1. κείμενο το βόθος, το φόντο της εικόνας
2. **Ανάργυροι** οι άγιοι αναρτήσαν ανάργυροι, γὰρ παρήγαυ τῆς καρπῆς τοῦς ἀπὸ τῆς θανάτου, ἰατρῆς ἤσαν, ἰατρῆς χρώματα (ἀναρτήσαν ἀπὸ το σπέρμα στ- και το ἀρεῖας, πάλιν μὲν πάλιν κα τὴν κατασκευὴν κωμῆσιν)
3. χιτώνες ἴσως ἐπιγραφῶν) ἐνὸς τῆς ἀρεῖας ἢ ἐμ μακρῶ μακρῶ (χρῆστος)

Εθν **Αγία Αικατερίνη; (Ε561), μέσα 14^{ου} αι.**

Ξύλινη φορητή εικόνα διαστάσεων 0,94X0,58μ. από το ναό του Αγίου Δημητρίου στη Βέροια. Έχει κατασκευαστεί με την τεχνική της τέμπρας (χρωστικές, αυγό, νερό, ζύδι) και η επιφάνειά της φέρει προστασία από ύφασμα (αφαίμαξη στο έλλο με ζύδι και κόλλα) και γύψο. Η κατάσταση διατήρησής της είναι μέτρια, καθώς έχει χαθεί το σημαντικό βόθος της, έχουν φθαρεί μακρά τμήματα του ζωγραφικού στρώματος ενώ λείπει το μεγαλύτερο τμήμα του αριστερού ανόγλου πλαισίου της. Η εικόνα συντηρήθηκε και εκτέλεσε στην τρίτη ενότητα της μόνιμης έκθεσης του μουσείου με τίτλο «Λατρεία».

Σε κληρικώ κείμενο¹ περιτάσσεται μία ηρώδησασ αγία, η οποία πιθανότατα να ταυτίζεται με την αγία Αικατερίνη. Η αγία απεικονίζεται μέχρι τη μέση σε κατό μέτωπο στάση να κρατά με το αριστερό της χέρι σταυρό, σύμβολο της σταθερῆς αμαλγίας της χριστιανικής πίστης για την οποία μαρτύρησε², και με το δεξι της σκῆπτρο και ασπίδα (.)

Στο κεφάλι της φοράει καλύτερα από ύφασμα με μοτίβα ανθῶν για την κάλυψη των μαλλιών της, διάλλο³ σῆμα με μαργαρίτρες και περπονοῦλιν⁴ από μαργαρίτρες και πολύτιμους λίθους, ενώ στα αυτιά της φοράει σκουλαρίκια. Το βασικό της φόρεμα, το «δβητήσιον⁵», είναι ροζέτο από πολυτελῆς ύφασμα, στολισμένο με πρόσθετα τετράγωνα κομμάτια ἄλλου υφαντός κεντημένου με πολύτιμους κίτρινους και πράσινους λίθους και μαργαρίτρες. Στο λαιμό της τυλίγεται ο «λίθος⁶» μία υφαντή ταινία διακοσμημένη επίσης με πρόστιμους και κίτρινους πολύτιμους λίθους και μαργαρίτρες, το ένα ἄκρο της οποίος κρέμεται μπροστά στο στήθος της.

Το πρόσωπο της αποδίδεται με πολύ κίτρινο χαρακτηριστικό, ὅπως μεγάλο τοξυτῶ φρύδια, σκοτεινὸ μάτι, μακρὰ ἴσως μὴ με μεγάλα πτερίγια και μικρὸ κλειστὸ στόμα.

Επισκόπια

1. κείμενο το βόθος, το φόντο της εικόνας
2. **μαρτυρῶ** πῶσιν με μαργαρίτρες
3. **διάλλος** φαρμακῆς ἀπὸ πολυτίμου λίθους
4. **περπονοῦλιν**: Κοσμήματα που κρέμονται ἀπὸ το σῆμα των βυζαντινῶν αυτοκρατόρων
5. **δβητήσιον**: αὐτοκρατορικὸ εὐαγγελικὸ ἔνδυμα με φαρδῶ μακρῶ
6. **λίθος**: αὐτοκρατορικὸ ἑπίσημο ἔνδυμα

Εθν **Άγιος Νέστορας (Ε376), μέσα 15^{ου} αι.**

Ξύλινη φορητή εικόνα διαστάσεων 0,80X0,48μ. από το ναό του Αγίου Νικολάου της εσθῆρας της Παναγίας Δεβῆς στη Βέροια. Έχει κατασκευαστεί με την τεχνική της τέμπρας (χρωστικές, αυγό, νερό, ζύδι) και η επιφάνειά της φέρει προστασία από ύφασμα (αφαίμαξη στο έλλο με ζύδι και κόλλα) και γύψο. Η κατάσταση διατήρησής της είναι καλή με ελάχιστες φθορές στο ζωγραφικό της στρώμα και απώλεια τμημάτων του ανόγλου πλαισίου της. Η εικόνα συντηρήθηκε και εκτέλεσε στην τρίτη ενότητα της μόνιμης έκθεσης του μουσείου με τίτλο «Λατρεία».

Σε κληρικώ φόντο περιτάσσεται ἕως τους μηρούς και μειωτικὸς ο ἅγιος Νέστορας στον ἴσιο το στρατιωτικὸ ἅγιο. Είναι νέος, αγένειος με κοντὰ κοστανὸ μαλλιά. Η νεανική μορφή του συνοδεύεται ἀπὸ τὴν ἐπιγραφή: Ο **ΑΓΙΟΣ ΝΕΣΤΟΡ**.

Ο ἅγιος φορά διάλλο¹ σταθῆν και στρατιωτικὴ στολή, η οποία αποτελείται ἀπὸ κατασκευασμένο χιτώνιο² με μακρὰ μακρῶ, στολῆρισμα θώρακος³ με μεταλλικὰ στοιχεία και κίτρινα μονῶτα⁴, ροζέτο ἀπὸ αριστερὸ τοῦ ὤμου να καλύπτει μέρος του σώματος του. Πάνω ἀπὸ τον ἴσιο ὤμο κρέμεται μικρὴ στρατιωτικὴ ασπίδα⁵. Στο δεξι του χέρι κρατᾶ δόρυ⁶, ενώ με το αριστερὸ το ξίφος⁷. Το πρόσωπο του προβάλλει μπροστὰ ἀπὸ πράσινο φωτιστόφωρο διακοσμημένο με ελασμένο βλάστο.

Στο κάτω μέρος της εικόνας είναι γραμμένη με μακρογράμμητη γραφή σε μακρὸ χρώμα η ασημεριατικὴ ἐπιγραφή του Κυριόκου του Λαμπρινού που παρακαλεῖ τον ἅγιο για τὴν υγιειά και προστασία του ἴδιου, της γυναίκας και των παιδιῶν του. «Δέσως του δούλου του Θεοῦ Κυριόκου του Λαμπρινού ὄμι συμβῆου και ἰένους, ὄμην».

Επισκόπια

1. διάλλος: διακοσμητικὸς με πολύτιμους λίθους
2. χιτώνες: ἴσως ἐπιγραφῶν) ἐνὸς τῆς ἀρεῖας ἢ ἐμ μακρῶ μακρῶ (χρῆστος)
3. θώρακος: σῆμα στον ἀσπίδα της στρατιωτικῆς στολῆς και πρὸν φραγμῶνος ἀπὸ ἀτσάλι ἢ ὄμι για να προστατεύει τον κορμὸ του πολεμιστῆ
4. μονῶτα: πικνῶν μακρῶ μακρῶ
5. ασπίδα: ὄμι τῆς ἀρεῖας
6. δόρυ: μακρὸ ξίφος κεντῆρι που ἀσπίδα σε μεταλλικὴ ἀρεῖα
7. ξίφος: ἴσως ἰατῆς ὄμι

Εθν **Παναγία Γλυκοφιλούσα (Ε409), β' μισό του 14^{ου} αι.**

Ξύλινη φορητή εικόνα διαστάσεων 0,82X0,60μ. από το ναό του Χριστοῦ Παντοκράτορα στη Βέροια. Έχει κατασκευαστεί με την τεχνική της τέμπρας (χρωστικές, αυγό, νερό, ζύδι) και η επιφάνειά της φέρει προστασία από ύφασμα (αφαίμαξη στο έλλο με ζύδι και κόλλα) και γύψο. Η κατάσταση διατήρησής της είναι μέτρια με φθορές και απώλειες στο ζωγραφικό της στρώμα και στο ανόγλο πλαισίου της, οι οποίες αποκαλύπτουν ἄλλο, παλαιότερο (ζωγραφικὸ στρώμα). Η εικόνα συντηρήθηκε και εκτέλεσε στην τρίτη ενότητα της μόνιμης έκθεσης του μουσείου με τίτλο «Λατρεία».

Σε καθῆστῶνα κείμενο¹ περιτάσσεται η Παναγία στον ἴσιο της Γλυκοφιλούσα², να κρατᾶ με το δεξι της χέρι (διακοσμητικὸ) το μικρὸ Χριστό. Γέρνει το κεφάλι της πρὸς αὐτὸν και σκεπαστὸ κρυφῶ το μωγαλιό της ἀπὸ το πρόσωπό του με βλάμμα βλαμῆνο, καθώς σκέπτεται το μελλοντικὸ πάθος του γαῖο της.

Φορᾶ βασιλικὴ κλειστὸ ἔως το καρὸ μαρῶ³, που φέρει ποικιλοχρόμη ταινία στην ἀρεῖα του, κρέμεται κάτω ἀπὸ τους ὤμους και κομῆται με τρία "αστῆρα", σύμβολο της ἀνιτήσεως της ἀπὸν κορυφῆ της κεφαλῆς και στους ὤμους. Ἀπὸ κάτω διακρίνεται ο σκουροχρῶμας κεφαλῶ⁴, ενώ στην καρπὸ του χεριού της ο σκουροχρῶμος χιτώνες⁵ της. Η Παναγία φέρει τὴν προσωνυμία⁶ Η **ΕΛΕΟΥΣΑ**.

Ο μικρὸς Χριστὸς που κοπᾶ τὴ μητέρα του, γονιζέται με το δεξι του χέρι ἀπὸ το ροῦθό της, ενώ με το ἄλλο πιάνει το αριστερὸ της χέρι. Ποικιλοχρόμη ἔμμε με χρυσοῦς ἀνατάγους τυλίγει σκαλῶν εὐαγγελικὸ των σώμα του παιδιού, σφῆρινας ἀκάλυπτο το δεξι του ὤμο και το δεξι του χέρι, ὅπου φαίνεται ο σκουροχρῶμος χιτώνες του. Στο δεξι του πῶδι φορά σενδάλι, ενώ το αριστερὸ του εἶνα γυμνὸ με στραμμένο πρὸς το ἔσω το πῶδι, στάση που συμβολίζει το μελλοντικὸ του πάθος.

Επιγραφῆς γραμμένης με κίτρινο χρώμα ΜΗΡ ΘΥ (Μήτηρ Θεοῦ) και IC XC (Ἰησοῦς Χριστὸς) ἀνατάσσονται τὴν μορφή του κίτρινο φωτιστόφωρο περιβάλλουν το πρόσωπό τους. Στο κάτω και στο δεξι πλάσιο της εικόνας διακρίνεται διασπῶνικη ἐπιγραφή που καλύπτει πᾶσι τῶτα.

Η εικόνα φαίνεται ὅτι ἀποτελεῖται σημαντικὸ λατρευτικὸ ἀποκείμενο για τους κατοίκους της πόλης, καθώς ἐπέλεξαν να ἀνακαινίσουν το ζωγραφικὸ της δέκασμα και ἔτσι να ζωγραφιστῆ πάλιν η Παναγία Γλυκοφιλούσα πάνω σε παλαιότερη ζωγραφικὴ ἐπιφάνεια με το ἴδιο θέμα.

Επισκόπια

1. κείμενο το βόθος, το φόντο της εικόνας
2. **Παναγία Γλυκοφιλούσα**: ἑπὶν ὀκονομαρικῶ αὐτὸ τῆς Παναγίας το πρόσωπο του Χριστοῦ και της Παναγίας ἀγγίζονται
3. **μαρῶ**: ἑπὶν ροῦθου γυναικῶς τελευτήσε, που καλύπτει το κεφάλι και το σῆμα
4. **κεφαλῶ**: μοτίβο που συγκρατᾶ και καλύπτει το μαλλιά
5. **χιτώνες**: ἴσως ἐπιγραφῶν) ἐνὸς τῆς ἀρεῖας ἢ ἐμ μακρῶ μακρῶ (χρῆστος)
6. **ἄμμε**: ἴσως ὀκονομαρικῶ ἑπίσημο
7. **προσωνυμία**: ὄμινα που προβάλλονται ἀπὸ κορυφῆς ἀρεῖας ὀνδῶς προσώπου και ἔτσι κατὰ χαρακτηριστικὸ του ἰδιότητος

Εικόνα 33. Δείγματα καρτελών ειδικού ενημερωτικού υλικού

Β.2.3 Φύλλα δραστηριοτήτων εκπαιδευτικού προγράμματος

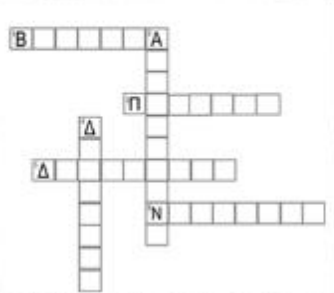
Α1. Γενικό Φύλλο δραστηριοτήτων

Ευάγγελος Ουράνης

1. Αναζητήστε τις παρόμοιες εικόνες στο χώρο της έκθεσης, βρείτε ποιες από αυτές ανήκουν σε **αγία τριάδα** εικόνες και σημειώστε τις λέξεις τους. Στη συνέχεια αντιστοιχίστε τις όψεις της ίδιας εικόνας.

2. Προσπαθήστε να λύσετε το σενάριαζο που ακολουθεί, παρατηρώντας τις εικόνες της έκθεσης και τις λέξεις τους.

Οριζόντια

- Μάρτυρας αγία. Προσέκρινε του Περσοληκού.
- Θεοτόκος και μητέρα θείου των ανθρώπων.
- Στρατιωτικός άγιος. Πολλοί αγιοπαύλιες.
- Άγιος προσέκρινε των ιατρών και ασθενών και ένας από τους Ανάργυρους ιατρούς.

Κάθετα

- Μάρτυρας αγία. Η μνήμη της τιμάται στις 25 Νοεμβρίου.
- Άγιος προσέκρινε των ιατρών και ασθενών και ένας από τους Ανάργυρους ιατρούς.

3. Κινητήστε τους αριθμούς των εικόνων που θα πρέπει να επιλεγούν για να ολοκληρωθεί το έργο του Ι.Ν. Αγίου Νικολάου. Στη συνέχεια σημειώστε τον αριθμό των εικόνων που επιλέχτε στη σωστή θέση πάνω στο σχέδιο του ετέριου.

Εκπολιτικό Πρόγραμμα ΕΜΕ. Προσπαθήστε να κλείψουν (έλληνιστες εικόνες μέσα από τη σελήνη του Βλζασιού Μουσελιού. Ένας κείναι στις "Άρες" των Βλζασιού και μεσο-ζωικών κόνιν της πόλης.

Εικόνα 34. Γενικό Φύλλο Δραστηριοτήτων (Α1)

1. Ανήκετε στην επιστημονική ομάδα αρχαιολόγων και συντηρητών του ΒΜΒ και σας έχει ανατεθεί η καταγραφή των εικόνων της Συλλογής του Αφού διαβάσετε το ενημερωτικό υλικό από την καρτέλα της εικόνας, συμπληρώστε το Δελτίο Καταγραφής της.

Στοιχεία Προέλευσης

Πόλη:

Ναός:

Στοιχεία Κατασκευής

α) τεχνική: γκωαστική □ τέμπλο □ ψηφιδωτή □

β) υλικά τεχνικής και κατασκευής: ξύλο □ κίρι □ χριστικός □ ψηφίδες □ κεραμοστέλι □ έρσισμα □ γύψος □ αιγό □ ψάδι □ νερό □ χρυσός □ ασήμι □ Διάφορα □ άλλα

Κατηγορία Εικόνας

α) εικόνα ιδιωτικής κυλίστριας □

β) εικόνα δημόσιας λατρείας □

- εικόνα τέμπλου: ψ) δεσποτική □ ι) επιστάλια □ ιι) βημόβρα □
- εικόνα προσκυνηταρίου □
- εικόνα ληστείας □

γ) αμφιπρόσωπη □

Κατάσταση Διατήρησης

α) κατάσταση καλή □ μέτρια □ κακή □

β) εθιμική: να □ όχι □

γ) σφάλματα: να □ όχι □

Εργασίες Συντήρησης: να □ όχι □

Επιγραφές: να □ όχι □

Χρονολόγηση:

Αριθμός Καταγραφής Ε.....

Θέμα εικόνας:

Διαστάσεις:

Θύση-Ενότητα έκθεσης (τίτλος):

Ονόματα Ομάδας

Α)

Β)

Γ)

Δ)

Τάξη: Δημοτικό:

2. Συμπληρώστε τα γράμματα που λείπουν από τις παρακάτω λέξεις και ανευρεθείστε τις με τη μορφή του αγίου. Πληροφορίες θα βρείτε στην καρτέλα της εικόνας.

δ _ _ _ υ

ξ _ φ _ ς

α _ π _ α

θ _ ρ _ _ ς

3. α) Αφού ολοκληρώσετε τον παρακάτω διάλογο, υποδυθείτε τους επισκέπτες του μουσείου που ζητούν πληροφορίες για την εικόνα του Αγίου Γεωργίου από τον ξενάγο που τους συνοδεύει. Ανάλογα με τα μέλη της ομάδας σας αριθμήστε τον ρόλο του επισκέπτη π.χ. Επισκέπτης 1^{ος}, 2^{ος} κ.κ.

Επισκέπτης ___ : Πουαν άγιο βλέπουμε στην εικόνα αυτή;

Ξενάγος:

Επισκέπτης ___ : Πότε χρονολογείται;

Ξενάγος:

Επισκέπτης ___ : Γνωρίζουμε από ποιο ναό προέρχεται;

Ξενάγος:

Επισκέπτης ___ : Τι φορές ο άγιος;

Ξενάγος:

.....

.....

.....

Επισκέπτης ___ : Γιατί απεικονίζεται δύο φορές η αιχμή του δόρατος;

Ξενάγος:

.....

.....

.....

Δραστηριότητα για το σχολείο

Χρησιμοποιείστε τα στοιχεία και τις πληροφορίες του φύλλου δραστηριοτήτων και γράψτε ένα άρθρο για τη σχολική σας εφημερίδα με θέμα τη μεταβυζαντινή εικόνα του Αγίου Γεωργίου.

Εικόνα 35. Ειδικό Φύλλο Δραστηριοτήτων (B4)

B.2.4 Έντυπα αξιολόγησης εκπαιδευτικού προγράμματος

Ερωτηματολόγιο αξιολόγησης

του εκπαιδευτικού προγράμματος « Προσεγγίζοντας την τέχνη των ξύλινων φορητών εικόνων μέσα από τη συλλογή του Βυζαντινού Μουσείου Βέροιας. Ένα ταξίδι στις "Χάρες" των βυζαντινών και μεταβυζαντινών ναών της πόλης» για τους μαθητές

Γιέ σου! Θα θέλαμε να μας βοηθήσεις να βελτιώσουμε το εκπαιδευτικό, συμπληρώνοντας το παρακάτω ερωτηματολόγιο.

A) Γενικές πληροφορίες

Σχολείο: Τάξη:.....

Παρακαλώ βάλε ✓ στα παρακάτω κουτάκια

Είσαι: Αγόρι Κορίτσι

1. Είναι η πρώτη φορά που επισκέπτεσαι το Βυζαντινό Μουσείο; Ναι Όχι

1.1. Εάν όχι, με ποιον έκανες την προηγούμενη επίσκεψη;

Οικογένεια Σχολείο και τα δύο

2. Έχεις συμμετάσχει σε άλλο εκπαιδευτικό πρόγραμμα του ΒΜΒ; Ναι Όχι

3. Γνώριζες κάποιες πληροφορίες για το Βυζαντινό Μουσείο πριν τη σημερινή σου συμμετοχή στο εκπαιδευτικό πρόγραμμα; Ναι Όχι

B) Κατανόηση του περιεχομένου του εκπαιδευτικού προγράμματος ✓

4. Για να καταλάβεις το περιεχόμενο του εκπαιδευτικού προγράμματος σε βοήθησε:

	καθόλου	λίγο	αρκετά	πολύ
4.1. Η προετοιμασία στη σχολική τάξη	☐	☐	☐	☐
4.2. Η προβολή του power point στο χώρο του μουσείου	☐	☐	☐	☐
4.3. Οι δραστηριότητες στους χώρους του μουσείου	☐	☐	☐	☐

5. Από τη συμμετοχή σου στο εκπαιδευτικό πρόγραμμα:

	καθόλου	λίγο	αρκετά	πολύ
5.1. κατάλαβες ότι από τα βυζαντινά χρόνια έως και σήμερα οι εικόνες αποτελούν αντικείμενα λατρείας και ευλάβειας στα σπίτια και τις εκκλησίες των χριστιανών.	☐	☐	☐	☐
5.2. κατάλαβες τον τρόπο κατασκευής των ξύλινων φορητών εικόνων και την τεχνική της αυγοτέμπερας.	☐	☐	☐	☐

	καθόλου	λίγο	αρκετά	πολύ
5.3. κατάλαβες την εικονογραφία -θέματα (π.χ. μορφές Χριστού, Παναγίας, αγίων, σκηνές από τη ζωή τους κ.ά.) των ξύλινων φορητών εικόνων.	☐	☐	☐	☐
5.4. κατάλαβες ότι από τις ξύλινες φορητές εικόνες μπορούμε να γνωρίσουμε πολλά στοιχεία του βυζαντινού πολιτισμού (π.χ. ένδυση, οπλισμό, γραφή κ.ά.).	☐	☐	☐	☐
5.5. κατάλαβες τον τρόπο διαχείρισης των εικόνων και την πορεία τους από τους βυζαντινούς και μεταβυζαντινούς ναούς της Βέροιας στην έκθεση και τις αποθήκες του Μουσείου.	☐	☐	☐	☐
5.6. κατάλαβες ότι οι βυζαντινές/μεταβυζαντινές εικόνες αποτελούν αντικείμενα τέχνης και εκθέματα όχι μόνο στα ελληνικά αλλά και σε πολλά μουσεία του κόσμου.	☐	☐	☐	☐

Γ) Εντυπώσεις από τις δραστηριότητες ✓

6. Η δραστηριότητα που σου άρεσε περισσότερο είναι (επίλεξε μία ή περισσότερες) ✓

- 6.1. Το Γενικό Φυλλάδιο (Α) δραστηριοτήτων για τις εικόνες
- 6.2. Το Ειδικό φυλλάδιο (Β) δραστηριοτήτων για το επιλεγμένο έκθεμα-εικόνα
- 6.3. Το παιχνίδι ρόλων
- 6.4. Η γωνιά του αγιογράφου

7. Πόσο σου άρεσε η κάθε μία δραστηριότητα; ✓

	καθόλου	λίγο	αρκετά	πολύ
7.1. Τα φυλλάδια δραστηριοτήτων σου άρεσαν	☐	☐	☐	☐
7.2. Το παιχνίδι ρόλων σου άρεσε	☐	☐	☐	☐
7.3. Η γωνιά του αγιογράφου σου άρεσε	☐	☐	☐	☐

8. Οι δραστηριότητες του γενικού φυλλαδίου σε δυσκόλεψαν (Α): ✓ ✎

καθόλου λίγο αρκετά πολύ

9. Οι δραστηριότητες του ειδικού φυλλαδίου σε δυσκόλεψαν (Β): ✓ ✎

καθόλου λίγο αρκετά πολύ

10. Τα βοηθητικά εργαλεία, φακός φωτισμού και μεγεθυντικός φακός, ήταν χρήσιμα στην παρατήρηση των εικόνων ✓

καθόλου λίγο αρκετά πολύ

11. Στο χώρο της έκθεσης κινήθηκε άνετα κατά τη διάρκεια των δραστηριοτήτων ✓

καθόλου λίγο αρκετά πολύ

Δ) Γενικές εντυπώσεις ✓

12. Το εκπαιδευτικό πρόγραμμα που συμμετείχες σήμερα στο Μουσείο ήταν:

(επίλεξε ένα ή περισσότερα)

ενδιαφέρον ευχάριστο διαφορετικό δύσκολο κουραστικό

13. Πως θα χαρακτήριζες τη σημερινή σου εμπειρία στο μουσείο (επίλεξε ένα ή περισσότερα)

συναρπαστική μοναδική πολύπλοκη βαρετή

14. Μετά από τη σημερινή σου συμμετοχή στο εκπαιδευτικό πρόγραμμα ποια είναι η άποψή σου για το Μουσείο; (επίλεξε ένα ή περισσότερα)

14.1. Χώρος γνώσης και ψυχαγωγίας

14.2. Χώρος γνωριμίας με την πολιτιστική κληρονομιά και την ιστορία του τόπου μας

14.3. Χώρος για ομαδική εργασία

14.4 Χώρος που θέλεις να επισκεφτείς ξανά

14.5 Χώρος βαρετός

14.6 Χώρος ψυχρός

15. Θα μοιρασθείς τις σημερινές σου εντυπώσεις από το μουσείο με την οικογένειά και τους φίλους σου;

Ναι Όχι

Σε ευχαριστούμε πολύ!!!

Ερωτηματολόγιο αξιολόγησης

του Ε.Π. « Προσεγγίζοντας την τέχνη των ξύλινων φορητών εικόνων μέσα από τη συλλογή του Βυζαντινού Μουσείου Βέροιας. Ένα ταξίδι στις "Χάρες" των βυζαντινών και μεταβυζαντινών ναών της πόλης» για τον εκπαιδευτικό

Για την αξιολόγηση και βελτίωση του εκπαιδευτικού προγράμματος, παρακαλούμε να συμπληρώσετε το παρακάτω ερωτηματολόγιο.

Α) Ατομικά στοιχεία

Ηλικία: 25-35 35-45 45-55 55+

Φύλο: άνδρας γυναίκα

Διδακτικό/ά αντικείμενο/α:.....

Διδακτική εμπειρία: 1-5 6-10 11-20 21-30 30+

Εμπειρία στο σχεδιασμό και την εφαρμογή πολιτιστικών προγραμμάτων; Ναι όχι

Β) Στοιχεία σχολικού τμήματος που συμμετείχε στο Εκπαιδευτικό Πρόγραμμα

Σχολείο:

Τάξη: Τμήμα

Δύναμη τμήματος: Αριθμός μαθητών τη μέρα υλοποίησης του Ε.Π.:.....

Γ) Γενικά χαρακτηριστικά τμήματος

1. Μαθησιακό επίπεδο τάξης

Χαμηλό Μέτριο Υψηλό Πολύ Υψηλό Εξαιρετικό

2. Κλίμα συνεργασίας μεταξύ των μαθητών/τριών

Κακό Μέτριο Καλό Πολύ Καλό Άριστο

3. Ιδιαίτερα προβλήματα συμπεριφοράς

Καθόλου Ελάχιστα Λίγα Πολλά Πάρα πολλά

Δ) Συχνότητα συμμετοχής σε εκπαιδευτικά προγράμματα του ΒΜΒ

4. Έχετε συμμετάσχει άλλη φορά σε εκπαιδευτικό πρόγραμμα του μουσείου; Ναι Όχι

Αν ναι, πόσες φορές; 1 2-3 4+

5. Έχετε συμμετάσχει άλλη φορά σε Ε.Π. του ΒΜΒ με το τμήμα που συνοδεύσατε σήμερα; Ναι Όχι

Αν ναι, πόσες φορές; 1 2+

Ε) Γενική Αξιολόγηση του Ε.Π.

6. Κατά την άποψή σας, το θέμα-περιεχόμενο του προγράμματος

	καθόλου	λίγο	αρκετά	πολύ	πάρα πολύ
6.1 είχε ενδιαφέρον για τους μαθητές σας	☐	☐	☐	☐	☐
6.2 ήταν κατανοητό για τους μαθητές σας	☐	☐	☐	☐	☐
6.3 ήταν κατάλληλο για την ηλικία των μαθητών σας	☐	☐	☐	☐	☐

7. Κατά την άποψή σας, το περιεχόμενο του Ε.Π. βοήθησε τους μαθητές σας:

	καθόλου	λίγο	αρκετά	πολύ	πάρα πολύ
7.1 να προσεγγίσουν όψεις και στοιχεία του βυζαντινού πολιτισμού	☐	☐	☐	☐	☐
7.2 να προσεγγίσουν στοιχεία της τοπικής πολιτιστικής κληρονομιάς από τη βυζαντινή και μεταβυζαντινή περίοδο	☐	☐	☐	☐	☐
7.3 να κατανοήσουν τη λειτουργία της εικόνας ως λατρευτικού αντικειμένου	☐	☐	☐	☐	☐
7.4 να γνωρίσουν ζητήματα κατασκευής εικόνων, εικονογραφίας και ζωγραφικής τέχνης	☐	☐	☐	☐	☐
7.5 να εξοικειωθούν με τη Συλλογή Εικόνων του ΒΜΒ	☐	☐	☐	☐	☐
7.6 να αντιληφθούν ότι οι βυζαντινές-μεταβυζαντινές εικόνες αποτελούν σήμερα εκτός από λατρευτικά αντικείμενα και έργα τέχνης- μουσειακά εκθέματα	☐	☐	☐	☐	☐
7.7 να κατανοήσουν θέματα διαχείρισης ενός μουσειακού αντικειμένου	☐	☐	☐	☐	☐

ΣΤ) Ειδική Αξιολόγηση του Ε.Π.

8. Η γνώμη σας για:

	Ανεπαρκής	Μέτρια	Καλή	Πολύ καλή	Άριστη
8.1 τη διάρθρωση του προγράμματος είναι	☐	☐	☐	☐	☐
8.2 το περιεχόμενο της παρουσίασης ppt είναι	☐	☐	☐	☐	☐
8.3 τις μουσειοπαιδαγωγικές μεθόδους που αξιοποιήθηκαν στο Ε.Π. είναι	☐	☐	☐	☐	☐
8.4 τα εκπαιδευτικά εργαλεία που χρησιμοποιήθηκαν είναι	☐	☐	☐	☐	☐
8.5 τις δραστηριότητες που σχεδιάστηκαν είναι	☐	☐	☐	☐	☐

9. Παρατηρήσατε κάποιο ζήτημα κατανόησης στα κείμενα των καρτελών προετοιμασίας; Ναι Όχι

- 9.1. Αν ναι, σημειώστε τον αριθμό της καρτέλας και σχολιάστε.....
.....
.....
.....

Ζ) Συνθήκες εφαρμογής του Ε.Π. στο χώρο του μουσείου

10. Διαπιστώσατε κάποια δυσλειτουργία ή κάτι που χρειάζεται βελτίωση

10.1. Κατά τη διάρκεια της προβολής του ppt; Ναι Όχι

10.1.1. Αν ναι, σημειώστε.....
.....
.....

10.2. Κατά τη διάρκεια της υλοποίησης των δραστηριοτήτων στο χώρο της εκθεσιακής ενότητας; Ναι Όχι

10.2.1. Αν ναι, σημειώστε.....
.....
.....

10.3. Δεχτήκατε κάποιο παράπονο ή αρνητικό σχόλιο από μαθητή κατά τη διάρκεια εφαρμογής του Ε.Π. στο μουσείο; Ναι Όχι

10.3.1. Αν ναι, σημειώστε.....
.....
.....

11. Ο βαθμός δυσκολίας των δραστηριοτήτων των έντυπων φυλλαδίων Α και Β ήταν

Χαμηλός Μέτριος Κανονικός Υψηλός Πολύ υψηλός

12. Το επίπεδο της σημερινής μουσειακής μαθησιακής εμπειρίας ήταν

Χαμηλό Μέτριο Υψηλό Πολύ Υψηλό Εξαιρετικό

Η) Σύνδεση του Ε.Π. με το Αναλυτικό Πρόγραμμα Σπουδών.

14. Σε ποιο διδακτικό αντικείμενο εντάξατε το Ε.Π.;.....
.....
.....

Θ) Παρατηρήσεις-προτάσεις

15. Παρακαλώ, σημειώστε τυχόν παρατηρήσεις, προτάσεις για τη βελτίωση του Ε.Π.:

.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....

Σας ευχαριστούμε θερμά για το χρόνο σας!

Εικόνα 37. Ερωτηματολόγιο αξιολόγησης για εκπαιδευτικούς

Παράρτημα Γ

Όψεις βυζαντινού πολιτισμού στην εκπαιδευτική δραστηριότητα ξένων και ελληνικών μουσείων

Γ.1 Κατάλογος ξένων μουσείων που συμπεριλήφθηκαν στην έρευνα

<i>Κωδικός (Ξένο Μουσείο)</i>	<i>Όνομα Μουσείου</i>
ΞΜ1	Rijksmuseum, Amsterdam
ΞΜ2	Museu Nacional De Arte Antica, Lisboa
ΞΜ3	Guggenheim Museum, Bilbao
ΞΜ4	The State Hermitage Museum, St Petersburg
ΞΜ5	British Museum, London
ΞΜ6	Galleria Uffizi, Florence
ΞΜ7	Metropolitan Museum, New York
ΞΜ8	Louvre Museum, Paris
ΞΜ9	Petit Palais, Paris
ΞΜ10	Μουσείο Εικόνων_ Ελληνικό Ινστιτούτο Βυζαντινών και Μεταβυζαντινών Σπουδών, Βενετία
ΞΜ11	Art Museum at the University of Toronto
ΞΜ12	Gallery of Ohrid Icons
ΞΜ13	National Museum, Belgrade
ΞΜ14	Συλλογή Εικόνων SEKULIĆ, Belgrade
ΞΜ15	Εθνική Πινακοθήκη Βουλγαρίας/Μουσείο Χριστιανικής Τέχνης, Σόφια
ΞΜ16	Varna Museum of Archaeology
ΞΜ17	Museum of Russian Icons, Boston
ΞΜ18	Bode Museum, Συλλογή γλυπτικής και Μουσείο Χριστιανικής τέχνης, Berlin
ΞΜ19	Museo del Prado, Madrid
ΞΜ20	Museo Nacional Thyssen-Bornemisza, Madrid
ΞΜ21	Museo Arqueologico Nacional ,Madrid

EM22	Victoria and Albert Museum, London
EM23	Museum of London
EM24	National Museum of Art of Romania, Bucharest
EM25	Muzeul De Arta, Timisoara, Romania
EM26	Muzeul de Istorie Turda, Romania
EM27	Rijksmuseum van Oudheden, Leiden
EM28	Hermitage, Amsterdam
EM29	Ikonen- Museum Kampen, Netherlands
EM30	Ikonen-Museum Reclinghausen, Germany
EM31	Museum voor Religieuze Kunst, Uden, Netherlands
EM32	National Gallery of Art, Washington, USA
EM33	Getty Museum, Los Angeles
EM34	Art Institute of Chicago
EM35	Museum of Fine Arts, Boston
EM36	Dumbarton Oaks, Washington
EM37	Minneapolis Institute of Art
EM38	Indianapolis Museum of Art
EM39	Brooklyn Museum
EM40	Cleveland Museum of Art
EM41	Houston Museum of Fine Arts
EM42	Milwaukee Art Museum
EM43	Portland Art Museum
EM44	Carnegie Museum of Art, Pittsburgh Pennsylvania
EM45	Saint Louis Art Museum, Missouri
EM46	Toledo Museum of Art
EM47	Chester Beatty στο Δουβλίνο
EM48	Gallerie D' Italia, Milano
EM49	Belvedere Museum, Vienna
EM50	National Museum of Medieval Art, Κορυτσά, Αλβανία
EM51	Βυζαντινό Μουσείο Αρχιεπισκόπου Μακαρίου, Κύπρος

Γ.1.1 Καταγραφή στοιχείων της έρευνας για τα ξένα μουσεία

A/A EM1	
Μουσείο	Rijksmuseum ³⁷ , Amsterdam
Συλλογή Βυζαντινών και μεταβυζαντινών εικόνων	
	Σε έκθεση
Συλλογή Ρωσικών εικόνων	
Συλλογή ιταλικών εικόνων βυζαντινής τεχνοτροπίας ή με επιρροές από τη βυζαντινή παράδοση	ναι ³⁸

³⁷<https://www.rijksmuseum.nl/>

³⁸<https://www.rijksmuseum.nl/en/search?q=italian%20icon&v=&s=&ii=0&p=1>

Εκπαιδευτικές δραστηριότητες	ναι ³⁹
Αξιοποίηση βυζαντινών/μεταβυζαντινών εικόνων σε εκπαιδευτικές δραστηριότητες	
Παρατηρήσεις	

Α/Α ΞΜ2	
Μουσείο	Museu Nacional De Arte Antica ⁴⁰
Συλλογή Βυζαντινών και μεταβυζαντινών εικόνων	
	Σε έκθεση
Συλλογή Ρωσικών εικόνων	
Συλλογή ιταλικών εικόνων βυζαντινής τεχνοτροπίας ή με επιρροές από τη βυζαντινή παράδοση	
Εκπαιδευτικές δραστηριότητες	ναι ⁴¹
Αξιοποίηση βυζαντινών/μεταβυζαντινών εικόνων σε εκπαιδευτικές δραστηριότητες	
Παρατηρήσεις	

Α/Α ΞΜ3	
Μουσείο	Guggenheim Museum ⁴² , Bilbao
Συλλογή Βυζαντινών και μεταβυζαντινών εικόνων	
	Σε έκθεση
Συλλογή Ρωσικών εικόνων	
Συλλογή ιταλικών εικόνων βυζαντινής τεχνοτροπίας ή με επιρροές από τη βυζαντινή παράδοση	
Εκπαιδευτικές δραστηριότητες	ναι ⁴³
Αξιοποίηση βυζαντινών/μεταβυζαντινών εικόνων σε εκπαιδευτικές δραστηριότητες	
Παρατηρήσεις	Εκπαιδευτικό υλικό ⁴⁴ για ρωσικές εικόνες του 13 ^{ου} -17 ^{ου} αι. με αναφορά στην επιρροή της βυζαντινής τέχνης στην ανάπτυξη της εκκλησιαστικής τέχνης στη Ρωσία στο πλαίσιο της περιοδεύουσας έκθεσης "Russia ⁴⁵ " με έργα ρωσικής τέχνης.

Α/Α ΞΜ4

<https://www.rijksmuseum.nl/en/my/collections/1463916--bart-van-heerikhuizen/room-0-2-is-for-those-who-love-early-italian-art/objecten#/SK-A-3392.9>

<https://www.rijksmuseum.nl/en/my/collections/1463916--bart-van-heerikhuizen/room-0-2-is-for-those-who-love-early-italian-art/objecten#/SK-A-3393.16>

³⁹ <https://www.rijksmuseum.nl/en/families-education-or-groups>

⁴⁰ <http://www.museudearteantiga.pt/english/>

⁴¹ <http://www.museudearteantiga.pt/education>

⁴² <https://www.guggenheim-bilbao.eus/en>

⁴³ <https://www.guggenheim-bilbao.eus/en/learn>

⁴⁴ <https://www.guggenheim.org/wp-content/uploads/2019/12/guggenheim-teaching-materials-russia.pdf>

⁴⁵ <https://www.guggenheim.org/exhibition/russia-2>

<https://www.guggenheim-bilbao.eus/en/exhibitions/russia>

Μουσείο	The State Hermitage Museum ⁴⁶ , St Petersburg
Συλλογή Βυζαντινών και μεταβυζαντινών εικόνων	vai ⁴⁷
	Σε έκθεση vai ⁴⁸
Συλλογή Ρωσικών εικόνων	vai ⁴⁹
Συλλογή ιταλικών εικόνων βυζαντινής τεχνοτροπίας ή με επιρροές από τη βυζαντινή παράδοση	
Εκπαιδευτικές δραστηριότητες	vai ⁵⁰
Αξιοποίηση βυζαντινών/μεταβυζαντινών εικόνων σε εκπαιδευτικές δραστηριότητες	vai (εκπαιδευτικό πρόγραμμα για μαθητές με θέμα τον ρωσικό πολιτισμό από τους αρχαίους χρόνους έως και το 19 ^ο αι. Στο πλαίσιο του προγράμματος οι μαθητές μαθαίνουν για την ζωγραφική εικόνων και την κατασκευή ναών ⁵¹).
Παρατηρήσεις	Το 2011 διοργανώθηκε η περιοδική έκθεση για τη βυζαντινή τέχνη από τον 4ο έως το 15 ^ο αι. Μεταξύ των εκθέσιμων αντικειμένων και εικόνες ⁵² .

A/A ΕΜ5	
Μουσείο	The British Museum ⁵³ , London
Συλλογή Βυζαντινών και μεταβυζαντινών εικόνων	vai ⁵⁴

46

https://www.hermitagemuseum.org/wps/portal/hermitage/!ut/p/z/1/04_Sj9CPykssy0xPLMnMz0vMAfjjo8zi_R0dzQyNnQ28_D29zQ0c_UNMPfz9w5yNnE30wwkpiAJKJ-AAjgZA_VGEIBTKRhikOyogAgDOvDDP/dz/d5/L2dBISEvZ0FBIS9nQSEh/?Ing=en

47 https://www.hermitagemuseum.org/wps/portal/hermitage/search-results/!ut/p/z/1/04_Sj9CPykssy0xPLMnMz0vMAfjjo8zi_R0dzQyNnQ28DNxMDAwcfYIDzR3Ngw0NDA31w8EKDHAARwP9KGL041EQhd_4cP0oVCv8Pb3NDRz9Q0w9_P3Dnl2cTaAK8JhRkBsAYZDpgAgAtcwNZQ!!/dz/d5/L2dBISEvZ0FBIS9nQSEh/?Ing=en#search=icon

48

https://www.hermitagemuseum.org/wps/portal/hermitage/explore/collections/master/sub/1252187755/!ut/p/z/1/jY_LDolwEEW_xQ8wfdAWWDZVnjYVQcRuDBuQRiEY4skvtzFuwljObplz584FGHRAI-W9qcuH6dryYvajZifFOUOWgJHjBh7kZOOIXFrBNGP8ALgl-EQ6H_uZwA9r49-BZgG-CaFrIHuy-G8bNggAwXCFCHtik1H-ixQ1HGjXpnEZZLmFp0CoxDYsymgO_5K8h9NxEOUdh30EdEGNuQq4wGSuUCC_IGZor2133x2FRp2ISLJ0abt7o!/dz/d5/L2dBISEvZ0FBIS9nQSEh/?Ing=en

49 https://www.hermitagemuseum.org/wps/portal/hermitage/digital-collection/01.%20paintings/570107/!ut/p/z/1/04_Sj9CPykssy0xPLMnMz0vMAfjjo8zi_R0dzQyNnQ28_J1NXQwc_YMCTIOc_dwNDE30w8EKDHAAARwP9KGL041EQhd94L0lWAH1gVOTr7JuuH1WQWJKhm5mXlq8fYWCop1CQmJlXkpmXXqwfYWpuYghgDnRMFJpxnt7mQONCTD38_c0cjZxNoArwOKggzSiysDINNURUREAUrouSg!!/dz/d5/L2dBISEvZ0FBIS9nQSEh/?Ing=en

50

https://www.hermitagemuseum.org/wps/portal/hermitage/learn/children/!ut/p/z/1/04_Sj9CPykssy0xPLMnMz0vMAfjjo8zi_R0dzQyNnQ28LcW93AwcTVzdAh19jQOc_U31w8EKDHAARwP9KGL041EQhd_4cP0oVCsMzBwtgRJuFr5erh6G7sbm6Ar8Pb3NDRz9Q0w9_P3Dnl2cTaAK8FhSkBsaYZDpgQqAEa41Mg!!/dz/d5/L2dBISEvZ0FBIS9nQSEh/?Ing=en

51 https://www.hermitagemuseum.org/wps/portal/hermitage/learn/children/programs/clubsngroups/!ut/p/z/1/jY_JCslwFEW_xQ-QpHO7DKG1rYyoONRsJARgQJuE1Lrw6w3iRsHq3T047w6AgQYwxW9S8KvUirfu3rP4QBGKvQDDOs3KAqlwL1aIBETI7B7AvCLEATsn_8RgI3b178C3AlfEkwyEYIZfL1Opzho0xmpheDeD5tQOx14JawfTuzbs3Q_GKHMxRUrqvPRmQflJ0GgeQETXUUnpFvs4fAEIjU23ae6LEsoKTR7Xr4xN/dz/d5/L2dBISEvZ0FBIS9nQSEh/?Ing=en [01-07-2019]

52 https://www.hermitagemuseum.org/wps/portal/hermitage/news/news-item/!ut/p/z/1/rZJdT8lWFlb_ilxwufT0Y-t22cytCkJBHGO9WTYcY4YV0EX9-W4a41eEYOxFO5O8efucc16k0QJpkz1WZdZUW5Nt2jrTqgEcDD1YSCH4ICQQJQYEs0DB82RRnpjSpQUunpsuTbN1ihZF_d11WRlCaYYPiy3piM0wdTPD2839jzvJQApn1Y1xinLKWMDb67ZXWLEmdFCkacWxki2GKQOVaOObMcanuQr3jmrjKX_nglyMA6cP48bH-9GH7uOM9QvCVQamAgFAyZJNQYhnyH4LLW8FN_aFUUnOf-AwLST_EEdeAhDublz5FcMwJGh24tS-GcpQnrde1PfZYpAZL8Zxv4onUbBdav-tOD_-4afzD04ts42rtXdfq9FG8Qucs8Nww5ibu6dmItrQuoJnWdjkdF7gK1N6Xo9V4A3GbD5g!!/dz/d5/L2dBISEvZ0FBIS9nQSEh/ [01-07-2019]

53 <https://www.britishmuseum.org/>

54

https://www.britishmuseum.org/research/collection_online/collection_object_details.aspx?objectId=58588&partId=1&searchText=icon&page=2

	Σε έκθεση	ναι
Συλλογή Ρωσικών εικόνων		ναι ⁵⁵
Συλλογή ιταλικών εικόνων βυζαντινής τεχνοτροπίας ή με επιρροές από τη βυζαντινή παράδοση		
Εκπαιδευτικές δραστηριότητες		ναι ⁵⁶
Αξιοποίηση βυζαντινών/μεταβυζαντινών εικόνων σε εκπαιδευτικές δραστηριότητες		
Παρατηρήσεις		

Α/Α ΞΜ6		
Μουσείο	Galleria Uffizi, Florence ⁵⁷	
Συλλογή Βυζαντινών και μεταβυζαντινών εικόνων		
	Σε έκθεση	
Συλλογή Ρωσικών εικόνων		ναι ⁵⁸
Συλλογή ιταλικών εικόνων βυζαντινής τεχνοτροπίας ή με επιρροές από τη βυζαντινή παράδοση		ναι ⁵⁹
Εκπαιδευτικές δραστηριότητες		ναι ⁶⁰
Αξιοποίηση βυζαντινών/μεταβυζαντινών εικόνων σε εκπαιδευτικές δραστηριότητες		
Παρατηρήσεις		

https://www.britishmuseum.org/research/collection_online/collection_object_details.aspx?objectId=58859&partId=1&searchText=icon&page=2
https://www.britishmuseum.org/research/collection_online/collection_object_details.aspx?objectId=63061&partId=1&searchText=icon&page=2
https://www.britishmuseum.org/research/collection_online/collection_object_details.aspx?objectId=58862&partId=1&searchText=icon&page=2
https://www.britishmuseum.org/research/collection_online/collection_object_details.aspx?objectId=60247&partId=1&searchText=icon&page=2
https://www.britishmuseum.org/research/collection_online/collection_object_details.aspx?objectId=3485956&partId=1&searchText=icon&page=2
https://www.britishmuseum.org/research/collection_online/collection_object_details.aspx?objectId=3400762&partId=1&searchText=icon&page=2
https://www.britishmuseum.org/research/collection_online/collection_object_details.aspx?objectId=3400758&partId=1&searchText=icon&page=2
https://www.britishmuseum.org/research/collection_online/collection_object_details.aspx?objectId=3400767&partId=1&searchText=icon&page=2
https://www.britishmuseum.org/research/collection_online/collection_object_details.aspx?objectId=58754&partId=1&searchText=icon&page=2
https://www.britishmuseum.org/research/collection_online/collection_object_details.aspx?objectId=3400759&partId=1&searchText=icon&page=2
https://www.britishmuseum.org/research/collection_online/collection_object_details.aspx?objectId=60412&partId=1&searchText=icon&page=3
https://www.britishmuseum.org/research/collection_online/collection_object_details.aspx?objectId=58583&partId=1&searchText=icon&page=3
https://www.britishmuseum.org/research/collection_online/collection_object_details.aspx?objectId=3400737&partId=1&searchText=icon&page=3
https://www.britishmuseum.org/research/collection_online/collection_object_details.aspx?objectId=58863&partId=1&searchText=icon&page=3
https://www.britishmuseum.org/research/collection_online/collection_object_details.aspx?objectId=58654&partId=1&searchText=icon&page=3
https://www.britishmuseum.org/research/collection_online/collection_object_details.aspx?objectId=58584&partId=1&searchText=icon&page=3
https://www.britishmuseum.org/research/collection_online/collection_object_details.aspx?objectId=58756&partId=1&searchText=icon&page=3
https://www.britishmuseum.org/research/collection_online/collection_object_details.aspx?objectId=58599&partId=1&searchText=icon&page=3
https://www.britishmuseum.org/research/collection_online/collection_object_details.aspx?objectId=59484&partId=1&searchText=icon&page=3
https://www.britishmuseum.org/research/collection_online/collection_object_details.aspx?objectId=58858&partId=1&searchText=icon&page=4
https://www.britishmuseum.org/research/collection_online/collection_object_details.aspx?objectId=71818&partId=1&searchText=icon&page=5

55

https://research.britishmuseum.org/research/collection_online/collection_object_details.aspx?objectId=58609&partId=1&searchText=icon&page=1

⁵⁶ https://www.britishmuseum.org/learning/schools_and_teachers/resources.aspx

⁵⁷ <https://www.uffizi.it/>

⁵⁸ <https://www.uffizi.it/en/magazine/icons-pitti> & http://catalogo.uffizi.it/it/143/collezioni/17/?paginate_pageNum=8

⁵⁹ <https://www.uffizi.it/en/artworks/virgin-and-child-enthroned-surrounded-by-angels-known-as-the-ruccellai-madonna>

<https://www.uffizi.it/en/artworks/virgin-and-child-enthroned-and-prophets-santa-trinita-maesta>

<https://www.uffizi.it/en/artworks/the-birth-of-saint-nicholas-the-arms-of-saint-nicholas>

⁶⁰ https://www.uffizi.it/en/pages/didactics?utf8=%E2%9C%93&query=%5Bmatching_structural_tag%5D=Secondary+School+%2815-19+yo%29

Α/Α ΞΜ7	
Μουσείο	The Metropolitan Museum ⁶¹ , New York
Συλλογή Βυζαντινών και μεταβυζαντινών εικόνων	ναι ⁶²
	Σε έκθεση ⁶³ Ναι & στο πλαίσιο περιοδικής έκθεσης (Byzantium ⁶⁴ : Faith and Power 1261-1557)
Συλλογή Ρωσικών εικόνων	ναι ⁶⁵
Συλλογή ιταλικών εικόνων βυζαντινής τεχνοτροπίας ή με επιρροές από τη βυζαντινή παράδοση	ναι ⁶⁶
Εκπαιδευτικές δραστηριότητες	ναι ⁶⁷
Αξιοποίηση βυζαντινών/μεταβυζαντινών εικόνων σε εκπαιδευτικές δραστηριότητες	ναι ⁶⁸ (σε online ενημερωτικό υλικό ⁶⁹ για τους εκπαιδευτικούς). Έκδοση για τον βυζαντινό πολιτισμό ⁷⁰ αλλά και εκπαιδευτικά προγράμματα στο πλαίσιο της περιοδικής έκθεσης.
Παρατηρήσεις	

Α/Α ΞΜ8	
Μουσείο	The Louvre Museum ⁷¹
Συλλογή Βυζαντινών και μεταβυζαντινών εικόνων	ναι ⁷²
	Σε έκθεση ναι ⁷³ (έχει εκθεσιακή ενότητα με ελληνικές και ρωσικές εικόνες. room 734 _ 6 εικόνες)
Συλλογή Ρωσικών εικόνων	ναι
Συλλογή ιταλικών εικόνων βυζαντινής τεχνοτροπίας ή με επιρροές από τη βυζαντινή παράδοση	ναι ⁷⁴

⁶¹ <https://www.metmuseum.org/>

⁶² <https://www.metmuseum.org/art/collection/search/479796>

<https://www.metmuseum.org/art/collection/search/474336>

<https://www.metmuseum.org/art/collection/search/435828>

<https://www.metmuseum.org/art/collection/search/437856>

<https://www.metmuseum.org/art/collection/search/437855>

<https://www.metmuseum.org/art/collection/search/437858?searchField=All&sortBy=Relevance&what=Paintings&ft=byzantine&mp:offset=20&mp:rpp=20&mp:pos=23>

⁶³ βλ. τα προηγούμενα links

⁶⁴ <https://www.metmuseum.org/press/exhibitions/2004/dazzling-byzantine-treasures-displayed-in-major-international-exhibition-at-metropolitan-museum-opening-march-23>

⁶⁵ <https://www.metmuseum.org/search-results#!/search?q=russian%20icon>

⁶⁶ <https://www.metmuseum.org/art/collection/search/459046>

⁶⁷ <https://www.metmuseum.org/learn/educators>

⁶⁸ <https://www.metmuseum.org/-/media/files/learn/for-educators/k12-online-resources.pdf?la=en>

⁶⁹ <https://www.metmuseum.org/toah/search/?search-term=byzantine>

⁷⁰

https://www.metmuseum.org/art/metpublications/Byzantium_Faith_and_Power_1261_1557_Perspectives_on_Late_Byzantine_Art_and_Culture

⁷¹ <https://www.louvre.fr/>

⁷² http://cartelen.louvre.fr/cartelen/visite?srv=car_not_frame&idNotice=2107&langue=en

⁷³ http://cartelen.louvre.fr/cartelen/visite?srv=obj_view_obj&objet=salle_462_20679_Plco031.001.jpg_obj.html&flag=true

⁷⁴ <https://www.louvre.fr/en/oeuvre-notices/st-francis-assisi-receiving-stigmata>

<https://www.louvre.fr/en/oeuvre-notices/madonna-and-child-majesty-surrounded-angels>

http://cartelen.louvre.fr/cartelen/visite?srv=car_not_frame&idNotice=1247&langue=en

Εκπαιδευτικές δραστηριότητες	ναι ⁷⁵
Αξιοποίηση βυζαντινών/μεταβυζαντινών εικόνων σε εκπαιδευτικές δραστηριότητες	
Παρατηρήσεις	

Α/Α ΕΜ9	
Μουσείο	The Petit Palais, Paris ⁷⁶
Συλλογή Βυζαντινών και μεταβυζαντινών εικόνων	ναι ⁷⁷ (room 41_ δωρεά Roger Cabal)
	Σε έκθεση ναι
Συλλογή Ρωσικών εικόνων	ναι ⁷⁸
Συλλογή ιταλικών εικόνων βυζαντινής τεχνοτροπίας ή με επιρροές από τη βυζαντινή παράδοση	
Εκπαιδευτικές δραστηριότητες	ναι ⁷⁹
Αξιοποίηση βυζαντινών/μεταβυζαντινών εικόνων σε εκπαιδευτικές δραστηριότητες	ναι ⁸⁰ (ξεναγήσεις σε ενήλικες στη συλλογή βυζαντινών/μεταβυζαντινών εικόνων)
Παρατηρήσεις	<p>Περιοδεύουσα έκθεση με τους Θησαυρούς τους Αγίου Όρους το 2009, ανάμεσα στα εκθέματα και εικόνες.⁸¹</p> <p>Προσφέρονται προγράμματα και εργαστήρια που αφορούν στη ζωγραφική σε μαθητές νηπιαγωγείου, δημοτικού, χωρίς ωστόσο να δίνονται ειδικότερες πληροφορίες για τα έργα στα οποία εστιάζουν .</p> <p>Προσφέρεται το πρόγραμμα L'univers muséal σε μαθητές Γυμνασίου-Λυκείου, που αποτελεί μία γενική γνωριμία με το μουσείο και τις συλλογές του.</p>

Α/Α ΕΜ10

⁷⁵ <https://www.louvre.fr/en/teachers>

⁷⁶ <http://www.petitpalais.paris.fr/en>

⁷⁷ <http://www.petitpalais.paris.fr/en/oeuvre/christ-pity>
<http://www.petitpalais.paris.fr/en/oeuvre/you-rejoices>
<http://www.petitpalais.paris.fr/en/oeuvre/pieta>
<http://www.petitpalais.paris.fr/en/oeuvre/saint-charalambos-and-devil>
<http://www.petitpalais.paris.fr/en/oeuvre/saint-simeon-stylites>
<http://www.petitpalais.paris.fr/en/oeuvre/st-martin>
<http://www.petitpalais.paris.fr/en/oeuvre/communion-st-mary-egypt>
<http://www.petitpalais.paris.fr/en/oeuvre/dormition-virgin>
<http://www.petitpalais.paris.fr/en/oeuvre/forty-martyrs-sebaste>
<http://www.petitpalais.paris.fr/en/oeuvre/lamentation-over-dead-christ>
<http://www.petitpalais.paris.fr/en/oeuvre/mother-god-glykophilousa>
<http://www.petitpalais.paris.fr/en/oeuvre/nativity>

⁷⁸ <http://www.petitpalais.paris.fr/en/oeuvre/st-john-baptist>
<http://www.petitpalais.paris.fr/en/oeuvre/archangel-michael-and-archangel-gabriel>
<http://www.petitpalais.paris.fr/en/oeuvre/creation-world>
<http://www.petitpalais.paris.fr/en/oeuvre/holy-face>
<http://www.petitpalais.paris.fr/en/oeuvre/virgin-inviolable-mountain>

⁷⁹ <http://www.petitpalais.paris.fr/en/activites-et-evenements>

⁸⁰ http://www.petitpalais.paris.fr/sites/default/files/petit_palais_brochure_activites_groupes_adultes_et_scolaires_2016_2017.pdf

⁸¹ <http://www.petitpalais.paris.fr/en/recherche?keys=byzantine>
<https://www.flickr.com/photos/souveraine/sets/72157618827493632/>

Μουσείο	Μουσείο Εικόνων ⁸² _ Ελληνικό Ινστιτούτο Βυζαντινών και Μεταβυζαντινών Σπουδών, Βενετία
Συλλογή Βυζαντινών και μεταβυζαντινών εικόνων	ναι ⁸³
Συλλογή Ρωσικών εικόνων	Σε έκθεση ναι
Συλλογή Ιταλικών εικόνων βυζαντινής τεχνοτροπίας ή με επιρροές από τη βυζαντινή παράδοση	
Εκπαιδευτικές δραστηριότητες	
Αξιοποίηση βυζαντινών/μεταβυζαντινών εικόνων σε εκπαιδευτικές δραστηριότητες	
Παρατηρήσεις	

A/A ΞΜ11	
Μουσείο	Art Museum at the University of Toronto ⁸⁴
Συλλογή Βυζαντινών και μεταβυζαντινών εικόνων	ναι ⁸⁵ (Συλλογή Malcove)

⁸² <http://www.istitutoellenico.org/english/museo/index.html>

⁸³ <http://eib.xanthi.ilsp.gr/gr/icons.asp>

⁸⁴ <https://artmuseum.utoronto.ca/>

⁸⁵ <http://collections.artmuseum.utoronto.ca:8080/objects/10912/archangel?ctx=e3b108c1-fc6d-4af3-b284-55f1173adfb9&idx=16>
<http://collections.artmuseum.utoronto.ca:8080/objects/11400/archangel-michael?ctx=e3b108c1-fc6d-4af3-b284-55f1173adfb9&idx=18>
<http://collections.artmuseum.utoronto.ca:8080/objects/11279/central-panel-of-a-triptych-trinity-and-annunciation?ctx=dcb03a94-1ab3-45c3-a691-a43f11365e3b&idx=62>
<http://collections.artmuseum.utoronto.ca:8080/objects/11263/winged-st-john-the-baptist?ctx=cedf14f5-2080-4ef0-abf7-be4832adc875&idx=97>
<http://collections.artmuseum.utoronto.ca:8080/objects/10898/descent-of-the-holy-spirit?ctx=70f98771-43ab-4f27-8f81-c36710943acd&idx=115>
<http://collections.artmuseum.utoronto.ca:8080/objects/10896/deesis-with-saints?ctx=70f98771-43ab-4f27-8f81-c36710943acd&idx=114>
<http://collections.artmuseum.utoronto.ca:8080/objects/10903/forty-martyrs?ctx=a9621e5b-1acc-41cc-8fbc-cbd37d6a8d02&idx=147>
<http://collections.artmuseum.utoronto.ca:8080/objects/11277/icon-frame-scenes-from-the-life-of-the-virgin?ctx=c7a2ced3-8ab5-4ad3-b419-cd37ebbc8520&idx=193>
<http://collections.artmuseum.utoronto.ca:8080/objects/11445/icon-triptych-with-life-of-christ?ctx=c7a2ced3-8ab5-4ad3-b419-cd37ebbc8520&idx=194>
<http://collections.artmuseum.utoronto.ca:8080/objects/11446/icon-triptych-portable-tabernacle?ctx=c7a2ced3-8ab5-4ad3-b419-cd37ebbc8520&idx=197>
<http://collections.artmuseum.utoronto.ca:8080/objects/11444/icon-triptych-with-scenes-of-moses-and-st-catherine?ctx=c7a2ced3-8ab5-4ad3-b419-cd37ebbc8520&idx=196>
<http://collections.artmuseum.utoronto.ca:8080/objects/11415/icon-betrayal-of-christ?ctx=c7a2ced3-8ab5-4ad3-b419-cd37ebbc8520&idx=201>
<http://collections.artmuseum.utoronto.ca:8080/objects/11418/icon-christ-pantocrator?ctx=a234bbb5-7946-4220-8304-d6e7d80c53e7&idx=204>
<http://collections.artmuseum.utoronto.ca:8080/objects/11429/icon-four-saints?ctx=a234bbb5-7946-4220-8304-d6e7d80c53e7&idx=206>
<http://collections.artmuseum.utoronto.ca:8080/objects/11431/icon-st-anthony-of-padua?ctx=a234bbb5-7946-4220-8304-d6e7d80c53e7&idx=208>
<http://collections.artmuseum.utoronto.ca:8080/objects/11421/icon-st-basil-the-great?ctx=a234bbb5-7946-4220-8304-d6e7d80c53e7&idx=209>
<http://collections.artmuseum.utoronto.ca:8080/objects/11423/icon-st-demetrius-of-thessalonika?ctx=a234bbb5-7946-4220-8304-d6e7d80c53e7&idx=210>
<http://collections.artmuseum.utoronto.ca:8080/objects/11425/icon-st-demetrius-on-horseback?ctx=a234bbb5-7946-4220-8304-d6e7d80c53e7&idx=212>
<http://collections.artmuseum.utoronto.ca:8080/objects/11426/icon-st-george-and-the-dragon?ctx=a234bbb5-7946-4220-8304-d6e7d80c53e7&idx=213>
<http://collections.artmuseum.utoronto.ca:8080/objects/11420/icon-st-paul?ctx=64864a8f-b0fa-4ca9-8841-8903c8d0a3c8&idx=217>
<http://collections.artmuseum.utoronto.ca:8080/objects/11419/icon-st-peter?ctx=f0377b9-5da6-4357-8414-f533c72384f2&idx=218>
<http://collections.artmuseum.utoronto.ca:8080/objects/11401/john-the-baptist?ctx=f5f7fb2-4deb-4c5c-be9d-3b6830f79753&idx=232>
<http://collections.artmuseum.utoronto.ca:8080/objects/10897/nativity?ctx=5625fdaa-f672-48c1-abfc-7dce616af752&idx=299>
<http://collections.artmuseum.utoronto.ca:8080/objects/10902/presentation-in-the-temple?ctx=402a00c4-656e-4719-aecd-cb6c3e697be3&idx=386>
<http://collections.artmuseum.utoronto.ca:8080/objects/10907/presentation-in-the-temple?ctx=402a00c4-656e-4719-aecd-cb6c3e697be3&idx=387>
<http://collections.artmuseum.utoronto.ca:8080/objects/10917/quadrupartite-panel-with-saints-charalambos-nicholas-demet?ctx=da5d7901-564a-46ab-a251-2d1a50fc8c7b&idx=400>
<http://collections.artmuseum.utoronto.ca:8080/objects/10884/resurrection-triptych?ctx=3431a357-e9c4-468e-ac07-22cf6bad033b&idx=428>
<http://collections.artmuseum.utoronto.ca:8080/objects/11402/royal-doors-annunciation?ctx=e7f85061-a13f-4275-b6c6-126b34d7b93e&idx=433>
<http://collections.artmuseum.utoronto.ca:8080/objects/10899/saints-constantine-and-helena?ctx=e7f85061-a13f-4275-b6c6-126b34d7b93e&idx=435>
<http://collections.artmuseum.utoronto.ca:8080/objects/10895/saints-zosimoskosmas-antypas-and-tryphon?ctx=e7f85061-a13f-4275-b6c6-126b34d7b93e&idx=438>

	Σε έκθεση	ναι ⁸⁶
Συλλογή Ρωσικών εικόνων		ναι ⁸⁷
Συλλογή ιταλικών εικόνων βυζαντινής τεχνοτροπίας ή με επιρροές από τη βυζαντινή παράδοση		ναι ⁸⁸
Εκπαιδευτικές δραστηριότητες		ναι (για φοιτητές) study + research ⁸⁹
Αξιοποίηση βυζαντινών/μεταβυζαντινών εικόνων σε εκπαιδευτικές δραστηριότητες		ναι (διάλεξη για τη βυζαντινή τέχνη ⁹⁰)
Παρατηρήσεις		

A/A ΞM12		
Μουσείο	The Gallery of Ohrid Icons ⁹¹	
Συλλογή Βυζαντινών και μεταβυζαντινών εικόνων		ναι ⁹²
	Σε έκθεση	
Συλλογή Ρωσικών εικόνων		

<http://collections.artmuseum.utoronto.ca:8080/objects/11264/scene-from-the-life-of-the-virgin?ctx=e7f85061-a13f-4275-b6c6-126b34d7b93e&idx=441>

<http://collections.artmuseum.utoronto.ca:8080/objects/11265/scene-from-the-life-of-the-virgin?ctx=e7f85061-a13f-4275-b6c6-126b34d7b93e&idx=442>

<http://collections.artmuseum.utoronto.ca:8080/objects/11266/scene-from-the-life-of-the-virgin?ctx=e7f85061-a13f-4275-b6c6-126b34d7b93e&idx=443>

<http://collections.artmuseum.utoronto.ca:8080/objects/11276/scene-from-the-life-of-the-virgin?ctx=88c97a54-c496-45ac-8723-c8bb228aa807&idx=444>

<http://collections.artmuseum.utoronto.ca:8080/objects/10928/st-athanasios?ctx=db51ae7c-6636-41c6-b39a-6f4bbdb88e19&idx=483>

<http://collections.artmuseum.utoronto.ca:8080/objects/10904/st-barbara-and-st-matthew?ctx=db51ae7c-6636-41c6-b39a-6f4bbdb88e19&idx=484>

<http://collections.artmuseum.utoronto.ca:8080/objects/10901/st-charalampos?ctx=db51ae7c-6636-41c6-b39a-6f4bbdb88e19&idx=485>

<http://collections.artmuseum.utoronto.ca:8080/objects/10900/st-demetrius?ctx=db51ae7c-6636-41c6-b39a-6f4bbdb88e19&idx=486>

<http://collections.artmuseum.utoronto.ca:8080/objects/11422/stanthemios-and-st-anthony?ctx=88637496-c1bf-4bb2-960d-d86ae1123e57&idx=495>

<http://collections.artmuseum.utoronto.ca:8080/objects/11403/the-annunciation?ctx=15c182a8-27a2-44f9-a6f8-0fdb310a984c&idx=520>

<http://collections.artmuseum.utoronto.ca:8080/objects/11414/the-last-supper?ctx=15c182a8-27a2-44f9-a6f8-0fdb310a984c&idx=523>

<http://collections.artmuseum.utoronto.ca:8080/objects/11412/the-raising-of-lazarus?ctx=15c182a8-27a2-44f9-a6f8-0fdb310a984c&idx=525>

<http://collections.artmuseum.utoronto.ca:8080/objects/11413/the-transfiguration-central-panel-of-a-triptych?ctx=15c182a8-27a2-44f9-a6f8-0fdb310a984c&idx=527>

<http://collections.artmuseum.utoronto.ca:8080/objects/10909/transfiguration?ctx=fd36e731-7057-426e-86d3-230548339f08&idx=540>

<http://collections.artmuseum.utoronto.ca:8080/objects/11406/virgin-and-child-glykophilousa?ctx=f69d9887-3b60-4952-bac9-878bbe41b00&idx=562>

<http://collections.artmuseum.utoronto.ca:8080/objects/11407/virgin-and-child-eleousa?ctx=f69d9887-3b60-4952-bac9-878bbe41b00&idx=561>

<http://collections.artmuseum.utoronto.ca:8080/objects/10911/virgin-and-child-hodegetria?ctx=22eef58-5764-4e39-b889-48b78bf6deb9&idx=564>

<http://collections.artmuseum.utoronto.ca:8080/objects/11405/virgin-and-child-enthroned-pantanassa?ctx=22eef58-5764-4e39-b889-48b78bf6deb9&idx=565>

<http://collections.artmuseum.utoronto.ca:8080/objects/11408/virgin-and-child-enthroned-pantanassa?ctx=22eef58-5764-4e39-b889-48b78bf6deb9&idx=566>

<http://collections.artmuseum.utoronto.ca:8080/objects/11262/winged-st-john-the-baptist-prodromos?ctx=22eef58-5764-4e39-b889-48b78bf6deb9&idx=575>

⁸⁶ <https://artmuseum.utoronto.ca/exhibition/art-devotion-byzantine-post-byzantine-icons/>

⁸⁷ Ενδεικτικά: <http://collections.artmuseum.utoronto.ca:8080/objects/10910/anastasis?ctx=6cff7d15-9ff1-4df5-86c5-caddff7810d9&idx=11>
<http://collections.artmuseum.utoronto.ca:8080/objects/10930/all-seeing-eye-of-god?ctx=6cff7d15-9ff1-4df5-86c5-caddff7810d9&idx=3>
<http://collections.artmuseum.utoronto.ca:8080/objects/10932/anastasis-and-12-feasts?ctx=e3b108c1-fc6d-4af3-b284-55f1173adfb9&idx=13>
<http://collections.artmuseum.utoronto.ca:8080/objects/11410/virgin-and-child-our-lady-of-kazan?ctx=f69d9887-3b60-4952-bac9-878bbe41b00&idx=563>

⁸⁸ <http://collections.artmuseum.utoronto.ca:8080/objects/11532/panel-of-virgin-and-christ-child-with-saints-and-angels?ctx=ffb2bf85-3cd3-484d-838d-b85eb1bda428&idx=318>
<http://collections.artmuseum.utoronto.ca:8080/objects/11411/virgin-and-child?ctx=f69d9887-3b60-4952-bac9-878bbe41b00&idx=560>
<http://collections.artmuseum.utoronto.ca:8080/objects/11404/virgin-and-child-the-martyrdom-of-st-lawrence?ctx=22eef58-5764-4e39-b889-48b78bf6deb9&idx=567>

⁸⁹ <https://artmuseum.utoronto.ca/study-research/>

⁹⁰ <https://artmuseum.utoronto.ca/program/malcove-spring-lecture-series-byzantine-art-now/>

⁹¹ <http://muzejohrid.mk/galerija-na-ikoni>

⁹² <https://ohrid1.wixsite.com/icon-gallery-ohrid/about2-c1val?lightbox=imagew1x>

Συλλογή ιταλικών εικόνων βυζαντινής τεχνοτροπίας ή με επιρροές από τη βυζαντινή παράδοση	
Εκπαιδευτικές δραστηριότητες	όχι ⁹³
Αξιοποίηση βυζαντινών/μεταβυζαντινών εικόνων σε εκπαιδευτικές δραστηριότητες	
Παρατηρήσεις	

A/A ΞM13	
Μουσείο	National Museum, Belgrade ⁹⁴
Συλλογή Βυζαντινών και μεταβυζαντινών εικόνων	ναι ⁹⁵
	Σε έκθεση ναι ⁹⁶
Συλλογή Ρωσικών εικόνων	
Συλλογή ιταλικών εικόνων βυζαντινής τεχνοτροπίας ή με επιρροές από τη βυζαντινή παράδοση	
Εκπαιδευτικές δραστηριότητες	ναι ⁹⁷
Αξιοποίηση βυζαντινών/μεταβυζαντινών εικόνων σε εκπαιδευτικές δραστηριότητες	ναι (από τον Σεπτέμβριο του 2019 θεματικές ξεναγήσεις στις αίθουσες του μουσείου και στην ενότητα με τις εικόνες ⁹⁸)
Παρατηρήσεις	

A/A ΞM14	
Μουσείο	Συλλογή Εικόνων SEKULIĆ, Belgrade ⁹⁹
Συλλογή Βυζαντινών και μεταβυζαντινών εικόνων	ναι ¹⁰⁰
	Σε έκθεση ναι ¹⁰¹
Συλλογή Ρωσικών εικόνων	ναι
Συλλογή ιταλικών εικόνων βυζαντινής τεχνοτροπίας ή με επιρροές από τη βυζαντινή παράδοση	ναι
Εκπαιδευτικές δραστηριότητες	όχι
Αξιοποίηση βυζαντινών/μεταβυζαντινών εικόνων σε εκπαιδευτικές δραστηριότητες	
Παρατηρήσεις	

A/A ΞM15	
Μουσείο	Εθνική Πινακοθήκη Βουλγαρίας/Μουσείο Χριστιανικής Τέχνης ¹⁰² , Σόφια

⁹³ <http://museu.ms/museum/details/209/icon-gallery-ohrid>

⁹⁴ <http://www.narodnimuzej.rs/?lang=en>

⁹⁵ <http://www.narodnimuzej.rs/middle-ages/serbian-medieval-and-byzantine-art-collection/?lang=en>

⁹⁶ <http://www.narodnimuzej.rs/middle-ages/post-byzantine-art-collection/?lang=en>

⁹⁷ <http://www.narodnimuzej.rs/news-events/?lang=en>

⁹⁸ <http://www.narodnimuzej.rs/news-events/?lang=en>

⁹⁹ <http://www.mgb.org.rs/en/visit/collection-of-icons-sekulic>

¹⁰⁰ http://www.mgb.org.rs/en/collections?isearch=1&category_id=60,61,62,63,55,65,66,68,95,81,84,86,87,88,90&xf_45=7

¹⁰¹ <http://www.mgb.org.rs/en/visit/collection-of-icons-sekulic>

¹⁰² <https://nationalgallery.bg/visiting/museum-of-christian-art/>

Συλλογή Βυζαντινών και μεταβυζαντινών εικόνων	ναι ¹⁰³	
	Σε έκθεση	ναι ¹⁰⁴ & περιοδική έκθεση ¹⁰⁵
Συλλογή Ρωσικών εικόνων		
Συλλογή ιταλικών εικόνων βυζαντινής τεχνοτροπίας ή με επιρροές από τη βυζαντινή παράδοση		
Εκπαιδευτικές δραστηριότητες	ναι ¹⁰⁶	
Αξιοποίηση βυζαντινών/μεταβυζαντινών εικόνων σε εκπαιδευτικές δραστηριότητες	ναι (διαλέξεις ¹⁰⁷ , ξενάγηση «Η μαγεία της αποκατάστασης» δράση για ενήλικες όπου γνωρίζουν τα μυστικά συντήρησης των εικόνων ¹⁰⁸)	
Παρατηρήσεις		

A/A ΞM16		
Μουσείο	Varna Museum of Archaeology ¹⁰⁹	
Συλλογή Βυζαντινών και μεταβυζαντινών εικόνων	Σε έκθεση	
Συλλογή Ρωσικών εικόνων		
Συλλογή ιταλικών εικόνων βυζαντινής τεχνοτροπίας ή με επιρροές από τη βυζαντινή παράδοση		
Εκπαιδευτικές δραστηριότητες	ναι ¹¹⁰	
Αξιοποίηση βυζαντινών/μεταβυζαντινών εικόνων σε εκπαιδευτικές δραστηριότητες		
Παρατηρήσεις		

A/A ΞM17		
Μουσείο	Museum of Russian Icons, Boston ¹¹¹	
Συλλογή Βυζαντινών και μεταβυζαντινών εικόνων	ναι ¹¹² (μικρή συλλογή)	
	Σε έκθεση	ναι
Συλλογή Ρωσικών εικόνων	ναι ¹¹³	
Συλλογή ιταλικών εικόνων βυζαντινής τεχνοτροπίας ή με επιρροές από τη βυζαντινή παράδοση		

¹⁰³ <https://nationalgallery.bg/collections/bulgarian-art-v-xix-century/>

¹⁰⁴ <https://nationalgallery.bg/visiting/museum-of-christian-art/>

¹⁰⁵ <https://nationalgallery.bg/exhibitions/%d0%b1%d1%8a%d0%bb%d0%b3%d0%b0%d1%80%d1%81%d0%ba%d0%b8-%d0%be%d1%82-%d0%b2%d1%8a%d0%b7%d0%ba%d1%80%d0%b5%d1%81%d0%b5%d0%bd%d0%b8%d0%b5%d1%82%d0%be-%d0%bd%d0%b0-%d0%bb%d0%b0%d0%b7%d0%b0%d1%80-%d0%b4/>
<http://www.ekbmm.gr/english.php#!/restoration-conservation-and-enhancement-of-monuments--exhibitions-407/conservation-and-exhibition-of-icons-from-the-black-sea-region-of-bulgaria-2006--309>

¹⁰⁶ <https://nationalgallery.bg/studies/>

¹⁰⁷ <https://nationalgallery.bg/visiting/museum-of-christian-art/>

¹⁰⁸ <https://nationalgallery.bg/bg/studies/%d0%bc%d0%b0%d0%b3%d0%b8%d1%8f%d1%82%d0%b0-%d0%bd%d0%b0-%d1%80%d0%b5%d1%81%d1%82%d0%b0%d0%b2%d1%80%d0%b0%d1%86%d0%b8%d1%8f%d1%82%d0%b0-%d0%b7%d0%b0-%d0%b2%d1%8a%d0%b7%d1%80%d0%b0%d1%81%d1%82%d0%bd/>

¹⁰⁹ http://www.archaeo.museumvarna.com/en/category/list?category_id=7&id=8

¹¹⁰ <http://www.archaeo.museumvarna.com/en/other3/list/id/1>

¹¹¹ <https://www.museumofrussianicons.org/>

¹¹² <https://www.museumofrussianicons.org/event/gallery-tour-icons-of-the-hellenic-world-2/>

Εκπαιδευτικές δραστηριότητες	ναι ¹¹⁴ (ξενάγηση 45 λεπτών που καλύπτει την ιστορία, τη λειτουργία και τον συμβολισμό των εικόνων. Επιπλέον, αναλόγως της ηλικίας των μαθητών προσφέρεται συμπληρωματικά και μία καλλιτεχνική δραστηριότητα).
Αξιοποίηση βυζαντινών/μεταβυζαντινών εικόνων σε εκπαιδευτικές δραστηριότητες	ναι (ξενάγηση στην έκθεση με τις βυζαντινές εικόνες ¹¹⁵ και εργαστήριο βυζαντινής αιογραφίας ¹¹⁶ , online πληροφοριακό υλικό για τη γνωριμία με τις βυζαντινές/μεταβυζαντινές εικόνες μέσα από την παρουσίαση της συλλογής εικόνων British Museum ¹¹⁷)
Παρατηρήσεις	

A/A ΕΜ18	
Μουσείο	Bode Museum, Συλλογή γλυπτικής και Μουσείο Χριστιανικής τέχνης ¹¹⁸ , Berlin
Συλλογή Βυζαντινών και μεταβυζαντινών εικόνων	ναι ¹¹⁹
	Σε έκθεση ναι ¹²⁰
Συλλογή Ρωσικών εικόνων	ναι ¹²¹
Συλλογή ιταλικών εικόνων βυζαντινής τεχνοτροπίας ή με επιρροές από τη βυζαντινή παράδοση	
Εκπαιδευτικές δραστηριότητες	ναι ¹²²
Αξιοποίηση βυζαντινών/μεταβυζαντινών εικόνων σε εκπαιδευτικές δραστηριότητες	
Παρατηρήσεις	

A/A ΕΜ19	
Μουσείο	Museo del Prado, Madrid ¹²³
Συλλογή Βυζαντινών και μεταβυζαντινών εικόνων	
	Σε έκθεση
Συλλογή Ρωσικών εικόνων	

¹¹⁴ <https://www.museumofrussianicons.org/school-visits/>

¹¹⁵ <https://www.museumofrussianicons.org/event/gallery-tour-icons-of-the-hellenic-world-2/>

¹¹⁶ <https://www.museumofrussianicons.org/event/byzantine-icon-workshop-3/>

¹¹⁷ <https://www.museumofrussianicons.org/british-museum-catalogue/>

¹¹⁸ <https://www.smb.museum/en/museums-institutions/skulpturensammlung/collections-research/about-the-collection.html>

¹¹⁹ http://www.smb-digital.de/eMuseumPlus?service=RedirectService&sp=Scollection&sp=SfieldValue&sp=0&sp=2&sp=3&sp=Slightbox_3x4&sp=0&sp=Sdetail&p=0&sp=F

¹²⁰ <https://www.smb.museum/en/museums-institutions/skulpturensammlung/exhibitions/detail/spaetantike-und-byzantinische-kunst.html>

¹²¹ http://www.smb-digital.de/eMuseumPlus?service=RedirectService&sp=Scollection&sp=SfieldValue&sp=0&sp=0&sp=3&sp=Slightbox_3x4&sp=0&sp=Sdetail&p=0&sp=F

¹²² <https://www.smb.museum/en/museums-institutions/skulpturensammlung/education-outreach/adults.html>

<https://www.smb.museum/en/museums-institutions/skulpturensammlung/education-outreach/children-families.html>

¹²³ <https://www.museodelprado.es/en>

Συλλογή ιταλικών εικόνων βυζαντινής τεχνοτροπίας ή με επιρροές από τη βυζαντινή παράδοση	
Εκπαιδευτικές δραστηριότητες	ναι ¹²⁴
Αξιοποίηση βυζαντινών/μεταβυζαντινών εικόνων σε εκπαιδευτικές δραστηριότητες	
Παρατηρήσεις	Συλλογή εικόνων του Δομήνικου Θεοτοκόπουλου ¹²⁵

A/A ΞΜ20	
Μουσείο	Museo Nacional Thyssen-Bornemisza, Madrid ¹²⁶
Συλλογή Βυζαντινών και μεταβυζαντινών εικόνων	
	Σε έκθεση
Συλλογή Ρωσικών εικόνων	
Συλλογή ιταλικών εικόνων βυζαντινής τεχνοτροπίας ή με επιρροές από τη βυζαντινή παράδοση	ναι ¹²⁷
Εκπαιδευτικές δραστηριότητες	ναι ¹²⁸
Αξιοποίηση βυζαντινών/μεταβυζαντινών εικόνων σε εκπαιδευτικές δραστηριότητες	
Παρατηρήσεις	

A/A ΞΜ21	
Μουσείο	Museo Arqueologico Nacional ¹²⁹ , Madrid
Συλλογή Βυζαντινών και μεταβυζαντινών εικόνων	
	Σε έκθεση
Συλλογή Ρωσικών εικόνων	
Συλλογή ιταλικών εικόνων βυζαντινής τεχνοτροπίας ή με επιρροές από τη βυζαντινή παράδοση	
Εκπαιδευτικές δραστηριότητες	ναι ¹³⁰
Αξιοποίηση βυζαντινών/μεταβυζαντινών εικόνων σε εκπαιδευτικές δραστηριότητες	ναι (έντυπη έκδοση για το ορθόδοξο εικονοστάσιο και τις εικόνες ¹³¹)
Παρατηρήσεις	

A/A ΞΜ22	
Μουσείο	Victoria and Albert Museum ¹³² , London

¹²⁴ <https://www.museodelprado.es/en/learn>

¹²⁵ [https://www.museodelprado.es/en/the-collection/art-works?cidoc:p14_carried_out_by:@@pm:author@@@ecidoc:p131_E82_p102_has_title=e!%20greco%20\(domenikos%20theotokopoulos\)@en](https://www.museodelprado.es/en/the-collection/art-works?cidoc:p14_carried_out_by:@@pm:author@@@ecidoc:p131_E82_p102_has_title=e!%20greco%20(domenikos%20theotokopoulos)@en)

¹²⁶ <https://www.museothyssen.org/en>

¹²⁷ https://www.museothyssen.org/en/buscador/clasificacion/sxiii-xiv-primitivos-italianos-11719/tipo_obra/pintura-11713/tipo/obra?vista=grid&fecha=&key=byzantine

¹²⁸ <https://www.museothyssen.org/en/education>

¹²⁹ <http://www.man.es/man/home>

¹³⁰ <http://www.man.es/man/actividades/agenda.html>

¹³¹ <http://www.man.es/man/dam/jcr:a7b51f25-f8ff-4c85-87e6-6f0b95748125/man-bol-2003-2005-franco-mata-1.pdf>

¹³² <https://www.vam.ac.uk/>

Συλλογή Βυζαντινών και μεταβυζαντινών εικόνων	ναι ¹³³	
	Σε έκθεση	
Συλλογή Ρωσικών εικόνων	ναι ¹³⁴	
Συλλογή ιταλικών εικόνων βυζαντινής τεχνοτροπίας ή με επιρροές από τη βυζαντινή παράδοση		
Εκπαιδευτικές δραστηριότητες	ναι ¹³⁵	
Αξιοποίηση βυζαντινών/μεταβυζαντινών εικόνων σε εκπαιδευτικές δραστηριότητες		
Παρατηρήσεις		

A/A ΞΜ23		
Μουσείο	Museum of London ¹³⁶	
Συλλογή Βυζαντινών και μεταβυζαντινών εικόνων		
	Σε έκθεση	
Συλλογή Ρωσικών εικόνων		
Συλλογή ιταλικών εικόνων βυζαντινής τεχνοτροπίας ή με επιρροές από τη βυζαντινή παράδοση		
Εκπαιδευτικές δραστηριότητες	ναι ¹³⁷	
Αξιοποίηση βυζαντινών/μεταβυζαντινών εικόνων σε εκπαιδευτικές δραστηριότητες		
Παρατηρήσεις		

A/A ΞΜ24		
Μουσείο	The National Museum of Art of Romania ¹³⁸ , Bucharest	
	ναι ¹³⁹	

¹³³ <https://collections.vam.ac.uk/search?q=greek%20icons>

<http://collections.vam.ac.uk/item/O135097/the-presentation-in-the-temple-icon-unknown/>

<http://collections.vam.ac.uk/item/O135099/the-entry-into-jerusalem-icon-unknown/>

<http://collections.vam.ac.uk/item/O135091/st-john-the-baptist-or-icon-unknown/>

<http://collections.vam.ac.uk/item/O135182/the-annunciation-icon-anagnostou-angelos/>

<http://collections.vam.ac.uk/item/O135120/the-baptism-of-christ-icon-unknown/>

<http://collections.vam.ac.uk/item/O135189/the-entry-into-jerusalem-icon-anagnostou-angelos/>

<http://collections.vam.ac.uk/item/O135595/st-demetrius-slaying-a-pagan-icon-unknown/>

<http://collections.vam.ac.uk/item/O135190/st-gerasimos-icon-unknown/>

<http://collections.vam.ac.uk/item/O92632/st-luke-painting-the-virgin-icon-unknown/>

<http://collections.vam.ac.uk/item/O136744/icon-of-saint-paraskeve-icon-unknown/>

<http://collections.vam.ac.uk/item/O135086/triptych-with-the-virgin-and-icon-unknown/>

<http://collections.vam.ac.uk/item/O135184/the-transfiguration-icon-anagnostou-angelos/>

<http://collections.vam.ac.uk/item/O135191/saints-cosmas-and-damianos-icon-unknown/>

<http://collections.vam.ac.uk/item/O135178/the-birth-of-the-virgin-icon-anagnostou-angelos/>

<http://collections.vam.ac.uk/item/O135093/triptych-with-the-mother-of-icon-unknown/>

<http://collections.vam.ac.uk/item/O93208/the-annunciation-mosaic-unknown/>

¹³⁴<http://collections.vam.ac.uk/item/O135172/the-ascension-icon-unknown/>

<http://collections.vam.ac.uk/item/O135083/icon-of-the-vision-of-icon-unknown/>

¹³⁵ <https://vanda-production-assets.s3.amazonaws.com/2018/05/23/10/15/36/52637efe-4041-4fbc-9041-3b9f3170c01b/V&A%20SchoolsBrochure%202018-19.compressed.pdf>

<https://vanda-production-assets.s3.amazonaws.com/2019/06/06/15/33/26/4efcbb22-31de-450a-ac7f-b348a95ebc97/Updated%20schools%20brochure%202019.pdf>

¹³⁶<https://www.museumoflondon.org.uk/museum-london>

¹³⁷ <https://www.museumoflondon.org.uk/schools/learning-resources?s=true&foundationAndPrimary=&secondary=&specialSchoolAndSEN=&internationalAndESOL=&supplementary=&ages=&historicPeriod=|Medieval&topic=&type=&textSearch=>

¹³⁸ <http://www.mnar.arts.ro/en/discover/permanent-galleries/114-the-romanian-medieval-art-gallery>

¹³⁹ <http://www.mnar.arts.ro/en/discover/permanent-galleries/114-the-romanian-medieval-art-gallery>

Συλλογή Βυζαντινών και μεταβυζαντινών εικόνων	Σε έκθεση	ναι ¹⁴⁰
Συλλογή Ρωσικών εικόνων		
Συλλογή ιταλικών εικόνων βυζαντινής τεχνοτροπίας ή με επιρροές από τη βυζαντινή παράδοση		
Εκπαιδευτικές δραστηριότητες		ναι ¹⁴¹
Αξιοποίηση βυζαντινών/μεταβυζαντινών εικόνων σε εκπαιδευτικές δραστηριότητες		
Παρατηρήσεις		

A/A ΞΜ25		
Μουσείο	Muzeul De Arta, Timisoara, Romania ¹⁴²	
Συλλογή Βυζαντινών και μεταβυζαντινών εικόνων	Σε έκθεση	
Συλλογή Ρωσικών εικόνων		
Συλλογή ιταλικών εικόνων βυζαντινής τεχνοτροπίας ή με επιρροές από τη βυζαντινή παράδοση		
Εκπαιδευτικές δραστηριότητες		ναι ¹⁴³
Αξιοποίηση βυζαντινών/μεταβυζαντινών εικόνων σε εκπαιδευτικές δραστηριότητες		
Παρατηρήσεις	Εικόνες τοπικής παραγωγής αλλά βυζαντινής παράδοσης ¹⁴⁴	

A/A ΞΜ26		
Μουσείο	Muzeul de Istorie Turda ¹⁴⁵ , Romania	
Συλλογή Βυζαντινών και μεταβυζαντινών εικόνων	Σε έκθεση	
Συλλογή Ρωσικών εικόνων		
Συλλογή ιταλικών εικόνων βυζαντινής τεχνοτροπίας ή με επιρροές από τη βυζαντινή παράδοση		
Εκπαιδευτικές δραστηριότητες		ναι ¹⁴⁶
Αξιοποίηση βυζαντινών/μεταβυζαντινών εικόνων σε εκπαιδευτικές δραστηριότητες		
Παρατηρήσεις		

A/A ΞΜ27		
Μουσείο	Rijksmuseum van Oudheden, Leiden ¹⁴⁷	

¹⁴⁰ <http://www.mnar.arts.ro/en/discover/permanent-galleries/114-the-romanian-medieval-art-gallery>

¹⁴¹ <http://www.mnar.arts.ro/en/learn/schools>

<http://www.mnar.arts.ro/en/learn/families>

¹⁴² <http://www.muzeuldeartatm.ro/>

¹⁴³ <http://www.muzeuldeartatm.ro/cercetare-2/>

¹⁴⁴ <http://www.muzeuldeartatm.ro/expozitii/expozitii-permanente/icoane-banatene/>

¹⁴⁵ <https://muzeulturda.com/>

¹⁴⁶ <https://muzeulturda.com/educatie/>

¹⁴⁷ <https://www.rmo.nl/en/>

Συλλογή Βυζαντινών και μεταβυζαντινών εικόνων	Σε έκθεση	
Συλλογή Ρωσικών εικόνων		
Συλλογή ιταλικών εικόνων βυζαντινής τεχνοτροπίας ή με επιρροές από τη βυζαντινή παράδοση		
Εκπαιδευτικές δραστηριότητες		ναι ¹⁴⁸
Αξιοποίηση βυζαντινών/μεταβυζαντινών εικόνων σε εκπαιδευτικές δραστηριότητες		
Παρατηρήσεις		

A/A ΞΜ28		
Μουσείο	Hermitage, Amsterdam ¹⁴⁹	
Συλλογή Βυζαντινών και μεταβυζαντινών εικόνων	Σε έκθεση	
Συλλογή Ρωσικών εικόνων		
Συλλογή ιταλικών εικόνων βυζαντινής τεχνοτροπίας ή με επιρροές από τη βυζαντινή παράδοση		
Εκπαιδευτικές δραστηριότητες		ναι ¹⁵⁰
Αξιοποίηση βυζαντινών/μεταβυζαντινών εικόνων σε εκπαιδευτικές δραστηριότητες		
Παρατηρήσεις		

A/A ΞΜ29		
Μουσείο	Ikonen- Museum Kampen ¹⁵¹ , Netherlands	
		ναι ¹⁵²

¹⁴⁸ <https://www.rmo.nl/en/international-schools/>

¹⁴⁹ <https://hermitage.nl/en/>

¹⁵⁰ <https://hermitage.nl/en/education/>

¹⁵¹ <https://www.ikonenmuseumkampen.nl/home>

¹⁵² https://www.ikonenmuseumkampen.nl/onze-collectie/collectie-online/ikoon?tx_wrcollection_pi1%5Bproduct%5D=341&cHash=500352a9c1113b0c1c0a17b317e09c36
https://www.ikonenmuseumkampen.nl/onze-collectie/collectie-online/ikoon?tx_wrcollection_pi1%5Bproduct%5D=342&cHash=ad319afe8d7498e82388a9281b838050
https://www.ikonenmuseumkampen.nl/onze-collectie/collectie-online/ikoon?tx_wrcollection_pi1%5Bproduct%5D=343&cHash=9a9162610ca0934537bbd72e9a8b890e
https://www.ikonenmuseumkampen.nl/onze-collectie/collectie-online/ikoon?tx_wrcollection_pi1%5Bproduct%5D=344&cHash=c771d3bddabdd6374af9ade5e8f340d0
https://www.ikonenmuseumkampen.nl/onze-collectie/collectie-online/ikoon?tx_wrcollection_pi1%5Bproduct%5D=345&cHash=48b50a606444265eca4096e6b633e8f4
https://www.ikonenmuseumkampen.nl/onze-collectie/collectie-online/ikoon?tx_wrcollection_pi1%5Bproduct%5D=346&cHash=084a754da96c00ccc8233cb50d7b9a6a
https://www.ikonenmuseumkampen.nl/onze-collectie/collectie-online/ikoon?tx_wrcollection_pi1%5Bproduct%5D=347&cHash=a29abd25056799e572dc3a283072465c
https://www.ikonenmuseumkampen.nl/onze-collectie/collectie-online/ikoon?tx_wrcollection_pi1%5Bproduct%5D=348&cHash=9ddbaca4139332f62d93bf9051e51bf2
https://www.ikonenmuseumkampen.nl/onze-collectie/collectie-online/ikoon?tx_wrcollection_pi1%5Bproduct%5D=349&cHash=cf949947cb4edde690cce23fd8b37a07
https://www.ikonenmuseumkampen.nl/onze-collectie/collectie-online/ikoon?tx_wrcollection_pi1%5Bproduct%5D=350&cHash=5dc7a826622c60251eec27d5fa88eabd
https://www.ikonenmuseumkampen.nl/onze-collectie/collectie-online/ikoon?tx_wrcollection_pi1%5Bproduct%5D=351&cHash=3204bd87b163f270e125bb32f580e997
https://www.ikonenmuseumkampen.nl/onze-collectie/collectie-online/ikoon?tx_wrcollection_pi1%5Bproduct%5D=352&cHash=c0dc621ccf020f48748ec12390f1dea
https://www.ikonenmuseumkampen.nl/onze-collectie/collectie-online/ikoon?tx_wrcollection_pi1%5Bproduct%5D=353&cHash=798321f8b424b6ada4e6ca9e21e3f02d

Συλλογή Βυζαντινών και μεταβυζαντινών εικόνων	Σε έκθεση	
		ναι ¹⁵³
Συλλογή Ρωσικών εικόνων		ναι ¹⁵⁴
Συλλογή ιταλικών εικόνων βυζαντινής τεχνοτροπίας ή με επιρροές από τη βυζαντινή παράδοση		ναι ¹⁵⁵
Εκπαιδευτικές δραστηριότητες		ναι ¹⁵⁶ (εκπαιδευτικό πρόγραμμα για ρωσικές εικόνες)
Αξιοποίηση βυζαντινών/μεταβυζαντινών εικόνων σε εκπαιδευτικές δραστηριότητες		ναι ¹⁵⁶ (εκπαιδευτικό πρόγραμμα για ρωσικές εικόνες)
Παρατηρήσεις		Το μουσείο είναι αφιερωμένο στην ρωσική ορθόδοξη τέχνη ¹⁵⁷ .

A/A ΕΜ30		
Μουσείο	Ikonen-Museum Reclinghausen ¹⁵⁸ , Germany	
Συλλογή Βυζαντινών και μεταβυζαντινών εικόνων		ναι ¹⁵⁹
	Σε έκθεση	ναι ¹⁶⁰
Συλλογή Ρωσικών εικόνων		ναι ¹⁶¹
Συλλογή ιταλικών εικόνων βυζαντινής τεχνοτροπίας ή με επιρροές από τη βυζαντινή παράδοση		
Εκπαιδευτικές δραστηριότητες		ναι ¹⁶²
Αξιοποίηση βυζαντινών/μεταβυζαντινών εικόνων σε εκπαιδευτικές δραστηριότητες		ναι ¹⁶³ (ξεναγήσεις, εκπαιδευτικά προγράμματα, εργαστήριο ζωγραφικής)

https://www.ikonenmuseumkampen.nl/onze-collectie/collectie-online/ikoon?tx_wrcollection_pi1%5Bproduct%5D=367&cHash=735a58cf08eb9600d5a8d5136a070c36

https://www.ikonenmuseumkampen.nl/onze-collectie/collectie-online/ikoon?tx_wrcollection_pi1%5Bproduct%5D=412&cHash=c1b489ddf73c62e4fd949cee791669d6

https://www.ikonenmuseumkampen.nl/onze-collectie/collectie-online/ikoon?tx_wrcollection_pi1%5Bproduct%5D=383&cHash=e32244a4baec8cee337f0afb5f938de1

https://www.ikonenmuseumkampen.nl/onze-collectie/collectie-online/ikoon?tx_wrcollection_pi1%5Bproduct%5D=586&cHash=aae0560b0cbf83654ff28a8809b59163

https://www.ikonenmuseumkampen.nl/onze-collectie/collectie-online/ikoon?tx_wrcollection_pi1%5Bproduct%5D=1090&cHash=1c5613ce2c5a87bca1150c50fa53305e

https://www.ikonenmuseumkampen.nl/onze-collectie/collectie-online/ikoon?tx_wrcollection_pi1%5Bproduct%5D=618&cHash=6dbcd81e564045fb20371f846d5e108f

https://www.ikonenmuseumkampen.nl/onze-collectie/collectie-online/ikoon?tx_wrcollection_pi1%5Bproduct%5D=1116&cHash=e943acf32e6b4ff1730459108cf0d895

https://www.ikonenmuseumkampen.nl/onze-collectie/collectie-online/ikoon?tx_wrcollection_pi1%5Bproduct%5D=1125&cHash=021bef54522637535638d678dc02db46

https://www.ikonenmuseumkampen.nl/onze-collectie/collectie-online/ikoon?tx_wrcollection_pi1%5Bproduct%5D=616&cHash=3f04aecaa872edd1bcf7b3be1dbc7d8a

¹⁵³ https://www.ikonenmuseumkampen.nl/onze-collectie/collectie-online/ikoon?tx_wrcollection_pi1%5Bproduct%5D=151&cHash=3eefc917b04de927d33a695e189358fa

https://www.ikonenmuseumkampen.nl/onze-collectie/collectie-online/ikoon?tx_wrcollection_pi1%5Bproduct%5D=152&cHash=7195abf43f185cbc9ca790e026d7bdb4

<https://www.ikonenmuseumkampen.nl/onze-collectie/collectie-online>

¹⁵⁴ https://www.ikonenmuseumkampen.nl/onze-collectie/collectie-online/ikoon?tx_wrcollection_pi1%5Bproduct%5D=643&cHash=188f571cc9582a0add9cd6f665d83a51

¹⁵⁵ <https://www.ikonenmuseumkampen.nl/educatie/primair-onderwijs>

<https://www.ikonenmuseumkampen.nl/educatie/voortgezet-onderwijs>

¹⁵⁶ <https://www.ikonenmuseumkampen.nl/educatie/primair-onderwijs>

¹⁵⁷ <https://www.ikonenmuseumkampen.nl/het-museum/alexander-stichting>

¹⁵⁸ <https://ikonen-museum.com/>

¹⁵⁹ <http://www.ikonen-museum.com/index.php?id=536>

<http://www.ikonen-museum.com/index.php?id=109>

¹⁶⁰ <http://www.ikonen-museum.com/index.php?id=109>

¹⁶¹ <http://www.ikonen-museum.com/index.php?id=109>

¹⁶² <http://www.ikonen-museum.com/index.php?id=107>

¹⁶³ <https://ikonen-museum.com/veranstaltungen/vermittlungsangebot>

Παρατηρήσεις	Περιοδική έκθεση με εικόνες κρητικής τέχνης ¹⁶⁴
--------------	--

Α/ΑΞΜ31	
Μουσείο	Museum voor Religieuze Kunst ¹⁶⁵ , Uden, Netherlands
Συλλογή Βυζαντινών και μεταβυζαντινών εικόνων	ναι ¹⁶⁶
	Σε έκθεση
Συλλογή Ρωσικών εικόνων	ναι ¹⁶⁷
Συλλογή ιταλικών εικόνων βυζαντινής τεχνοτροπίας ή με επιρροές από τη βυζαντινή παράδοση	
Εκπαιδευτικές δραστηριότητες	ναι ¹⁶⁸
Αξιοποίηση βυζαντινών/μεταβυζαντινών εικόνων σε εκπαιδευτικές δραστηριότητες	
Παρατηρήσεις	

Α/Α ΞΜ32	
Μουσείο	National Gallery of Art, Washington, USA ¹⁶⁹
Συλλογή Βυζαντινών και μεταβυζαντινών εικόνων	ναι ¹⁷⁰
	Σε έκθεση ναι ¹⁷¹ και περιοδεύουσα έκθεση «Heaven and Earth: Art of Byzantium from Greek Collections (10/2013-3/2014)» ¹⁷²
Συλλογή Ρωσικών εικόνων	
Συλλογή ιταλικών εικόνων βυζαντινής τεχνοτροπίας ή με επιρροές από τη βυζαντινή παράδοση	ναι ¹⁷³
Εκπαιδευτικές δραστηριότητες	ναι ¹⁷⁴
Αξιοποίηση βυζαντινών/μεταβυζαντινών εικόνων σε εκπαιδευτικές δραστηριότητες	ναι ¹⁷⁵ (on line ενημερωτικό υλικό για φοιτητές κολλεγίου-πανεπιστημίου ¹⁷⁶ σχετικά με την

¹⁶⁴ <https://ikonen-museum.com/ausstellungen/archiv/die-farben-des-himmels-15-kretische-ikonen-aus-einer-europaeischen-privatsammlung>

¹⁶⁵ <http://www.museumvoorreligieuzekunst.nl/>

¹⁶⁶ <http://www.museumvoorreligieuzekunst.nl/collectie>

¹⁶⁷ <http://www.museumvoorreligieuzekunst.nl/collectie>

<http://www.museumvoorreligieuzekunst.nl/collectie>

<http://www.museumvoorreligieuzekunst.nl/collectie>

¹⁶⁸ <http://www.museumvoorreligieuzekunst.nl/educatie>

¹⁶⁹ <https://www.nga.gov/>

¹⁷⁰ <https://www.nga.gov/collection/art-object-page.37004.html>

<https://www.nga.gov/collection/art-object-page.35.html>

¹⁷¹ <https://www.nga.gov/collection/locationview.37004.html?room=M-001&ngaObjectid=37004&pageNumber=1>

¹⁷² <https://www.nga.gov/exhibitions/2013/heaven-and-earth.html>

<https://www.nga.gov/features/byzantine/icons.html>

¹⁷³ <https://www.nga.gov/collection/art-object-page.272.html>

<https://www.nga.gov/collection/art-object-page.41683.html>

<https://www.nga.gov/collection/art-object-page.33.html>

<https://www.nga.gov/collection/paintings/italian-13th-and-14th-centuries.html>

¹⁷⁴ <https://www.nga.gov/education/teachers/school-tours.html>

¹⁷⁵ <https://www.nga.gov/education/teachers/teaching-packets/italian-renaissance.html>

¹⁷⁶ <https://www.nga.gov/education/teachers/lessons-activities.html>

	αναγέννηση και ειδικότερα με την ενότητα για την "Virgin and Child" ¹⁷⁷)
Παρατηρήσεις	

A/A ΞΜ33	
Μουσείο	Getty Museum ¹⁷⁸ , Los Angeles
Συλλογή Βυζαντινών και μεταβυζαντινών εικόνων	Σε έκθεση περιοδεύουσα έκθεση «Heaven and Earth: Art of Byzantium from Greek Collections (8/2014) ¹⁷⁹
Συλλογή Ρωσικών εικόνων	
Συλλογή ιταλικών εικόνων βυζαντινής τεχνοτροπίας ή με επιρροές από τη βυζαντινή παράδοση	ναι ¹⁸⁰
Εκπαιδευτικές δραστηριότητες	ναι ¹⁸¹
Αξιοποίηση βυζαντινών/μεταβυζαντινών εικόνων σε εκπαιδευτικές δραστηριότητες	ναι ¹⁸² (στο πλαίσιο της περιοδεύουσας έκθεσης εργαστήρια αγιογραφίας και θεματικές ξεναγήσεις για τις εικόνες)
Παρατηρήσεις	

A/A ΞΜ34	
Μουσείο	Art Institute of Chicago
Συλλογή Βυζαντινών και μεταβυζαντινών εικόνων	ναι ¹⁸³ (μία εικόνα)
	Σε έκθεση ναι ¹⁸⁴
Συλλογή Ρωσικών εικόνων	
Συλλογή ιταλικών εικόνων βυζαντινής τεχνοτροπίας ή με επιρροές από τη βυζαντινή παράδοση	ναι ¹⁸⁵
Εκπαιδευτικές δραστηριότητες	ναι ¹⁸⁶ (θεματική περιήγηση για μαθητές στην ενότητα «European Art», στην οποία εντάσσονται οι παραπάνω εικόνες).
Αξιοποίηση βυζαντινών/μεταβυζαντινών εικόνων σε εκπαιδευτικές δραστηριότητες	ναι ¹⁸⁷
Παρατηρήσεις	

A/A ΞΜ35

¹⁷⁷ <http://www.italianrenaissancesources.com/units/unit-1/>

¹⁷⁸ <http://www.getty.edu/museum/>

¹⁷⁹ http://www.getty.edu/art/exhibitions/art_of_byzantium/

¹⁸⁰ <http://www.getty.edu/art/collection/objects/128631/master-of-st-cecilia-madonna-and-child-italian-1290-1295/>

<http://www.getty.edu/art/collection/objects/813/paolo-veneziano-the-annunciation-italian-about-1348-1350/>

¹⁸¹ <http://www.getty.edu/education/>

¹⁸² http://www.getty.edu/art/exhibitions/art_of_byzantium/events.html

¹⁸³ <https://www.artic.edu/artworks/82511/icon-with-the-virgin-and-child>

¹⁸⁴ <https://www.artic.edu/galleries/26776/gallery-153>

¹⁸⁵ <https://www.artic.edu/artworks/16241/diptych-of-the-virgin-and-child-enthroned-and-the-crucifixion?q=italian&page=2>

<https://www.artic.edu/artworks/22527/crucifix>

<https://www.artic.edu/artworks/16237/virgin-and-child>

¹⁸⁶ <https://www.artic.edu/learn-with-us/educators/visit-with-my-students>

¹⁸⁷ <https://www.artic.edu/learn-with-us/educators/visit-with-my-students/guided-tours-grades-612>

Μουσείο	Museum of Fine Arts ¹⁸⁸ , Boston
Συλλογή Βυζαντινών και μεταβυζαντινών εικόνων	ναι ¹⁸⁹
	Σε έκθεση
Συλλογή Ρωσικών εικόνων	ναι ¹⁹⁰
Συλλογή ιταλικών εικόνων βυζαντινής τεχνοτροπίας ή με επιρροές από τη βυζαντινή παράδοση	ναι ¹⁹¹
Εκπαιδευτικές δραστηριότητες	ναι ¹⁹²
Αξιοποίηση βυζαντινών/μεταβυζαντινών εικόνων σε εκπαιδευτικές δραστηριότητες	
Παρατηρήσεις	

A/A ΞΜ36	
Μουσείο	Dumbarton Oaks ¹⁹³ , Washington
Συλλογή Βυζαντινών και μεταβυζαντινών εικόνων	ναι ¹⁹⁴
	Σε έκθεση ναι ¹⁹⁵
Συλλογή Ρωσικών εικόνων	
Συλλογή ιταλικών εικόνων βυζαντινής τεχνοτροπίας ή με επιρροές από τη βυζαντινή παράδοση	
Εκπαιδευτικές δραστηριότητες	ναι ¹⁹⁶ (διαλέξεις, ξεναγήσεις για φοιτητές)
Αξιοποίηση βυζαντινών/μεταβυζαντινών εικόνων σε εκπαιδευτικές δραστηριότητες	
Παρατηρήσεις	

A/A ΞΜ37	
Μουσείο	Minneapolis Institute of Art ¹⁹⁷
Συλλογή Βυζαντινών και μεταβυζαντινών εικόνων	ναι ¹⁹⁸
	Σε έκθεση Όχι
Συλλογή Ρωσικών εικόνων	ναι ¹⁹⁹

¹⁸⁸ <https://www.mfa.org/>

¹⁸⁹ <https://collections.mfa.org/objects/120636/icon?ctx=a9d2d817-0f01-4f6a-b10b-9dac22909d35&idx=1>

¹⁹⁰ <https://collections.mfa.org/objects/30903/virgin-and-child-saint-nicholas-archangel-michael?ctx=60dae330-58ce-49c9-a528-67fb924da2c4&idx=10>

<https://collections.mfa.org/objects/31053/scenes-from-the-life-of-the-virgin-and-life-of-christ?ctx=60dae330-58ce-49c9-a528-67fb924da2c4&idx=11>

https://collections.mfa.org/search/objects/*russian/images?page=2

https://collections.mfa.org/search/objects/*russian/images?page=2

<https://collections.mfa.org/objects/31651/christ-the-almighty?ctx=daffbc15-b9b8-454c-ba19-e448954a66c0&idx=15>

<https://collections.mfa.org/objects/34272/saint-nicholas-with-christ-and-the-virgin?ctx=daffbc15-b9b8-454c-ba19-e448954a66c0&idx=16>

¹⁹¹ <https://www.mfa.org/collections/conservation/conservation-in-action/monopoli-altarpiece/introduction>

¹⁹² <https://www.mfa.org/programs/school-programs>

¹⁹³ <https://www.doaks.org/>

¹⁹⁴ <http://museum.doaks.org/Obj29589?sid=603&x=2318&port=3302>

<http://museum.doaks.org/Obj27115?sid=603&x=2321&port=3302>

<http://museum.doaks.org/Obj27113?sid=603&x=2320&port=3302>

<http://museum.doaks.org/Obj35992?sid=603&x=2396&port=3301>

¹⁹⁵ <http://museum.doaks.org/Obj29589?sid=603&x=2318&port=3302>

¹⁹⁶ <https://www.doaks.org/events/upcoming-events>

¹⁹⁷ <https://new.artsmia.org/>

¹⁹⁸ <https://collections.artsmia.org/art/1678/nativity-with-adoration-of-the-kings-italy>

¹⁹⁹ <https://collections.artsmia.org/art/10555/icon-christ-pantokrator-russia>

<https://collections.artsmia.org/art/2233/icon-the-archangel-michael-blessing-the-martyred-saints-florus-and-laurus-of-dalmatia-russia>

Συλλογή ιταλικών εικόνων βυζαντινής τεχνοτροπίας ή με επιρροές από τη βυζαντινή παράδοση	
Εκπαιδευτικές δραστηριότητες	ναι ²⁰⁰
Αξιοποίηση βυζαντινών/μεταβυζαντινών εικόνων σε εκπαιδευτικές δραστηριότητες	
Παρατηρήσεις	

A/A ΞΜ38	
Μουσείο	Indianapolis Museum of Art ²⁰¹
Συλλογή Βυζαντινών και μεταβυζαντινών εικόνων	
	Σε έκθεση
Συλλογή Ρωσικών εικόνων	ναι ²⁰² (μία εικόνα)
Συλλογή ιταλικών εικόνων βυζαντινής τεχνοτροπίας ή με επιρροές από τη βυζαντινή παράδοση	ναι ²⁰³ (μία εικόνα)
Εκπαιδευτικές δραστηριότητες	ναι ²⁰⁴
Αξιοποίηση βυζαντινών/μεταβυζαντινών εικόνων σε εκπαιδευτικές δραστηριότητες	
Παρατηρήσεις	

A/A ΞΜ39	
Μουσείο	Brooklyn Museum ²⁰⁵
Συλλογή Βυζαντινών και μεταβυζαντινών εικόνων	ναι ²⁰⁶
	Σε έκθεση
Συλλογή Ρωσικών εικόνων	ναι ²⁰⁷ (όχι σε έκθεση)
Συλλογή ιταλικών εικόνων βυζαντινής τεχνοτροπίας ή με επιρροές από τη βυζαντινή παράδοση	ναι ²⁰⁸
Εκπαιδευτικές δραστηριότητες	ναι ²⁰⁹
Αξιοποίηση βυζαντινών/μεταβυζαντινών εικόνων σε εκπαιδευτικές δραστηριότητες	
Παρατηρήσεις	

A/A ΞΜ40	
Μουσείο	Cleveland Museum of Art ²¹⁰
	ναι ²¹¹

²⁰⁰ <https://new.artsmia.org/programs/>

²⁰¹ <https://discovernewfields.org/>

²⁰² <http://collection.imamuseum.org/artwork/36238/>

²⁰³ <http://collection.imamuseum.org/artwork/42081/>

²⁰⁴ <https://discovernewfields.org/education>

²⁰⁵ <https://www.vmfa.museum/>

²⁰⁶ <https://www.vmfa.museum/piction/6027262-12992830/>
<https://www.vmfa.museum/piction/6027262-15641274/> (όχι σε έκθεση)

²⁰⁷ <https://www.vmfa.museum/piction/6027262-8045833/>

²⁰⁸ <https://www.vmfa.museum/piction/6027262-8046524/>

²⁰⁹ <https://www.vmfa.museum/piction/6027262-49963293/> (σε έκθεση)

²⁰⁹ <https://www.vmfa.museum/learn/educators-students/>

²¹⁰ <http://www.clevelandart.org/>

²¹¹ <http://www.clevelandart.org/art/2016.32>

Συλλογή Βυζαντινών και μεταβυζαντινών εικόνων	Σε έκθεση	ναι ²¹²
		ναι ²¹³
Συλλογή Ρωσικών εικόνων		ναι ²¹⁴
Συλλογή ιταλικών εικόνων βυζαντινής τεχνοτροπίας ή με επιρροές από τη βυζαντινή παράδοση		ναι ²¹⁵
Εκπαιδευτικές δραστηριότητες		ναι ²¹⁶ (εκπαιδευτικό πρόγραμμα " Medieval and Renaissance Worlds" (4th–12th grade), on line ενημερωτικό υλικό (άρθρο για την εικόνα της Παναγίας Ελεούσας, που χαρακτηρίστηκε ως το highlight του 2012 της συλλογής ²¹⁷), διάλεξη για την εικόνα της Παναγίας Ελεούσας ²¹⁸
Αξιοποίηση βυζαντινών/μεταβυζαντινών εικόνων σε εκπαιδευτικές δραστηριότητες		
Παρατηρήσεις		

A/A ΞM41		
Μουσείο	Houston Museum of Fine Arts ²¹⁹	
Συλλογή Βυζαντινών και μεταβυζαντινών εικόνων	Σε έκθεση	όχι
Συλλογή Ρωσικών εικόνων		
Συλλογή ιταλικών εικόνων βυζαντινής τεχνοτροπίας ή με επιρροές από τη βυζαντινή παράδοση		
Εκπαιδευτικές δραστηριότητες		ναι ²²⁰
Αξιοποίηση βυζαντινών/μεταβυζαντινών εικόνων σε εκπαιδευτικές δραστηριότητες		
Παρατηρήσεις		

A/A ΞM42		
Μουσείο	Milwaukee Art Museum ²²¹	
Συλλογή Βυζαντινών και μεταβυζαντινών εικόνων	Σε έκθεση	
Συλλογή Ρωσικών εικόνων		Ναι ²²²

<http://www.clevelandart.org/art/2010.154>

<http://www.clevelandart.org/art/1916.778> (όχι σε έκθεση)

²¹² <http://www.clevelandart.org/art/collection/search?filter-gallery=105%20Byzantine>

²¹³ <http://www.clevelandart.org/art/1961.35.a>

<http://www.clevelandart.org/art/1961.35.c>

²¹⁴ <http://www.clevelandart.org/art/1966.237> (όχι σε έκθεση)

<http://www.clevelandart.org/art/1995.5> (σε έκθεση)

²¹⁵ <http://www.clevelandart.org/learn>

²¹⁶ <https://www.clevelandart.org/themes-grades-4-through-12>

²¹⁷ <http://www.clevelandart.org/magazine/cleveland-art-2012-highlights/virgin-eleousa>

²¹⁸ <http://www.clevelandart.org/events/lectures/from-byzantium-to-el-greco>

²¹⁹ <https://www.mfah.org/>

²²⁰ <https://www.mfah.org/programs/educators-school-groups/> (Learn)

²²¹ <https://mam.org/>

²²² <http://collection.mam.org/details.php?id=30> (όχι σε έκθεση)

Συλλογή ιταλικών εικόνων βυζαντινής τεχνοτροπίας ή με επιρροές από τη βυζαντινή παράδοση	
Εκπαιδευτικές δραστηριότητες	ναι ²²³
Αξιοποίηση βυζαντινών/μεταβυζαντινών εικόνων σε εκπαιδευτικές δραστηριότητες	
Παρατηρήσεις	

Α/Α ΞΜ43	
Μουσείο	Portland Art Museum ²²⁴
Συλλογή Βυζαντινών και μεταβυζαντινών εικόνων	
	Σε έκθεση
Συλλογή Ρωσικών εικόνων	
Συλλογή ιταλικών εικόνων βυζαντινής τεχνοτροπίας ή με επιρροές από τη βυζαντινή παράδοση	ναι ²²⁵
Εκπαιδευτικές δραστηριότητες	ναι ²²⁶
Αξιοποίηση βυζαντινών/μεταβυζαντινών εικόνων σε εκπαιδευτικές δραστηριότητες	
Παρατηρήσεις	

Α/Α ΞΜ44	
Μουσείο	Carnegie Museum of Art ²²⁷ , Pittsburgh Pennsylvania
Συλλογή Βυζαντινών και μεταβυζαντινών εικόνων	ναι ²²⁸
	Σε έκθεση ναι
Συλλογή Ρωσικών εικόνων	ναι ²²⁹
Συλλογή ιταλικών εικόνων βυζαντινής τεχνοτροπίας ή με επιρροές από τη βυζαντινή παράδοση	
Εκπαιδευτικές δραστηριότητες	ναι ²³⁰
Αξιοποίηση βυζαντινών/μεταβυζαντινών εικόνων σε εκπαιδευτικές δραστηριότητες	ναι ²³¹ (κύκλος μαθημάτων για τη μεσαιωνική τέχνη, συμπεριλαμβανομένης και της βυζαντινής)
Παρατηρήσεις	

Α/Α ΞΜ45

²²³ <https://mam.org/learn/>

²²⁴ <https://portlandartmuseum.org/>

²²⁵

<http://www.portlandartmuseum.us/mwebcgi/mweb.exe?request=record:id=11962:type=101#>

²²⁶ <https://portlandartmuseum.org/learn/>

²²⁷ <https://cmoa.org/>

²²⁸ <https://collection.cmoa.org/objects/4fecab2c-f81c-45a4-8b8a-ad8dbdd0ece6> (σε έκθεση)

²²⁹ <https://collection.cmoa.org/objects/620f21a1-cb0c-4946-9ba0-1bbc1c551bdd> (όχι σε έκθεση)

<https://collection.cmoa.org/objects/2f29a8cc-3999-454a-bb0a-fc378f55cd3e> (όχι έκθεση)

<https://collection.cmoa.org/objects/a35e18d6-c141-4eb1-990a-9d942f8b8d20> (όχι σε έκθεση)

²³⁰ <https://cmoa.org/programs/>

²³¹ <https://cmoa.org/event/crash-course-medieval-art/>

Μουσείο	Saint Louis Art Museum ²³² , Missouri	
Συλλογή Βυζαντινών και μεταβυζαντινών εικόνων		
	Σε έκθεση	
Συλλογή Ρωσικών εικόνων	ναι ²³³	
Συλλογή ιταλικών εικόνων βυζαντινής τεχνοτροπίας ή με επιρροές από τη βυζαντινή παράδοση		
Εκπαιδευτικές δραστηριότητες	ναι ²³⁴	
Αξιοποίηση βυζαντινών/μεταβυζαντινών εικόνων σε εκπαιδευτικές δραστηριότητες		
Παρατηρήσεις		

A/A ΞM46		
Μουσείο	Toledo Museum of Art ²³⁵	
Συλλογή Βυζαντινών και μεταβυζαντινών εικόνων	ναι ²³⁶	
	Σε έκθεση	
Συλλογή Ρωσικών εικόνων	ναι ²³⁷	
Συλλογή ιταλικών εικόνων βυζαντινής τεχνοτροπίας ή με επιρροές από τη βυζαντινή παράδοση		
Εκπαιδευτικές δραστηριότητες	ναι ²³⁸	
Αξιοποίηση βυζαντινών/μεταβυζαντινών εικόνων σε εκπαιδευτικές δραστηριότητες		
Παρατηρήσεις		

A/A ΞM47		
Μουσείο	Chester Beatty στο Δουβλίνο ²³⁹	
Συλλογή Βυζαντινών και μεταβυζαντινών εικόνων	ναι ²⁴⁰	

²³² <https://www.slam.org/>

²³³ <https://www.slam.org/collection/objects/38262/> (όχι σε έκθεση)

<https://www.slam.org/collection/objects/33873/> (όχι σε έκθεση)

<https://www.slam.org/collection/objects/33876/> (όχι σε έκθεση)

<https://www.slam.org/collection/objects/33870/> (όχι σε έκθεση)

<https://www.slam.org/collection/objects/33872/> (όχι σε έκθεση)

<https://www.slam.org/collection/objects/33874/> (όχι σε έκθεση)

<https://www.slam.org/collection/objects/33601/> (όχι σε έκθεση)

<https://www.slam.org/collection/objects/33600/> (όχι σε έκθεση)

²³⁴ <https://www.slam.org/teachers-students/>

²³⁵ <https://www.toledomuseum.org/>

²³⁶ <http://emuseum.toledomuseum.org/objects/56983/the-old-testament-trinity-abraham-receiving-the-angels?ctx=19f4fa4e-89a7-4a45-8235-216e69dc963b&idx=3>

<http://emuseum.toledomuseum.org/objects/56984/the-baptism-of-christ?ctx=8036d66e-bd2f-4018-b1d3-271431a704b0&idx=153>

²³⁷ <http://emuseum.toledomuseum.org/objects/58874/ikon-series-of-small-religious-pictures-from-moskow-altar;jsessionid=9C9C05A505745521A21E5B1D0288357B?ctx=e4f45369-ee1-488d-8693-8bac80ec7d31&idx=12> (όχι σε έκθεση)

<http://emuseum.toledomuseum.org/objects/57076/ikon-madonna-and-child;jsessionid=9C9C05A505745521A21E5B1D0288357B?ctx=e4f45369-ee1-488d-8693-8bac80ec7d31&idx=13> (όχι σε έκθεση)

<http://emuseum.toledomuseum.org/objects/58877/ikon-the-archangel-appearing-to-saint-john;jsessionid=9C9C05A505745521A21E5B1D0288357B?ctx=e4f45369-ee1-488d-8693-8bac80ec7d31&idx=14> (όχι σε έκθεση)

<http://emuseum.toledomuseum.org/objects/58878/ikon-st-john-head-of-christ;jsessionid=9C9C05A505745521A21E5B1D0288357B?ctx=e4f45369-ee1-488d-8693-8bac80ec7d31&idx=15> (όχι σε έκθεση)

²³⁸ <https://www.toledomuseum.org/education>

²³⁹ <https://chesterbeatty.ie/>

²⁴⁰ https://viewer.cbl.ie/viewer/object/WX_04/1/LOG_0000/

https://viewer.cbl.ie/viewer/object/WX_20/1/LOG_0000/

<https://chesterbeatty.ie/whats-on/chester-beattys-icons/>

	Σε έκθεση	ναι ²⁴¹
Συλλογή Ρωσικών εικόνων		ναι ²⁴²
Συλλογή ιταλικών εικόνων βυζαντινής τεχνοτροπίας ή με επιρροές από τη βυζαντινή παράδοση		
Εκπαιδευτικές δραστηριότητες		ναι ²⁴³
Αξιοποίηση βυζαντινών/μεταβυζαντινών εικόνων σε εκπαιδευτικές δραστηριότητες		ναι, (θεματική ξενάγηση για τις εικόνες της έκθεσης ²⁴⁴)
Παρατηρήσεις		

A/A ΞM48		
Μουσείο	Gallerie D' Italia ²⁴⁵ , Milano	
Συλλογή Βυζαντινών και μεταβυζαντινών εικόνων		
	Σε έκθεση	
Συλλογή Ρωσικών εικόνων		
Συλλογή ιταλικών εικόνων βυζαντινής τεχνοτροπίας ή με επιρροές από τη βυζαντινή παράδοση		
Εκπαιδευτικές δραστηριότητες		ναι ²⁴⁶
Αξιοποίηση βυζαντινών/μεταβυζαντινών εικόνων σε εκπαιδευτικές δραστηριότητες		
Παρατηρήσεις		

A/A ΞM49		
Μουσείο	Belvedere Museum ²⁴⁷ , Vienna	
Συλλογή Βυζαντινών και μεταβυζαντινών εικόνων		
	Σε έκθεση	
Συλλογή Ρωσικών εικόνων		
Συλλογή ιταλικών εικόνων βυζαντινής τεχνοτροπίας ή με επιρροές από τη βυζαντινή παράδοση		
Εκπαιδευτικές δραστηριότητες		ναι ²⁴⁸
Αξιοποίηση βυζαντινών/μεταβυζαντινών εικόνων σε εκπαιδευτικές δραστηριότητες		
Παρατηρήσεις		

²⁴¹ <https://chesterbeatty.ie/whats-on/chester-beattys-icons/>

²⁴² https://viewer.cbl.ie/viewer/object/WX_43/1/LOG_0000/
https://viewer.cbl.ie/viewer/object/WX_37/1/LOG_0000/
https://viewer.cbl.ie/viewer/object/WX_25/1/LOG_0000/
https://viewer.cbl.ie/viewer/object/WX_19/1/LOG_0000/
https://viewer.cbl.ie/viewer/object/WX_40/1/LOG_0000/
https://viewer.cbl.ie/viewer/object/WX_18/1/LOG_0000/
https://viewer.cbl.ie/viewer/object/WX_34/1/LOG_0000/ (όχι σε έκθεση)
https://viewer.cbl.ie/viewer/object/WX_23/1/LOG_0000/ (όχι σε έκθεση)

²⁴³ <https://chesterbeatty.ie/learning/>

²⁴⁴ <https://chesterbeatty.ie/whats-on/chester-beattys-icons/>

²⁴⁵ <https://www.gallerieditalia.com/it/napoli/collezioni/>

²⁴⁶ <https://www.gallerieditalia.com/it/milano/>

²⁴⁷ <https://www.belvedere.at/en/museum>

²⁴⁸ https://www.belvedere.at/bel_en/guided_tours?type=SCH&location=1512138643924&fid=1445339562265

Α/Α ΞΜ50	
Μουσείο	National Museum of Medieval Art ²⁴⁹ , Κορυτσά, Αλβανία
Συλλογή Βυζαντινών και μεταβυζαντινών εικόνων	ναι ²⁵⁰
	Σε έκθεση ναι
Συλλογή Ρωσικών εικόνων	
Συλλογή ιταλικών εικόνων βυζαντινής τεχνοτροπίας ή με επιρροές από τη βυζαντινή παράδοση	
Εκπαιδευτικές δραστηριότητες	ναι
Αξιοποίηση βυζαντινών/μεταβυζαντινών εικόνων σε εκπαιδευτικές δραστηριότητες	ναι ²⁵¹ (εκπαιδευτικό πρόγραμμα)
Παρατηρήσεις	

Α/Α ΞΜ51	
Μουσείο	Βυζαντινό Μουσείο Αρχιεπισκόπου Μακαρίου, Κύπρος ²⁵²
Συλλογή Βυζαντινών και μεταβυζαντινών εικόνων	ναι ²⁵³
	Σε έκθεση ναι
Συλλογή Ρωσικών εικόνων	
Συλλογή ιταλικών εικόνων βυζαντινής τεχνοτροπίας ή με επιρροές από τη βυζαντινή παράδοση	
Εκπαιδευτικές δραστηριότητες	
Αξιοποίηση βυζαντινών/μεταβυζαντινών εικόνων σε εκπαιδευτικές δραστηριότητες	ναι ²⁵⁴
Παρατηρήσεις	Έντυπα για τον εκπαιδευτικό και το μαθητή ²⁵⁵

Γ.1.2 Πίνακας ξένων μουσείων με βυζαντινές/μεταβυζαντινές εικόνες σε έκθεση ή όχι έκθεση

Κωδικοί Μουσείων	Μουσεία με συλλογή Β/Μ εικόνων	Μουσεία με Β/Μ εικόνες σε μόνιμη έκθεση	Μουσεία με Β/Μ εικόνες σε μόνιμη έκθεση και στο πλαίσιο περιοδεύουσας ή περιοδικής έκθεσης	Μουσεία με εικόνες όχι σε έκθεση	Μουσεία με εικόνες σε έκθεση μόνο στο πλαίσιο περιοδεύουσας έκθεσης
	ΞΜ4, ΞΜ5, ΞΜ7, ΞΜ8, ΞΜ9,	ΞΜ5, ΞΜ8, ΞΜ10, ΞΜ11, ΞΜ12,	Ξ4, ΞΜ7, Ξ9, Ξ30, Ξ32	Ξ22, Ξ31, Ξ35, Ξ37, Ξ46	Ξ33

²⁴⁹ <https://www.intoalbania.com/attraction/national-museum-medieval-art/>

²⁵⁰ <https://www.romfea.gr/ekklisies-ts/ekklisia-albanias/29267-8000-eikones-kai-thriskeutika-keimilia-sto-mouseio-korutsas-foto>

²⁵¹ <https://www.facebook.com/MuzeuiArtitMesjetar/>

²⁵² <http://www.makariosfoundation.org.cy/8.html>

²⁵³ <http://www.makariosfoundation.org.cy/8.html>

²⁵⁴ <http://www.makariosfoundation.org.cy/1906.html>

²⁵⁵ Θεοχάρους-Γκαντζίδου, Γ., Ιωακείμ, Ε., Αυγουστή, Ν., Λάρκου, Φ. & Ματσουκάρη, Χ., 2010 (3^η έκδοση). *Ταξίδι στη Βυζαντινή Τέχνη. Βιβλίο για τον Εκπαιδευτικό*, Υπουργείο Παιδείας και Πολιτισμού- Διεύθυνση Δημοτικής Εκπαίδευσης

	ΞΜ10, ΞΜ11, ΞΜ12, ΞΜ13, ΞΜ14, ΞΜ15, ΞΜ17, ΞΜ18, ΞΜ22, ΞΜ24, ΞΜ29, ΞΜ30, ΞΜ31, ΞΜ32, ΞΜ34, ΞΜ35, ΞΜ36, ΞΜ37, ΞΜ39, ΞΜ40, ΞΜ44, ΞΜ46, ΞΜ47, ΜΞ50, ΞΜ51	ΞΜ13, ΞΜ14, ΞΜ15, ΞΜ17, ΞΜ18, ΞΜ24, ΞΜ29, ΞΜ34, ΞΜ36, ΞΜ39, ΞΜ40, ΞΜ44, ΞΜ47, ΜΞ50, ΞΜ51			
Σύνολο	30	20	5	5	1

Γ.1.3 Πίνακας ξένων μουσείων και εκπαιδευτική δραστηριότητα

	<i>Μουσεία με εκπαιδευτικές δραστηριότητες</i>	<i>Μουσεία χωρίς εκπαιδευτική δραστηριότητα</i>	<i>Μουσεία που αξιοποιούν βυζαντινές/μεταβυζαντινές εικόνες σε εκπαιδευτικές δραστηριότητες</i>	<i>Μουσεία που αξιοποιούν ρωσικές εικόνες σε εκπαιδευτικές δραστηριότητες</i>
Κωδικοί Μουσείων	ΞΜ1, ΞΜ2, ΞΜ3, ΞΜ4, ΞΜ5, ΞΜ6, ΞΜ7, ΞΜ8, ΞΜ9, ΞΜ11, Ξ13, ΞΜ15, ΞΜ16, ΞΜ17, ΞΜ18, ΞΜ19, ΞΜ20, ΞΜ21, ΞΜ22, ΞΜ23, ΞΜ24, ΞΜ25, ΞΜ26, ΞΜ27, ΞΜ28, ΞΜ29, ΞΜ30, ΞΜ31, ΞΜ32, ΞΜ33, ΞΜ34, ΞΜ35, ΞΜ36, ΞΜ37, ΞΜ38, ΞΜ39, ΞΜ40, ΞΜ41, ΞΜ42, ΞΜ43, ΞΜ44, ΞΜ45, ΞΜ46, ΞΜ47, ΞΜ48, ΞΜ49, ΞΜ50, ΞΜ51	ΞΜ10, ΞΜ12, ΞΜ14	ΞΜ7, ΞΜ9, ΞΜ11, ΞΜ13, ΞΜ15, ΞΜ17, ΞΜ21, ΞΜ30, ΞΜ32, ΞΜ33, ΞΜ34, ΞΜ40, ΞΜ44, ΞΜ47, ΞΜ50, ΞΜ51	ΞΜ4, ΞΜ29
Σύνολο	48	3	16	2

Γ.2 Καταγραφή στοιχείων της έρευνας για τα ελληνικά μουσεία

A/A M1	
Μουσείο	Εφορεία Αρχαιοτήτων Έβρου / Εκκλησιαστικό Μουσείο Αλεξανδρούπολης
Εικόνες σε μόνιμη έκθεση	Ναι ²⁵⁶
Εκπαιδευτικό πρόγραμμα που αφορά/συμπεριλαμβάνει εικόνες	Ναι
Ψηφιακές διαδραστικές εφαρμογές για εικόνες ή και για εικόνες στον ιστότοπο του φορέα	

ΕΠ1

Τίτλος Εκπαιδευτικού Προγράμματος	«Από το Ανθίβολο στην Εικόνα» ²⁵⁷
Θέμα-περιεχόμενο-στόχοι	<p>Τα μυστικά της μεταβυζαντινής αγιογραφίας, η γνωριμία με την οργάνωση των εργαστηρίων ζωγραφικής κατά τον 15ο και 16ο αιώνα, τα υλικά και τις τεχνικές.</p> <p>«Στόχος των δραστηριοτήτων είναι να αποκατασταθεί μια αυθεντική επικοινωνία του παιδιού με το πολιτιστικό του περιβάλλον, να κινηθεί το ενδιαφέρον για το βυζαντινό πολιτισμό και την τέχνη, να βιώσουν τα παιδιά την ιστορία του τόπου μας και να ευαισθητοποιηθούν στο θέμα διατήρησης της πολιτιστικής κληρονομιάς. Για το εκπαιδευτικό πρόγραμμα «Από το ανθίβολο στην εικόνα» είναι διαθέσιμη και εφαρμογή Αγιογραφίας σε tablet, που σχεδιάστηκε ειδικά για το Εκκλησιαστικό Μουσείο Αλεξανδρουπόλεως. Με την εφαρμογή αυτή οι μαθητές μπορούν σε εικονικό περιβάλλον να εξασκηθούν στην Ορθόδοξη ζωγραφική σε όλα τα επίπεδα, από τον προπλασμό μιας εικόνας έως και την ολοκλήρωσή της».</p>
Ομάδες- Στόχοι	Δ΄-ΣΤ΄ τάξη Δημοτικού, Α΄-Γ΄ τάξη Γυμνασίου & Α΄ τάξη Λυκείου
Χώρος Εφαρμογής	Εκκλησιαστικό Μουσείο Αλεξανδρούπολης
Λειτουργία	ναι

ΕΠ2

Τίτλος Εκπαιδευτικού Προγράμματος	«Μήτηρ Θεού, μήτηρ ανθρώπων» ²⁵⁸
Θέμα-περιεχόμενο-στόχοι	<p>«Το εκπαιδευτικό πρόγραμμα αναφέρεται στο πρόσωπο που έχει τη σημαντικότερη θέση στο σχέδιο του Θεού για τη σωτηρία του κόσμου, αλλά και στη γυναίκα που αποτελεί αφετηρία μιας νέας θεώρησης του γυναικείου φύλου, την Παναγία. Γίνεται μια προσέγγιση του ρόλου της Θεοτόκου στο σχέδιο της Θείας Οικονομίας αλλά και εντοπίζονται οι σχέσεις του γυναικείου προσώπου που μετέχει στο σχέδιο του Θεού με γυναικείες θεότητες του αρχαίου κόσμου. Ιδιαίτερη έμφαση δίνεται με αφορμή εκθέματα του μουσείου στο ότι η Παναγία δεν ενσαρκώνει τη δύναμη ή τη γονιμότητα αλλά σε αυτήν τονίζεται η</p>

²⁵⁶ http://odysseus.culture.gr/h/1/gh151.jsp?obj_id=3524

²⁵⁷ http://imalexandroupolis.blogspot.com/1979/01/blog-post_85.html#prettyPhoto

²⁵⁸ http://imalexandroupolis.blogspot.com/1979/01/blog-post_58.html

	μητρική αγάπη, η γυναικεία σύνεση και η αξία του γυναικείου προσώπου».
Ομάδες- Στόχοι	Νήπια και Μαθητές Δημοτικού
Χώρος Εφαρμογής	Εκκλησιαστικό Μουσείο Αλεξανδρούπολης
Λειτουργία	ναι

ΕΠ3

Τίτλος Εκπαιδευτικού Προγράμματος	« Διαβάζοντας την εικόνα των Χριστουγέννων » ²⁵⁹
Θέμα-περιεχόμενο-στόχοι	«Κάθε εικόνα είναι κι ένα ολόκληρο βιβλίο, που μας διδάσκει. «Βιβλία των αγραμμάτων» ονομάζει τις εικόνες ο Άγιος Ιωάννης ο Δαμασκηνός, γιατί αποτυπώνονται εκεί παραστατικά η διδασκαλία της Εκκλησίας ή και οι βίοι των αγίων. Αυτά, δηλαδή, που ένας μορφωμένος θα διάβαζε σε διάφορα βιβλία. Στην εικόνα της Γεννήσεως του Χριστού πολλές είναι οι λεπτομέρειες εκείνες που αξίζουν ιδιαίτερο σχολιασμό, επειδή κρύβουν ένα βαθύ συμβολισμό και αποκαλύπτουν την επίδραση της πατερικής γραμματείας στις χριστιανικές εικαστικές τέχνες. Στόχος του προγράμματος είναι να προσεγγίσουν οι μαθητές μέσα από την εικόνα της γεννήσεως του Χριστού το μήνυμα και το θεολογικό πλαίσιο της εορτής».
Ομάδες- Στόχοι	Μαθητές
Χώρος Εφαρμογής	Εκκλησιαστικό Μουσείο Αλεξανδρούπολης
Λειτουργία	ναι

ΕΠ4

Τίτλος Εκπαιδευτικού Προγράμματος	« Τα Βάγια και η Σταύρωση μας φέρνουν στην Ανάσταση » ²⁶⁰
Θέμα-περιεχόμενο-στόχοι	«Εκπαιδευτικό πρόγραμμα στο οποίο οι μαθητές προσεγγίζουν μέσα από τις εικόνες της Βαϊοφόρου, της Σταυρώσεως και της Αναστάσεως το μήνυμα και το θεολογικό πλαίσιο των εορτών. Το πρόγραμμα εστιάζει στην αναγνωσιμότητα της Ορθόδοξης εικόνας και στη σύγκρισή της με δυτικά πρότυπα».
Ομάδες- Στόχοι	Μαθητές
Χώρος Εφαρμογής	Εκκλησιαστικό Μουσείο Αλεξανδρούπολης
Λειτουργία	ναι

A/A M2	
Μουσείο	Εφορεία Αρχαιοτήτων Κέρκυρας / Μουσείο Αντιβουινιώτισσας
Εικόνες σε μόνιμη έκθεση	Ναι ²⁶¹
Εκπαιδευτικό πρόγραμμα που αφορά/συμπεριλαμβάνει εικόνες	
Ψηφιακές διαδραστικές εφαρμογές για εικόνες ή και για εικόνες στον ιστότοπο του φορέα	

A/A M3

²⁵⁹ http://imalexandroupolis.blogspot.com/1979/01/blog-post_92.html

²⁶⁰ http://imalexandroupolis.blogspot.com/1979/01/blog-post_75.html

²⁶¹ http://odysseus.culture.gr/h/1/gh152.jsp?obj_id=3285 & <http://www.antivouniotissamuseum.gr/>

Μουσείο	Εφορεία Αρχαιοτήτων Κέρκυρας / Βυζαντινή Συλλογή Παλαιού Φρουρίου Κέρκυρας ²⁶²
Εικόνες σε μόνιμη έκθεση	Ναι ²⁶³
Εκπαιδευτικό πρόγραμμα που αφορά/συμπεριλαμβάνει εικόνες	
Ψηφιακές διαδραστικές εφαρμογές για εικόνες ή και για εικόνες στον ιστότοπο του φορέα	

A/A M4	
Μουσείο	Βυζαντινό και Χριστιανικό Μουσείο ²⁶⁴ - Αθήνα
Εικόνες σε μόνιμη έκθεση	Ναι ²⁶⁵
Εκπαιδευτικό πρόγραμμα/ δραστηριότητα που αφορά/συμπεριλαμβάνει εικόνες	Ναι
Ψηφιακές διαδραστικές εφαρμογές για εικόνες ή και για εικόνες στον ιστότοπο του φορέα	Σε ψηφιακό παιχνίδι «Ταίριαξε τις εικόνες» συμπεριλαμβάνονται και λεπτομέρειες ξύλινων φορητών εικόνων ²⁶⁶ Σε ψηφιακό παιχνίδι «Γίνε μουσειολόγος» συμπεριλαμβάνονται και ξύλινες φορητές εικόνες ²⁶⁷

ΕΠ5

Τίτλος Εκπαιδευτικού Προγράμματος	«Επιδράσεις της βυζαντινής και μεταβυζαντινής τέχνης στη μοντέρνα και σύγχρονη ζωγραφική» ²⁶⁸
Θέμα-περιεχόμενο-στόχοι	«Εκπαιδευτικό πρόγραμμα στη μόνιμη έκθεση του μουσείου που μαζί με τους μαθητές θα αναζητούμε τις επιδράσεις της βυζαντινής και μεταβυζαντινής τέχνης στη μοντέρνα και σύγχρονη ζωγραφική. Το πρόγραμμα θα συνοδεύεται από εικαστικό εργαστήριο».
Ομάδες- Στόχοι	Από Στ΄ τάξη Δημοτικού
Χώρος Εφαρμογής	Μόνιμη Έκθεση ΒΧΜ
Λειτουργία	Ιανουάριος-Ιούνιος 2019

ΕΠ6

Τίτλος Εκπαιδευτικού Προγράμματος	«Πασχαλινό εργαστήρι για παιδιά» ²⁶⁹
Θέμα-περιεχόμενο-στόχοι	«Μεταβυζαντινές εικόνες από τη μόνιμη έκθεση του Μουσείου αποτυπώνουν διαφορετικές σκηνές από το Πάθος και την Ανάσταση του Χριστού. Το πρόγραμμα ολοκληρώνεται με εργαστήριο ζωγραφικής».
Ομάδες- Στόχοι	Νηπιαγωγείο, Α΄ και Β΄ τάξη Δημοτικού
Χώρος Εφαρμογής	Μόνιμη Έκθεση ΒΧΜ

²⁶² http://odysseus.culture.gr/h/1/gh155.jsp?obj_id=3336

²⁶³ <http://www.antivouniotissamuseum.gr/el/21-eba>

ΥΠΠΟΑ, 2008. Αρχαιολογικά Μουσεία και Συλλογές στην Ελλάδα, Αθήνα, 96

²⁶⁴ http://odysseus.culture.gr/h/1/gh151.jsp?obj_id=3349&theme_id=22 & <http://www.byzantinemuseum.gr/el/>

²⁶⁵ <http://www.ebyzantinemuseum.gr/?i=bxm.el.collections&c=9>

<http://www.ebyzantinemuseum.gr/?i=bxm.el.collections&c=7>

²⁶⁶ <http://www.ebyzantinemuseum.gr/games/memory/?el#game/12>

²⁶⁷ <http://www.ebyzantinemuseum.gr/games/curator/?el#play>

²⁶⁸ <http://www.byzantinemuseum.gr/?nid=2356>

²⁶⁹ <http://www.byzantinemuseum.gr/?nid=2356>

Λειτουργία	16-19- Απριλίου 2019
------------	----------------------

ΕΠ7

Τίτλος Εκπαιδευτικού Προγράμματος	«Στα χνάρια του βυζαντινού αγιογράφου» ²⁷⁰
Θέμα-περιεχόμενο-στόχος	Γνωριμία με την τεχνική κατασκευής των βυζαντινών φορητών εικόνων.
Ομάδες- Στόχοι	Μαθητές Δημοτικού και Γυμνασίου ²⁷¹
Χώρος Εφαρμογής	Παλαιό κτίριο Βυζαντινού και Χριστιανικού Μουσείου (Α΄ όροφος)
Λειτουργία	Όλο το σχολικό έτος (1991)

ΕΠ8

Τίτλος Εκπαιδευτικού Προγράμματος	1) Εικόνες, 2) Γλυπτική, 3) Τοιχογραφίες, 4) Κεραμική, 5) Μικροτεχνία, 6) Άμφια, 7) Εκκλησιαστική Αρχιτεκτονική
	Επτά τρίπτυχα με βασικές πληροφορίες και προτάσεις δραστηριοτήτων για διάφορες μορφές της βυζαντινής τέχνης ²⁷² με σκοπό την προετοιμασία των μαθητών από τον εκπαιδευτικό τους για την πραγματοποίηση ανεξάρτητης εκπαιδευτικής επίσκεψης στο μουσείο (έτος έκδοσης 2001).
Ομάδες- Στόχοι	Μαθητές
Λειτουργία	

ΕΠ9

Τίτλος Εκπαιδευτικού Προγράμματος	«Η θεία λειτουργία και η βυζαντινή τέχνη» ²⁷³
Θέμα	«Τα έργα της βυζαντινής τέχνης ως στοιχεία της θείας λειτουργίας (ιστορικό πλαίσιο, συμβολισμός, χρήση)».
Ομάδες- Στόχοι	Μαθητές Δημοτικού, Γυμνασίου, Λυκείου, Ειδικών Σχολείων ²⁷⁴
Χώρος Εφαρμογής	Νέο κτίριο Βυζαντινού και Χριστιανικού Μουσείου
Λειτουργία	2000 (στο πλαίσιο της περιοδικής «Ιερωτελεστία και Πίστη»)

ΕΠ10

Τίτλος Εκπαιδευτικού Προγράμματος	«Μικροί αγιογράφοι εν δράσει» ²⁷⁵
Θέμα-περιεχόμενο	«Οι μικροί μας φίλοι θα ακούσουν από τον αγιογράφο Γρηγόρη Μπαλογιάννη και τους συντηρητές του Μουσείου πώς δουλεύει ένας

²⁷⁰ ΥΠΠΟΑ, 2002. Παιχνίδια Πολιτισμού. Εκπαιδευτικές δραστηριότητες του Υπουργείου Πολιτισμού, Αθήνα, σ.133

²⁷¹ Στοιχεία από τον απολογισμό των αρχαιολογικών εκπαιδευτικών δραστηριοτήτων που πραγματοποιήθηκαν σε βυζαντινά μουσεία, μνημεία και αρχαιολογικούς χώρους κατά το έτος 2000 και στάλθηκαν με το υπ' αρ.πρωτ. ΥΠΠΟ/ΑΡΧ/Β2/Φ23/3087/1973/2206-2001 έγγραφο της ΔΒΜΜ του ΥΠΠΟΑ (με αριθμό πρωτοκόλλου 2367/06-07-2001 ως εισερχόμενο στην 11^η ΕΒΑ)

²⁷² ΥΠΠΟΑ, 2002. Παιχνίδια Πολιτισμού. Εκπαιδευτικές δραστηριότητες του Υπουργείου Πολιτισμού, Αθήνα, σ.136

²⁷³ ΥΠΠΟΑ, 2002. Παιχνίδια Πολιτισμού. Εκπαιδευτικές δραστηριότητες του Υπουργείου Πολιτισμού, Αθήνα, σ.134

²⁷⁴ Στοιχεία από τον απολογισμό των αρχαιολογικών εκπαιδευτικών δραστηριοτήτων που πραγματοποιήθηκαν σε βυζαντινά μουσεία, μνημεία και αρχαιολογικούς χώρους κατά το έτος 2000 και στάλθηκαν με το υπ' αρ.πρωτ. ΥΠΠΟ/ΑΡΧ/Β2/Φ23/3087/1973/2206-2001 έγγραφο της ΔΒΜΜ του ΥΠΠΟΑ (με αριθμό πρωτοκόλλου 2367/06-07-2001 ως εισερχόμενο στην 11^η ΕΒΑ)

²⁷⁵ <https://www.culture.gr/el/service/SitePages/view.aspx?iID=3705>

	αγιογράφος, ποια είναι τα υλικά και τα εργαλεία του και πώς δημιουργείται μια βυζαντινή εικόνα. Στο τέλος του προγράμματος τα παιδιά θα γνωρίσουν την τεχνική του χρυσώματος, ενώ οι συνοδοί τους θα μάθουν για τη διαδικασία της συντήρησης μιας βυζαντινής εικόνας».
Ομάδες- Στόχοι	10-13 ετών
Λειτουργία	13 Ιανουαρίου 2019

A/A M5	
Μουσείο	Εφορεία Αρχαιοτήτων Αργολίδας / Βυζαντινό Μουσείο Αργολίδας ²⁷⁶
Εικόνες σε μόνιμη έκθεση	Όχι ²⁷⁷
Εκπαιδευτικό πρόγραμμα/δραστηριότητα που αφορά/συμπεριλαμβάνει εικόνες	
Ψηφιακές διαδραστικές εφαρμογές για εικόνες ή και για εικόνες στον ιστότοπο του φορέα	

A/A M6	
Μουσείο	Μουσείο Βυζαντινού Πολιτισμού ²⁷⁸ - Θεσσαλονίκη
Εικόνες σε μόνιμη έκθεση	Ναι ²⁷⁹
Εκπαιδευτικό πρόγραμμα/δραστηριότητα που αφορά/συμπεριλαμβάνει εικόνες	Ναι
Ψηφιακές διαδραστικές εφαρμογές για εικόνες ή και για εικόνες στον ιστότοπο του φορέα	

ΕΠ11

Τίτλος Εκπαιδευτικού Προγράμματος	«Γνωρίζω τις βυζαντινές εικόνες» ²⁸⁰
Θέμα-περιεχόμενο-στόχοι	<p>«Το πρόγραμμα επικεντρώνεται στις εικόνες που εκτίθενται στην έκθεση "Το Βυζάντιο μετά το Βυζάντιο". Οι μαθητές εργάζονται χωρισμένοι σε ομάδες, παρατηρούν συγκεκριμένες εικόνες και στη συνέχεια όλοι μαζί συζητούν μπροστά σε μία από αυτές. Καθισμένοι μπροστά στην εικόνα περιγράφουν τις μορφές που βλέπουν και τα ρούχα που φορούν, αναγνωρίζουν κάποια σύμβολα, κάνουν συγκρίσεις ανάμεσα στο παρόν και στο παρελθόν, μαθαίνουν συγκεκριμένες λέξεις-όρους και συνειδητοποιούν ότι οι εικόνες αυτές δημιουργήθηκαν στο παρελθόν. Στη συνέχεια συμμετέχουν σε μια εικαστική δραστηριότητα και κάνουν ένα παζλ σχετικό με τις εικόνες που παρατήρησαν.</p> <p>«Στο πρόγραμμα επιδιώκεται οι μαθητές να: προσεγγίσουν το χώρο και την έννοια του μουσείου, μάθουν να παρατηρούν τις θρησκευτικές εικόνες</p>

²⁷⁶ http://odysseus.culture.gr/h/1/gh151.jsp?obj_id=23626&theme_id=22 & <https://www.byma.gr/>

²⁷⁷ Αθανασούλης, Δ. & Βασιλείου, Α. *Βυζαντινό Μουσείο Αργολίδας*, Αθήνα 2017

²⁷⁸ http://odysseus.culture.gr/h/1/gh151.jsp?obj_id=3272&theme_id=22 & <https://www.mbp.gr/>

²⁷⁹ <https://www.mbp.gr/el/%CE%9E%CF%8D%CE%BB%CE%B9%CE%BD%CE%B5%CF%82-%CE%95%CE%B9%CE%BA%CF%8C%CE%BD%CE%B5%CF%82>

²⁸⁰ <http://www.edu.mbp.gr/ekpaideytika-programmata/1.3/gnorizo-tis-bizantines-eikones> & Φουρλίγκα, Ε., Γαβριηλίδου, Ι. & Βεροπουλίδου, Ρ., 2004α. *Γνωρίζω τις βυζαντινές εικόνες*, Μουσείο Βυζαντινού Πολιτισμού, Υπουργείο Πολιτισμού-Μουσείο Βυζαντινού Πολιτισμού, Εκπαιδευτικά Προγράμματα

	εξοικειωθούν με τις μορφές του Χριστού και της Παναγίας, αντιληφθούν ότι οι εικόνες της έκθεσης δημιουργήθηκαν στο παρελθόν, παρατηρήσουν το διαφορετικό τρόπο ντυσίματος στη συγκεκριμένη περίοδο, να προσεγγίσουν τη διαχρονικότητα της χρήσης των εικόνων, να μάθουν κάποιους όρους, όπως: μουσείο, πολιτισμός, αγιογράφος, χιτώννας κ.ά.».
Ομάδες- Στόχοι	Νήπια και μαθητές Α΄ τάξης Δημοτικού
Χώρος Εφαρμογής	Αίθουσα 10: Το Βυζάντιο μετά το Βυζάντιο
Λειτουργία	Καθημερινά από Οκτώβριο έως το Μάιο

ΕΠ12

Τίτλος Εκπαιδευτικού Προγράμματος	«Το Βυζάντιο μετά το Βυζάντιο» ²⁸¹
Θέμα-περιεχόμενο	«Το πρόγραμμα σχεδιάστηκε ²⁸² με αφορμή την εικόνα του ζωγράφου Θ. Πουλάκη "Ο βυθισμός του Ιωσήφ και η πώλησή του στους Ισμαηλίτες εμπόρους" και ως θέμα του έχει την διαχρονικότητα της ανθρώπινης δημιουργίας».
Ομάδες- Στόχοι	Στ΄ τάξη Δημοτικού και Α΄-Β΄ τάξη Γυμνασίου
Χώρος Εφαρμογής	Αίθουσα 10: Το Βυζάντιο μετά το Βυζάντιο
Λειτουργία	2004-

A/A M7	
Μουσείο	Εφορεία Αρχαιοτήτων Έβρου / Βυζαντινό Μουσείο Διδυμοτείχου ²⁸³
Εικόνες σε μόνιμη έκθεση	Όχι ²⁸⁴
Εκπαιδευτικό πρόγραμμα/δραστηριότητα που αφορά/συμπεριλαμβάνει εικόνες	
Ψηφιακές διαδραστικές εφαρμογές για εικόνες ή και για εικόνες στον ιστότοπο του φορέα	

A/A M8	
Μουσείο	Ιερά Μητρόπολη Διδυμοτείχου, Ορεστιάδας και Σουφλίου ²⁸⁵ / Εκκλησιαστικό Μουσείο Διδυμοτείχου ²⁸⁶
Εικόνες σε μόνιμη έκθεση	Ναι
Εκπαιδευτικό πρόγραμμα/δραστηριότητα που αφορά/συμπεριλαμβάνει εικόνες	
Ψηφιακές διαδραστικές εφαρμογές για εικόνες ή και για εικόνες στον ιστότοπο του φορέα	

²⁸¹ <https://www.culture.gr/el/service/SitePages/view.aspx?ilD=1931>

²⁸² Φουρλίγκα, Ε., Γαβριηλίδου, Ι. & Βεροπουλίδου, Ρ., 2004β. Το Βυζάντιο μετά το Βυζάντιο, (έντυπο για τον εκπαιδευτικό) Υπουργείο Πολιτισμού-Μουσείο Βυζαντινού Πολιτισμού, Εκπαιδευτικά Προγράμματα, <http://www.edu.mbp.gr/images/stories/paper/ToVyzMetaVyzant.pdf>

²⁸³ http://odysseus.culture.gr/h/1/gh1560.jsp?obj_id=23184

²⁸⁴ <https://www.e-eyros.gr/gr/eidhseis/3/thn-deytera-anoigei-tis-pyles-toy-to-byzantino-mouseio-didymoteixoy/post30602> (δελτίο τύπου ΕΦΑ Έβρου)

²⁸⁵ <http://www.imdos.gr/>

²⁸⁶ <https://www.didymoteicho.gr/el/didymoteicho/mouseia/ekklisiastiko-mouseio/to-ekklisiastiko.html>

A/A M9	
Μουσείο	Εφορεία Αρχαιοτήτων Ζακύνθου / Μουσείο Ζακύνθου ²⁸⁷
Εικόνες σε μόνιμη έκθεση	Ναι
Εκπαιδευτικό πρόγραμμα που αφορά/συμπεριλαμβάνει εικόνες	
Ψηφιακές διαδραστικές εφαρμογές για εικόνες ή και για εικόνες στον ιστότοπο του φορέα	

A/A M10	
Μουσείο	Εφορεία Αρχαιοτήτων Ροδόπης ²⁸⁸ / Εκκλησιαστικό Μουσείο Ι.Μ. Μαρώνας και Κομοτηνής
Εικόνες σε μόνιμη έκθεση	Ναι
Εκπαιδευτικό πρόγραμμα/ δραστηριότητα που αφορά/συμπεριλαμβάνει εικόνες	
Ψηφιακές διαδραστικές εφαρμογές για εικόνες ή και για εικόνες στον ιστότοπο του φορέα	

A/A M11	
Μουσείο	Εφορεία Αρχαιοτήτων Ιωαννίνων / Βυζαντινό Μουσείο Ιωαννίνων
Εικόνες σε μόνιμη έκθεση	Ναι ²⁸⁹
Εκπαιδευτικό πρόγραμμα/ δραστηριότητα που αφορά/συμπεριλαμβάνει εικόνες	Ναι
Ψηφιακές διαδραστικές εφαρμογές για εικόνες ή και για εικόνες στον ιστότοπο του φορέα	

ΕΠ13

Τίτλος Προγράμματος	«Με τις συντροφιάς των ζωγράφων στην Ήπειρο» ²⁹⁰
Θέμα-περιεχόμενο-στόχοι	«Η ζωή και το έργο των μεταβυζαντινών ζωγράφων στην Ήπειρο, με αφετηρία τα έργα των ζωγράφων από το Λινοτόπι. Συμμετοχή των μαθητών στην προετοιμασία μιας εικόνας». Έκδοση εκπαιδευτικού φακέλου το 2001, «που περιλαμβάνει 16σέλιδο ενημερωτικό έντυπο για τον εκπαιδευτικό» ²⁹¹ και εικονογραφημένο 16σέλιδο έντυπο για τους μαθητές ²⁹² που αφορά στην ανακάλυψη και καταγραφή των εικόνων της μονής Μακρυαλέξη».

²⁸⁷ http://odysseus.culture.gr/h/4/gh41.jsp?obj_id=22644 &

<http://www.efazak.gr/%CE%BC%CE%BF%CF%85%CF%83%CE%B5%CE%AF%CE%BF>

²⁸⁸ http://odysseus.culture.gr/h/1/gh151.jsp?obj_id=3525&theme_id=22

²⁸⁹ http://odysseus.culture.gr/h/1/gh151.jsp?obj_id=16601&theme_id=22

<https://archaeologicalmuseums.gr/el/museum/5df34af3deca5e2d79e8c126/byzantine-museum-of-ioannina>

²⁹⁰ ΥΠΠΟΑ, 2002. Παιχνίδια Πολιτισμού. Εκπαιδευτικές δραστηριότητες του Υπουργείου Πολιτισμού, Αθήνα, σ.122-123

²⁹¹ Καμπερίδη, Α., 2001. *Με τις "συντροφιάς" των ζωγράφων στη Ήπειρο* (έντυπο για τον εκπαιδευτικό), ΥΠΠΟ-8^η ΕΒΑ, Ιωάννινα

http://followodysseus.culture.gr/Portals/54/PDFs/Mathioudaki/Eforialoanninon/1a_zografiki_entypo%20ekpaideutiku.pdf

²⁹² Καμπερίδη, Α., 2001. *Αχ, αυτές οι εικόνες !!! Μια ιστορία για τις εικόνες από το μοναστήρι του Μακρυαλέξη*, ΥΠΠΟ-8^η Εφορεία Αρχαιοτήτων, Ιωάννινα

Ομάδες- Στόχοι	Μαθητές Δημοτικού, Γυμνασίου και Λυκείου ²⁹³
Χώρος Εφαρμογής	Βυζαντινό Μουσείο Ιωαννίνων
Λειτουργία	1997 και 2001

A/A M12	
Μουσείο	Εφορεία Αρχαιοτήτων Καστοριάς / Βυζαντινό Μουσείο Καστοριάς ²⁹⁴
Εικόνες σε μόνιμη έκθεση	Ναι ²⁹⁵
Εκπαιδευτικό πρόγραμμα/δραστηριότητα που αφορά/συμπεριλαμβάνει εικόνες	ναι
Ψηφιακές διαδραστικές εφαρμογές για εικόνες ή και για εικόνες στον ιστότοπο του φορέα	(Video για τα στάδια κατασκευής εικόνας ²⁹⁶)

ΕΠ14

Τίτλος Προγράμματος	«Στον κόσμο των βυζαντινών εικόνων»²⁹⁷
Θέμα-περιεχόμενο-στόχοι	Η τέχνη και η τεχνική των βυζαντινών εικόνων. Γνωριμία των μαθητών με το βυζαντινό τρόπο ζωγραφικής με τη συμμετοχή τους σε εργαστήριο κατασκευής εικόνων». (έντυπο για τον εκπαιδευτικό με τίτλο: "Στον κόσμο των βυζαντινών εικόνων")
Ομάδες- Στόχοι	Ε΄-Στ΄ τάξη Δημοτικού, Α΄Β΄, Γ΄ τάξη Γυμνασίου και Λυκείου ²⁹⁸
Χώρος Εφαρμογής	Βυζαντινό Μουσείο Καστοριάς
Λειτουργία	1995-2000 ²⁹⁹

ΕΠ15

Τίτλος Εκπαιδευτικού Προγράμματος	«Στο Άλσος του Βυζαντινού Μουσείου Καστοριάς: ανακαλύπτω τη βιοποικιλότητα στις φορητές εικόνες»³⁰⁰
Θέμα-περιεχόμενο-στόχοι	«Στόχοι της δράσης είναι η ευαισθητοποίηση των μαθητών σε θέματα προστασίας του πολιτιστικού και φυσικού πλούτου, η γνωριμία με την έννοια της βιοποικιλότητας, καθώς και η διασύνδεση της φύσης και των υλικών που χρησιμοποιούνται για την κατασκευή και την ζωγραφική των εικόνων. Η δράση θα ξεκινήσει στο δασάκι γύρω από το μουσείο,

http://followodyseus.culture.gr/Portals/54/PDFs/Mathioudaki/Eforialoanninon/1b_zografiki_entypo%20mathiti.pdf

²⁹³ Στοιχεία για το πρόγραμμα από τον «Απολογισμό Εκπαιδευτικών Δράσεων 1997-1998», τα οποία διαβιβάστηκαν στην 11^η ΕΒΑ με το υπ'αρ.πρωτ. ΥΠΠΟ/ΑΡΧ/Β2/Φ23/298/1/23-12-1998 της Διεύθυνσης Βυζαντινών και Μεταβυζαντινών Μνημείων (αριθμός πρωτοκόλλου 11^η ΕΒΑ 249/02-02-1999-Αρχείο 11^η ΕΒΑ νυν ΕΦΑ Ημαθίας)

²⁹⁴ http://odyseus.culture.gr/h/1/gh151.jsp?obj_id=3401&theme_id=22

²⁹⁵ <http://www.bmk.gr/%CE%BC%CE%BF%CF%85%CF%83%CE%B5%CE%AF%CE%BF/%CE%B5%CF%80%CE%B1%CE%BD%CE%AD%CE%BA%CE%B8%CE%B5%CF%83%CE%B7/>

²⁹⁶ <http://www.bmk.gr/%CE%BC%CE%BF%CF%85%CF%83%CE%B5%CE%AF%CE%BF/%CF%83%CF%84%CE%AC%CE%B4%CE%B9%CE%B1-%CE%BA%CE%B1%CF%84%CE%B1%CF%83%CE%BA%CE%B5%CF%85%CE%AE%CF%82-%CE%B5%CE%B9%CE%BA%CF%8C%CE%BD%CE%B1%CF%82/>

²⁹⁷ ΥΠΠΟΑ, 2002. *Παιχνίδια Πολιτισμού. Εκπαιδευτικές δραστηριότητες του Υπουργείου Πολιτισμού*, Αθήνα, σ.125

²⁹⁸ Στοιχεία από Ερωτηματολόγιο Εκπαιδευτικών Προγραμμάτων του Τμήματος Ιστορίας και Αρχαιολογίας του ΑΠΘ. Αρχείο 11^η ΕΒΑ.

²⁹⁹ Την περίοδο εκείνη το Βυζαντινό Μουσείο Καστοριάς υπαγόταν στην 11^η Εφορεία Βυζαντινών Αρχαιοτήτων με έδρα τη Βέροια.

³⁰⁰ <https://fouit.gr/>

	όπου οι μαθητές θα παρατηρήσουν και θα καταγράψουν φυτά και ζώα, ενώ στη συνέχεια θα ακολουθήσει περιήγηση στην έκθεση του μουσείου που θα περιλαμβάνει παρατήρηση και συζήτηση σχετικά με τα υλικά κατασκευής των εικόνων. Τέλος, η δράση ολοκληρώνεται με μία δημιουργική δραστηριότητα που οδηγεί στην απόκτηση της εμπειρίας μιας ευχάριστης και εποικοδομητικής περιήγησης».
Ομάδες- Στόχοι	Σχολικές ομάδες Δ', Ε' και ΣΤ' τάξης Δημοτικού
Χώρος Εφαρμογής	Βυζαντινό Μουσείο Καστοριάς
Διάρκεια	Πέμπτη 9 και Παρασκευή 10 Μαΐου 2019. Στο πλαίσιο της πανελληνίας δράσης του ΥΠΠΟΑ «Πράσινες Πολιτιστικές Διαδρομές»

A/A M13	
Μουσείο	Εφορεία Αρχαιοτήτων Χανίων / Μουσείο ³⁰¹ Μονής Αγ. Τριάδας Τζαγκαρόλων στο Ακρωτήρι Χανίων
Εικόνες σε μόνιμη έκθεση	Ναι
Εκπαιδευτικό πρόγραμμα/δραστηριότητα που αφορά/συμπεριλαμβάνει εικόνες	
Ψηφιακές διαδραστικές εφαρμογές για εικόνες ή και για εικόνες στον ιστότοπο του φορέα	

A/A M14	
Μουσείο	Εφορεία Αρχαιοτήτων Χανίων / Βυζαντινή και Μεταβυζαντινή Συλλογή Χανίων ³⁰²
Εικόνες σε μόνιμη έκθεση	Ναι
Εκπαιδευτικό πρόγραμμα / δραστηριότητα που αφορά/συμπεριλαμβάνει εικόνες	Ναι
Ψηφιακές διαδραστικές εφαρμογές για εικόνες ή και για εικόνες στον ιστότοπο του φορέα	

Ξ1

Θεματική ξενάγηση	«Βενετσιάνικη Ευσέβεια και Βυζαντινή Έκφραση. Μία εικόνα του Αγίου Νικολάου» ³⁰³
Ομάδα-στόχος	Μαθητές
Χώρος Εφαρμογής	Βυζαντινή και Μεταβυζαντινή Συλλογή Χανίων
Λειτουργία	18 Μαΐου 2017. Στο πλαίσιο της Διεθνούς Ημέρα Μουσείων με θέμα «Μουσεία και αμφιλεγόμενες ιστορίες: Τα μουσεία μιλούν για εκείνα που δε λέγονται»

A/A M15	
Μουσείο	Εφορεία Αρχαιοτήτων Ρεθύμνου / Μουσείο Μονής Αρκαδίου ³⁰⁴
Εικόνες σε μόνιμη έκθεση	Ναι
Εκπαιδευτικό πρόγραμμα/ δραστηριότητα που αφορά/συμπεριλαμβάνει εικόνες	

³⁰¹ http://odysseus.culture.gr/h/1/gh151.jsp?obj_id=3477&theme_id=22

³⁰² http://odysseus.culture.gr/h/1/gh151.jsp?obj_id=3334

³⁰³ <http://www.haniotika-nea.gr/ta-mousia-giortazoun/> Δελτίο Τύπου

³⁰⁴ http://odysseus.culture.gr/h/1/gh151.jsp?obj_id=3479

Ψηφιακές διαδραστικές εφαρμογές για εικόνες ή και για εικόνες στον ιστότοπο του φορέα	
---	--

A/A M16	
Μουσείο	Εφορεία Αρχαιοτήτων Ρεθύμνου / Μουσείο Μονής Πρέβελη ³⁰⁵
Εικόνες σε μόνιμη έκθεση	Ναι ³⁰⁶
Εκπαιδευτικό πρόγραμμα/ δραστηριότητα που αφορά/συμπεριλαμβάνει εικόνες	
Ψηφιακές διαδραστικές εφαρμογές για εικόνες ή και για εικόνες στον ιστότοπο του φορέα	

A/A M17	
Μουσείο	Εφορεία Αρχαιοτήτων Λακωνίας / Αρχαιολογικό Μουσείο Μυστρά ³⁰⁷
Εικόνες σε μόνιμη έκθεση	Ναι
Εκπαιδευτικό πρόγραμμα/ δραστηριότητα που αφορά/συμπεριλαμβάνει εικόνες	
Ψηφιακές διαδραστικές εφαρμογές για εικόνες ή και για εικόνες στον ιστότοπο του φορέα	

A/A M18	
Μουσείο	4η Εφορεία Βυζαντινών Αρχαιοτήτων (νυν Εφορεία Αρχαιοτήτων Δωδεκανήσου) / Παλάτι Μεγάλου Μαγίστρου ³⁰⁸
Εικόνες σε μόνιμη έκθεση	Ναι
Εκπαιδευτικό πρόγραμμα/δραστηριότητα που αφορά/συμπεριλαμβάνει εικόνες	Ναι
Ψηφιακές διαδραστικές εφαρμογές για εικόνες ή και για εικόνες στον ιστότοπο του φορέα	

ΕΠ16

Τίτλος Εκπαιδευτικού Προγράμματος	«Εννέα αρχαιολογικά αινίγματα ζητούν λύση» ³⁰⁹
Θέμα-περιεχόμενο-στόχοι	«Θέμα του αποτελεί η περιήγηση των παιδιών στη μόνιμη έκθεση με τίτλο «Η Ρόδος από τα παλαιοχριστιανικά χρόνια μέχρι την κατάληψή της από τους Τούρκους (1522)», που λειτουργεί στο Παλάτι του Μεγάλου Μαγίστρου, στη Μεσαιωνική Πόλη της Ρόδου, με βάση εννέα εκθέματα ξεχωριστού ενδιαφέροντος. Μια μαρμάρινη κεφαλή ρωμαϊκού αγάλματος εξαγνισμένη με το σημείο του σταυρού, ένα ενεπίγραφο κιονόκρανο-όριο δύο κτημάτων, ισπανικά πιθάρια με γραπτά σύμβολα, γυάλινα φιαλίδια ιατρικής φύσης με αποτετημημένα στόμια, ένα λίθινο παιχνίδι κυβείας, ένα οικόσημο με απεικόνιση μονόκερου, ένας ορειχάλκινος σταυρός με χριστόγραμμα,

³⁰⁵ http://odysseus.culture.gr/h/1/gh151.jsp?obj_id=3481

³⁰⁶ <http://www.preveli.org/files/moni/gr30.htm>

³⁰⁷ http://odysseus.culture.gr/h/1/gh152.jsp?obj_id=3433

³⁰⁸ http://odysseus.culture.gr/h/4/gh41.jsp?obj_id=5136

³⁰⁹ Κεφαλά, Κ., & Σταλίδης, Γ., (χ.χ.) (επιμ.). 9 Αρχαιολογικά Αινίγματα Ζητούν Λύση, Υπουργείο Πολιτισμού & Τουρισμού/4η Εφορεία Βυζαντινών Αρχαιοτήτων <http://followodysseus.culture.gr/Portals/54/9ainigmata-Final.pdf>

	<p>μία βυζαντινή εικόνα του αγίου Συμεών του Στυλίτη και μια αποτοιχισμένη τοιχογραφία αποτελούν το έναυσμα για την εξερεύνηση της έκθεσης και την επίλυση αρχαιολογικών αινιγμάτων (Μιχαηλίδου). «Το πρόγραμμα³¹⁰ ολοκληρώνεται με τη συμμετοχή των παιδιών σε ένα επιτραπέζιο παιχνίδι, κατά το οποίο οι ίδιοι οι μαθητές καλούνται να γίνουν για λίγη ώρα μικροί αρχαιολόγοι».</p>
Ομάδες- Στόχοι	Μαθητές
Χώρος Εφαρμογής	Παλάτι του Μεγάλου Μαγίστρου, στη Μεσαιωνική Πόλη της Ρόδου
Λειτουργία	

A/A M19	
Μουσείο	Εφορεία Αρχαιοτήτων Δωδεκανήσου / Αρχαιολογικό Μουσείο Σύμης (διαχρονικό μουσείο) ³¹¹
Εικόνες σε μόνιμη έκθεση	Ναι ³¹²
Εκπαιδευτικό πρόγραμμα/δραστηριότητα που αφορά/συμπεριλαμβάνει εικόνες	
Ψηφιακές διαδραστικές εφαρμογές για εικόνες ή και για εικόνες στον ιστότοπο του φορέα	

A/A M20	
Μουσείο	Εφορεία Αρχαιοτήτων Δωδεκανήσου / Αρχαιολογικό Μουσείο Καστελλόριζου (διαχρονικό μουσείο) ³¹³
Εικόνες σε μόνιμη έκθεση	Ναι
Εκπαιδευτικό πρόγραμμα/δραστηριότητα που αφορά/συμπεριλαμβάνει εικόνες	
Ψηφιακές διαδραστικές εφαρμογές για εικόνες ή και για εικόνες στον ιστότοπο του φορέα	

A/A M21	
Μουσείο	Εφορεία Αρχαιοτήτων Δωδεκανήσου / Αρχαιολογικό Μουσείο Καλύμνου ³¹⁴
Εικόνες σε μόνιμη έκθεση	Ναι (ένα επιστύλιο με τη Μεγάλη Δέηση) ³¹⁵
Εκπαιδευτικό πρόγραμμα/ δραστηριότητα που αφορά/συμπεριλαμβάνει εικόνες	
Ψηφιακές διαδραστικές εφαρμογές για εικόνες ή και για εικόνες στον ιστότοπο του φορέα	

A/A M22

³¹⁰ <https://oikologiarodiaka.wordpress.com/>

³¹¹ http://odysseus.culture.gr/h/1/gh151.jsp?obj_id=3313

³¹²

http://www.tap.gr/tapadb/components/com_ishopping/files/demo_products/117_Arxaiologiko_Mouseio_Symh.pdf

³¹³ http://odysseus.culture.gr/h/1/gh151.jsp?obj_id=3466

³¹⁴ Δρελιώση-Ηρακλείδου, Α. & Μποσνάκης, Δ., 2009. *Αρχαιολογικό Μουσείο Καλύμνου*, ΥΠΠΟ-ΚΒ ΕΠΚΑ

<https://www.kalymnos-isl.gr/documents/brochures/archaeological-museum-greek.pdf>

³¹⁵ ΥΠΠΟΑ, 2008. *Αρχαιολογικά Μουσεία και Συλλογές στην Ελλάδα*, Αθήνα, 226

<https://kalymnosola.com/>

Μουσείο	Εφορεία Αρχαιοτήτων Δωδεκανήσου / Συλλογή Κάστρου, Κάλυμνος ³¹⁶
Εικόνες σε μόνιμη έκθεση	Ναι
Εκπαιδευτικό πρόγραμμα/ δραστηριότητα που αφορά/συμπεριλαμβάνει εικόνες	-
Ψηφιακές διαδραστικές εφαρμογές για εικόνες ή και για εικόνες στον ιστότοπο του φορέα	

A/A M23	
Μουσείο	Εκκλησιαστικό Μουσείο Ιεράς Μονής Πανομίτη Σύμης ³¹⁷
Εικόνες σε μόνιμη έκθεση	Ναι
Εκπαιδευτικό πρόγραμμα/ δραστηριότητα που αφορά/συμπεριλαμβάνει εικόνες	-
Ψηφιακές διαδραστικές εφαρμογές για εικόνες ή και για εικόνες στον ιστότοπο του φορέα	

A/A M24	
Μουσείο	Εφορεία Αρχαιοτήτων Χαλκιδικής και Αγίου Όρους / Πύργος Ουρανούπολης ³¹⁸
Εικόνες σε μόνιμη έκθεση	Ναι ³¹⁹
Εκπαιδευτικό πρόγραμμα/ δραστηριότητα που αφορά/συμπεριλαμβάνει εικόνες	-
Ψηφιακές διαδραστικές εφαρμογές για εικόνες ή και για εικόνες στον ιστότοπο του φορέα	

A/A M25	
Μουσείο	Εφορεία Αρχαιοτήτων Σάμου – Ικαρίας / Μουσείο Πύργου Λογοθέτη Λυκούργου ³²⁰
Εικόνες σε μόνιμη έκθεση	Όχι (αλλά έχει άλλα εκθέματα από την ύστερη αρχαιότητα έως και το 19 ^ο αι.)
Εκπαιδευτικό πρόγραμμα/ δραστηριότητα που αφορά/συμπεριλαμβάνει εικόνες	
Ψηφιακές διαδραστικές εφαρμογές για εικόνες ή και για εικόνες στον ιστότοπο του φορέα	

A/A M26	
Μουσείο	Εκκλησιαστικό Κειμηλιαρχείο Ιερά Μητροπόλεως Σερρών και Νιγρίτης ³²¹
Εικόνες σε μόνιμη έκθεση	Ναι ³²²

³¹⁶ ΥΠΠΟΑ, 2008. *Αρχαιολογικά Μουσεία και Συλλογές στην Ελλάδα*, Αθήνα, 228

³¹⁷ <http://www.panormitisymis.gr/index.php/ekklisiastiko-mouseio>

³¹⁸ http://odysseus.culture.gr/h/1/gh155.jsp?obj_id=16121

³¹⁹ <https://www.mytraveler.gr/place/%CF%87%CF%81%CE%B9%CF%83%CF%84%CE%B9%CE%B1%CE%BD%CE%B9%CE%BA%CE%AE-%CE%AD%CE%BA%CE%B8%CE%B5%CF%83%CE%B7-%CE%BF%CF%85%CF%81%CE%B1%CE%BD%CE%BF%CF%8D%CF%80%CE%BF%CE%BB%CE%B7%CF%82>

³²⁰ http://odysseus.culture.gr/h/1/gh151.jsp?obj_id=18681

³²¹ http://odysseus.culture.gr/h/1/gh151.jsp?obj_id=16761

³²² <https://serraikanea.gr/med/item/1848-therapeia-psyxis-sto-ekklisiastiko-keimiliarxeio-tis-i-m-serron-kai-nigritas.html>

Εκπαιδευτικό πρόγραμμα/ δραστηριότητα που αφορά/συμπεριλαμβάνει εικόνες	Ξεναγήσεις μαθητών ³²³
Ψηφιακές διαδραστικές εφαρμογές για εικόνες ή και για εικόνες στον ιστότοπο του φορέα	

Ξ2

Ξεναγήσεις

Ομάδες- Στόχοι	Σχολικές ομάδες
Χώρος Εφαρμογής	Εκκλησιαστικό Κειμηλιαρχείο Ιερά Μητροπόλεως Σερρών και Νιγρίτης

A/A M27	
Μουσείο	Εφορεία Αρχαιοτήτων Κοζάνης ³²⁴ / Εκκλησιαστικό Μουσείο Σιάτιστας ³²⁵
Εικόνες σε μόνιμη έκθεση	Ναι
Εκπαιδευτικό πρόγραμμα/ δραστηριότητα που αφορά/συμπεριλαμβάνει εικόνες	
Ψηφιακές διαδραστικές εφαρμογές για εικόνες ή και για εικόνες στον ιστότοπο του φορέα	

A/A M28	
Μουσείο	Ι.Μ. Θεσσαλονίκης/Εκκλησιαστικό Μουσείο Θεσσαλονίκης ³²⁶
Εικόνες σε μόνιμη έκθεση	Ναι
Εκπαιδευτικό πρόγραμμα/ δραστηριότητα που αφορά/συμπεριλαμβάνει εικόνες	
Ψηφιακές διαδραστικές εφαρμογές για εικόνες ή και για εικόνες στον ιστότοπο του φορέα	

A/A M29	
Μουσείο	Εφορεία Αρχαιοτήτων Φθιώτιδος και Ευρυτανίας / Βυζαντινό Μουσείο Φθιώτιδας ³²⁷
Εικόνες σε μόνιμη έκθεση	Όχι ³²⁸
Εκπαιδευτικό πρόγραμμα/ δραστηριότητα που αφορά/συμπεριλαμβάνει εικόνες	
Ψηφιακές διαδραστικές εφαρμογές για εικόνες ή και για εικόνες στον ιστότοπο του φορέα	

A/A M30	
Μουσείο	Μουσείο Μπενάκη
Εικόνες σε μόνιμη έκθεση	Ναι ³²⁹

³²³ http://teologiaecologia.blogspot.com/p/blog-page_04.html

³²⁴ Η ΕΦΑ Κοζάνης υλοποιεί Εκπαιδευτικές δραστηριότητες σε άλλους χώρους αρμοδιότητάς της <http://kozanimedia.gr/>

³²⁵ http://odysseus.culture.gr/h/1/gh151.jsp?obj_id=3340

³²⁶ <http://www.imth.gr/default.aspx?page=184>

³²⁷ http://odysseus.culture.gr/h/1/gh151.jsp?obj_id=3318

³²⁸ Κακαβάς, Γ., 2012. *Βυζαντινό Μουσείο Φθιώτιδας*, Υπάτη, ΥΠΠΟΤ-ΤΑΠΑ

<https://drive.google.com/file/d/0B-AdqeJfNxEYOUdnYIRCbW5EdnM/view>

³²⁹ https://www.benaki.org/index.php?option=com_collections&view=collection&id=5&Itemid=162&lang=el

Εκπαιδευτικό πρόγραμμα/δραστηριότητα που αφορά/συμπεριλαμβάνει εικόνες	Ναι
Ψηφιακές διαδραστικές εφαρμογές για εικόνες ή και για εικόνες στον ιστότοπο του φορέα	

ΕΠ17

Τίτλος Προγράμματος	«Το Μουσείο Μπενάκη σε 13 σταθμούς» ³³⁰
Θέμα-περιεχόμενο	Μια περιήγηση στον Ελληνικό Πολιτισμό. Η ελληνική ιστορία και τέχνη, από την Προϊστορία έως της Νεότερους χρόνους, μέσα από 13 επιλεγμένους σταθμούς (μεταξύ των εκθεμάτων περιλαμβάνεται και μία βυζαντινή εικόνα).
Ομάδες- Στόχοι	Μαθητές από Ε΄ Δημοτικού έως Γ΄ Λυκείου
Χώρος Εφαρμογής	Μουσείο Ελληνικού Πολιτισμού
Λειτουργία	τρέχον εκπαιδευτικό πρόγραμμα

ΕΠ18

Τίτλος Εκπαιδευτικού Προγράμματος	Βυζαντινή Τέχνη για μαθητές Γυμνασίου ³³¹
Θέμα-περιεχόμενο-στόχοι	«Αναφορά στη ζωή των Βυζαντινών και στα πολιτισμικά στοιχεία της βυζαντινής εποχής με επίκεντρο την Κωνσταντινούπολη και την Κρήτη. Τέχνη, καλλιτέχνες, καλλιτεχνήματα και η επιβίωσή τους μέσα στο χρόνο. Ο ρόλος του συντηρητή και η αθέατη πλευρά ενός μουσείου. Εκπαιδευτικό φυλλάδιο ³³² παρακινεί τους μαθητές να αυτενεργήσουν» (στα εκθέματα περιλαμβάνονται και βυζαντινές /μεταβυζαντινές εικόνες).
Ομάδες- Στόχοι	Σχολικές Ομάδες Α΄ – Γ΄ Γυμνασίου
Χώρος Εφαρμογής	Μουσείο Μπενάκη – Κεντρικό κτήριο
Λειτουργία	2007-2008 & 2010-2017

ΕΠ19

Τίτλος Εκπαιδευτικού Προγράμματος	Βυζαντινή Τέχνη για μαθητές Δημοτικού ³³³
Θέμα	«Η ζωή στα Βυζαντινά χρόνια. Γνωριμία με τους Βυζαντινούς και τα αντικείμενα που δημιούργησαν. Ανακάλυψη της βυζαντινής και μεταβυζαντινής συλλογής του Μουσείου και δραστηριότητες με οδηγό

³³⁰

https://www.benaki.org/index.php?option=com_educations&view=education&id=970&Itemid=165&lang=el

³³¹ <http://oldwww.benaki.gr/index.asp?lang=gr&id=3020101&sid=182>

³³²

Γιαννουλάτου, Μ.Χ., 2007. Έργα των ανθρώπων: η μεγάλη κοινή περιπέτεια. Μια περιήγηση στη Βυζαντινή Συλλογή του Μουσείου Μπενάκη, Μουσείο Μπενάκη-Εκπαιδευτικά Προγράμματα

[http://oldwww.benaki.gr/inner/%CE%88%CF%81%CE%B3%CE%B1_%CF%84%CF%89%CE%BD_%CE%B1%CE%BD%CE%B8%CF%81%CF%8E%CF%80%CF%89%CE%BD_\(16\)_opt.pdf](http://oldwww.benaki.gr/inner/%CE%88%CF%81%CE%B3%CE%B1_%CF%84%CF%89%CE%BD_%CE%B1%CE%BD%CE%B8%CF%81%CF%8E%CF%80%CF%89%CE%BD_(16)_opt.pdf)

³³³ <http://oldwww.benaki.gr/index.asp?lang=gr&id=3020101&sid=183>

	ένα εκπαιδευτικό φυλλάδιο ³³⁴ » (στα εκθέματα περιλαμβάνονται και βυζαντινές/μεταβυζαντινές εικόνες.
Ομάδες- Στόχοι	Σχολικές Ομάδες Ε΄ - Στ΄ Δημοτικού
Χώρος Εφαρμογής	Μουσείο Μπενάκη – Κεντρικό κτήριο
Λειτουργία	2010-2017

ΕΠ20

Τίτλος Εκπαιδευτικού Προγράμματος	Βυζαντινή Τέχνη για μαθητές Λυκείου³³⁵
Θέμα-περιεχόμενο-στόχοι	«Τα αντικείμενα, τεκμήρια μιας πολιτισμικής διαδρομής, μαρτυρούν τους ανθρώπους, τα έργα τους και τις κοινωνικές συνθήκες στις οποίες αυτά δημιουργήθηκαν. Οι ιστορικές πηγές, οι Βυζαντινοί καλλιτέχνες, και η θέση τους στην κοινωνία μέσα στην οποία έζησαν». Για την προετοιμασία των μαθητών πριν την επίσκεψη: «εποπτικό υλικό που περιλαμβάνει 36 διαφάνειες με επεξηγηματικά κείμενα και εξετάζει διάφορες πτυχές του βυζαντινού πολιτισμού ³³⁶ » (στα εκθέματα περιλαμβάνονται και βυζαντινές/μεταβυζαντινές εικόνες).
Ομάδες- Στόχοι	Σχολικές Ομάδες Α΄ - Γ΄ Λυκείου
Χώρος Εφαρμογής	Μουσείο Μπενάκη – Κεντρικό κτήριο
Λειτουργία	2010-2017

A/A M31	
Μουσείο	Εφορεία Αρχαιοτήτων Χίου / Βυζαντινό Μουσείο Χίου ³³⁷
Εικόνες σε μόνιμη έκθεση	Ναι
Εκπαιδευτικό πρόγραμμα/ δραστηριότητα που αφορά/συμπεριλαμβάνει εικόνες	
Ψηφιακές διαδραστικές εφαρμογές για εικόνες ή και για εικόνες στον ιστότοπο του φορέα	

A/A M32	
Μουσείο	Εφορεία Αρχαιοτήτων Χίου / Μουσειακή Συλλογή Νέας Μονής Χίου ³³⁸
Εικόνες σε μόνιμη έκθεση	Ναι
Εκπαιδευτικό πρόγραμμα/ δραστηριότητα που αφορά/συμπεριλαμβάνει εικόνες	
Ψηφιακές διαδραστικές εφαρμογές για εικόνες ή και για εικόνες στον ιστότοπο του φορέα	

A/A M33

334

[http://oldwww.benaki.gr/inner/%CE%88%CF%81%CE%B3%CE%B1_%CF%84%CF%89%CE%BD_%CE%B1%CE%BD%CE%B8%CF%81%CF%8E%CF%80%CF%89%CE%BD_\(16\)_opt.pdf](http://oldwww.benaki.gr/inner/%CE%88%CF%81%CE%B3%CE%B1_%CF%84%CF%89%CE%BD_%CE%B1%CE%BD%CE%B8%CF%81%CF%8E%CF%80%CF%89%CE%BD_(16)_opt.pdf)

335 <http://oldwww.benaki.gr/index.asp?lang=gr&id=3020101&sid=542>

336 <http://oldwww.benaki.gr/index.asp?lang=gr&id=303010101&sid=44>

337 http://odysseus.culture.gr/h/4/gh41.jsp?obj_id=3583

338 http://odysseus.culture.gr/h/1/gh151.jsp?obj_id=15921

Μουσείο	Εφορεία Αρχαιοτήτων Εύβοιας, Βοιωτίας, Σκύρου / Αρχαιολογικό Μουσείο Θηβών (διαχρονικό μουσείο) ³³⁹
Εικόνες σε μόνιμη έκθεση	Μία εικόνα (τρίπτυχο) στην προθήκη 212 της έκθεσης ³⁴⁰
Εκπαιδευτικό πρόγραμμα/δραστηριότητα που αφορά/συμπεριλαμβάνει εικόνες	
Ψηφιακές διαδραστικές εφαρμογές για εικόνες ή και για εικόνες στον ιστότοπο του φορέα	

A/A M34	
Μουσείο	Εφορεία Αρχαιοτήτων Πόλης Αθηνών / Μουσείο Παύλου και Αλεξάνδρας Κανελλοπούλου (διαχρονικό μουσείο) ³⁴¹
Εικόνες σε μόνιμη έκθεση	Ναι ³⁴²
Εκπαιδευτικό πρόγραμμα/δραστηριότητα που αφορά/συμπεριλαμβάνει εικόνες	
Ψηφιακές διαδραστικές εφαρμογές για εικόνες ή και για εικόνες στον ιστότοπο του φορέα	

A/A M35	
Μουσείο	Εφορεία Αρχαιοτήτων Λάρισας / Διαχρονικό Μουσείο Λάρισας ³⁴³
Εικόνες σε μόνιμη έκθεση	Ναι ³⁴⁴
Εκπαιδευτικό πρόγραμμα/δραστηριότητα που αφορά/συμπεριλαμβάνει εικόνες	Ναι
Ψηφιακές διαδραστικές εφαρμογές για εικόνες ή και για εικόνες στον ιστότοπο του φορέα	

ΕΠ21

Τίτλος Εκπαιδευτικού Προγράμματος	«Ταξίδι στον Βυζαντινό Πολιτισμό της Θεσσαλίας» ³⁴⁵
Θέμα-περιεχόμενο-στόχοι	Γνωριμία με την Ιστορία, τον Πολιτισμό, την Τέχνη και την καθημερινή ζωή της Θεσσαλίας κατά τη βυζαντινή εποχή. «Στο ταξίδι αυτό επιδιώκεται να έρθουν οι μαθητές των μεγαλύτερων τάξεων του δημοτικού και του γυμνασίου σε επαφή με τον πολιτισμό που άκμασε στη Θεσσαλία κατά τη βυζαντινή περίοδο».
Ομάδες- Στόχοι	Μαθητές Ε΄ - ΣΤ΄ Δημοτικού και μαθητές Γυμνασίου και Λυκείου
Χώρος Εφαρμογής	Διαχρονικό Μουσείο Λάρισας
Λειτουργία	2017-2019

³³⁹ <https://www.mthv.gr/>

³⁴⁰ <https://www.mthv.gr/el/monimi-ekthesi/tourkokratia/#image-4>

³⁴¹ http://odysseus.culture.gr/h/1/gh151.jsp?obj_id=3320

³⁴² <https://pacf.gr/>

³⁴³ http://odysseus.culture.gr/h/1/gh151.jsp?obj_id=3452

<http://dml.culture.gr/index.php/el/>

³⁴⁴ http://odysseus.culture.gr/h/4/gh41.jsp?obj_id=6701 & <http://dml.culture.gr/index.php/el/ektheseis/monimi-ekthesi/86-enotita-11-othomaniki-periodos>

³⁴⁵ <https://www.culture.gr/el/service/SitePages/view.aspx?iID=3563#prettyPhoto>

<http://dml.culture.gr/index.php/el/drastiriotes/ekpaideftika-programmata/131-ekpaideftika-programmata-2018-2019>

&

A/A M36	
Μουσείο	Εφορεία Αρχαιοτήτων Πειραιώς και Νήσων ³⁴⁶ / Συλλογή έργων Βυζαντινής και Μεταβυζαντινής Τέχνης Κυθήρων ³⁴⁷
Εικόνες σε μόνιμη έκθεση	Ναι
Εκπαιδευτικό πρόγραμμα/ δραστηριότητα που αφορά/συμπεριλαμβάνει εικόνες	
Ψηφιακές διαδραστικές εφαρμογές για εικόνες ή και για εικόνες στον ιστότοπο του φορέα	

A/A M37	
Μουσείο	Εφορεία Αρχαιοτήτων Λακωνίας / Πύργος Πικουλάκη, Αερόπολη ³⁴⁸
Εικόνες σε μόνιμη έκθεση	Ναι
Εκπαιδευτικό πρόγραμμα/ δραστηριότητα που αφορά/συμπεριλαμβάνει εικόνες	Ναι
Ψηφιακές διαδραστικές εφαρμογές για εικόνες ή και για εικόνες στον ιστότοπο του φορέα	

ΕΠ22

Τίτλος Προγράμματος	«Κύριε βοήθει... Όψεις και εκφράσεις λατρείας και πίστης στη Μάνη» ³⁴⁹
Θέμα-περιεχόμενοι-στόχοι	«Η προσέγγιση ³⁵⁰ των εκθεσιακών χώρων και των θεματικών ενοτήτων που αναπτύσσονται στο μουσείο. Τα παιδιά παρατηρώντας τα αντικείμενα που εκτίθενται στο χώρο καλούνται να αντλήσουν πληροφορίες σχετικά με την εμφάνιση και διάδοση του χριστιανισμού στη Μάνη, την οργάνωση του εσωτερικού χώρου των χριστιανικών ναών, τα λατρευτικά αντικείμενα, τους τρόπους έκφρασης της ευλάβειας των πιστών, καθώς και την καλλιτεχνική δημιουργία στην περιοχή».
Ομάδες- Στόχοι	Ε΄ και Στ΄ τάξη δημοτικού και μαθητές Γυμνασίου και Λυκείου
Χώρος Εφαρμογής	Πύργος Πικουλάκη
Λειτουργία	2006-2019

A/A M38	
Μουσείο	Εφορεία Αρχαιοτήτων Ηρακλείου / Μουσείο Αγίας Αικατερίνης Σιναϊτών ³⁵¹
Εικόνες σε μόνιμη έκθεση	Ναι ³⁵²
Εκπαιδευτικό πρόγραμμα/ δραστηριότητα που αφορά/συμπεριλαμβάνει εικόνες	Ναι

³⁴⁶ Η ΕΦΑ Πειραιώς & Νήσων προσφέρει εκπαιδευτικά σε χώρους αρμοδιότητάς της, όπως και σε χώρους των Κυθήρων <https://efadyat.wordpress.com/category/>

³⁴⁷ http://odysseus.culture.gr/h/1/gh151.jsp?obj_id=3519 & ΥΠΠΟΑ, 2008. *Αρχαιολογικά Μουσεία και Συλλογές στην Ελλάδα*, Αθήνα, 80

³⁴⁸ ΥΠΠΟΑ, 2008. *Αρχαιολογικά Μουσεία και Συλλογές στην Ελλάδα*, Αθήνα, 80

³⁴⁹ Περδικιώλας, Π. & Κατσουγκράκη, Γ., 2010. *Κύριε βοήθει... Όψεις και εκφράσεις λατρείας και πίστης στη Μάνη*, Υπουργείο Πολιτισμού και Τουρισμού, 5η Εφορεία Βυζαντινών Αρχαιοτήτων https://www.culture.gr/DocLib/g_49624.pdf

³⁵⁰ <https://www.culture.gr/el/service/SitePages/view.aspx?iID=2060>

³⁵¹ http://odysseus.culture.gr/h/1/gh151.jsp?obj_id=3476

³⁵² <http://iakm.gr/agia/Page?lang=gr&template=accessible&name=collections&id=1&sub=1>

Ψηφιακές διαδραστικές εφαρμογές για εικόνες ή και για εικόνες στον ιστότοπο του φορέα	Ψηφιακά παιχνίδια ³⁵³ : «Η δημιουργία μιας εικόνας» (χρωματισμός εικόνας), «τι ζωγράφισε ο αγιογράφος» (παζλ), «το τέμπλο του ναού» & εκπαιδευτικές ταινίες ³⁵⁴ για γνωστούς κρητικούς ζωγράφους
---	--

ΕΠ 23

Τίτλος Προγράμματος	«Γνωριμία με την τέχνη και την τεχνική της βυζαντινής εικόνας» ³⁵⁵
Θέμα-Περιεχόμενο-στόχοι	Η τέχνη και η τεχνική της βυζαντινής εικόνας
Ομάδες- Στόχοι	Μαθητές
Χώρος Εφαρμογής	Εικόνες σε μόνιμη έκθεση και κειμηλίων της Αγίας Αικατερίνης των Σιναϊτών στην πόλη του Ηρακλείου (συνεργασία με το Ιστορικό Μουσείο Κρήτης).
Λειτουργία	1996 (έτος έναρξης)

A/A M39	
Μουσείο	Εφορεία Αρχαιοτήτων Ηρακλείου / Συλλογή Αγίου Μαθαίου Σιναϊτών
Εικόνες σε μόνιμη έκθεση	Ναι ³⁵⁶
Εκπαιδευτικό πρόγραμμα/ δραστηριότητα που αφορά/συμπεριλαμβάνει εικόνες	
Ψηφιακές διαδραστικές εφαρμογές για εικόνες ή και για εικόνες στον ιστότοπο του φορέα	

A/A M40	
Μουσείο	Εταιρεία Κρητικών Ιστορικών Μελετών /Ιστορικό ³⁵⁷ Μουσείο Κρήτης ³⁵⁸
Εικόνες σε μόνιμη έκθεση	Ναι ³⁵⁹
Εκπαιδευτικό πρόγραμμα/ δραστηριότητα που αφορά/συμπεριλαμβάνει εικόνες	Ναι
Ψηφιακές διαδραστικές εφαρμογές για εικόνες ή και για εικόνες στον ιστότοπο του φορέα	

ΕΠ24

Τίτλος Εκπαιδευτικού Προγράμματος	«Γνωριμία με τη Μεταβυζαντινή τέχνη, μέσα από τη Συλλογή Ζαχαρία Πορταλάκη» ³⁶⁰
Θέμα-περιεχόμενο-στόχοι	«Το εκπαιδευτικό πρόγραμμα στοχεύει να φέρει τους μαθητές σε επαφή με την τέχνη της φορητής εικόνας και την εξέλιξή της μετά την άλωση της

³⁵³ <http://iakm.gr/agia/Page?name=games&lang=gr>

³⁵⁴ <http://iakm.gr/agia/Page?name=videos&lang=gr>

³⁵⁵ ΥΠΠΟΑ, 2002. *Παιχνίδια Πολιτισμού*, 130

³⁵⁶ http://odysseus.culture.gr/h/1/gh151.jsp?obj_id=3478

³⁵⁷ <https://www.historical-museum.gr/gr/museum/view/museum-history>

³⁵⁸ http://odysseus.culture.gr/h/1/gh155.jsp?obj_id=3450

³⁵⁹ <https://www.historical-museum.gr/gr/collections/view/buzantin-h-kai-metabuzantin-h-texnh>

& <https://www.historical-museum.gr/gr/collections/view/oi-eikones-ths-sulloghs-zacharia-portalakh-15os-20os-aiwnas>

³⁶⁰ <https://www.historical-museum.gr/gr/educational/view/opseis-ths-metabuzantinhs-technhs-mesa-apo-tis-eikones-ths-sulloghs-zachari>

	Κωνσταντινούπολης ως τον 20ό αιώνα, σε όλο τον ορθόδοξο κόσμο. Με αφορμή τις εικόνες της Συλλογής Ζαχαρία Πορταλάκη (15ος -20ός αιώνας) και έργα από την Κρήτη, τα Ιόνια νησιά, τις Κυκλάδες, την ηπειρωτική Ελλάδα, αλλά και τα Βαλκάνια και τη Ρωσία, οι μαθητές γνωρίζουν τα κεντρικά χαρακτηριστικά της μεταβυζαντινής τέχνης, και με πλούσιο εποπτικό υλικό και παιχνίδια παρατήρησης που έχουν σχεδιαστεί ειδικά για την ηλικία αυτή, πειραματίζονται με τεχνικές κατασκευής των εικόνων, μαθαίνουν για την εκκλησιαστική ζωγραφική και τη σημασία της ιστόρησης των ναών, για τη βυζαντινή γραφή και πολλά άλλα».
Ομάδες- Στόχοι	Β΄, Γ΄ Γυμνασίου και Α΄ Λυκείου
Χώρος Εφαρμογής	Ιστορικό Μουσείο Κρήτης
Λειτουργία	2018-2019

ΕΠ25

Τίτλος Εκπαιδευτικού Προγράμματος	«Τα χρώματα του Πάθους» ³⁶¹
Θέμα-περιεχόμενο-στόχοι	«Το πρόγραμμα, με αφετηρία τρία από τα έργα της Βυζαντινής Συλλογής, στοχεύει να παρουσιάσει τον τρόπο με τον οποίο κορυφαίοι Ευρωπαίοι ζωγράφοι πραγματεύθηκαν το θέμα των Θείων Παθών».
Ομάδες- Στόχοι	Ε΄, Στ΄ Δημοτικού και στην Α΄, Β΄ και Γ΄ Γυμνασίου
Χώρος Εφαρμογής	Ιστορικό Μουσείο Κρήτης
Λειτουργία	26-30 Μαρτίου 2018 (Εορταστικό Πρόγραμμα για το Πάσχα)

A/A M41	
Μουσείο	Ι.Μ. Δημητριάδος/Βυζαντινό Μουσείο Μακρυνίτσας ³⁶²
Εικόνες σε μόνιμη έκθεση	Ναι ³⁶³
Εκπαιδευτικό πρόγραμμα/ δραστηριότητα που αφορά/συμπεριλαμβάνει εικόνες	Ναι
Ψηφιακές διαδραστικές εφαρμογές για εικόνες ή και για εικόνες στον ιστότοπο του φορέα	

ΕΠ26

Τίτλος Εκπαιδευτικού Προγράμματος	«Μια εικόνα, χίλιες λέξεις» ³⁶⁴
Θέμα-περιεχόμενο-στόχοι	«Οι μεταβυζαντινές εικόνες της Συλλογής αποτελούν την αφορμή για τη γνωριμία των μαθητών με την τέχνη, τη τεχνική και τα νοήματα της βυζαντινής εικόνας. Τη νοερή επίσκεψη στο εργαστήρι του βυζαντινού ζωγράφου ζωντανεύει σχετική αφήγηση, βιντεοπροβολή και μουσειοσκευή με τα υλικά και τις φάσεις κατασκευής της βυζαντινής εικόνας. Έμφαση δίνεται στη διάταξη των εικόνων στο τέμπλο, σε επιλεγμένες παραστάσεις εικόνων και στην ανακάλυψη των μυστικών τους νοημάτων, στη διερεύνηση των εικονογραφικών τύπων του Παντοκράτορος Χριστού και της Παναγίας Οδηγήτριας, στη γνωριμία με τους δημιουργούς των εικόνων, μεταξύ των οποίων και ο λαϊκός

³⁶¹ https://www.historical-museum.gr/images/uploads/entry_files/Ekp_Progr_2017-18_n.pdf

³⁶² <http://makrinitmuseum.gr/index.php/el/>

³⁶³ <http://makrinitmuseum.gr/index.php/el/fotografiko-arxeio-keimilion/marmaroglypta/eikones-eisogeiou-orofou>

³⁶⁴ <http://makrinitmuseum.gr/index.php/el/ekpaideftika-programmata/2o-ekpaideftiko-programma>

	ζωγράφος Θεόφιλος. Ομαδικές και ατομικές δραστηριότητες, συμπλήρωση φυλλαδίων και χειροτεχνίες στόχο έχουν να καλλιεργήσουν την παρατήρηση, την αυτενέργειας και την καλλιτεχνική δημιουργική έκφρασης των παιδιών».
Ομάδες- Στόχοι	Σχολικές Ομάδες δημοτικού, γυμνασίου, λυκείου ³⁶⁵
Χώρος Εφαρμογής	Βυζαντινό Μουσείο Μακρυνίτσας
Λειτουργία	Τρέχον εκπαιδευτικό πρόγραμμα

Μουσεία που υλοποίησαν εκπαιδευτικά προγράμματα, χωρίς να έχουν στη μόνιμη έκθεσή τους εικόνες ή τα εφάρμοσαν στο πλαίσιο μίας περιοδικής έκθεσης

A/A M42	
Μουσείο	Εφορεία Αρχαιοτήτων Θεσπρωτίας/Αρχαιολογικό Μουσείο Ηγουμενίτσας ³⁶⁶
Εικόνες σε μόνιμη έκθεση	
Εκπαιδευτικό πρόγραμμα/ δραστηριότητα που αφορά/συμπεριλαμβάνει εικόνες	Ναι
Ανεξάρτητες εκπαιδευτικού προγράμματος ψηφιακές εκπαιδευτικές διαδραστικές εφαρμογές /υλικό για εικόνες στον ιστότοπο του φορέα	

ΕΠ27

Τίτλος Εκπαιδευτικού Προγράμματος	«Με οδηγό τις βυζαντινές εικόνες»³⁶⁷
Θέμα-περιεχόμενο-στόχοι	«Βασική επιδίωξη του προγράμματος είναι να έρθουν οι μαθητές σε επαφή με τη βυζαντινή εικονογραφία μέσα από τη γνωριμία με την τέχνη και τις τεχνικές παραγωγής, τα χρώματα και τη θεματολογία των φορητών εικόνων κατά τη βυζαντινή περίοδο. Οι μαθητές θα έχουν την ευκαιρία να μνηθούν με βιωματικό τρόπο σε όλα τα στάδια παραγωγής μίας εικόνας και να δουν από κοντά τα υλικά κατασκευής, εργαλεία, πινέλα και χρώματα που χρησιμοποιούσε ο βυζαντινός αγιογράφος στο εργαστήρι του. Επιπλέον, επιδιώκεται να προσεγγίσουν τη διαχρονικότητα στη χρήση των εικόνων, να μάθουν να "διαβάσουν" και να αποκωδικοποιούν τα πολλαπλά τους νοήματα ως φορείς ιστορικών μνημάτων, συνειδητοποιώντας ταυτόχρονα ότι η επίσημη βυζαντινή τέχνη είναι έκφραση κυρίως των κυρίαρχων πολιτικών και θρησκευτικών ιδεών που διέπουν τον βυζαντινό κόσμο. Παράλληλα, ενθαρρύνονται να αυτενεργήσουν δημιουργικά και κριτικά, παρατηρώντας λεπτομέρειες, συγκρίνοντας στοιχεία, ερμηνεύοντας εικαστικά θέματα και δημιουργώντας τα δικά τους μοναδικά έργα» (έντυπο για τον εκπαιδευτικό ³⁶⁸).
Ομάδες- Στόχοι	Ε΄- Στ΄ τάξεις Δημοτικού, Α΄- Β΄ τάξεις Γυμνασίου
Χώρος Εφαρμογής	Αρχαιολογικό Μουσείο Ηγουμενίτσας
Λειτουργία	2 έως 22 Δεκεμβρίου 2015

³⁶⁵ <http://makrinitmuseum.gr/index.php/el/ekpaideftika-programmata/genika>

³⁶⁶ <https://www.igoumenitsamuseum.gr/>

³⁶⁷ https://www.igoumenitsamuseum.gr/view_edprogram/9/29/69/me-odigo-tis-vyzantines-eikones-

³⁶⁸ Χουλιάρας, Ι., 2015 (επιμ). *Με οδηγό τις βυζαντινές εικόνες*, Εφορεία Αρχαιοτήτων Θεσπρωτίας

A/A M43	
Μουσείο	Εφορεία Αρχαιοτήτων Κιλκίς / Αρχαιολογικό Μουσείο Κιλκίς ³⁶⁹
Εικόνες σε μόνιμη έκθεση	
Εκπαιδευτικό πρόγραμμα/ δραστηριότητα που αφορά/συμπεριλαμβάνει εικόνες	Ναι
Ψηφιακές διαδραστικές εφαρμογές για εικόνες ή και για εικόνες στον ιστότοπο του φορέα	

ΕΠ28

Τίτλος Εκπαιδευτικού Προγράμματος	«Ταξιδεύοντας με τους ζωγράφους» ³⁷⁰
Θέμα-περιεχόμενο-στόχοι	«Μέσα από τα ταξίδια, για λόγους εργασίας, των ζωγράφων, οι μαθητές γνωρίζουν τις συνθήκες εργασίας και τα έργα των αγιογράφων. Η δράση συνοδεύεται από δημιουργικό εργαστήριο που υλοποιείται στον χώρο του Μουσείου και ορισμένες φορές σε ναούς αρμοδιότητας της Εφορείας μας».
Ομάδες- Στόχοι	Μαθητές Ε΄ και ΣΤ΄ τάξης Δημοτικού και Β΄ και Γ΄ τάξης Γυμνασίου
Χώρος Εφαρμογής	Αρχαιολογικό Μουσείο Κιλκίς / ναοί αρμοδιότητας Εφορείας Αρχαιοτήτων Κιλκίς
Λειτουργία	2017-2018

A/A 44	
Μουσείο	Εφορεία Αρχαιοτήτων Χαλκιδικής και Αγίου Όρους/Βυζαντινό Μουσείο Χαλκιδικής ³⁷¹ /Κέντρο Βυζαντινού Πολιτισμού «Ιουστινιανός»
Εικόνες σε μόνιμη έκθεση	
Εκπαιδευτικό πρόγραμμα/ δραστηριότητα που αφορά/συμπεριλαμβάνει εικόνες	Ναι
Ψηφιακές διαδραστικές εφαρμογές για εικόνες ή και για εικόνες στον ιστότοπο του φορέα	

ΕΠ29

Τίτλος Εκπαιδευτικού Προγράμματος	«Η τέχνης της συντήρησης» ³⁷²
Θέμα-περιεχόμενο-στόχοι	«Το εκπαιδευτικό πρόγραμμα παρέχει τις βασικές πληροφορίες για τη συντήρηση των αντικειμένων (φορητών εικόνων, συντήρηση χειρόγραφων και παλαιών βιβλίων και κεραμικών και μετάλλινων αντικειμένων) παράλληλα με την παρακολούθηση των σταδίων της στα ανοικτά εργαστήρια συντήρησης του Κέντρου».

³⁶⁹ http://odysseus.culture.gr/h/1/gh151.jsp?obj_id=3387

³⁷⁰ <https://www.culture.gr/el/service/SitePages/view.aspx?ilD=3018>

³⁷¹ <https://archaeologicalmuseums.gr/el/museum/5df34af3deca5e2d79e8c1a8/byzantine-museum-of-chalkidiki>

³⁷² Πολυζούδη, Α., 2007. *Η τέχνη της συντήρησης. Εκπαιδευτικό Πρόγραμμα. Βιβλίο για τον εκπαιδευτικό*, Υπουργείο Πολιτισμού & Τουρισμού/10^η Εφορεία Βυζαντινών Αρχαιοτήτων και φύλλο εργασίας http://followodysseus.culture.gr/tabid/6960/Default.aspx?udt_14029_param_detail=9499 & http://followodysseus.culture.gr/Portals/54/PDFs/Mathioudaki/eforiaXalkidikis/Sintirisi/5_sintirisi%20eikona_fyl.erg.2_a.pdf

Ομάδες- Στόχοι	Μαθητές τάξεων δημοτικού, γυμνασίου, λυκείου
Χώρος Εφαρμογής	Κέντρο Βυζαντινού Πολιτισμού «Ιουστινιανός»
Λειτουργία	

A/A M45	
Μουσείο	Υπουργείο Παιδείας και Θρησκευμάτων/Ιστορικό Αρχείο-Μουσείο Ύδρας ³⁷³
Εικόνες σε μόνιμη έκθεση	Όχι ³⁷⁴
Εκπαιδευτικό πρόγραμμα/δραστηριότητα που αφορά/συμπεριλαμβάνει εικόνες	Ναι (στο πλαίσιο περιοδικής έκθεσης)
Ψηφιακές διαδραστικές εφαρμογές για εικόνες ή και για εικόνες στον ιστότοπο του φορέα	

ΕΠ30

Τίτλος Προγράμματος	«Ανθίβολα εκ του ανεσπέρου φωτός. Σχέδια για εικόνες και εκκλησίες από τους Χιονιάδες στην Ύδρα»³⁷⁵
Θέμα-περιεχόμενο-στόχοι	Η σημασία της εικόνας στη ζωή των πιστών, η τεχνική κατασκευής της βυζαντινής εικόνας και η κατανόηση του καθοριστικού ρόλου του ανθίβολου-σχεδίου εργασίας του βυζαντινού ζωγράφου.
Ομάδες- Στόχοι	Μαθητές Δημοτικού και Γυμνασίου
Χώρος Εφαρμογής	Ιστορικό Αρχείο – Μουσείο Ύδρας (στο πλαίσιο της ομώνυμης περιοδικής έκθεσης)
Λειτουργία	21-22 Μαΐου 2014

A/A M46	
Μουσείο	Εθνική Πινακοθήκη/παράρτημα Κουμαντάρειος Πινακοθήκη Σπάρτης ³⁷⁶
Εικόνες σε μόνιμη έκθεση	Περιοδική έκθεση μεταβυζαντινών εικόνων ³⁷⁷
Εκπαιδευτικό πρόγραμμα/ δραστηριότητα που αφορά/συμπεριλαμβάνει εικόνες	Ναι
Ψηφιακές διαδραστικές εφαρμογές για εικόνες ή και για εικόνες στον ιστότοπο του φορέα	

ΕΠ31

Τίτλος Εκπαιδευτικού Προγράμματος	«Μαθαίνω για τις βυζαντινές εικόνες»
Θέμα-περιεχόμενο-στόχοι	«Μέσα από την παρατήρηση, τη βιωματική δράση και το παιχνίδι, τα παιδιά εισάγονται στα βασικά στοιχεία της βυζαντινής τέχνης και της κατασκευής των εικόνων» ³⁷⁸ .

³⁷³ <http://www.iamy.gr/>

³⁷⁴ <http://www.iamy.gr/mousiako-tmima-2/>

³⁷⁵ <http://www.iamy.gr/5937/5937/>

³⁷⁶ <http://www.nationalgallery.gr/el/pararthmata/annex/sparti.html>

³⁷⁷ <https://www.nationalgallery.gr/el/periodikes-ektheseis/arheio/parartima-spartis/2013-shmera/31-ekthesi-sto-parartima-spartis.html>

³⁷⁸ <http://laconialive.gr/>

	Οι μαθητές ³⁷⁹ συγκρίνουν εικόνες βυζαντινές και δυτικής προελεύσεως και τεχνοτροπίας ανατρέχοντας μέχρι τα πορτρέτα φαγιούμ, μαθαίνουν για τις περιόδους της βυζαντινής τέχνης, αλλά και τους λόγους που οδήγησαν τους βυζαντινούς αγιογράφους στην Κρήτη και τα Επτάνησα κατά τη μεταβυζαντινή περίοδο. Στη συνέχεια παρατηρούν τις μεταβυζαντινές εικόνες από τη Βαμβακού Λακωνίας που εκτίθενται στην πινακοθήκη και εντοπίζουν σε αυτές μοτίβα, μορφές και σύμβολα. Η διαδραστική περιδιάβαση στον κόσμο της βυζαντινής εικόνας ολοκληρώνεται με την εκ του σύνεγγυς παρακολούθηση των σταδίων και υλικών κατασκευής της, χάρη σε σχετική μουσειοσκευή.
Ομάδες- Στόχοι	Μαθητές δημοτικού
Χώρος Εφαρμογής	Κουμαντάρειος Πινακοθήκη
Λειτουργία	2016 (στο πλαίσιο της περιοδικής έκθεσης «Μεταβυζαντινές εικόνες από τη Βαμβακού Λακωνίας»)

Γ.2.1 Κατάλογος ελληνικών μουσείων (Α)

Κωδικός	Όνομα Μουσείου
M1	Εφορεία Αρχαιοτήτων Έβρου / Εκκλησιαστικό Μουσείο Αλεξανδρούπολης
M2	Εφορεία Αρχαιοτήτων Κέρκυρας / Μουσείο Ι.Ν. Αντιβουνιώτισσας
M3	Εφορεία Αρχαιοτήτων Κέρκυρας / Βυζαντινή Συλλογή Παλαιού Φρουρίου Κέρκυρας
M4	Βυζαντινό και Χριστιανικό Μουσείο, Αθήνα
M5	Εφορεία Αρχαιοτήτων Αργολίδας / Βυζαντινό Μουσείο Αργολίδας
M6	Μουσείο Βυζαντινού Πολιτισμού, Θεσσαλονίκη
M7	Εφορεία Αρχαιοτήτων Έβρου / Βυζαντινό Μουσείο Διδυμοτείχου
M8	Ιερά Μητρόπολη Διδυμοτείχου, Ορεστιάδας και Σουφλίου/ Εκκλησιαστικό Μουσείο Διδυμοτείχου
M9	Εφορεία Αρχαιοτήτων Ζακύνθου / Μουσείο Ζακύνθου
M10	Εφορεία Αρχαιοτήτων Ροδόπης/Εκκλησιαστικό Μουσείο Ι.Μ. Μαρώνειας και Κομοτηνής
M11	Εφορεία Αρχαιοτήτων Ιωαννίνων / Βυζαντινό Μουσείο Ιωαννίνων
M12	Εφορεία Αρχαιοτήτων Καστοριάς / Βυζαντινό Μουσείο Καστοριάς
M13	Εφορεία Αρχαιοτήτων Χανίων/Μουσείο Μονής Αγ. Τριάδας Τζαγκαρόλων στο Ακρωτήρι Χανίων
M14	Εφορεία Αρχαιοτήτων Χανίων / Βυζαντινή και Μεταβυζαντινή Συλλογή Χανίων
M15	Εφορεία Αρχαιοτήτων Ρεθύμνου / Μουσείο Μονής Αρκαδίου
M16	Εφορεία Αρχαιοτήτων Ρεθύμνου / Μουσείο Μονής Πρέβελη
M17	Εφορεία Αρχαιοτήτων Λακωνίας / Αρχαιολογικό Μουσείο Μυστρά
M18	4η Εφορεία Βυζαντινών Αρχαιοτήτων (νυν Εφορεία Αρχαιοτήτων Δωδεκανήσου) / Παλάτι Μεγάλου Μαγίστρου
M19	Εφορεία Αρχαιοτήτων Δωδεκανήσου / Αρχαιολογικό Μουσείο Σύμης (διαχρονικό μουσείο)

³⁷⁹ <http://laconialive.gr/>

M20	Εφορεία Αρχαιοτήτων Δωδεκανήσου / Αρχαιολογικό Μουσείο Καστελλόριζου (διαχρονικό μουσείο)
M21	Εφορεία Αρχαιοτήτων Δωδεκανήσου / Αρχαιολογικό Μουσείο Καλύμνου
M22	Εφορεία Αρχαιοτήτων Δωδεκανήσου / Συλλογή Κάστρου, Κάλυμνος
M23	Εκκλησιαστικό Μουσείο Ιεράς Μονής Πανορμίτη Σύμης
M24	Εφορεία Αρχαιοτήτων Χαλκιδικής και Αγίου Όρους / Πύργος Ουρανούπολης
M25	Εφορεία Αρχαιοτήτων Σάμου – Ικαρίας / Μουσείο Πύργου Λογοθέτη Λυκούργου
M26	Εκκλησιαστικό Κειμηλιαρχείο Ιερά Μητροπόλεως Σερρών και Νιγρίτης
M27	Εφορεία Αρχαιοτήτων Κοζάνης/Εκκλησιαστικό Μουσείο Σιάτιστας
M28	Ι.Μ. Θεσσαλονίκης/Εκκλησιαστικό Μουσείο Θεσσαλονίκης
M29	Εφορεία Αρχαιοτήτων Φθιώτιδος και Ευρυτανίας / Βυζαντινό Μουσείο Φθιώτιδας
M30	Μουσείο Μπενάκη
M31	Εφορεία Αρχαιοτήτων Χίου / Βυζαντινό Μουσείο Χίου
M32	Εφορεία Αρχαιοτήτων Χίου / Μουσειακή Συλλογή Νέας Μονής Χίου
M33	Εφορεία Αρχαιοτήτων Εύβοιας, Βοιωτίας, Σκύρου/Αρχαιολογικό Μουσείο Θηβών (διαχρονικό)
M34	Εφορεία Αρχαιοτήτων Πόλης Αθηνών / Μουσείο Παύλου και Αλεξάνδρας Κανελλοπούλου (διαχρονικό μουσείο)
M35	Εφορεία Αρχαιοτήτων Λάρισας / Διαχρονικό Μουσείο Λάρισας
M36	Εφορεία Αρχαιοτήτων Πειραιώς και Νήσων/Συλλογή Έργων Βυζαντινής και Μεταβυζαντινής Τέχνης Κυθήρων
M37	Εφορεία Αρχαιοτήτων Λακωνίας/Πύργος Πικουλάκη Αερόπολη
M38	Εφορεία Αρχαιοτήτων Ηρακλείου/Μουσείο Αγίας Αικατερίνης Σιναϊτών
M39	Εφορεία Αρχαιοτήτων Ηρακλείου/Συλλογή Αγίου Μαθαίου Σιναϊτών
M40	Εφορεία Αρχαιοτήτων Ηρακλείου/Ιστορικό Μουσείο Κρήτης
M41	Ι.Μ. Δημητριάδος/Βυζαντινό Μουσείο Μακρυνίτσας

Γ.2.2 Κατάλογος ελληνικών μουσείων (B)

M42	Εφορεία Αρχαιοτήτων Θεσπρωτίας/Αρχαιολογικό Μουσείο Ηγουμενίτσας
M43	Εφορεία Αρχαιοτήτων Κιλκίς / Αρχαιολογικό Μουσείο Κιλκίς
M44	Εφορεία Αρχαιοτήτων Χαλκιδικής και Αγίου Όρους/Βυζαντινό Μουσείο Χαλκιδικής /Κέντρο Βυζαντινού Πολιτισμού "Ιουστινιανός"
M45	Υπουργείο Παιδείας και Θρησκευμάτων/Ιστορικό Αρχείο-Μουσείο Ύδρας
M46	Εθνική Πινακοθήκη/ παράρτημα Κουμαντάρειος Πινακοθήκη Σπάρτης

Γ.2.3 Κατάλογος εκπαιδευτικών δραστηριοτήτων ελληνικών μουσείων

α/α	Κωδ. Μουσείου	Όνομα	Εκπαιδευτικό Πρόγραμμα		Ξεμάθηση	
			Κωδ. ΕΠ	Τίτλος	Κωδ.Ξ.	Τίτλος

1	M1	Εκκλησιαστικό Μουσείο Αλεξανδρούπολης	ΕΠ1	Από το Ανθίβολο στην εικόνα		
			ΕΠ2	Μήτηρ Θεού, μήτηρ ανθρώπων		
			ΕΠ3	Διαβάζοντας την εικόνα των Χριστουγέννων		
			ΕΠ4	Τα Βάγια και η Σταύρωση μας φέρνουν στην Ανάσταση		
2	M4	ΒΧΜ	ΕΠ5	Επιδράσεις της βυζαντινής και μεταβυζαντινής τέχνης στη μοντέρνα και σύγχρονη ζωγραφική		
			ΕΠ6	Πασχαλινό εργαστήρι για παιδιά Ε.Π.		
			ΕΠ7	Στα χνάρια του αγιογράφου		
			ΕΠ8	1) Εικόνες, 2) Γλυπτική, 3) Τοιχογραφίες, 4) Κεραμική, 5) Μικροτεχνία, 6) Άμφια, 7) Εκκλησιαστική Αρχιτεκτονική		
			ΕΠ9	Η θεία λειτουργία και η βυζαντινή τέχνη		
			ΕΠ10	Μικροί αγιογράφοι εν δράσει		
3	M6	Μουσείο Βυζαντινού Πολιτισμού	ΕΠ11	Γνωρίζω τις βυζαντινές εικόνες		
			ΕΠ12	Το Βυζάντιο μετά το Βυζάντιο		
4	M11	Βυζαντινό Μουσείο Ιωαννίνων	ΕΠ13	Με τις συντροφίες των ζωγράφων στην Ήπειρο		
6	M12	Βυζαντινό Μουσείο Καστοριάς	ΕΠ14	Στον κόσμο των βυζαντινών εικόνων		
			ΕΠ15	Στο Άλσος του Βυζαντινού Μουσείου Καστοριάς: ανακαλύπτω τη βιοποικιλότητα στις φορητές εικόνες		
6	M14	Βυζαντινή και Μεταβυζαντινή Συλλογή Χανίων			Ξ1	Βενετσιάνικη Ευσέβεια και Βυζαντινή Έκφραση. Μία εικόνα του Αγίου Νικολάου
7	M18	4η Εφορεία Βυζαντινών Αρχαιοτήτων (νυν Εφορεία Αρχαιοτήτων Δωδεκανήσου) /	ΕΠ16	Εννέα αρχαιολογικά αινίγματα ζητούν λύση		

		Παλάτι Μεγάλου Μαγίστρου			
8	M26	Εκκλησιαστικό Κειμηλιαρχείο Ιερά Μητροπόλεως Σερρών και Νιγρίτης			Ξ2 Ξεναγήσεις για σχολικές ομάδες
9	M30	Μουσείο Μπενάκη	ΕΠ17	Το Μουσείο Μπενάκη σε 13 σταθμούς	
			ΕΠ18	Βυζαντινή Τέχνη για μαθητές Γυμνασίου	
			ΕΠ19	Βυζαντινή Τέχνη για μαθητές Ε΄ -Στ΄ τάξης Δημοτικού	
			ΕΠ20	Βυζαντινή Τέχνη (Λύκειο)	
10	M35	Διαχρονικό Μουσείο Λάρισας	ΕΠ21	Ταξίδι στον Βυζαντινό Πολιτισμό της Θεσσαλίας	
11	M37	Εφορεία Αρχαιοτήτων Λακωνίας/Πύργος Πικουλάκη Αερόπολη	ΕΠ22	Κύριε βοήθει...Όψεις και εκφράσεις λατρείας και πίστης στη Μάνη	
12	M38	Εφορεία Αρχαιοτήτων Ηρακλείου / Μουσείο Αγίας Αικατερίνης Σιναϊτών	ΕΠ23	Γνωριμία με την τέχνη και την τεχνική της βυζαντινής εικόνας	
13	M40	Εφορεία Αρχαιοτήτων Ηρακλείου / Ιστορικό Μουσείο Κρήτης	ΕΠ24	Γνωριμία με τη Μεταβυζαντινή τέχνη, μέσα από τη Συλλογή Ζαχαρία Πορταλάκη	
			ΕΠ25	Τα χρώματα του Πάθους	
14	M41	Βυζαντινό Μουσείο Μακρυνίτσας	ΕΠ26	Μια εικόνα, χίλιες λέξεις	
15	M42	Αρχαιολογικό Μουσείο Ηγουμενίτσας	ΕΠ27	Με οδηγό τις βυζαντινές εικόνες	
16	M43	Αρχαιολογικό Μουσείο Κιλκίς	ΕΠ28	Ταξιδεύοντας με τους ζωγράφους	
17	M44	Βυζαντινό Μουσείο Χαλκιδικής/Κέντρο Βυζαντινού Πολιτισμού Ιουστινιανός	ΕΠ29	Η τέχνη της συντήρησης	
18	M45	Ιστορικό Αρχείο-Μουσείο Ύδρας	ΕΠ30	Ανθίβολα εκ του ανεσπέρου φωτός. Σχέδια για εικόνες και εκκλησίες από τους Χιονιάδες στην Ύδρα	

19	M46	Εθνική Πινakoθήκη/ παράρτημα Κουμαντάρειος Πινakoθήκη Σπάρτης	ΕΠ31	Μαθαίνω για τις βυζαντινές εικόνες	
Σύνολα			31		2

Γ.2.4 Πίνακας με τους θεματικούς άξονες των εκπαιδευτικών προγραμμάτων που αφορούν ή συμπεριλαμβάνουν βυζαντινές/μεταβυζαντινές εικόνες

	Θεματικοί άξονες εκπαιδευτικών προγραμμάτων	Κωδ.Εκπ.
1ος	αφορά άμεσα στη βυζαντινή/μεταβυζαντινή εικόνα (τέχνη, τεχνική, εικονογραφία, σχέδια/ανθίβολα)	ΕΠ1,ΕΠ7,ΕΠ10,ΕΠ11,ΕΠ14, ΕΠ15,ΕΠ23,ΕΠ24,ΕΠ26,ΕΠ27, ΕΠ30,ΕΠ31
2ος	με βάση το εικονογραφικό θέμα της εικόνας αναπτύσσεται μία θεματική θρησκευτικού π.χ. εορτή Χριστουγέννων ή άλλου περιεχομένου	ΕΠ2,ΕΠ3,ΕΠ4,ΕΠ6,ΕΠ12,
3ος	γενικά ή άλλα θέματα στα οποία αξιοποιούνται και βυζαντινές/μεταβυζαντινές εικόνες, π.χ. βυζαντινή τέχνη, συντήρηση	ΕΠ5,ΕΠ8,ΕΠ9,ΕΠ16,ΕΠ17,ΕΠ18, ΕΠ19,ΕΠ20,ΕΠ21,ΕΠ22,ΕΠ25, ΕΠ29
4ος	ο δημιουργός της βυζαντινής/μεταβυζαντινής εικόνας, π.χ. ζωγράφοι και καλλιτεχνική παραγωγή	ΕΠ13, ΕΠ28

Βιβλιογραφία

Acheimastou-Potamianou, M., 1988 (ed). *Holy Image, Holy Space. Icons and Frescoes from Greece*, Greek Ministry of Culture

Αθανασούλης, Δ. & Βασιλείου, Α., 2017. *Βυζαντινό Μουσείο Αργολίδας*, Αθήνα

Al-Thani, M., 2018. Bin Jelmoed House Collateral, *Best Practice 7. A tool to improve museum education internationally*, ICOM-CECA, Edizioni Nuova Cultura-Roma, pp. 9-17

Alias, A. & Halid, N., 2017. The Heritage Explorers Programme: Igniting the Spark of Interest in Museums and Heritage from Young, *Best Practice 6. A tool to improve museum education internationally*, ICOM-CECA, Edizioni Nuova Cultura-Roma, pp.35-43

Άλκηστις, 1996. *Μουσεία και Σχολεία. Δεινόσαυροι και Αγγεία*, Ελληνικά Γράμματα

Αλμπάνη, Τζ., 1999. Εικόνες και Θεία Λειτουργία στο *Ιεροτελεστία και Πίστη. Βυζαντινή Τέχνη και Θεία Λειτουργία, Μάιος-Οκτώβριος 1999*. Μουσείο Ελληνικών Αρχαιοτήτων, Μεμβούρνη, 50-55

Αλμπάνη, Τζ., & Νικολαΐδης Α., (επιμ.) 2004. *Άγιοι Βυζαντίου. Ελληνικές εικόνες της Βέροιας 13ος-17ος αι.* Οργανισμός Προβολής Ελληνικού Πολιτισμού, Αθήνα

Ambrose, T. & Pain, C., 2006. *Museum Basics*. Routledge, Taylor & Francis Group

Ανδρέου, Α., 1996. *Ιστορία, Μουσείο και Σχολείο*, Εκδόσεις Γ. Δεδούση, Θεσσαλονίκη

Antas N.B.M., 2012. Network of archaeology clubs in schools, *Best Practice 1. A tool to improve museum education internationally*, ICOM-CECA, Edizioni Nuova Cultura-Roma, pp.121-135

Asoyan, A. & Grigoryan, A., 2014. The Museum is the Guest of the School, *Best Practice 3. A tool to improve museum education internationally*, ICOM-CECA, Edizioni Nuova Cultura-Roma, pp. 31-38

Banerji, S., 2018. Connecting Continents and Discovering Cultures: Playtime in National Museum, *Best Practice 7. A tool to improve museum education internationally*, ICOM-CECA, Edizioni Nuova Cultura-Roma, pp.19-25

Bellmann, A., Bresky, S. & Wagner, B. 2014. Early Childhood Education in Museums. Exploring History in the Deutsches Historisches Museum, *Best Practice 3. A tool to improve museum education internationally*, ICOM-CECA, Edizioni Nuova Cultura-Roma, pp.21-30

Black, G., 2009. *Το ελκυστικό μουσείο*, (μετάφραση Κωτίδου, Σ.) Πολιτιστικό Ίδρυμα Πειραιώς

Βοκοτόπουλος, Π., 1995. *Ελληνική Τέχνη. Βυζαντινές Εικόνες*, Εκδοτική Αθηνών

Bos, N. 2014. Developing Look & Learn cards, *Best Practice 3. A tool to improve museum education internationally*, ICOM-CECA, Edizioni Nuova Cultura-Roma, pp.71-80

- Βουδούρη, Δ., 2003.** *Κράτος και Μουσεία. Το θεσμικό πλαίσιο των αρχαιολογικών μουσείων*, Εκδόσεις Σάκκουλα, Αθήνα-Θεσσαλονίκη
- Broekgaarden, A., 2014.** History adventure! You and the Golden Age, *Best Practice 3. A tool to improve museum education internationally*, ICOM-CECA, Edizioni Nuova Cultura-Roma, pp.81-90
- Brüninghaus-Knubel, C., 2004.** Museum education in the context of museum functions in ICOM, *Running Museum. A practical Handbook*, pp.119-132
- Buffet, F., 2000.** Προς μία Κοινωνιο-διδασκτική Προσέγγιση της Σχέσης Μεταξύ Σχολείου και Μουσείου, (μετάφραση Γαβριηλίδου, Ι.), Ζαφειράκου Α., (επιμ.). *Μουσεία και Σχολεία. Διάλογος και Συνεργασίες, Αναπαραστάσεις και Πρακτικές*, τυπωθήτω-ΓΙΩΡΓΟΣ ΔΑΡΔΑΝΟΣ, Αθήνα, σσ.109-129
- Burritt, M.A, 2018.** Pedagogies of the Object: Artifact, Context and Purpose, *Journal of Museum Education*, 43 (3), pp.228-235
- Campetella, P.2012.** Home, sweet home, *Best Practice1. A tool to improve museum education internationally*, ICOM-CECA, Edizioni Nuova Cultura-Roma, pp.137-147
- Chayder, A.L., 2016.** Travelling with Art. A learning project for refugee children at Louisiana Museum of Modern Art, *Best Practice 5. A tool to improve museum education internationally*, ICOM-CECA, Edizioni Nuova Cultura-Roma, pp.9-19
- Chin, A.Y., 2016.** Singapore's Little Treasures: Innovation in museum and classroom practice for and by kindergarten teachers, *Best Practice 5. A tool to improve museum education internationally*, ICOM-CECA, Edizioni Nuova Cultura-Roma, pp, 31-40
- Γιαννουλάτου, Μ.Χ., 2007.** Έργα των ανθρώπων: η μεγάλη κοινή περιπέτεια. Μια περιήγηση στη Βυζαντινή Συλλογή του Μουσείου Μπενάκη, Μουσείο Μπενάκη-Εκπαιδευτικά Προγράμματα, [pdf], διαθέσιμο στο <http://oldwww.benaki.gr/inner/>, [08-04-2020]
- Γιαννούτσου, Ν., 2015.** Αξιοποίηση των ψηφιακών μέσων στην μουσειοπαιδαγωγική, (κεφάλαιο συγγράμματος) στο Νικονάνου, Ν., *Μουσειακή Μάθηση και Εμπειρία στον 21^ο αι.*, σσ.225-252, διαθέσιμο στο <https://repository.kallipos.gr/handle/11419/712>, [22-04-2020]
- Γκαζή, Α., 2004.** Μουσείο για τον 21^ο αιώνα, *Τετράδια Μουσειολογίας*, 1, σσ.3-12
- Γκότσης, Σ., 2002.** Αντικείμενο και ερμηνεία: από τις θεωρητικές αναζητήσεις στη μουσειακή και εκπαιδευτική πράξη στο Μουσείο – Σχολείο. 6ο Περιφερειακό Σεμινάριο, Καβάλα 20-21-22 Σεπτεμβρίου 2002, Αθήνα, σσ.17-21
- Γκότσης, Σ. 2010.** Μουσειακές ερμηνευτικές δράσεις. Επιχειρώντας κάποιες οριοθετήσεις, στο Βέμη, Μ. & Νάκου, Ε. (επιμ.), 2010. *Μουσεία και Εκπαίδευση*, Αθήνα: Νήσος, σσ.137-148
- Δάλκος, Γ., 2000.** *Μουσείο και Σχολείο*, Εκδόσεις Καστανιώτη
- Davis, K., Christodoulou, J., Seider, S. and Gardner, H., 2011.** The theory of multiple intelligences (chapter of book) in Sternberg, R.J.& Kaufman, S.B. *The Cambridge Handbook of Intelligence*, Cambridge. University Press. pp.485-503

Δεληγιάννης, Ι. & Παπαϊωάννου, Γ., 2014. Μουσείο και αξιοποίηση πολιτισμικού αποθέματος με χρήση ψηφιακής τεχνολογίας και διαδραστικών πολυμέσων, στο Μπίκος, Γ.Δ. & Κανιάρη, Α., (επιμ.), *Μουσειολογία, πολιτιστική διαχείριση και εκπαίδευση*, Αθήνα: Γρηγόρη, σσ.113-155

Delvoye, Ch., 1994. *Βυζαντινή Τέχνη*, (μετάφραση Παπαδάκη, Μ.), Εκδόσεις Παπαδήμας

Desvallées, A. & Mairesse, F. (eds), 2010. Βασικές Έννοιες της Μουσειολογίας, επιμέλεια έκδοσης: ICOM- Ελληνικό Τμήμα, [pdf], διαθέσιμο στο http://icom-greece.mini.icom.museum/wp-content/uploads/sites/38/2018/12/Museology_WEB.pdf, [11-04-2020]

Dijk, D., Keulen, E., & Mol, L. 2017. BOOTKAMP / BOAT CAMP - A learning programme or first-year high school students in the National Maritime Museum Amsterdam, *Best Practice 6. A tool to improve museum education internationally*, ICOM-CECA, Edizioni Nuova Cultura-Roma, pp.109-119

Δρελιώση-Ηρακλείδου, Α. & Μποσνάκης, Δ., 2009. *Αρχαιολογικό Μουσείο Καλύμνου*, ΥΠΠΟ-ΚΒ ΕΠΚΑ [pdf] διαθέσιμο στο <https://www.kalymnos-isl.gr/documents/brochures/archaeological-museum-greek.pdf>, [11-04-2020]

Falk, J and Dierking, D.L., 1998. Free-choice learning: an alternative term to informal learning? *Informal Learning Environments Research Newsletter, vol 2, issue 1*, p.2

Filippoupoliti, M., Sylaiou, S. 2015. Museum & Society issue. Museum education today: creative synergies and pedagogic innovations in multicultural contexts. Editorial note, *Museum & Society*, 13 (2), pp.119-122

Fontana, D., 1996. *Ψυχολογία για εκπαιδευτικούς*, (μετάφραση Λώμη, Μ.), Σαββάλας Εκδόσεις

Ζαφειράκου, Α., 2000. Μουσεία και Σχολεία: Διάλογος και Συνεργασίες, Αναπαραστάσεις και Πρακτικές στο Ζαφειράκου Α., (επιμ.). *Μουσεία και Σχολεία. Διάλογος και Συνεργασίες, Αναπαραστάσεις και Πρακτικές*, τυπωθήτω-ΓΙΩΡΓΟΣ ΔΑΡΔΑΝΟΣ, Αθήνα, σσ.17-34

Ζαφειρόπουλος, Κ., 2015 (2^η έκδοση). *Πώς γίνεται μία επιστημονική εργασία; Επιστημονική έρευνα και συγγραφή εργασιών*, Εκδόσεις Κριτική-Επιστημονική Βιβλιοθήκη

Ζίας, Ν. 2008. Η τέχνη των εικόνων στο Βυζάντιο, στο Σταϊκος Κ., *Από τη Σάρκωση του Λόγου στη Θέωση του Ανθρώπου. Βυζαντινές και Μεταβυζαντινές εικόνες από την Ελλάδα*, Ελληνικό Ίδρυμα Πολιτισμού, χιχ-xxiv

Ghazaryan, A. & Haroyan, M., 2016. In the World of National Musical Instruments, *Best Practice 5. A tool to improve museum education internationally*, ICOM-CECA, Edizioni Nuova Cultura-Roma, pp.51-59

Gibbs, K., Sani, M. and Thompson, J.(eds), 2007. *Lifelong Learning in Museums. A European Handbook*, Ferrara: SATE

Harris, M., 2015. Are coins small and boring? Developing an experiential based education programme, *Museum & Society*, 13 (2), pp.231-246

Hein, E.G., 1998. *Learning in the Museum*, Routledge

Hein, E.G., 2011. Μουσειακή εκπαίδευση, στο Καλεσοπούλου, Δ.(επιμ.) *Παιδί και εκπαίδευση στο μουσείο. Θεωρητικές αφηρημένες, παιδαγωγικές πρακτικές*, Εκδόσεις Πατάκη, σσ.25-43 (μετάφραση Άμμερμαν, Α. & Καλεσοπούλου, Δ. από το αρχικό κείμενο στο McDonald, S., 2006(ed). *A companion to Museum Studies*, Blackwell Publishing, pp.340-352)

Hooper-Greenhill, E., 1994. Museum education: past, present, future from Miles, R. & Zavala, L., *Towards the Museum of the Future. New European Perspectives*, Routledge, pp.133-146

Hooper-Greenhill, E., 1999 (second edition). Museum learners as active postmodernists: contextualizing constructivism in Hooper-Greenhill, E. (ed.), *The Educational Role of the Museum*, Routledge. London and New York, pp.67-72

Hooper-Greenhill, E. and Moussouri, T., 2002. *Researching Learning in Museums and Galleries: a bibliographic Review*, Leicester, RCMG

Hooper-Greenhill, E., 2006. The power of museum pedagogy from Genoways, H., *Museum philosophy for the twenty-first century* pp.235-246, Lanham: AltaMira Press

Hooper-Greenhill, E., 2007. *Museums and Education. Purpose, pedagogy, performance*, Routledge

Θεολογίδου, Κ., 2000. Βυζαντινό Μουσείο Βέροιας. Μια διαδρομή στο χώρο και στο χρόνο, *Αρχαιολογία και Τέχνες* 75, σσ.91-96

Θεολογίδου, Κ., 2001. Το Βυζαντινό Μουσείο Βέροιας. Ο Αλευρόμυλος που έγινε Μουσείο, *ΤΕΕ* 2174, σ.σ.24-27

Θεοχάρους-Γκαντζίδου, Γ., Ιωακείμ, Ε., Αυγουστή, Ν., Λάρκου, Φ. & Ματσουκάρη, Χ., 2010 (3η έκδοση). *Ταξίδι στη Βυζαντινή Τέχνη. Βιβλίο για τον Εκπαιδευτικό*, Υπουργείο Παιδείας και Πολιτισμού- Διεύθυνση Δημοτικής Εκπαίδευσης, [pdf], διαθέσιμο στο <http://archeia.moec.gov.cy/sd/350/vivliaraki-daskalou.pdf>, [08-04-2020]

Ι.Ι.Ε. (Ιστορία του Ελληνικού Έθνους), 1961α. *Βυζαντινός Ελληνισμός -Πρωτοβυζαντινοί Χρόνοι, τ.Ζ'*, Εκδοτική Αθηνών

Ι.Ι.Ε. (Ιστορία του Ελληνικού Έθνους), 1961β. *Βυζαντινός Ελληνισμός- Μεσοβυζαντινοί & Υστεροβυζαντινοί Χρόνοι, τ. Θ'*, Εκδοτική Αθηνών

Ι.Ι.Ε. (Ιστορία του Ελληνικού Έθνους), 1974. *Ο Ελληνισμός υπό ξένη κυριαρχία (1453-1669)- Τουρκοκρατία – Λατινοκρατία, τ.Ι'*, Εκδοτική Αθηνών

Ίσαρη, Φ. & Πουρκός, Μ., 2015. *Ποιοτική Μεθοδολογία Έρευνας. Εφαρμογές στην Ψυχολογία και την Εκπαίδευση*, Ελληνικά Ακαδημαϊκά Ηλεκτρονικά Συγγράμματα και Βοηθήματα, διαθέσιμο στο <https://repository.kallipos.gr/handle/11419/5826> [03-04-2020]

Jansen, E., Weyermans, I. & Enklaar, I., 2014. *Wereldgrachten (World Canals), Best Practice 3. A tool to improve museum education internationally*, ICOM-CECA, Edizioni Nuova Cultura-Roma, pp.101-107

Jeffery-Clay K.R. (1998). Constructivism in Museums: How Museums create meaningful learning environments, *Journal of Museum Education*, 23:1, pp.3-7

Κακαβάς, Γ., 2012. *Βυζαντινό Μουσείο Φθιώτιδας*, Υπάτη, ΥΠΠΟΤ-ΤΑΠΑ, [pdf], διαθέσιμο στο <https://drive.google.com/file/d/0B-AdqeJfNxEYOUdnYIRCbW5EdnM/view>, [11-04-2020]

Καλούρη-Αντωνοπούλου, Ρ. & Κάσσαρης, Χ., 1988. *Το μουσείο μέσο τέχνης και αγωγής*, Εκδόσεις Καστανιώτη, Αθήνα

Καμπερίδη, Α., 2001α. *Αχ, αυτές οι εικόνες !!!*. Μια ιστορία για τις εικόνες από το μοναστήρι του Μακρυαλέξη, (έντυπο για το μαθητή), ΥΠΠΟ-8^η Εφορεία Αρχαιοτήτων, Ιωάννινα, [pdf], διαθέσιμο στο http://followodysseus.culture.gr/Portals/54/PDFs/Mathioudaki/Eforialoanninon/1b_zografiki_entypo%20mathiti.pdf, 07-04-2020

Καμπερίδη, Α., 2001β. *Με τις "συντροφικές" των ζωγράφων στην Ήπειρο* (έντυπο για τον εκπαιδευτικό), ΥΠΠΟ- ΥΠΠΟ-8^η Εφορεία Αρχαιοτήτων, Ιωάννινα, [pdf], διαθέσιμο στο http://followodysseus.culture.gr/Portals/54/PDFs/Mathioudaki/Eforialoanninon/1a_zografiki_entypo%20ekpaideutikou.pdf, [11-04-2020]

Kaysers, A. & Kunz-Ott, H., 2012. *Schule@Museum, Best Practice1. A tool to improve museum education internationally*, ICOM-CECA, Edizioni Nuova Cultura-Roma, pp. 173-183

Καψάλης, Γ.Α., 2000 (Γ΄ Έκδοση). *Παιδαγωγική Ψυχολογία*, Εκδοτικός Οίκος Αδελφών Κυριακίδη α.ε.

Καψάλης, Γ. Α. & Νημά, Α.Ε. 2015. *Σύγχρονη διδακτική*. Γ΄ έκδοση. Αφοί Κυριακίδη. Εκδόσεις Α.Ε.

Κεφαλά, Κ., & Σταλίδης, Γ., (χ.χ),(επιμ.). *9 Αρχαιολογικά Αινίγματα Ζητούν Λύση*, Υπουργείο Πολιτισμού & Τουρισμού/4^η Εφορεία Βυζαντινών Αρχαιοτήτων, [pdf], διαθέσιμο στο <http://followodysseus.culture.gr/Portals/54/9ainigmata-Final.pdf>, [11-04-2020]

Κόνσολα, Ν., 2006. *Πολιτιστική Ανάπτυξη και Πολιτική*, Εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα

Κύρδη, Κ., 2002. Αξιοποίηση των μουσειακών χώρων στο πλαίσιο της διαθεματικής προσέγγισης της σχολικής ύλης, στο *Μουσείο – Σχολείο. 6ο Περιφερειακό Σεμινάριο*, Καβάλα 20-21-22 Σεπτεμβρίου 2002, Αθήνα, σσ.26-29.

Lawson, A.C, Cook, M., Dorn, J, Pariso, B., 2018. A STEAM-Focused Program to Facilitate Teacher Engagement Before, During, and After a Fieldtrip Visit to a Children’s Museum, *Journal of Museum Education*, 43 (3), 236-244

Λέκκα, Α., & Αλεξίου, Θ., 2002. Το μουσείο «εκτός των τειχών»: κινητές πολιτιστικές μονάδες και σχολική πράξη στο ΥΠΕΠΘ-ΥΠΠΟ- Ελληνικό Τμήμα ICOM και Δημοτικό Μουσείο Καβάλας, *Μουσείο-Σχολείο, 6ο Περιφερειακό Σεμινάριο*, Καβάλα 20-22 Σεπτεμβρίου 2002, σσ.30-34, Αθήνα

Lin, T-A, A, Lin, Y-j., Ho, C-J, Jheng, S-p, Lien, C., Pan, S-c., Tang, C-y., 2017. The Juming Museum. ‘Seed Rain’ Children Art Volunteer Network Supporting Grassroot Development in Rural Taiwan, *Best Practice 6. A tool to improve museum education internationally*, ICOM-CECA, Edizioni Nuova Cultura-Roma, pp.91-99

Lindkvist, T., 2013. DESTINATION: ART (KUNSTREJSEN) – On the trail of reality, *Best Practice 2. A tool to improve museum education internationally*, ICOM-CECA, Edizioni Nuova Cultura-Roma, pp. 57-72

Macdonald, Sh., 2006. Collecting Practices in *A Companion to Museum Studies*, (edited by Macdonald Sh.), pp.81-97, Blackwell Publishing

Magnier, M., 2015. The potential of and opportunities for museums in the education sector: the position of the EU. In NEMO, *Revisiting the Educational Value of Museums. Connecting to Audience, Proceedings of NEMO 23rd Annual Conference, 5-7 November 2015* in Pilsen, Czech Republic, pp.32-35, [pdf]

https://www.nemoo.org/fileadmin/Dateien/public/NEMO_documents/NEMO_AC2015_EduVal_documentation.pdf, [22-04-2020]

Marabyan, A., 2017. The Landscape of My Country, *Best Practice 6. A tool to improve museum education internationally*, ICOM-CECA, Edizioni Nuova Cultura-Roma, pp. 55-62

Marying, P., 2000. Qualitative Content Analysis, *FQS (Forum: Qualitative Social Research) vol.1, no.2, Art 20*, διαθέσιμο στο <http://www.qualitative-research.net/index.php/fqs/article/view/1089/2386>, [03-04-2020]

Μαυροπούλου-Τσιούμη, Χ. 2013. Η 11^η Εφορεία Βυζαντινών Αρχαιοτήτων: Η αρχή και η ιστορική πορεία της, *Μελετήματα Ημαθίας, έτος Δ΄, τόμος 4 (2012)*, σσ.247-253

McCall, V. & Gray C., 2014. Museum and the “new museology”: theory, practice and organizational change, *Museum Management and Curatorship*, 29:1, pp.19-35

Michael, J., 2006. Where’s the evidence that active learning works?, *Advances in Physiology Education* 30, pp.159-167, [pdf], διαθέσιμο στο <https://journals.physiology.org/doi/pdf/10.1152/advan.00053.2006>, [30-04-2020]

Morris, E. & Spurrier, M., 2009. Museums and Schools: Nurturing an indispensable relationship in Bellamy, K. & Oppenheim, C., *Learning to Live. Museums, young people and education*, Institute for Public Policy Research and National Museum Directors’ Conference, pp.58-66, [pdf], διαθέσιμο στο https://www.nationalmuseums.org.uk/media/documents/publications/learning_to_live.pdf, [12-04-2020]

Μούλιου, Μ. & Μπούνια, Α., 1999. Μουσείο και Επικοινωνία, *Αρχαιολογία και Τέχνες* 72, σ.42

Μούλιου, Μ., 2014. Τα μουσεία στον 21ο αιώνα: προκλήσεις, αξίες, ρόλοι, πρακτικές στο Μπίκος Γ., Κανιάρη Α., Λουτριανάκη - Λιόνη Β. (επιμ.), *Μουσειολογία, Πολιτιστική Διαχείριση και Εκπαίδευση*, (σ.σ.1-33), Εκδόσεις Γρηγόρη, [pdf], διαθέσιμο στο: <https://eclass.uoa.gr/modules/document/file.php/>, [08-04-2020]

Μπούνια, Α., Οικονόμου, Μ. & Πισιάβα, Ε.Μ., 2010. Η χρήση νέων τεχνολογικών σε μουσειακά εκπαιδευτικά προγράμματα: αποτέλεσμα έρευνας στα ελληνικά μουσεία στο Βέμη, Μπ., & Νάκου, Ε., (επιμ.). Μουσεία και εκπαίδευση, Νήσος: Αθήνα, σ.σ.335-347

Μπούνια, Α., 2015. Έρευνα επισκεπτών και αξιολόγηση: Η «φωνή του κοινού (κεφάλαιο συγγράμματος) στο Νικονάνου, Ν. (επιμ.). *Μουσειακή Μάθηση και εμπειρία στον 21ο αι.*, σ.σ.151-171, διαθέσιμο στο <https://repository.kallipos.gr/handle/11419/712>, [22-04-2020]

Murphy, P.A.M & Rose, D., 2019. Curator's Curiosities: Active Learning as Interpretive Pedagogy, *Journal of Museum Education*, 44 (1), pp.81-88

Museum Association, 2012. *Museums 2020. Discussion paper summary*, [pdf], διαθέσιμο στο <http://www.museumsassociation.org/download?id=806531>, [22-04-2020]

Νάκου, Ε., 2001. *Μουσεία: Εμείς, τα Πράγματα και ο Πολιτισμός. Από τη σκοπιά της θεωρίας του υλικού πολιτισμού, της μουσειολογίας και της μουσειοπαιδαγωγικής*, νήσος, Αθήνα

Νάκου, Ε., 2010. Το μουσείο ως χώρος συνάντησης ποικίλων εκπαιδευτικών αντιλήψεων και πρακτικών: Γενικές παρατηρήσεις με βάση σε έρευνα σε πανεπιστήμια και μουσεία της χώρας μας, στο Βέμη, Μπ., & Νάκου, Ε., (επιμ.). *Μουσεία και εκπαίδευση, Νήσος*: Αθήνα, σ.σ.319-333

Nardi, E., 2012 (ed). Introduction, *Best Practice1. A tool to improve museum education internationally*, ICOM-CECA, Edizioni Nuova Cultura-Roma, pp15-18

Nielsen J.K., 2017. Museum communication and storytelling: articulating understandings within the museum structure, *Museum Management and Curatorship*, 32:5, pp.440-455

Νικονάνου, Ν., 2010 Η μουσειοπαιδαγωγική στην τριτοβάθμια εκπαίδευση: Το πρόγραμμα σπουδών του Τμήματος Πολιτισμικής Τεχνολογίας και Επικοινωνίας του Πανεπιστημίου Αιγαίου, στο Βέμη, Μπ., & Νάκου, Ε., (επιμ.). *Μουσεία και εκπαίδευση, Νήσος*: Αθήνα, σ.σ.47-55

Νικονάνου, Ν., 2012. *Μουσειοπαιδαγωγική. Από τη θεωρία στην πράξη*, 3η έκδοση, Εκδόσεις Πατάκη

Νικονάνου, Ν. & Νάκου, Ε., 2015. Το μουσείο ως χώρος μάθησης, ψυχαγωγίας & έμπνευσης. Εφαρμογή και αξιολόγηση επιμορφωτικού προγράμματος, *Museumedu 1*, σσ. 9-39, [pdf] διαθέσιμο στο

[http://museumedulab.ece.uth.gr/main/sites/default/files/E%201.%20MUSEUMS%20AS%20PLACES%20FOR%20LEARNING,%20ENJOYMENT%20&%20INSPIRATION%20\(gr\),%20N.%20Nikonanou%20&%20E.%20Nakou%20pdf..pdf](http://museumedulab.ece.uth.gr/main/sites/default/files/E%201.%20MUSEUMS%20AS%20PLACES%20FOR%20LEARNING,%20ENJOYMENT%20&%20INSPIRATION%20(gr),%20N.%20Nikonanou%20&%20E.%20Nakou%20pdf..pdf), [22-04-2020]

Νικονάνου, Ν. 2015α. Μουσειακή μάθηση και εμπειρία στον 21 αιώνα: Εισαγωγή [κεφάλαιο συγγράμματος] στο **Νικονάνου Ν. (επιμ.)**, *Μουσειακή μάθηση και εμπειρία στον 21ο αιώνα*. [ηλεκτρ. βιβλ.] Αθήνα: Σύνδεσμος Ελληνικών Ακαδημαϊκών Βιβλιοθηκών, σσ.13-23, διαθέσιμο στο <https://repository.kallipos.gr/handle/11419/712>, [22-04-2020]

Νικονάνου, Ν. 2015β. Μουσειοπαιδαγωγικές μέθοδοι: Συμμετοχή -εμπειρία-δημιουργία [κεφάλαιο συγγράμματος] στο **Νικονάνου Ν. (επιμ.)**, *Μουσειακή μάθηση και εμπειρία στον 21ο αιώνα*. [ηλεκτρ. βιβλ.] Αθήνα: Σύνδεσμος Ελληνικών Ακαδημαϊκών Βιβλιοθηκών, σσ.51-85, διαθέσιμο στο <https://repository.kallipos.gr/handle/11419/712>, [22-04-2020]

Νικονάνου, Ν. 2015γ. Μουσεία και τυπική εκπαίδευση [κεφάλαιο συγγράμματος] στο **Νικονάνου Ν. (επιμ.)**, *Μουσειακή μάθηση και εμπειρία στον 21ο αιώνα*. [ηλεκτρ. βιβλ.] Αθήνα: Σύνδεσμος Ελληνικών Ακαδημαϊκών Βιβλιοθηκών, σσ.89-112, διαθέσιμο στο <https://repository.kallipos.gr/handle/11419/712>, [22-04-2020]

Νικονάνου, Ν. 2015δ. Εκπαιδευτικά εργαλεία: Έντυπα και υλικά [κεφάλαιο συγγράμματος] στο **Νικονάνου Ν. (επιμ.), Μουσειακή μάθηση και εμπειρία στον 21ο αιώνα.** [ηλεκτρ. βιβλ.] Αθήνα: Σύνδεσμος Ελληνικών Ακαδημαϊκών Βιβλιοθηκών, σσ.203-224, διαθέσιμο στο <https://repository.kallipos.gr/handle/11419/712>, [22-04-2020]

Νίτσιου, Π. & Σκαλτσά Μ., 2010. Σε αναζήτηση κεντρικού νοήματος στη μουσειοπαιδαγωγική: Το διεπιστημονικό πρόγραμμα μεταπτυχιακών σπουδών «Μουσειολογία» και η άποψή μας για τη μουσειοπαιδαγωγική στο Βέμη, Μπ., & Νάκου, Ε., (επιμ.). *Μουσεία και εκπαίδευση, Νήσος:* Αθήνα, σ.σ.85-89

Ξωχέλλης, Π.Δ., 1989. *Θεμελιώδη προβλήματα της Παιδαγωγικής Επιστήμης. Εισαγωγή στην Παιδαγωγική* (τέταρτη βελτιωμένη έκδοση), Εκδοτικός Οίκος Αδελφών Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη

Οικονόμου, Μ., 2003. *Μουσείο: Αποθήκη ή ζωντανός οργανισμός; Μουσειολογικοί προβληματισμοί και ζητήματα*, Αθήνα, Κριτική

Ο'Neill, M.C & Dufresne-Tassé, C. 2012. "Best practice" or exemplary project Education and cultural action programmes. Describe, analyse and evaluate a project, στο Nardi, E. (ed.) *Best Practice 1. A tool to improve museum education internationally*, ICOM-CECA, Edizioni Nuova Cultura, pp.57-85

Ο'Neill, M.C & Dufresne-Tassé, C. 2016. "Best practices in museum education and cultural programmes". Planning, developing and evaluating a programme, στο Nardi, E. (ed.) *Best Practice 2011-2016. A tool to improve museum education internationally*, ICOM-CECA, Edizioni Nuova Cultura, pp.37-56

Παπαζώτος, Θ., 1994. *Η Βέροια και οι ναοί της (11^{ος}-18^ο αι.). Ιστορική και Αρχαιολογική Σπουδή των Μνημείων της Πόλης*, Αθήνα, ΤΑΠΑ

Παπαζώτος, Θ., 1995. *Βυζαντινές Εικόνες της Βέροιας*, Εκδόσεις Ακρίτας

Παπαϊωάννου, Γ. & Στεργιάκη, Α., 2013. *Σχολείο-Μουσείο-Ψηφιακός Κόσμος. Σύνθεση ψηφιακού μουσειακού χώρου με συνεπιμέλεια μαθητών και εκπαιδευτικών*, Ρόδος, Εκδόσεις Σχολικής Βιβλιοθήκης Γυμνασίου Ιαλυσού

Παπαργυρούδη, Φ & Πολατίδου, Μ. 2018. Εκπαιδευτικές δράσεις της Εφα Ημαθίας 2014-2017. *Το Αρχαιολογικό Έργο Στη Μακεδονία και τη Θράκη*. 31^η Επιστημονική Συνάντηση 8-10 Μαρτίου 2018 (πρακτικά υπό έκδοση).

Paris, G.S. & Hapgood, E.S., 2002. Children Learning with objects in informal learning environments in Paris, S.G. (ed.). *Perspectives on Object-Centered Learning in Museums*, Lawrence Erlbaum Associates, Inc, pp.37-54

Παρχαρίδου, Μ., 2002. «Ο ζωγράφος Καλομοίρης επισκέπτεται τη Βέροια ή πώς ένας καλλιτέχνης συμβάλλει στη μετάδοση της πληροφορίας» (έντυπα για τον εκπαιδευτικό και τον μαθητή), ΥΠΠΟΑ

Π.Δ. 79/2017 (ΦΕΚ109/Α' /01-08-2017). *Οργάνωση και λειτουργία νηπιαγωγείων και δημοτικών σχολείων* [pdf], διαθέσιμο στο www.et.gr [06-04-2020]

Π.Δ. 4/2018 (ΦΕΚ7/Α' / 22-01-2018). *Οργανισμός Υπουργείου Πολιτισμού και Αθλητισμού* [pdf], διαθέσιμο στο www.et.gr , [07-03-2020]

- Pearce, S.M., 2002** (επιμ. Γυιόκα, Λ.) *Μουσεία, αντικείμενα & συλλογές*, Εκδόσεις Βάνιας
- Περδικιούλας, Π. & Κατσουγκράκη, Γ., 2010.** *Κύριε βοήθει... Όψεις και εκφράσεις λατρείας και πίστης στη Μάνη*, Υπουργείο Πολιτισμού και Τουρισμού, 5^η Εφορεία Βυζαντινών Αρχαιοτήτων, [pdf], διαθέσιμο στο https://www.culture.gr/DocLib/g_49624.pdf, [08-04-2020]
- Πέtkος, Σ.Α., 2004α.**, Βέροια. Μία πόλη με μακραίωνη ιστορία και πολιτισμό, στο Αλμπάνη, Τζ & Νικολαΐδης, Α. (επιμ.) *Άγιοι του Βυζαντίου. Ελληνικές εικόνες της Βέροιας, 13^{ος}-17^{ος} αι.*, Αθήνα 2004, σ.σ.34-47
- Πέtkος, Σ.Α., 2004β.** Βυζαντινό Μουσείο Βέροιας. Μια παρέμβαση στην ιστορία της πόλης και των μνημείων της. *Πρακτικά επιστημονικής Διημερίδας: Γνωριμία με τη Γη του Αλεξάνδρου. Η περίπτωση του Νομού Ημαθίας. Ιστορία- Αρχαιολογία*, (Θεσσαλονίκη 7-8 Ιουνίου 2003), Θεσσαλονίκη, σ.σ.103-112
- Πέtkος, Σ. Α. & Καραγιάννη, Φ., 2007.** *Βυζαντινό Μουσείο Βέροιας*, ΥΠΠΟ-11η ΕΒΑ, Βέροια
- Πολατίδου, Μ., 2009α.** *Ο δημόσιος και ιδιωτικός βίος της βυζαντινής Βέροιας. Εκπαιδευτικό Φυλλάδιο για μαθητές Γυμνασίου*, Υπουργείο Πολιτισμού & Τουρισμού/11^η Εφορεία Βυζαντινών Αρχαιοτήτων, Βέροια [pdf], διαθέσιμο στο <http://followodyseus.culture.gr/Portals/54/>, [08-04-2020]
- Πολατίδου, Μ., 2009β.** *Ο δημόσιος και ιδιωτικός βίος της βυζαντινής Βέροιας. Εκπαιδευτικό Φυλλάδιο για μαθητές Δημοτικού*, Υπουργείο Πολιτισμού & Τουρισμού /11^η Εφορεία Βυζαντινών Αρχαιοτήτων, Βέροια [pdf], διαθέσιμο στο <http://followodyseus.culture.gr/Portals/54/>, [04-08-2020]
- Πολυζούδη, Α., 2007.** *Η τέχνη της συντήρησης. Εκπαιδευτικό Πρόγραμμα. Βιβλίο για τον εκπαιδευτικό*, Υπουργείο Πολιτισμού & Τουρισμού/10^η Εφορεία Βυζαντινών Αρχαιοτήτων, Πολύγυρος [pdf], διαθέσιμο στο <http://followodyseus.culture.gr/Portals/54/PDFs>, [08-04-2020]
- Ράνσιμαν, Σ., 1978.** *Βυζαντινός Πολιτισμός*, Εκδόσεις Γαλαξίας-Ερμείας
- Σακαλή, Ο., 2012.** *Έντυπα των εκπαιδευτικών δραστηριοτήτων στα ελληνικά αρχαιολογικά μουσεία και μνημεία (1985-2010): ιδεολογικές και παιδαγωγικές παράμετροι*, ΑΠΘ, Παιδαγωγική Σχολή. Τμήμα Επιστημών Προσχολικής Αγωγής και Εκπαίδευσης, Θεσσαλονίκη (Αδημοσίευτη Διδακτορική Διατριβή), [on line], διαθέσιμο στο <https://www.didaktorika.gr/eadd/handle/10442/31745>, [08-04-2020]
- Siung, J., 2017.** *Chester Beatty's Creative Lab for Teens, Best Practice 6. A tool to improve museum education internationally*, ICOM-CECA, Edizioni Nuova Cultura-Roma, pp. 83-90
- Στεφάνου, Ε., 2010.** Μουσείο και εκπαιδευτικοί: εμπειρική έρευνα στα Διδασκαλεία των ΠΤΔΕ, *ΕΕΠΤ Δ.Ε. Πανεπιστημίου Ιωαννίνων*, 22, σ.σ.121-150
- Sylaiou, S., Liarokapis, F., Kotsakis, K., Patias, P., 2009.** Virtual museums, a survey and some issues for consideration, *Journal of Cultural Heritage*, vol.10, issue 4, pp.520-528, [on line], διαθέσιμο στο http://www.academia.edu/889350/Virtual_museums_a_survey_and_some_issues_for_consideration, [30-04-2020]
- Τζιαφέρη, Σ., 2005.** *Το σύγχρονο μουσείο στην ελληνική εκπαίδευση μέσα από το παράδειγμα των εκπαιδευτικών προγραμμάτων*, Εκδόσεις Αφοί Κυριακίδη

Tsitou, F., 2013. Why on earth would you study science? Museum puppetry learning programme for Athens University Museum, *Best Practice 2. A tool to improve museum education internationally*, ICOM-CECA, Edizioni Nuova Cultura-Roma, pp.141-154

Τσιτούρη, Α., 2002. Το Μουσείο, ένα δυναμικό εργαλείο εκπαίδευσης, ΥΠΕΠΘ-ΥΠΠΟ-Ελληνικό Τμήμα ICOM και Δημοτικό Μουσείο Καβάλας, *Μουσείο-Σχολείο, 6ο Περιφερειακό Σεμινάριο*, Καβάλα 20-22 Σεπτεμβρίου 2002, σσ.22-25

Τσιτούρη, Α., 2010. Τάσεις και μορφές εκπαιδευτικών δράσεων στον ελληνικό μουσειακό χάρτη στο Βέμη, Μπ., & Νάκου, Ε., (επιμ.). *Μουσεία και εκπαίδευση*, Νήσος: Αθήνα, σ.σ.149-158

Υπ'αρ.21072^α/Γ2/28-02-2003 Απόφαση ΥΠΕΠΑΙΘ (ΦΕΚ303/Β'13-03-2003) περί Διαθεματικού Ενιαίου Πλαισίου Προγραμμάτων Σπουδών (Δ.Ε.Π.Σ) και Αναλυτικά Προγράμματα Σπουδών (Α.Π.Σ) Δημοτικού-Γυμνασίου [...], διαθέσιμο στο www.et.gr, [06-04-2020]

ΥΠΠΟΑ, 2001. *Το Βυζάντιο ως οικουμένη. Ώρες Βυζαντίου: Έργα και Ημέρες στο Βυζάντιο*, Αθήνα

ΥΠΠΟΑ, 2002. *Παιχνίδια Πολιτισμού. Εκπαιδευτικές δραστηριότητες του Υπουργείου Πολιτισμού*, Αθήνα

ΥΠΠΟΑ, 2008. *Αρχαιολογικά Μουσεία και Συλλογές στην Ελλάδα*, Αθήνα

Vadkerty, M. 2015. The role of Education in US Museums. In NEMO, *Revisiting the Educational Value of Museums. Connecting to Audience, Proceedings of NEMO 23rd Annual Conference, 5-7 November 2015* in Pilsen, Czech Republic, pp.39-41, [pdf], διαθέσιμο στο https://www.nemo.org/fileadmin/Dateien/public/NEMO_documents/NEMO_AC2015_EduVal_documentation.pdf, [22-04-2020]

Veldhuisen, A., 2017. *Education Toolkit. Methods & Techniques from museum and heritage education*, Utrecht :Stichting LCM

Φιλιππουπολίτη, Α. 2015. Εκπαιδευτικές θεωρίες και μουσειακή μάθηση [κεφάλαιο συγγράμματος] στο Νικονάνου Ν. (επιμ.), *Μουσειακή μάθηση και εμπειρία στον 21ο αιώνα*. [ηλεκτρ. βιβλ.] Αθήνα : Σύνδεσμος Ελληνικών Ακαδημαϊκών Βιβλιοθηκών, σσ.27-49, διαθέσιμο στο <https://repository.kallipos.gr/handle/11419/712>, [22-04-2020]

Φουρλίγκα, Ε., Γαβριηλίδου, Ι.& Βεροπουλίδου, Ρ., 2004α. *Γνωρίζω τις βυζαντινές εικόνες*, (έντυπο για τον εκπαιδευτικό), Υπουργείο Πολιτισμού-Μουσείο Βυζαντινού Πολιτισμού, Εκπαιδευτικά Προγράμματα, [pdf], διαθέσιμο στο <http://www.edu.mbp.gr/images/stories/paper/VyzEikones.pdf>, [14-04-2020]

Φουρλίγκα, Ε., Γαβριηλίδου, Ι. & Βεροπουλίδου, Ρ., 2004β. *Το Βυζάντιο μετά το Βυζάντιο*, (έντυπο για τον εκπαιδευτικό) Υπουργείο Πολιτισμού-Μουσείο Βυζαντινού Πολιτισμού, Εκπαιδευτικά Προγράμματα, [pdf], διαθέσιμο στο <http://www.edu.mbp.gr/images/stories/paper/ToVyzMetaVyzant.pdf>, [14-04-2020]

Φράγκος, Π.Χ., 1998. *Ψυχοπαιδαγωγική. Θέματα παιδαγωγικής ψυχολογίας, παιδείας, διδακτικής και μάθησης*, Gutenberg. Παιδαγωγική Σειρά

Xanthoudaki, M., 2015. Museums, innovative pedagogies and twenty-first century learner: a question of methodology, *Museum & Society*, 13 (2), pp.247-265

Χατζηνικολάου, Τ., 2002. Το Διεθνές Συμβούλιο Μουσείων και η Μουσειοπαιδαγωγική στο Κόκκινος, Γ. & Αλεξάκη, Ε. (επιμ.), *Διεπιστημονικές Προσεγγίσεις στη Μουσειακή Αγωγή*, Πανεπιστήμιο Αιγαίου, Εκδόσεις Μεταίχμιο, σσ.101-107

Χειμωνοπούλου, Μ. & Πολατίδου, Μ. 2018. «Παναγία μου»: μια περιοδική έκθεση στο Βυζαντινό Μουσείο Βέροιας, *Το Αρχαιολογικό Έργο στη Μακεδονία και στη Θράκη*, 17, 2013, Θεσσαλονίκη, σσ.151-156

Χειμωνοπούλου, Μ. 2010. *Άρχοντες, τσουκαλάδες, ψηφωτές, μάγειροι και νοικοκυραίοι. Άνθρωποι και επαγγέλματα από την κοινωνία της βυζαντινής Βέροιας*, 11^η Εφορεία Βυζαντινών Αρχαιοτήτων, Βέροια, [pdf], διαθέσιμο στο <http://followodysseus.culture.gr/Portals/54/>, [08-04-2020]

Χοντολίδου, Ε., 2010. Αξιολόγηση εκπαιδευτικών υλικών και μουσειοσκευών, στο Βέμη, Μπ., & Νάκου, Ε., (επιμ.). *Μουσεία και εκπαίδευση*, Νήσος: Αθήνα, σ.σ.367-374

Χουλιάρης, Ι., 2015 (επιμ). *Με οδηγό τις βυζαντινές εικόνες*, Εφορεία Αρχαιοτήτων Θεσπρωτίας, [pdf], διαθέσιμο στο https://www.igoumenitsamuseum.gr/images/text_files, [08-04-2020]

Χρυσουλάκη, Σ. & Κατσουράκη, Τ. 2010. Εξερευνήσεις σε μουσεία και αρχαιολογικούς χώρους, στο Βέμη, Μ. & Νάκου, Ε. (επιμ.), 2010. *Μουσεία και Εκπαίδευση*, Αθήνα: Νήσος, σσ.127-137

Διαδικτυακές Πηγές

Ακολούθησε τον Οδυσσέα/ Εκπαιδευτική Πύλη του ΥΠΠΟΑ:
<http://followodysseus.culture.gr/>, [22-04-2020]

Αρχείο Εκπαιδευτικών Προγραμμάτων ΥΠΠΟΑ:
<https://www.culture.gr/el/service/SitePages/education.aspx>, [22-04-2020]

Best Practice Book: <http://ceca.mini.icom.museum/publications/best-practice/>, [22-04-2020]

BP Award: <http://ceca.mini.icom.museum/best-practice/winners-bp/>, [22-04-2020]

BMB (Βυζαντινό Μουσείο Βέροιας): <https://www.byzantine-museum-veria.gr/>, [22-04-2020]

Βυζαντινό και Χριστιανικό Μουσείο:
https://www.byzantinemuseum.gr/el/educational_programme_dept/, [22-04-2020]

CECA/ICOM International Committee for Education and Cultural Action:
<http://ceca.mini.icom.museum/>, [22-04-2020]

Διαδραστικά Σχολικά Βιβλία: <http://ebooks.edu.gr/new/allcourses.php>, [22-04-2020]

Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο: https://www.namuseum.gr/education_category/scholikes-omades/, [22-04-2020]

Ένωση Μουσείων στη Βρετανία (ορισμός μουσείου):

<https://www.museumsassociation.org/about/frequently-asked-questions>, [22-04-2020]

ICOM (Ορισμός μουσείου): http://archives.icom.museum/hist_def_eng.html, [22-04-2020]

Μουσείο Ακρόπολης: <https://www.theacropolismuseum.gr/el/content/mathites-kai-ekpaideytikoi>, [22-04-2020]

Μουσείο Βυζαντινού Πολιτισμού (εκπαιδευτικά προγράμματα: <http://www.edu.mbp.gr/>, [22-04-2020]

Μουσείο Κυκλαδικής Τέχνης: <https://cycladic.gr/page/scholia>, [22-04-2020]

National Museum_New Delhi: <http://www.nationalmuseumindia.gov.in/services-for-children.asp?lk=fc>, [22-04-2020]

Υπουργείο Πολιτισμού και Αθλητισμού / Θεματικός Κατάλογος Μουσείων:
<http://odysseus.culture.gr/h/1/gh110.jsp>, [22-04-2020]

Ξένα Μουσεία που συμπεριλήφθηκαν στην έρευνα

Art Institute of Chicago: <https://www.artic.edu/>, [22-04-2020]

Art Museum's University of Toronto Art Centre: <https://artmuseum.utoronto.ca/>, [22-04-2020]

Belvedere Museum, Vienna: <https://www.belvedere.at/en/museum>, [22-04-2020]

Bode Museum, Συλλογή γλυπτικής και Μουσείο Χριστιανικής τέχνης, Berlin:
<https://www.smb.museum/en/museums-institutions/skulpturensammlung/collections-research/about-the-collection.html>, [22-04-2020]

Brooklyn Museum: <https://www.vmfamuseum/>, [22-04-2020]

Βυζαντινό Μουσείο Αρχιεπισκόπου Μακαρίου, Κύπρος:
<http://www.makariosfoundation.org.cy/8.html>, [22-04-2020]

Carnegie Museum of Art, Pittsburgh Pennsylvania: <https://cmoa.org/>, [22-04-2020]

Chester Beatty στο Δουβλίνο: <https://chesterbeatty.ie/>, [22-04-2020]

Cleveland Museum of Art: <https://www.clevelandart.org/>, [22-04-2020]

Dumbarton Oaks, Washington: <https://www.doaks.org/>, [22-04-2020]

Εθνική Πινακοθήκη Βουλγαρίας/Μουσείο Χριστιανικής Τέχνης, Σόφια:
<https://nationalgallery.bg/bg/visiting/museum-of-christian-art/>, [22-04-2020]

Galleria Uffizi, Florence: <https://www.uffizi.it/>, [22-04-2020]

Gallerie D' Italia, Milano: <https://www.gallerieditalia.com/it/napoli/collezioni/>, [22-04-2020]

Getty Museum, Los Angeles: <https://www.getty.edu/museum/>, [22-04-2020]

Guggenheim Museum, Bilbao: <https://www.guggenheim-bilbao.eus/en/>, [22-04-2020]

Hermitage, Amsterdam: <https://hermitage.nl/en/>, [22-04-2020]

Houston Museum of Fine Arts: <https://www.mfah.org/>, [22-04-2020]

Ikonen- Museum Kampen, Netherlands: <http://www.museumvoorreligieuzekunst.nl/>, [22-04-2020]

Ikonen-Museum Reclinghausen, Germany: <https://ikonen-museum.com/>, [22-04-2020]

Indianapolis Museum of Art: <https://discovernewfields.org/>, [22-04-2020]

Milwaukee Art Museum: <https://mam.org/>, [22-04-2020]

Minneapolis Institute of Art: <https://new.artsmia.org/>, [22-04-2020]

Museo Arqueologico Nacional, Madrid: <http://www.man.es/man/home>, [22-04-2020]

Μουσείο Εικόνων Ελληνικό Ινστιτούτο Βυζαντινών και Μεταβυζαντινών Σπουδών, Βενετία: <http://www.istitutoellenico.org/english/museo/index.html>, [22-04-2020]

Museo Nacional del Prado, Madrid: <https://www.museodelprado.es/en>, [22-04-2020]

Museo Nacional Thyssen-Bornemisza, Madrid: <https://www.museothyssen.org/en>, [22-04-2020]

Museum of Fine Arts, Boston: <https://www.mfa.org/>, [22-04-2020]

Museum of London: <https://www.museumoflondon.org.uk/museum-london>, [22-04-2020]

Museum of Russian Icons, Boston: <https://www.museumofrussianicons.org/>, [22-04-2020]

Muzeul De Arta, Timisoara, Romania: <http://www.muzeuldeartatm.ro/>, [22-04-2020]

Muzeul de Istorie Turda, Romania: <https://muzeulturda.com/>, [22-04-2020]

National Gallery of Art, Washington, USA: <https://www.nga.gov/>, [22-04-2020]

National Museum, Belgrade: <http://www.narodnimuzej.rs/?lang=en>, [22-04-2020]

National Museum of Medieval Art, Κορυτσά, Αλβανία: <https://www.intoalbania.com/attraction/national-museum-medieval-art/>, [22-04-2020]

Portland Art Museum: <https://portlandartmuseum.org/>, [22-04-2020]

Saint Louis Art Museum, Missouri: <https://www.slam.org/>, [22-04-2020]

Συλλογή Εικόνων SEKULIĆ, Belgrade: <http://www.mgb.org.rs/en/visit/collection-of-icons-sekulic>, [22-04-2020]

Rijksmuseum, Amsterdam: <https://www.rijksmuseum.nl/>, [22-04-2020]

Rijksmuseum van Oudheden, Leiden: <https://www.rmo.nl/en/>, [22-04-2020]

The British Museum, London: <https://www.britishmuseum.org/>, [22-04-2020]

The Gallery of Ohrid Icons: <http://muzejohrid.mk/galerija-na-ikoni>, [22-04-2020]

The Louvre Museum: <https://www.louvre.fr/>, [22-04-2020]

The Metropolitan Museum, New York: <https://www.metmuseum.org/>, [22-04-2020]

The National Museum of Art of Romania, Bucharest:

<http://www.mnar.arts.ro/en/discover/permanent-galleries/114-the-romanian-medieval-art-gallery>, [22-04-2020]

The Petit Palais, Paris: <http://www.petitpalais.paris.fr/en>, [22-04-2020]

The State Hermitage Museum, St Petersburg: <https://www.hermitagemuseum.org/>, [22-04-2020]

Toledo Museum of Art: <https://www.toledomuseum.org/>, [22-04-2020]

Varna Museum of Archaeology:

http://www.archaeo.museumvarna.com/en/category/list?category_id=7&id=8, [22-04-2020]

Victoria and Albert Museum, London: <https://www.vam.ac.uk/>, [22-04-2020]

Ελληνικά μουσεία που συμπεριλήφθηκαν στην έρευνα

Εκκλησιαστικό Μουσείο Αλεξανδρούπολης:

http://odysseus.culture.gr/h/1/gh151.jsp?obj_id=3524, [22-04-2020]

http://imalexandroupolis.blogspot.com/1970/10/blog-post_23.html, [22-04-2020]

Μουσείο Αντιβουνιώτισσας, Κέρκυρα

http://odysseus.culture.gr/h/1/gh152.jsp?obj_id=3285, [22-04-2020]

<http://www.antivouniotissamuseum.gr/>, [22-04-2020]

Βυζαντινή Συλλογή Παλαιού Φρουρίου Κέρκυρας

http://odysseus.culture.gr/h/1/gh155.jsp?obj_id=3336, [22-04-2020]

<http://www.antivouniotissamuseum.gr/el/21-eba>, [22-04-2020]

Βυζαντινό και Χριστιανικό Μουσείο, Αθήνα

http://odysseus.culture.gr/h/1/gh151.jsp?obj_id=3349&theme_id=22, [22-04-2020]

<http://www.byzantinemuseum.gr/el/>, [22-04-2020]

https://www.byzantinemuseum.gr/el/educational_programme_dept/, [22-04-2020]

Βυζαντινό Μουσείο Αργολίδας

http://odysseus.culture.gr/h/1/gh151.jsp?obj_id=23626&theme_id=22, [22-04-2020]

<https://www.byma.gr/>, [22-04-2020]

Μουσείο Βυζαντινού Πολιτισμού, Θεσσαλονίκη

http://odysseus.culture.gr/h/1/gh151.jsp?obj_id=3272&theme_id=22, [22-04-2020]

<https://www.mbp.gr/>, [22-04-2020]

<http://www.edu.mbp.gr/>, [22-04-2020]

Βυζαντινό Μουσείο Διδυμοτείχου

http://odysseus.culture.gr/h/1/gh1560.jsp?obj_id=23184, [22-04-2020]

<https://www.e-evros.gr/gr/eidhseis/3/thn-deytera-anoigei-tis-pyles-toy-to-byzantino-moyseio-didymoteixoy/post30602>, [22-04-2020]

Εκκλησιαστικό Μουσείο Διδυμοτείχου

<http://www.imdos.gr/>, [22-04-2020]

<https://www.didymoteicho.gr/el/didymoteicho/mouseia/ekklisiastiko-mouseio/to-ekklisiastiko.html>, [22-04-2020]

Μουσείο Ζακύνθου

http://odysseus.culture.gr/h/4/gh41.jsp?obj_id=22644, [22-04-2020]

<http://www.efazak.gr/%CE%BC%CE%BF%CF%85%CF%83%CE%B5%CE%AF%CE%BF>, [22-04-2020]

Εκκλησιαστικό Μουσείο Ι.Μ. Μαρώνειας και Κομοτηνής

http://odysseus.culture.gr/h/1/gh151.jsp?obj_id=3525&theme_id=22, [22-04-2020]

Βυζαντινό Μουσείο Ιωαννίνων

http://odysseus.culture.gr/h/1/gh151.jsp?obj_id=16601, [22-04-2020]

<https://archaeologicalmuseums.gr/el/museum/5df34af3deca5e2d79e8c126/byzantine-museum-of-ioannina>, [22-04-2020]

Βυζαντινό Μουσείο Καστοριάς

http://odysseus.culture.gr/h/1/gh151.jsp?obj_id=3401&theme_id=22, [22-04-2020]

<https://www.bmk.gr/>, [22-04-2020]

<https://fouit.gr/>, [22-04-2020]

Μουσείο Μονής Αγίας Τριάδας Τζαγκαρόλων στο Ακρωτήρι Χανίων

http://odysseus.culture.gr/h/1/gh151.jsp?obj_id=3477&theme_id=22, [22-04-2020]

Βυζαντινή και Μεταβυζαντινή Συλλογή Χανίων

http://odysseus.culture.gr/h/1/gh151.jsp?obj_id=3334, [22-04-2020]

<http://www.haniotika-nea.gr/ta-mousia-giortazoun/>, [22-04-2020]

Μουσείο Μονής Αρκαδίου

http://odysseus.culture.gr/h/1/gh151.jsp?obj_id=3479, [22-04-2020]

Μουσείο Μονής Πρέβελη

http://odysseus.culture.gr/h/1/gh151.jsp?obj_id=3481, [22-04-2020]

<http://www.preveli.org/files/moni/gr30.htm>, [22-04-2020]

Αρχαιολογικό Μουσείο Μυστρά

http://odysseus.culture.gr/h/4/gh41.jsp?obj_id=14551, [22-04-2020]

Παλάτι Μεγάλου Μαγίστρου, Ρόδος

http://odysseus.culture.gr/h/4/gh41.jsp?obj_id=5136, [22-04-2020]

<https://oikologiarodiaka.wordpress.com/>, [22-04-2020]

Αρχαιολογικό Μουσείο Σύμης

http://odysseus.culture.gr/h/1/gh151.jsp?obj_id=3313, [22-04-2020]

http://www.tap.gr/tapadb/components/com_jshopping/files/demo_products/117_Arxaiologiko_Mouseio_Symh.pdf, [22-04-2020]

Αρχαιολογικό Μουσείο Καστελλόριζου

http://odysseus.culture.gr/h/1/gh151.jsp?obj_id=3466, [22-04-2020]

Αρχαιολογικό Μουσείο Καλύμνου

<https://kalymnosola.com/>, [22-04-2020]

Εκκλησιαστικό Μουσείο Ιεράς Μονής Πανορμίτη Σύμης

<https://www.panormitisymis.gr/index.php/ekklisiastiko-mouseio>, [22-04-2020]

Μουσείο Πύργου Λογοθέτη Λυκούργου

http://odysseus.culture.gr/h/1/gh151.jsp?obj_id=18681, [22-04-2020]

Εκκλησιαστικό Κειμηλιαρχείο Ιερά Μητροπόλεως Σερρών και Νιγρίτης

http://odysseus.culture.gr/h/1/gh151.jsp?obj_id=16761, [22-04-2020]

<https://serraikanea.gr/med/item/1848-therapeia-psyxis-sto-ekklisiastiko-keimiliarxeio-tis-i-m-serron-kai-nigritas.html>, [22-04-2020]

http://teologiaecologia.blogspot.com/p/blog-page_04.html, [22-04-2020]

Εκκλησιαστικό Μουσείο Σιάτιστας

http://odysseus.culture.gr/h/1/gh151.jsp?obj_id=3340, [22-04-2020]

Εκκλησιαστικό Μουσείο Θεσσαλονίκης

<http://www.imth.gr/default.aspx?page=184>, [22-04-2020]

Βυζαντινό Μουσείο Φθιώτιδας

http://odysseus.culture.gr/h/1/gh151.jsp?obj_id=3318, [22-04-2020]

Μουσείο Μπενάκη

www.benaki.org, [22-04-2020]

https://www.benaki.org/index.php?option=com_collections&view=collection&id=5&Itemid=162&lang=el, [22-04-2020]

https://www.benaki.org/index.php?option=com_educations&view=education&id=970&Itemid=165&lang=el, [22-04-2020]

<http://oldwww.benaki.gr/index.asp?lang=gr&id=3020101&sid=182>, [22-04-2020]

<http://oldwww.benaki.gr/index.asp?lang=gr&id=3020101&sid=183>, [22-04-2020]

<http://oldwww.benaki.gr/index.asp?lang=gr&id=3020101&sid=542>, [22-04-2020]

Βυζαντινό Μουσείο Χίου

http://odysseus.culture.gr/h/4/gh41.jsp?obj_id=3583, [22-04-2020]

Μουσειακή Συλλογή Νέας Μονής Χίου

http://odysseus.culture.gr/h/1/gh151.jsp?obj_id=15921, [22-04-2020]

Αρχαιολογικό Μουσείο Θηβών

<https://www.mthv.gr/>, [22-04-2020]

http://odysseus.culture.gr/h/1/gh151.jsp?obj_id=3372, [22-04-2020]

Μουσείο Παύλου και Αλεξάνδρας Κανελλοπούλου

http://odysseus.culture.gr/h/1/gh151.jsp?obj_id=3320, [22-04-2020]

<https://pacf.gr/>, [22-04-2020]

Διαχρονικό Μουσείο Λάρισας

http://odysseus.culture.gr/h/1/gh151.jsp?obj_id=3452, [22-04-2020]

<http://dml.culture.gr/index.php/el/>, [22-04-2020]

<https://www.culture.gr/el/service/SitePages/view.aspx?iID=3563#prettyPhoto>, [22-04-2020]

Συλλογή έργων Βυζαντινής και Μεταβυζαντινής Τέχνης Κυθήρων

http://odysseus.culture.gr/h/1/gh151.jsp?obj_id=3519, [22-04-2020]

Πύργος Πικουλάκη, Αερόπολη

<https://www.culture.gr/el/service/SitePages/view.aspx?iID=2060>, [22-04-2020]

Μουσείο Αγίας Αικατερίνης Σιναϊτών

http://odysseus.culture.gr/h/1/gh151.jsp?obj_id=3476, [22-04-2020]

<http://iakm.gr/agia/Page?lang=gr&template=accessible&name=collections&id=1&sub=1>, [22-04-2020]

Συλλογή Αγίου Ματθαίου Σιναϊτών

http://odysseus.culture.gr/h/1/gh151.jsp?obj_id=3478, [22-04-2020]

Ιστορικό Μουσείο Κρήτης

<https://www.historical-museum.gr/gr/museum/view/museum-history>, [22-04-2020]

http://odysseus.culture.gr/h/1/gh151.jsp?obj_id=3450, [22-04-2020]

Βυζαντινό Μουσείο Μακρυνίτσας

<http://makrinitmuseum.gr/index.php/el/>, [22-04-2020]

Αρχαιολογικό Μουσείο Ηγουμενίτσας

<https://www.igoumenitsamuseum.gr/>, [22-04-2020]

Αρχαιολογικό Μουσείο Κιλκίς

http://odysseus.culture.gr/h/1/gh151.jsp?obj_id=3387, [22-04-2020]

<https://www.culture.gr/el/service/SitePages/view.aspx?iID=3018>, [22-04-2020]

Βυζαντινό Μουσείο Χαλκιδικής/Κέντρο Βυζαντινού Πολιτισμού «Ιουστινιανός»

<https://archaeologicalmuseums.gr/el/museum/5df34af3deca5e2d79e8c1a8/byzantine-museum-of-chalkidiki>, [22-04-2020]

Ιστορικό Αρχείο-Μουσείο Ύδρας

<http://www.iamy.gr/5937/5937/>, [22-04-2020]

Εθνική Πινακοθήκη/παράρτημα Κουμαντάρειος Πινακοθήκη Σπάρτης

<https://www.nationalgallery.gr/el/periodikes-ektheseis/arheio/parartima-spartis/2013-shmera/31-ekthesi-sto-parartima-spartis.html>, [22-04-2020]

<http://laconialive.gr/>, [22-04-2020]

Αρχειακές Πηγές

Α) Αρχείο 11^{ης} Εφορείας Βυζαντινών Αρχαιοτήτων (νυν Εφορεία Αρχαιοτήτων Ημαθίας) και Εφορείας Αρχαιοτήτων Ημαθίας

1. Έντυπα αξιολόγησης εκπαιδευτικών προγραμμάτων της 11^{ης} ΕΒΑ, στο πλαίσιο Ερευνητικού Προγράμματος του Τομέα Αρχαιολογίας και Ιστορίας της Τέχνης του Α.Π.Θ. «Εκπαιδευτικά Προγράμματα Πολιτισμού, Φάκελος 400/11^η ΕΒΑ
2. Το υπ'αρ.πρωτ. ΥΠΠΟ/ΑΡΧ/Β2/Φ23/298/1/23-12-1998 της Διεύθυνσης Βυζαντινών και Μεταβυζαντινών Μνημείων του Υπουργείου Πολιτισμού (ΥΠΠΟ) με αρ.πρωτ.11^{ης} ΕΒΑ 249/02-02-1999
3. Το υπ'αρ.πρωτ.4416/01-12-2003 έγγραφο της 11^{ης} ΕΒΑ προς τη Διεύθυνση Βυζαντινών και Μεταβυζαντινών Μνημείων
4. Το υπ'αρ.πρωτ.4888/12-12-2006 έγγραφο της 11^{ης} ΕΒΑ προς τη Διεύθυνση Μουσείων, Εκθέσεων και Εκπαιδευτικών Προγραμμάτων του ΥΠΠΟ
5. Το υπ'αρ.πρωτ.4614/03-12-2007 έγγραφο της 11^{ης} ΕΒΑ προς τη Διεύθυνση Μουσείων, Εκθέσεων και Εκπαιδευτικών Προγραμμάτων του ΥΠΠΟ
6. Το υπ'αρ.πρωτ.4308/5-12-2008 έγγραφο της 11^{ης} ΕΒΑ προς τη Διεύθυνση Μουσείων, Εκθέσεων και Εκπαιδευτικών Προγραμμάτων του ΥΠΠΟ
7. Το υπ'αρ.πρωτ.3574/14-12-2009 έγγραφο της 11^{ης} ΕΒΑ προς τη Διεύθυνση Μουσείων, Εκθέσεων και Εκπαιδευτικών Προγραμμάτων του Υπουργείου Πολιτισμού και & Τουρισμού (ΥΠΠΟΤ)
8. Το υπ'αρ.πρωτ.3467/03-12-2010 έγγραφο της 11^{ης} ΕΒΑ προς τη Διεύθυνση Μουσείων, Εκθέσεων και Εκπαιδευτικών Προγραμμάτων του ΥΠΠΟΤ
9. Το υπ'αρ.πρωτ.3424/10-08-2012 εισερχόμενο έγγραφο της Διεύθυνσης Μουσείων, Εκθέσεων και Εκπαιδευτικών Προγραμμάτων του ΥΠ.ΠΑΙΔΕΙΑΣ.ΘΡ.ΠΟ.ΑΘΛ, το οποίο απαντήθηκε με ηλεκτρονικό μήνυμα της 11^{ης} ΕΒΑ
10. Το υπ'αρ.πρωτ.183/08-02-2013 έγγραφο της 11^{ης} ΕΒΑ προς τη Διεύθυνση Μουσείων, Εκθέσεων και Εκπαιδευτικών Προγραμμάτων του ΥΠ.ΠΑΙΔΕΙΑΣ.ΘΡ.ΠΟ.ΑΘΛ
11. Το υπ'αρ.πρωτ. 2569/26-07-2013 έγγραφο της 11^{ης} ΕΒΑ προς τη Διεύθυνση Μουσείων, Εκθέσεων και Εκπαιδευτικών Προγραμμάτων του Υπουργείου Πολιτισμού και Αθλητισμού (ΥΠΠΟΑ)

12. Το υπ'αρ.πρωτ.374/24-02-2014 έγγραφο 11ης ΕΒΑ προς τη Διεύθυνση Μουσείων, Εκθέσεων και Εκπαιδευτικών Προγραμμάτων του ΥΠΠΟΑ
13. Το υπ'αρ.πρωτ.2810/21-08-2014 έγγραφο 11ης ΕΒΑ προς τη Διεύθυνση Μουσείων, Εκθέσεων και Εκπαιδευτικών Προγραμμάτων του ΥΠΠΟΑ
14. Το υπ'αρ.πρωτ. 37/28-01-2015 έγγραφο της ΕΦΑ Ημαθίας προς τη Διεύθυνση Μουσείων, Εκθέσεων και Εκπαιδευτικών Προγραμμάτων του ΥΠΠΟΑ

Β) Αρχείο Εκπαιδευτικών Προγραμμάτων Βυζαντινού Μουσείου Βέροιας